

BIJBELSE RUÏNEN SPREKEN

Een geschiedenis van de archeologie

Te dien dage sloot de Heere een verbond met Abram, zeggende: Aan uw nageslacht zal Ik dit land geven, van de rivier van Egypte tot de grote rivier, de rivier de Eufraat, Genesis 15:18.

Door

ERICH ZEHREN

Oorspronkelijke titel:
DIE BIBLISCHEN HUGEL
Geautoriseerde vertaling:
P. J. F. VAN LEEUWEN

SERVIRE/DEN HAAG

INHOUD

1. DE GRAVENDE WETENSCHAP

Scherven, geschriften en geschiedenis
 Raadsels en woordspelingen
 In duizend snippers verscheurd
 Men moest ze eens vergezellen

2. DE ZOON VAN DE SCHOENMAKER

Geen geld en weinig slaap
 Gunsteling van de kardinalen
 Waarom bleef hij onvergetelijk?
 De Darwin van de cultuuronderzoekers
 De echo
 Een grammatica maakt geschiedenis
 Romantiek

I. AAN DE EUFRAAT EN DE TIGRIS

3. HET SPROOKJESLAND

Botta zoekt Ninevé
 Het Versailles van de Assyrische koningen
 Dur Sjarrukin

4. WAAR LAG NINEVÉ?

Kalah, de stad van Nimrod
 Jona, de vis en Ninevé
 Het geheim wordt ontsluit
 Als een held
 Assurbanipals bibliotheek
 Schatgraverskoorts

5. HOE MEN LEERT LEZEN

De eerste berichten
 Een hulponderwijzer uit Göttingen
 Indo-germanisten
 Behistoen
 Een Semitische taal
 Wat men kan lezen

6. SMITH EN DE ZONDVLOED

Smith's ontdekkingen

7. DE HEUVELS VAN DE POORT GODS

Het Mene-tekeltje aan de wand

De opdracht

Voorbereidingen

Nebukadnézars koningsburcht

De poort van de godin

Het tempelgebied

De toren van Babel

Ongelukkig Babylon

Religieus Babylon

Zijn ster daalt

8. ASSUR

In het maanlandschap

Niets is bestendiger dan een gat

In de koningsgraven van Assur

De tempelstad

9. GROEIENDE WETENSCHAP

Tepe Gaura

Nieuwe ontdekkingen

Geloof aan opstanding

Een kwart miljoen oorkonden

Mari en de Bijbel

Abrahams familie

10. NAAR DE BRONNEN VAN BESCHAVING

De horens van Susa

Een consul uit Basra

De vorsten van Lagasj

Vergeefs gezocht

Het Rome van de Sumeriërs

De bibliotheek in het riet

11. URUK, DE STAD VAN DE MAAGD

Hoe opgravers leven
De stad
De drempel van het schrift
Tekens in een tijd zonder schrift
De symbolen van Uruk
De maanstieren van Uruk
Het heiligdom van Inanna

12. DE ONGELUKSHEUVEL

Zeventig jaar lang gearzeld
El-Obeid
De maan en zijn vrouw
De toren van Ur
Bruiden van de god
De slangengodin van Ur
De koningsgraven van Ur
De kist
De stoet des doods
De dodenschepen
Het graf van de koningin
Sjub-ad
De koninklijke begrafenis
De koninklijke grafkelder PG/1237
Het koepelgraf van Mesj-kalam-dug
Woolley's belangrijkste ontdekking

13. NA DE ZONDVLOED

Sumerië
Over het schrijven
De scheppers van de cultuur
Op zoek
Is het 't juiste spoor?
Indië, China, Zuid-Amerika
Vanuit de Kaukasus?

II. VAN TROJE NAAR DE DODE ZEE

14. DE SCHAT VAN PRIAMOS

De tempel van Sethos
De stroom van monumenten
Een geheimzinnig graf
De schone vorst
Onopgeloste raadsels
Het was niet Achnaton
Naar de zon!
Vijanden roeren zich
De Trojaanse oorlog duurt voort

15. DE TELL HALAF

Op leven en dood
In de koortshel
De sfinx van de tell Halaf
De laatste opgraving
Sluit de kring zich zo?

16 DE KINDEREN HETH WORDEN GEZOCHT

De hiërogliefen van Karkemisj
Een spoorwegtiran ontdekt Pergamon
De slangen van Sendsjirli
De koningsburcht
Boven in Anatolië
De spijkerschrifttabletten van de Nijl
Winckler zoekt tevergeefs
De ontdekking
De stad heette Chattusjasj
Tot vervulling gekomen leven
De grote verrassing
Uit Europa
Zijn de Hessen met de Hethieten verwant?
Het geheimzinnige beeldschrift
Hoe heetten eigenlijk de Hethieten?
Duizend jaar voor de stichting van Rome
Er wordt verder gezocht!

17. DE DORSTIGE HEUVEL

De rotsblokken in de tempel

Laag 7

De Venkelheuvel

Nieuwe schrifttabletten

De taal van de Bijbel

Bijbelse goden

18. ARCHEOLOGEN IN HET HEILIGE LAND

De geschonken stad

Geheimzinnig Gezer

Kinderoffers

De vinger van Asjirat

Acht gouden ringen

Abrahams terebint

De toren van Sichem

De bronnen van Berseba

Wat verbond Palestina met West-Europa?

19. DE FILISTIJNEN

Koning Saul

20. DE BAZUINEN VAN JERICHO

Lijken zonder hoofd

Was het Sodom of Gomorra?

21. DE SCHRIFTTABLETTEN VAN SAMARIA

Hartstochtelijk speuren

Het Gouden Kalf

't Stof en ellende

22. JERUZALEM

Golgotha

Bethlehem

'Zijn stad'

23. DE HANDSCHRIFTEN

Het gebalsemde handschrift
 Geiten helpen ontdekken
 Monniken, handelaars, professoren
 Een miljoen in goud
 De jacht duurt voort
 De schervenheuvel Qumran
 De schriftgeleerden van onze tijd
 Is het zo?

III. AAN DE NIJL

24. HET SCHRIFT VAN DE WOORDEN GODS

Het dodenschip
 De hellevorst
 Het avontuur begint
 De steen van Rosette
 Pogingen tot ontcijferen
 Een ster rijst
 De vingerwijzing
 Belzoni vist een obelisk uit de Nijl op
 De eerste leerstoel in de egyptologie
 Adembenemend Thebe
 De obelisk van de koningin
 De terrassentempel van Hatsjepsut
 Hij sterft

25. DE OPVOLGERS

Het decreet van Kanopos
 Juristen, kooplieden, filologen
 Hoe men pasja wordt
 Het wordt licht
 Hoe zij schreven
 De onopgeloste raadsels
 Het toveren met letters
 Lege archieven

26. HET GRAF VAN OSIRIS

Levend begraven
De scherven en de vis
De klacht om het sterven van de god

27. DE SCHUREN VAN JOZEF

De piramiden en de zondvloed
De ramspoed van Gizeh
De koeien van Jozef
De wereld houdt de adem in
Raadselachtige architectuur
Een vergulde schedel
Goud in het labyrint van Sakkara
Het graf was leeg
Sluitstenen en lege sarcofagen
Bouwtijd: 20 jaar
De koningsbarken van Cheops
Waar het hiernamaals ligt
De blonde koningin
Reconstructie uit stof

28. DE GEHEIMEN VAN PIRAMIDEN

Een godsdienst wijzigt zich
De zonnediens
Het genadebeeld
De zonnetempels
De tekenen van de storm
De teksten van de piramiden
De storm breekt los
Het einde van het Oude Rijk

29. GODENSCHMERING

Dwaalwegen in het labyrint
Slijk en schuifdaken
Nieuw verval
De koningin en de godvader
De gehate

30. IN HET DAL VAN DE KONINGEN

De schrifttabletten van ElAmarna
 Achet-Aton
 Dood verklaard

31. TERUGKEER VAN GODEN

Experts, pelgrims en. verslaggevers
 De gouden zaal
 De gouden schrijnen
 De vloek van de farao's
 De gouden doodkisten
 In het aangezicht van de farao
 Gemeten en gewogen
 Als was in de handen van de priesters

32. DE SCHUILPLAATSEN VAN MUMMIES

Op het spoor
 De geheime bergplaats
 De tweede schuilplaats
 De geheimzinnige sfinxen

33. AAN DE RODE ZEE

Doldrieste avonturiers
 Spinnen, boeken en geleerden
 De stad van de koningin
 Had de koningin van Sjeba geitevoeten?
 Vlucht uit Marib

34. TERUGKEER EN UITZICHT

De maangod van Hermopolis
 De Egyptische catacomben
 De Israëlstèle
 De Bijbel en de papyrus van Harris
 Mozes
 Op de Sinaï
 Het klooster
 Het einde tekent zich af
 Afscheid van een geest

LITERATUURLIJST

I. DE GRAVENDE WETENSCHAP

De zin van alle vroeger leven is dat het niet blijft met al zijn kracht, dat het wordt in ons teruggebracht, wonderlijk en diep in ons verweven.

Vrij naar R. M. RILKE

"Iemand heeft haar een vijftig jaar geleden eens 'De wetenschap van de schop' genoemd. Maar deze enigszins spottende glosse had toen nog een andere klank. Zij bedoelde een archeologie die wel, laten we eens een encyclopedie erop naslaan!

Daar staat dan omstreeks het begin van deze eeuw in zulk een achtbaar werk gedrukt:

„Archeologie (Grieks), in het algemeen zoveel als oudheidkunde, in engere zin volgens modern taalgebruik de wetenschap die zich met de beeldende kunst en kunstnijverheid van de klassieke oudheid bezighoudt.”

Aha, beeldende kunst en kunstnijverheid dus! Geen wonder dat de archeologie nog heden ten dage en niet zelden voor min of meer een buitenbeentje van de wetenschap wordt gehouden, waarop hoogstens in elke generatie eens wat nieuw licht wordt geworpen: door de ontdekking van het faraograf van Tut-Anch-Amon of de schat van Priamos in Troje of de koningsgraven van Ur.

En voor de rest?

Kort geleden werd aan een professor in de oudheidkunde door jongelieden gevraagd, waarom er toch nog steeds, ja, waarom eigenlijk in 't geheel werd gegraven.

Het antwoord lag de geleerde op de tong: Uit nieuwsgierigheid! Maar hij bedacht zich en hield een kleine lezing over archeologie. Van beeldende kunst en antieke kunstnijverheid was daarbij weinig sprake.

Inderdaad: Er is nauwelijks een gebied van onderzoek waarover onder het grote publiek zo totaal verschillende meningen omtrent taak en doel heersen, als de archeologie.

‘Archeologen dat zijn mensen’, zó liet de Zweedse dichter August Strindberg zich uit, ‘die knopen sorteren: knopen met één gaatje, knopen met twee gaatjes en knopen met drie gaatjes. En dan knopen zonder één gaatje, knopen zonder twee gaatjes en knopen zonder drie gaatjes. Wat saai!’

‘Archeologen dat zijn mensen’, betoogde een taalgeleerde, ‘die een ruïne om haar plattegrond opgraven, ofschoon geen mens iets van plattegronden begreep en daarvan ook helemaal niets wilde weten hij in elk geval niet!’

‘Archeologen dat zijn van de duivel bezeten kerels’, meende de Turkse beambte Foad Bey, wiens taak het was toezicht op hen te houden, wanneer ze op Turkse grond hun toverijen wilden bedrijven. Ze hebben mij volkomen verbluft doen staan.

Op een dag gaven zij mij te kennen dat ze in Karkemisj aan de Eufraat een begraafplaats uit zeer oude tijd wilden uitgraven. Dat interesseerde mij, omdat in Karkemisj tot op dat ogenblik nog geen graven waren gevonden. Zij brachten mij buiten de oude aarden wallen van de stad aan de oever van de rivier, waar een braak liggende akker te zien was. Daar wezen zij op de talrijke scherven van aardewerk die de grond bedekten, en verklaarden dat deze scherven op het bestaan van een begraafplaats duiden. Daarna pleegden ze korte tijd overleg en begonnen kleine hoopjes stenen op te richten. Ieder hoopje, zeiden ze, duidde

de ligging van een graf aan.

Dat werd me te gek, en ik verklaarde hen voor bedriegers.

Daarna boden ze mij een weddenschap aan, dat ze onder elk hoopje stenen een graf zouden vinden, maar geen enkel op plaatsen die zij niet door hoopjes steenen hadden aangegeven.

Ik nam de weddenschap aan en verloor.

Een maand lang heb ik mij verwonderd. Toen pas lieten ze het mij zien. Scherven, zeiden ze, dat zijn overal zo iets als een soort gelukwens voor de doden, voor hun nieuwe leven namelijk. Waar veel scherven worden gevonden, kan niet zelden ook een begraafplaats liggen. De rest berust echter op goede opmerkingsgave. De oever van de rivier bestond namelijk uit harde kiezelsteen. De daarboven aangebrachte akkergrond bedekte de kiezel slechts met een dunne laag. Daardoor vertoonde de braak liggende akker ook slechts spaarzame plantengroei. Merendeels waren het planten met korte wortels, die weinig bodem nodig hadden. Er bevonden zich echter op bepaalde plaatsen ook flinke planten met diep reikende wortels onder; zij stonden in groepen bijeen en gaven te kennen dat de grond onder hen diep was. Geen van deze plantengroepen besloeg een grotere oppervlakte dan 2 m²; de normale ondergrond van kiezel moest daar dus ontbreken.

Waardoor ontbrak hij?

Doordat daar een graf lag!

Archeologen zijn dus moderne detectives. 'Zij hebben een verbond met de duivel aangegaan', meenden Arabische hulparbeiders:

Het was in Ur van de Chaldeeën. De blanke sisi's hadden ons geïnstrueerd, speciaal op grote kegels van aardewerk te letten. Dat zijn rondachtige koppen van kleinagels (zoals bij paddestoelen), die lang geleden in de leemmortel tussen de lagen bakstenen zijn gedreven. Op deze kleinagels stond steeds iets in spijkerschrift geschreven, wat wij natuurlijk niet konden lezen. Voor elke kleinagel die wij vonden, kregen wij een baksjisj alleen voor een bijzondere soort niet. Deze soort droeg het volgende opschrift, dat men ons eens heeft voorgelezen:

„Voor Nanna, de sterke hemelstier, de roemrijke zoon van Enlil, zijn koning, heeft Urnammu, de machtige man, de koning van Ur, zijn tempel Etemeniguru gebouwd.”

Deze koning Urnammu moet bijna vierduizend jaar geleden in Ur hebben geleefd. Daar wij echter de kleinagels niet konden lezen, moesten wij bij elke nieuw ontdekte nagel vragen of wij een baksjisj kregen. Maar vaak, veel te vaak, wierpen de blanke heren even een blik erop en zeiden „Urnammu”. Dan wisten wij dat er geen baksjisj te halen was. Deze Urnammu heeft in Ur veel te veel huizen gebouwd. Want ook voor de gevonden bakstenen met inscripties van hem ontvingen wij slechts zelden een baksjisj. Urnammu had de muren van Ur 'gelijk een geel gebergte' gebouwd, zei men ons. Nimmer wisten wij zeker wanneer ons een baksjisj wachtte. Maar het is zeer interessant met de blanke archeologen te werken. Dat het bij hen dikwijls niet in de haak was, bewijst alleen reeds de geschiedenis met de goudschat in de tempel van Urnammu.

Hier verdient het intussen aanbeveling van perspectief te wisselen en de beroemde opgraver van Ur, Sir Leonard Woolley, zelf aan het woord te laten.

Toen Woolley namelijk in het tempeldomein van de maangod van Ur constateerde dat het plaveisel van de binnenplaats uit de Perzische, dus jongere, tijd stamde, was het hem uit andere aanwijzingen reeds duidelijk dat zich onder het Perzische plaveisel een ouder moest bevinden. Om dit met zekerheid vast te stellen, gaf hij opdracht twaalf tegels uit het plaveisel te verwijderen en dan een diep gat te graven.

„Een dergelijke arbeid,” lichtte Woolley toe, „was voor onze mensen nieuw, daar zij steeds instructies hadden gekregen in geen geval een tegel weg te nemen die zich nog op zijn plaats bevond. Deze plotselinge euveldaad konden zij niet begrijpen. Toen zij bemerkten dat het ons met dit voorschrift ernst was, kwamen zij tot de conclusie dat wij naar begraven goud zochten. Zij geloofden mij ook niet, toen ik hun verklaarde dat wij naar een tweede plaveisel zochten.”

Woolley ging weg en liet de mensen aan hun werk. „Maar na enkele minuten kwam een arbeider naar me toe rennen: ‘Wij hebben het goud gevonden!’

Inderdaad lag juist onder de tegels van het plaveisel een hele schat van gouden parels, oorkingen en hangers en een gouden speld, die van boven met de figuur van een kleine vrouw in een lang gewaad was versierd. De een of ander had waarschijnlijk in een ogenblik van gevaar een gedeelte van de tempelschat, misschien de tooi van het godenbeeld, hier begraven en het nooit meer voor de dag gehaald. Gelukkig,” voegt Woolley eraan toe, „vonden wij behalve het goud ook het tweede plaveisel!”

Hij gaf ruimschoots baksjij. Desondanks zouden de Arabieren Woolley voor een grote leugenaar hebben gehouden, wanneer niet ook het vermoede oudere plaveisel op de binnenplaats van de tempel van Ur was gevonden.

Want dit gebeurde al direct in de eerste dagen van Woolley's opgravingen in Ur. De Arabische hulpkrachten kenden de archeoloog nog niet. Elke band met het werk waaraan zij waren begonnen, ontbrak nog.

Maar deze kinderlijke, wat slordige en luie Arabieren ontpopten zich steeds meer als geïnteresseerde medewerkers van de Britse archeologen. Weliswaar verheelden zij ook in de toekomst niet hun voorliefde voor graafplaatsen die baksjijvondsten beloofden, maar hun ganse houding veranderde. Zij gevoelden zich onmisbare helpers van de wetenschap. Met grote behoedzaamheid gingen zij te werk, wanneer zij een baksteenmuur moesten blootleggen en vervolgens het oppervlak reinigen moesten zonder de leembepoetsing te beschadigen. Hoewel daarvoor geen baksjij werd gegeven, gedroegen zij zich voorbeeldig. „Het gebeurt in het belang van de wetenschap,” zeiden zij met een onzelfzuchtig lachje.

Toen in El Obeid aan de Perzische Golf na voorafgaand moeilijk, weken lang durend werk het vervoer van een koperen stier moest worden voorbereid, gedroegen de Arabische helpers zich in één woord voorbeeldig. Op het laatste ogenblik brak het kostbare kunstwerk uit een van de oudste tempels ter wereld in een chaotische hoop van groene, waardeloze brokken uiteen. De zorgvuldige arbeid van vele weken was vergeefs geweest. Toen echter een hulparbeider een andere wegens de verloren baksjij beklagde, barstte deze los: „De duivel hale mijn baksjij!” Hij had graag een volle week loon willen geven, als het transport, waarvan de voorbereiding zoveel tijd en moeite had gekost, gelukt was.

Scherven, geschriften en geschiedenis

De naam iets met tovenarij te maken hebben, zijn de archeologen van alle naties tot nog maar kort geleden nergens in het Nabije Oosten kwijtgeraakt.

Toen Flinders Petrie en F. J. Bliss jarenlang in Palestina werkten en daar een puinheuvel blootlegden waarin zij de oude bijbelse stad Lachis vermoedden, ging een boosaardig verhaal bij de bedoeïenen van mond tot mond.

In oude tijden hadden de kruisvaarders goud begraven in de Tell elHesy, en dit goud werd nu door de ongelovigen gezocht. Daarbij pasten zij allerlei toverkunsten toe, opdat niemand iets zou merken. Zij verstonden namelijk de kunst het mooie goud in gewone aardewerkscherven te veranderen. Dat was de reden waarom zij die scherven bijeenzamelden.

Natuurlijk! Dat was de oplossing van het raadsel! Welk verstandig mens verzamelt nu volkomen waardeloze aardewerkscherven en bekijkt ze oplettend, ja, bepaald met liefde? Alleen archeologen.

En waarom?

Omdat voor hen de scherven goud zijn.

Het is alles zo klaar als een klontje.

Men moet hun op de vingers kijken, wanneer zij de mensen verzekeren dat het gebied van hun onderzoekingen iedereen aangaat. Men moet hun woorden op een goudschaaltje wegen, wanneer zij plechtig verklaren dat het helemaal niet gaat om oude architectuur of om kunststijlen en ook niet zozeer om oude cultuur of techniek of krijgsgeschiedenis ter wille van deze zelf. Het gaat veeleer om de moderne mens. Om hem en om zijn verleden gaat het.

Dank zij de opgravingen van de archeologen zijn wij namelijk goed vertrouwd geraakt met enkele millennia van het verleden van de mens. Ten tijde van onze grootvaders waren deze duizenden jaren nog een gesloten boek. Alle domheden, alle gefantaseer van deze wereld konden deze millennia toegedicht worden, zonder dat tegenspraak mogelijk was. Thans hebben de archeologen echter dit zo stevig gesloten boek geopend. Zij hebben dingen onderzocht en woorden gebruikt die onze grootouders als godslastering aanvoelden.

Zij hebben ons getoond hoe sterk wij met ons verleden verbonden zijn. Zij hebben ons onder het oog gebracht hoe onze gevoelens, ons behagen en onbehagen, onze 'overtuigingen' en antipathieën, niets met ons begrip of ons verstand te maken hebben, doch met ons verleden. Met een onbekend verleden!

De archeologen hebben ons gedwongen van voorstellingen die ons lief waren geworden, die wij van onze vaders hebben overgenomen en die we juist van plan waren aan onze kinderen door te geven, afstand te doen. Geen leerstelling van de moderne chemie of fysica, geen kunst of techniek van onze tijd heeft onze wereld zo veranderd als de archeologie.

Toen Heinrich Schliemann Troje ontdekte, hoorde de wereld daarvan niet zo verwonderd op omdat hij de 'goudschat van Priamos' aan het licht bracht, maar omdat hij daarmee de illusie verstoortte dat Homeros louter een begenadigde prins van de dichters was.

En toen de archeologen in de diepste nederzettingen van Jericho aan de Dode Zee aantoonde dat de voor- en vroeghistorische mens lang voor Abraham en Mozes jong stierf en slechts zeer zelden oud werd (zij bewezen het ook uit opgravingen op vele andere

plaatsen), bezweek bijna geruisloos een van de sterkste pijlers van het Bijbelse geloof. De archeologen hebben meer tot een wijziging onzer opvattingen bijgedragen dan Einstein en alle atoomfysici bij elkaar!

„Nagenoeg na elke lezing over Babylonische literatuur” aldus probeert de Amerikaanse assyrioloog Edward Chiera het voor te stellen, „pleegt een toehoorder op te staan en te vragen: ‘Leveren de spijkerschriftteksten een bevestiging van de Bijbel of het tegendeel?’ ”

Welk een vraag! Een eeuw geleden zou nog niemand het hebben gewaagd haar in een openbare vergadering uit te spreken. Tegenwoordig maakt een onderzoeker van spijkerschrift het bij elke lezing mee. En regelmatig wordt hij daarbij in verlegenheid gebracht. Deze vraag kan namelijk in het geheel niet met ja of nee worden beantwoord. De Bijbel is voornamelijk een verzameling van verschillende religieuze geschriften. Hij is ook geen star maakwerk, maar het resultaat van een eeuwenlang ontwikkelingsproces met al zijn compromissen en vermengingen, zoals die door lange uiteenzettingen op het gebied van de wereldbeschouwing ten enenmale onvermijdelijk zijn geworden. Eén ding is, wanneer wij een vergelijking maken tussen Babel en Bijbel, daarbij heel zeker: *De Babylonische literatuur maakt het ons gemakkelijker de Bijbel veel beter te begrijpen dan onze grootouders.* Want beide behoren tot dezelfde Oud-Semitische taalgroep. Vaak blijkt de betekenis van een en dezelfde uitdrukking die in het Hebreeuws voor ons niet begrijpelijk is, volkomen duidelijk uit Babylonische teksten. Daarbij moet men bedenken dat wij buiten het Oude Testament bijna niets meer van de Oud-Hebreeuwse taal bezitten. Tot voor enige decennia hadden wij nog niet eens een flauw idee ervan hoe hun schrift ten tijde van de eerste koningen van Israël er uitzag om van Mozes en Abraham maar helemaal te zwijgen.

Zo is te verklaren dat onze taalgeleerden vrij hulpeloos stonden tegenover tal van woorden in de Bijbel, doordat zij daarin slechts een of twee maal voorkomen en daardoor alleen uit het verband slechts ten dele te begrijpen zijn. Daarentegen is de Babylonisch-Assyrische literatuur ruimschoots aanwezig. Reeds daardoor laat zij een betere taalbeheersing toe

Raadsels en woordspelingen

Niet zelden hebben de schrijvers van de bekende bijbelse handschriften opzettelijk zich van raadselachtige begrippen en woordspelingen bediend, waardoor wij ons heden ten dage ertoe laten verleiden de tekst van de Bijbel verkeerd te begrijpen.

Deze voorliefde voor raadsels en woordspelingen is geen eigenaardigheid alleen van de Bijbel, maar kan bij bijna alle volken uit de vroege oudheid worden aangetoond. Voor onze tegenwoordige tijd is een woordspeling werkelijk een spel, niet echter voor de schrijvers uit ons verleden. Voor hen was het een bewijs van geestelijke ontwikkeling. Het behoorde zo te zeggen tot de goede toon, „aan het geschrevene” zoals de bekende Franse archeoloog Georges Contenau het uitdrukt „een tweede en diepere zin te geven, deels echter ook om de toch reeds moeilijke betekenis nog verder in het duister te hullen. Dat verrast ons niet, wanneer men ziet hoe het naburige volk van de Egyptenaren in bepaalde gevallen een geheimschrift gebruikte in plaats van de hiërogliefen, die ons toch waarlijk reeds op zichzelf voldoende beveiliging toeschijnen.” Contenau verklaart ook waarom de mens uit de oudheid zich zo gedroeg: „De Assyrisch-Babylonische literatuur verzet zich ertegen iets van haar geheimen te verraden; indien zij echter daartoe werd gedwongen, dan gebeurde dat zo onduidelijk mogelijk. Zelfs wanneer het geschrevene speciaal voor de priesters was bestemd, werd het vaak uit vrees voor een indiscretie besloten met de plechtige formule: 'De ritens

die gij volvoert, mag de leerling zien, maar de vreemdeling die niet tot de meesters van de orakels behoort, mag ze niet zien; anders zou het getal zijner dagen verkort worden. De ingewijde moge zich verklaren tegenover de ingewijde. Wie niet is ingewijd, mag ze niet ervaren. Het zou voor Ann, Enlil en Ea, de grote goden, een gruwel zijn!" "

Dezelfde fundamentele houding treffen wij in de Bijbel aan. Alleen de wetende zal hem lezen! De onwetende zal hem niet eens ter hand nemen, en wanneer hij het wel doet, dan zal hij hem tenminste niet begrijpen. Nog ten tijde van Jezus heet het: *Zij zullen zien en toch niet zien, zij zullen horen en toch niet verstaan!*

Reeds bij de Sumeriërs, Babyloniërs en Assyriërs geschiedde het godsdienstig en wetenschappelijk onderwijs bij voorkeur alleen mondeling. Mondeling werd de voornaamste kennis aan de ingewijden doorgegeven. „Inderdaad vinden wij” zo formuleert Contenau het, sprekende over de Babylonisch-Assyrische literatuur „niet één verhandeling van didactische aard die een gebied van wetenschap in zijn volle omvang behandelt. De priesters geven slechts openbaarheid aan verhandelingen die een commentaar vereisen dat de diepere zin verklaart. Voortdurend komt in de teksten de zinswending terug: „Aan de ingewijde zult gij het bekendmaken, de niet-ingewijde zal het niet ervaren!” Het heeft dus weinig zin zich ernstig in te spannen om een begrip van de Bijbel te krijgen. Veeleer behoort daar nog iets anders toe: datgene namelijk wat de archeologen voor ons uit de graven en dodenheuvels van het verleden te voorschijn hebben gehaald.

Het in het spijkerschrift en in de hiërogliefen geschrevene behoort ertoe. Meer nog: Ook het ongeschrevene, ja, juist dit ongeschrevene telt mee en verschaft ons inzichten die zelfs het meest objectieve boek van de oudheid niet zou kunnen geven. Alleen de archeologie kan ons daarbij helpen!

Het is geen toeval dat een vooraanstaande Duitse godsdienstkenner van onze tijd de jongere geleerden heeft toegeroepen dat niemand zich toch moest verstouten om over godsdienstgeschiedenis te schrijven zonder de resultaten van de arbeid van de archeologen te kennen. Dat geldt natuurlijk ook voor de Bijbel.

„De godgeleerden uit de Middeleeuwen” zo lichtte Chiera toe „kwamen tot hypothesen en uitleggingen die (weliswaar) zeer scherpzinnig zijn, doch de zin van vele (Bijbel) teksten zodanig verdraaien, dat wij zeer verbaasd zijn, wanneer wij de werkelijke betekenis ervan leren kennen.”

„Ik heb eens” vervolgt Chiera met een verbluffend eenvoudig voorbeeld „de preek van een zeer goede kanselredenaar gehoord over de woorden waarmee Jezus volgens Joh. 20 : 19 Zijn discipelen begroette, toen Hij opgestaan was: „*Toen kwam Jezus en stond in hun midden en zeide tot hen: Vrede zij u!*”

Nadrukkelijk hield de predikant zijn toehoorders de woorden: „Vrede zij u!” voor. Steeds weer en steeds opnieuw belichtte hij dit prachtige woord van Jezus en legde er daarbij de nadruk op hoe de opgestane Heiland door dit „Vrede zij u!” Zijn vereenzaamde discipelen troost en vertrouwen schonk, hoe Hij letterlijk geestdrift in hun harten plantte en hen sterkte.

Ongetwijfeld was de vol belangstelling luisterende gemeente zeer bevredigd door de mooie woorden die hun dominee voor het „Vrede zij u!” van de christelijke Verlosser had gevonden. Alleen geen kenner van het Oosten kon daarmee tevreden zijn!

Want de begroetingsformule „Vrede zij u!” betekent niets anders dan wat de tegenwoordige moslim wil uitdrukken, wanneer hij „Salaam aleikum!” zegt. Beide begroetingsformules, zegt Chiera, stemmen woordelijk met elkaar overeen. Zij betekenen hetzelfde als in het nuchtere en korter aangebonden Europa het 'goedemorgen' of 'goedenavond'!

Men stelle zich eens voor dat een oosterling daarover een preek zou houden! En zo zal, meent Chiera, een grondige studie van de Babylonisch-Assyrische spijkerschriftliteratuur ook de ongerijmdheid van menige goed bedoelde, maar mislukte Bijbelinterpretatie aantonen.

In duizend snippers verscheurd

Zeker, zelfs indien de Babylonisch-Assyrische literatuur (de Akkadische) geen woordspelingen, geen raadsels bevatte en geen geheimen bewaard had zelfs dan zou het met die literatuur helemaal niet zo eenvoudig gesteld zijn.

Het tegenwoordige onderzoek ziet zich namelijk voor de taak geplaatst een zeer moeilijk spel van legpuzzels te beoefenen. Wanneer men door een voorbeeld wil tonen waarom het daarbij gaat, kan men misschien het best de Latijnse literatuur van de oude Romeinen kiezen. Men moet zich eens voorstellen, meent Chiera, dat uit al de boeken van de Latijnse schrijvers alle bladzijden gescheurd zijn. De meeste van deze uitgescheurde bladzijden heeft iemand dan in kleine stukjes gescheurd en de rest geheel vernietigd. De op zodanige wijze ontstane hoop papier is vervolgens flink door elkaar geschud. Eindelijk heeft men een handvol van dit mengsel aan de onderzoeker ter hand gesteld met de vriendelijke uitnodiging de brokstukken weer tot een geheel samen te stellen en daarna uit de tekst wijs te worden.

Is het hopeloos?

Neen, het is niet hopeloos. Gelukkig hebben de Babyloniërs en Assyriërs zeer veel geschreven. Maar er moet nog een ander geluk bij komen. In de Amerikaanse universiteit van Pennsylvania bestudeerde Chiera eens het gedeelte van een geneeskundige tekst op een spijkerschrifttablet. Het was zeer interessant, maar het tablet was gebroken, een deel ervan was onvindbaar. Enige tijd later ontdekte Chiera ter gelegenheid van een bezoek aan het museum van Istanboel in Turkije het completerende deel, en zulks niet b.v. uit een andere redactie van de tekst, maar als het in Amerika vermiste stuk van hetzelfde spijkerschrifttablet.

Is dat geen geluk?

Ja, in de archeologie komt alles bij elkaar: omzichtigheid, scherpzinnigheid, ervaring, volharding en veel geluk.

Robert Koldewey, de bekende opgraver van Babylon, bracht 18 jaar van zijn leven in de puinheuvels van Babel door, maar hij had weinig geluk. Hij moest onder grote moeilijkheden moeizaam voor het resultaat arbeiden. Daarentegen rolden reeds uit de eerste sleuven die Woolley in Ur voor nasporing liet graven, in grote massa's de gouden parels te voorschijn.

Maar Woolley bezat genoeg zelftucht om deze sleuven ondanks alle bidden en smeken van de Arabieren weer te laten dichtgooien, omdat hij wist dat iedere verkeerde steek met de schop iets onherstelbaar vernietigt. Hij wilde de woeste horde van pas aangeworven hulparbeiders allereerst tot behoorlijke en betrouwbare medewerkers opvoeden. Toen het

zover was, ontdekte hij de koningsgraven van Ur.

Howard Carter had weinig geluk, toen hij in het Dal van de Koningen van Egypte naar het graf van Tut-Anch-Amon zocht. Hij en vele anderen waren er rotsvast van overtuigd dat het graf van deze farao in het Dal van de Koningen moest liggen, omdat daar de gehele 18de dynastie begraven was. Maar Carter had acht jaar nodig om het te vinden. Acht jaar in een verlaten, bar rotsdal, waar men in een kwartiertje op z'n gemak doorheen kan lopen! Is dat geen pech? Of is het, beter gezegd, taatheid en vast vertrouwen?

Er is haast geen beroep dat in de troosteloosheid van de woestijn, van de rotsen, van de afzondering van elke beschaving en van een onbarmhartig klimaat zo kan ontmoedigen als het beroep van de gravende archeoloog. Vaak moet hij jarenlang zijn leven doorbrengen in gezelschap van analfabeten en warhoofden, totdat het succes wenkt. Vaak komt het helemaal niet. Vaak komen er slangen, reuzenspinnen en schorpioenen maar geen succes. En vaak komen in plaats daarvan de koorts en de dood! Er is nauwelijks een wetenschap in onze tijd waarvan de geleerden en medewerkers zozeer aan gevaar zijn blootgesteld als die van de archeologie. Velen moesten ongeneeslijk ziek het land verlaten waar zij roem en eer wegens nieuwe ontdekkingen hoopten te vinden. Diep ontmoedigd door een tropisch klimaat waaraan ze niet gewend waren, keerden ze ziek van malaria en moeraskoorts naar het avondland terug. Anderen werden, ver van hun vaderland en hun familie, in het vreemde land dat zij zo vol hoop hadden betreden, door de dood achterhaald. De moeraskoorts of ook wel de pest liet hen niet meer los. Anderen verdronken, werden bedolven of verongelukten door merkwaardige toevalligheden. En enkelen van de besten werden door rovers doodgeschoten.

Ze maken er geen ophof van deze archeologen. Zij arbeiden verder, alsof het de gewoonste zaak van de wereld was. Want voor hen bestaat er op de ganse wereld geen beroep dat zo interessant is als het hunne. Te midden van gevaren staan zij met het grote geheim op vertrouwelijke voet. Vandaag, morgen, kan het hen verrassen. En dan noemt de wereldpers hun namen. De roem wenkt, de eer, de erkenning, het geluk hun geluk.

Men moest ze eens vergezellen.

Ja, dat moest men eens! Men moest zich eens door de archeologen door tijd en ruimte laten leiden. Door hun tijd, hun geschiedenis, hun avonturen. En door hun gebied.

Wij weten tegenwoordig dat in de schoot daarvan de oudste culturen van de aarde verborgen zijn, juister gezegd: waren. Niet in Amerika, niet in China of Italië zijn deze oudste sporen van de menselijke geest te vinden, doch in het gebied dat zich uitstrekt van de Eufraat en de Tigris tot aan de kust van de Middellandse Zee en vandaar over Kanaän tot aan de Nijl.

Daar ligt de wieg van onze cultuur, de bakermat van de menselijke geest, van zijn voorstellingen en begrippen, zijn geloof en zijn overtuiging. Slechts een klein gebied van West-Europa maakt daarbij een uitzondering. Maar hoe dit gebied op geheimzinnige wijze met het oorspronkelijke geboorteland in het Nabije Oosten samenhangt ook dit toont ons de archeologie.

Uit de dode heuvels daarvan brengt zij de bewijzen aan het licht. En dikwijls zijn deze adembenemend en bijna ongelooflijk.

Op onze tocht door de geschiedenis van de archeologen is het absoluut niet nodig dat zij

ons de plattegronden van de door hen ontdekte tempels en paleizen toelichten. Het is ook overbodig beslist met hen Babylonisch of Egyptisch te leren en de tekens van het spijkerschrift en de hiërogliefen te begrijpen.

Daar gaat het in het geheel niet om. Het gaat er ook niet om de chronologische volgorde van schervenhopen te begrijpen of zelfs nieuwe jaartallen te leren van koningen wier namen wij nog nooit hebben gehoord en wier veldslagen en nederlagen ons in wezen totaal onverschillig zijn.

Neen, daarom gaat het hier niet! Achter al deze data, deze namen en plaatsen (zonder welke de archeologen vanzelfsprekend niet met succes kunnen werken) staat iets anders. En nu komt het erop aan, dit andere te beseffen. Laten wij het hét 'essentiële' noemen! Maar het staat iedere lezer vrij aan het einde van zijn lectuur voor dit essentiële een eigen naam te bedenken. Hiervoor beschikken wij over vele namen en sommige daarvan kunnen ons zelfs gelukkig maken.

Wie er nu toe overgaat op zijn weg door het gebied van de Eufraat en de Tigris tot aan de Nijl tegelijk de geschiedenis van de archeologen in zich op te nemen, die zal op zoek naar dat essentiële tot zijn verbazing vele stations achter zich laten. Van de eerste gravenvelden van Babylonië en Assyrië in het Tweestromenland in het land tussen de twee rivieren de Eufraat en de Tigris ten oosten van Klein-Azië en Syrië gaat het naar het zuiden 'omlaag' naar de Perzische Golf, waar thans de moderne boortorens staan om het vloeibare goud uit de bodem te halen. Daar ligt ook, vaak in kilometers lange heuvels begraven, het oude land van de geheimzinnige Sumeriërs.

Vandaar voert de weg naar het noordwesten: naar Klein-Azië, waar niet alleen Troje ligt, maar ook het kernland van de Hethieten en de residentie van hun koningen. Hun rijk strekte zich tijdelijk tot aan Palestina uit, waar Abraham voor hen als de meesters van het land boog.

Zo is het ook geen toeval dat zich te midden van een verbazingwekkende geschiedenis van de archeologie geheel vanzelf de in geheimen gehulde weg aftekent die eens Noach van de Kaukasus over Babylon naar de zondvloed moet hebben gevoerd. In Ur, niet ver van de Perzische Golf, leefden de vaders van Abraham, en vandaar trok Abraham met zijn familie naar Haran, waar ook de Hethieten zich vestigden, en vandaar door Syrië naar het Beloofde Land, naar Kanaän.

Op deze tocht komen wij bij de gravenvelden van Palestina uit de tijd van de Bijbel en daarvoor, bij zijn dode heuvels, en vandaar, langs de Dode Zee, naar het rijk van de koningin van Sjeba.

Het is een lange weg! En op die weg komen wij talloze tekens tegen. Het komt erop aan deze in zich op te nemen en te begrijpen. Ieder op z'n eigen manier.

Eerst dan vermogen wij, voor de poorten van Egypte staande, het land te betreden waarheen Abraham trok en Jozef met zijn broeders en Jakob, zijn vader. Daarvandaan kwam Mozes. Daarvandaan voerde hij de kinderen van Israëel naar de Sinai.

Vandaar kwam echter ook, naar de christelijke legende wil, Jezus van Nazareth. Het is zeker een lange weg van de Eufraat naar de Nijl. Daarop speelde zich in vele vormen en gedaanten datgene af wat het essentiële was. Daaraan liggen de bijbelse heuvels waarin de archeologen graven. Waarom graven ze eigenlijk nog?

Willen zij alleen maar te weten komen hoe de oude mens duizenden jaren geleden gebroken beenderen zette of tandabcessen en zijn reumatiek behandelde? Of hoe hij zijn stoffen weefde, hoe hij zijn potten beschilderde of hoe de afmetingen van zijn schedel waren? Niets daarvan is belangrijk genoeg om alleen daarvoor de geweldige kosten te rechtvaardigen die sedert een eeuw door de archeologen zijn uitgegeven. Het zijn vele miljoenen! Neen, dat is het niet.

Gaat het er misschien alleen maar om onze nieuwsgierigheid te bevredigen en onze jaartallen met nog een paar honderd nieuwe te vermeerderen?

Ook dat kan het niet zijn.

Maar wat is het dan wel?

Enkele jaren geleden, zo drukt Chiera het uit, besloot een van de grote universiteiten van Noord-Amerika haar verdienstelijke rector, een beroemd geleerde, reeds bij zijn leven te eren. Op de binnenplaats van de universiteit werd een gedenkteken opgericht.

Toen het standbeeld werd onthuld, zag men hoe de grote geleerde daarop zijn linkervoet op een klein reptiel zette op een buitengewoon groot uitgevallen hagedis. Blijkbaar moest het monument uitdrukken hoe de geleerde met zijn linkervoet de vijand van de mensen doodtrapte: onwetendheid, bijgeloof, domheid.

Het gaat hier minder om de linkervoet, ofschoon de egyptologen elkaar geïnteresseerd eraan herinnerden dat de goden en koningen van Egypte op de oude monumenten principieel de linkervoet naar voren plaatsen. Natuurlijk wist de moderne beeldhouwer dat niet. Hoe zou hij het ook moeten weten?

Het gaat dus niet om de linkervoet, waarmee nog heden ten dage hele scharen van mensen om hun onbekende redenen elke morgen verkeerd uit bed plegen te stappen. Het gaat veeleer om de gedachte die schuilt in het moderne gedenkteken ter ere van een modern geleerde. Of de aldus geëerde, wiens verstand de moeilijkste natuurkundige formules zonder moeite wist op te lossen, zich eigenlijk bewust was wat het monument betekende? Of de scheppers van het monument zich ervan bewust waren, mensen dus die in ieder geval leden van een in aanzien staande universiteit waren?

Welnu, indien zij zich ervan bewust waren geweest, dan is het vrij onwaarschijnlijk dat zij hun ontwerp van het monument in deze vorm zouden hebben gehandhaafd. Want zij hebben iets uitgebeeld wat de oude volken duizenden jaren geleden graag bij hun grote goden plachten te laten zien. Deze goden waren het die in oude tijden met de grote en kleine draken, alle soorten van reptielen, strijd voerden en zegevierend daaruit te voorschijn traden.

Daarboven op het moderne monument van een hooggeleerde universiteit stond klaarblijkelijk de opvolger van de oude goden. Daar stond een geleerde van onze eeuw als troonopvolger van de Babylonische goden Enlil en Marduk, van de Assyrische god Assur en van de heilige George.

Of de scheppers van het monument het geweten hebben?

Als leken waarschijnlijk niet: als fysici en chemici, als medici en juristen wisten zij het niet. Maar als archeologen zouden zij het stellig hebben geweten! Want de archeologie is immers niet slechts de poging om in dode heuvels stukken bijeen te zoeken die aan oude tijden herinneren ze is veeleer eenvoudig een ontmoeting met de mens. Ook een ontmoeting met zijn geest en zijn ziel, zelfs met datgene waarvan hij zich niet bewust is, datgene wat voor

hem onbewust is geworden. Anders gezegd: de archeologie is tot nu toe de meest succesvolle poging om onszelf te leren kennen in het goede en kwade, in het simpele en geniale. Want het zijn onze ouders de ouderen die wij ontmoeten. En van hen hebben wij niet slechts de bouw van ons beenderstelsel en de bloedgroep overgenomen, maar ook hun ziel, hun geest en dikwijls hun begrippen en voorstellingen. Meestal verschijnen ze voor ons in modern gewaad, en wij houden hen voor nieuw, voor onze geheel eigen scheppingen, voor iets dat wijzelf hebben uitgedacht en uitgewerkt. Welk een dwaling!

De weg van de archeologen is de interessantste weg naar onszelf.

Men dient hem niet te bewandelen om daarbij in een encyclopedie voor de oudheidkunde te veranderen. Of om de regeringsjaren van honderd grote koningen vóór Alexander van buiten te leren. Dat is van absoluut geen belang! Wat men dient te onthouden en uiteindelijk ook werkelijk onthouden zal, zijn enkele symbolen en een paar zinnen. En deze kan ieder in zijn eigen taal verstaan.

Dat is alles. Maar voor velen zal het meer zijn dan slechts een inlichting over het avontuur van de archeologen.

Het kan zo iets als een verzoening betekenen als een inzicht dat vermag te bevredigen, ja, als een verlossing. Men moet het proberen!

Men dient standvastig te weigeren de namen van de talrijke dode heuvels te onthouden, de namen van de koningen en goden, ja, zelfs de namen van de archeologen. Dit alles vormt niet meer dan een soort stelling een geraamte. Het is niet zo belangrijk. Men zou het zelfs kunnen weglaten. Van belang is wat daartussen klopt en leeft, wat in de aderen stroomt naar het hart, naar de longen. Van belang is wat ons doet ademen en zien.

Het waren de archeologen die ons bijna zonder woorden getoond hebben wat leven, wat ons leven betekent. Daarvoor behoort men hun dankbaar te zijn!

2. DE ZOON VAN DE SCHOENMAKER

Elk jaar vierten de geleerden en medewerkers van het Duitse Archeologische Instituut te Berlijn, Rome en Athene op 9 december soms ook op 12 december feest. Ook enkele Duitse universiteiten vierten hetzelfde feest. Het geldt het eren van een man die nu bijna twee en een halve eeuw geleden het levenslicht aanschouwde. Als zoon van een arme schoenlapper werd hij 9 december 1717 te Stendal aan de Uchte, midden in Duitsland, geboren en op 12 december evangelisch gedoopt.

Hij heet Johann Joachim Winckelmann.

Winckelmann stierf in de ouderdom van 50 jaar op 8 juni 1768 door de messteken van een reeds vroeger veroordeelde boef, die hij toevallig en niets vermoedend op een reis van Wenen naar Rome had leren kennen. Hij was daar de gast van het keizerlijk hof geweest. Hunne Majesteiten hadden hem enkele kostbare gouden medailles geschonken, die hij argeloos aan die boef had laten zien. Met het oog daarop werd Winckelmann vermoord.

Daar er weinig mensen op deze wereld zijn die twee eeuwen na hun overlijden nog als kalenderheiligen worden gehuldigd, is een korte terugblik op het leven van deze man wel nodig. In de eerste plaats omdat hij bij het grootste deel van het publiek even weinig bekend is als zijn levenswerk. In de tweede plaats echter ook omdat zijn leven in vele opzichten even merkwaardig was als zijn vroegtijdige, gewelddadige dood.

Goethe schreef over Winckelmann: „Zijn dood vestigde de aandacht op de betekenis van zijn leven. Ja, misschien zou de invloed van zijn werkzaamheid, indien hij haar tot op hoge leeftijd zou hebben voortgezet, niet zo groot zijn geweest als hij thans wel moest worden, daar hij, zoals meer buitengewone mensen, ook nog ten gevolge van een vreemd en afschuwelijk einde door het noodlot werd onderscheiden.”

En Herder klaagde bitter: „Hoeveel letterkundigen en oudheidkenners hadden niet alleen in zijn plaats kunnen sterven, maar misschien ook moeten sterven, opdat de wereld eenmaal niet anders dan in vervoering brengende voetsporen van hem zou kunnen tonen!”

Toen Winckelmann werd geboren, konden de meeste Pruisen lezen noch schrijven. De leerplicht was pas ingevoerd. De lijf eigenschap was nog niet opgeheven en emigratie verboden. Wie onder dergelijke omstandigheden als enige zoon van een arme schoenmaker te Stendal werd geboren, was verplicht zich in de eerste jaren van zijn aards bestaan op het beroep van zijn vader voor te bereiden, die reeds in de vijfde generatie de schoenen van zijn medeburgers lapte. Zonder twijfel had hij daarbij veel nood en ellende leren kennen.

Maar Johann Joachim, zijn zoon, bereidde hem, zoals de kroniek verzekert, een grote teleurstelling, door voor het traditionele familieberoep geen belangstelling te tonen. Ook in andere opzichten handelde de jonge Winckelmann tegen vele geboden van de verbaasde wereld om hem heen.

„Reeds op jonge leeftijd” zo bericht een zijner onderwijzers, „bemerkte men bij hem tekenen van zijn volslagen onverschilligheid ten aanzien van alle hogere wetenschappen” (waarmee dan voornamelijk de godsdienst was bedoeld), „maar een des te sterkere voorliefde voor talen, oude boeken, en voor het verzamelen van doodshoofden. Vaak placht hij in de zomer zijn medescholieren op te wekken met hem in de zandbergen voor de poorten van de stad Stendal te graven, om naar oude scherven van gebroken urnen te zoeken, die hij dan als heiligdommen met de grootste zorg bewaarde. In geen lesuur was hij een minder

oplettend toehoorder dan tijdens de lessen in theologie.”

Inderdaad: wanneer hij zondags naar de kerk ging, stak de jonge Winckelmann in plaats van het gezangboek „Homerus en andere Griekse schrijvers” in zijn zak, om tijdens de preek daardoor gesticht te worden. „Ja, hij was” zo klaagt een andere tijdgenoot over het merkwaardige gedrag van de jonge Winckelmann „zelfs een van die ongelukkigen die niet aan de onsterfelijkheid van de ziel geloven. Toch ontvouwde hij zijn beginselen slechts in een kring van vertrouwde vrienden . . . Uiterlijk onderwierp hij zich aan alle godsdienstige gebruiken.”

Hij was nu eenmaal een eigenaardig mens. Terwijl anderen de bij gelegenheid gevonden urnen gebruikten om daarin varkensvoer te koken of om ze als bloempotten voor het raam te zetten, koesterde en verzorgde hij ze alsof het kostbaarheden waren. Eén ding was heel duidelijk: Hij zou een zeer slechte schoenmaker worden.

Geen geld en weinig slaap

De eerste schooljaren van Winckelmann verliepen in de schaduw van de armoedige omstandigheden van zijn ouderlijk huis. Het viel vader en moeder zwaar hem te onderhouden. Maar reeds in deze eerste schooljaren bleek de onbedwingbare hartstocht en energie waarmee de knaap zijn wensdromen najoeg.

Hij zorgde dat hij vrije tafels had, zong bij de knapenkoren vóór de huizen van de burgers, bij bruiloften en begrafenissen en iedere andere gelegenheid om een paar *groschen* te verdienen, en keek uit naar werk waarvan de opbrengst het hem mogelijk maakte zijn leven te rekken. Het oude, blind geworden schoolhoofd Tappert begeleidde hij op zijn wandelingen, las hem voor en was hem met kleine diensten behulpzaam. Toen hij tenslotte bij de grijze onderwijzer mocht wonen, woekerde hij met elke minuut van zijn jeugd.

In de schoolbibliotheek las hij met gloeiende wangen en koortsachtige ogen de klassieke Latijnse schrijvers. Hij ontwikkelde zich tot een modeljongen in de kennis van Latijn en Grieks. Later volgde hij, toen hij in Berlijn het Cöllense gymnasium mocht bezoeken, colleges van de academie van schone wetenschappen.

Een merkwaardig vroegrijp leven!

Hij bedelde in Berlijn adellijken, predikanten en beambten om geld, ten einde in Hamburg de veiling van een beroemde bibliotheek te kunnen bijwonen. Het was de bibliotheek van Fabricius, die prachtige uitgaven van Griekse en Romeinse schrijvers bevatte. Met zijn laatste groschen verwierf hij bij deze veiling enkele boeken, die hij als kostbaarheden naar Berlijn bracht.

Toen hij twintig jaar was, keerde hij ernstig en in zichzelf gekeerd naar Stendal terug. Het jaar daarop bezocht hij, daartoe in staat gesteld door een kleine studiebeurs, de universiteit van Halle aan de Saale, waar hij theologie en oude talen studeerde.

Drie jaar later in 1741 bezocht hij de universiteit van Jena, nam het volgend jaar de betrekking van huisonderwijzer in Hadmersleben bij Halberstadt aan en werd in 1743 plaatsvervangend schoolhoofd te Seehausen in de Pruisische Altmark. Vijf jaren woonde hij daar en werd steeds maar ouder. Hij was bijna 30 jaar oud, toen de Saksische minister Graaf von Bunau in Nöthnitz bij Dresden hem als zijn bibliothecaris aanstelde.

Toen Winckelmann zijn 30ste verjaardag vierde, had hij een leven achter zich dat bijna uitsluitend aan zijn studies gewijd was. Al vroeg klaagde hij geen wonder! over

slapeloosheid. Maar hij vond ook nauwelijks tijd om te slapen. „Om ook de nacht en de slaap niet veel uren te gunnen” aldus bericht een tijdgenoot „ging hij meestentijds, vooral in de zomer, niet gewoon naar bed, maar ging enige uren op een ruststoel liggen.” Toen Winckelmann als onderwijzer te Seehausen woonde, moet hij zich vaak slechts twee à drie uur slaap gegund hebben. Zijn lichaam was in die tijd verzwakt en ondermijnd. In deze toestand droomde hij van Rome, van Griekenland en Egypte, waar hij naar toe wilde reizen. Wat een dwaas! Hoe kan een arme onderwijzer, die nog niet eens een eigen bed bezit, dergelijke dromen koesteren!

Maar Winckelmann gaf wel slaap en eten op zijn dromen gaf hij niet op. En in deze toestand ontmoette hij de man die hem hielp zijn innerlijke roeping en zijn lotsbestemming te vervullen. Het was een katholieke kerkvorst.

Winckelmann had reeds zeven jaar lang de bibliotheek van Graaf von Bunau in Nöthnitz bij Dresden beheerd, toen hij de aandacht trok van de pauselijke nuntius aan het hof van de koning van Saksen, de latere kardinaal Archinto. Archinto bezocht de bibliotheek van de graaf en bewonderde de geleerdheid van Winckelmann, die hij bij deze gelegenheid leerde kennen. Terloops wekte hij de thans 37 jaar oude (ongetrouwde) Winckelmann op een reis naar Rome te ondernemen. Daar zou een man van zijn ontwikkeling en kennis van kunst zonder twijfel zeer gemakkelijk een betrekking als bibliothecaris kunnen worden aangeboden.

Toen Winckelmann verheugd aan deze opsporing gevolg wilde geven, werd hem, de protestant, om voor de hand liggende redenen de overgang tot de katholieke kerk aanbevolen. Winckelmann ging onverwijld daarop in.

Maar het duurde toen nog een vol jaar, voordat hij de reis van zijn leven kon aanvaarden. Een audiëntie bij de koning van Saksen, door bemiddeling van een bevriende katholieke priester, verschaftte hem een klein pensioen, met behulp waarvan hij eindelijk Dresden verlaten en naar Rome reizen kon. „Deze vis moet in het goede water komen,” gaf de koning te kennen, toen hij Winckelmann genadig na de verleende audiëntie liet gaan. En inderdaad: hij kwam in het goede water. In september 1755 reisde Winckelmann naar Rome. De 18de november kwam hij daar aan. Hij was 38 jaar oud, toen voor het eerst een diep gevoel van geluk zich van hem meester maakte.

Gunsteling van de kardinalen

Het was alsof op een donkere winterdag de stralende zon vanuit de wolken was doorgebroken: Winckelmann vond te Rome al heel gauw in de hoogste kringen beschermers. De intussen tot kardinaal en staatssecretaris opgeklommen voormalige pauselijke nuntius te Dresden, Archinto, verschaftte hem de meest welwillende ondersteuning door de kardinalen Passionei en Albani. Als bijzonder gunsteling van Albani bewoonde hij tenslotte in diens paleis een kleine kamer. Al spoedig vulde deze zich met oude busten, vazen, reliëfbeelden, met manuscripten en oude boeken.

De voorheen zo onopvallende, vereenzaamde, slecht gevoede en nog slechter geklede Winckelmann bloeide op. Hij die tot dat ogenblik letterlijk honger had geleden om zich de geliefde boeken te kunnen kopen, die jarenlang geen eigen bed had bezeten deze magere Winckelmann met het „onooglijke haar” werd absoluut een ander mens. Als man van middelbare postuur met levendige „zwarte ogen en volle lippen, die een enigszins heftige en

pathetische indruk maakte” zo wordt hij beschreven, begon hij, bruingebrand door de zuidelijke zon, in Rome zijn rol te spelen. Naast vele vrienden daaronder de bekende schilder Antori Raphael Mengs maakt hij zich ook de eerste vijanden. Maar wat betekenen vijanden voor een mens die voor het eerst voelt dat hij zijn vleugels kan uitslaan?

De eerste opgravingen van de in 79 na Chr. door een aardbeving verwoeste en onder de asregen van de Vesuvius bedolven antieke steden Pompeji en Herculaneum lokten Winckelmann al gauw naar het terrein van de opgravingen. Voor de Romeinen dienden zij er gemeenlijk slechts toe om in het bezit te geraken van mooie antieke beeldhouwwerken, fresco's en vazen. En als de Romeinen gedroegen zich ook de Napolitanen. Als men de begeerde stukken ter versiering van paleizen en villa's had gevonden, werden de vindplaatsen onverschillig weer dichtgegooid.

Tegen een dergelijke graverij uit roofzucht trad Winckelmann op. In zijn „Rondschrijven over de ontdekkingen in Herculaneum” (1762) en in aanvullende mededelingen bracht hij de Italianen de betekenis van dergelijke vondsten voor de reconstructie van het cultuurbeeld ener reeds lang vergeten geschiedenis van de mensheid onder 't oog. Maar hij vond nauwelijks gehoor. Wat hij vond, was bevreemding, onbegrip en vijandschap. Vooral in Napels. Daar had hij een genieofficier belachelijk gemaakt, die de letters van de voorgevel van een antiek theater zonder omhaal afgebroken en in een mand aan de voeten van zijn koning had gelegd, „zonder vooraf een afschrift te maken in welke volgorde ze hadden gestaan”.

Dat waren gewoonweg barbaren, die Nápolitanen! Gewetenloze, onverstandige, oppervlakkige, domme barbaren, die er geen gevoel voor hadden dat zij in de uitgegraven schachten van Pompeji en Herculaneum dezelfde eeuw ontmoetten waarin Jezus Christus had geleefd!

Met rusteloze ijver wierp Winckelmann zich op het neerschrijven van zijn vele gedachten. Op zijn reeds in Dresden geschreven werken over Griekse kunst volgden nu in een snel tempo een hele reeks opzienbarende werken over antieke bouwkunst, mythologie, over munten en cameeën, kortom, over oude kunstgeschiedenis. Intussen klom hij op tot 'Praeses van de Oudheden te Rome', tot 'Professor in de Griekse taal bij de Bibliotheek van het Vaticaan', tot lid van het Koninklijk Genootschap van Wetenschappen te Göttingen. In de zomer van 1767 een jaar voordat hij werd vermoord verscheen in Rome zijn beroemde werk 'Monumenti antichi inediti' (onuitgegeven monumenten van de oudheid) in twee delen met 268 kopergravures en talrijke afbeeldingen in de tekst.

„Te Rome heeft een reeds lang verwacht werk het licht gezien” zo heet het einde 1766. „De bedoeling van dit werk is nader in te gaan op die tot dusver onbekende monumenten van de oudheid welke deels moeilijk zijn te verklaren, deels door andere geleerden als onoplosbare raadsels worden aangeduid . . . Door middel van dit grote aantal nog niet bekend gemaakte werken is de schrijver in staat geweest zeer veel nieuwe ontdekkingen te doen, zowel wat de oudheden betreft alsook de overige delen van de wetenschap; en honderden plaatsen van oude schrijvers, die tot dusver niet juist zijn begrepen of onbegrijpelijk schenen, zijn met uiterst grote betrouwbaarheid als uit oude handschriften verklaard.”

Zó begon het!

Winckelmann trachtte de geest van de antieke oudheid voor zijn eigen eeuw begrijpelijk te maken. Hoe rusteloos reisde Winckelmann de laatste jaren van zijn leven rond. Herhaaldelijk bezocht hij Napels, Florence, Herculaneum, Pompeji. Via Venetië, Verona kwam hij daarna naar Wenen. Doch zijn grootste verlangen ging uit naar Griekenland. Daarheen wilde hij trekken, om de oude kunst van de Grieken te beleven. Maar hij wilde ook naar Egypte, waar de piramiden hem aantrokken. Deze laatste wensen van zijn leven bleven onvervuld. Op de terugreis van Wenen naar Rome werd hij door zijn noodlot achterhaald.

Waarom bleef hij onvergetelijk?

Wat Winckelmann in zijn geschriften naliet, is tegenwoordig grotendeels vergeten. Al generaties lang worden zijn boeken nog slechts zelden herdrukt. In de moderne naslagwerken zijn ze daarentegen zorgvuldig aangehaald.

Voor zijn eigen tijd betekenden Winckelmanns werken zeer veel. „Geen kunstenaar, nog minder een geleerde” zo heet het in een bespreking van zijn geschriften „heeft zich ooit aan een zo nauwkeurige waarneming en beoordeling van alle facetten van de oude kunstwerken gewaagd. Maar misschien heeft ook niemand zoveel liefde voor oudheden, zoveel geduld, zoveel daarvoor vereiste kennis en zoveel gunstige gelegenheid gehad.”

En een andere stem uit zijn eigen tijd verklaart:

„De gehele literaire verdienste van Winckelmann, waarvoor hij in Dresden de grondslag legde en die hij in Rome voltooidde, bestaat daarin dat hij de klassieke wetenschap, die in Duitsland van de filologie gescheiden was, daarmee verenigd, de geest van de oude dichters in de oude kunstwerken die hij daar in ogenschouw kon nemen, ontdekt en de taal van Homeros van de oudste beeldhouwers geleerd heeft en dus een kostelijk deel van de wetenschap dat eeuwenlang in de ruïnen had gelegen, te voorschijn gehaald en aan 't licht gebracht heeft.”

Was dat veel?

Ja, het was veel: Het was een daad!

Het is van geen belang dat Winckelmann's boeken tegenwoordig bijna vergeten zijn, en het is van geen belang dat hij zich in veel dingen vergiste. Beslissend is veeleer dat de schoenmakersjongen uit Stendal aan de Uchte in de goden en heksenschemering van de 18de eeuw voor het avondland een licht ontstak.

Wat ons heden ten dage nog het diepst treft bij Winckelmann, is zijn zuiver streven naar waarachtigheid. En dit is zijn daad: Het licht dat hij ontstak, wakkerde langzamerhand tot een naar alle kanten stralende fakkel aan. Na Winckelmann wordt deze fakkel door een ten grave dalende generatie van onderzoekers de volgende in de hand gedrukt, opdat zij verder blijft vlammen en nimmermeer uitdooft.

Daarom vieren de archeologen op 9 december de geboortedag van Johann Joachim Winckelmann.

De Darwin van de cultuuronderzoekers

Een daad mag voor haar eigen tijd nog zo belangrijk schijnen vaak is zij reeds voor de volgende generatie niet meer voldoende.

Toen Winckelmann in juni 1768 ten gevolge van de messteken van zijn moordenaar in

Triëst doodbloedde, verzamelde in het Deense Jutland een 13jarige jongen antieke voorwerpen met dezelfde liefde en hartstocht als waardoor eens de schoenmakersjongen uit Stendal werd bezielde. Evenals Winckelmann was hij in december en wel op 20 december 1755 geboren. Hij heette Johann Georg Zoega en kwam in het stadje Dahler ter wereld.

Zoega studeerde in Göttingen en ondernam daarna, evenals Winckelmann aangelokt door de kunstwerken en oudheden van het zuiden, verscheidene reizen naar Italië. Pas 28 jaar oud, vestigde hij zich reeds voorgoed te Rome. Daar wijdde hij zich uitsluitend aan de studie van de oudheidkunde. En evenals Winckelmann ging hij over tot de katholieke godsdienst zonder evenwel de protectie te ondervinden die eenmaal Winckelmann bij de kardinalen van Rome had genoten. Ongeveer tien jaar later benoemde Denemarken hem tot consulgeneraal bij het Vaticaan.

Reeds enkele jaren na zijn verhuizing verschenen te Rome Zoega's eerste werken over archeologie. Na grondige studiën volgden verdere werken, die Zoega de reputatie van een belangrijk oudheidkundige bezorgden. Maar Zoega bewandelde een heel andere weg dan Winckelmann. Terwijl deze in wezen een filosoferende estheet, een gevoelige kunstbeschouwer was, zocht Zoega reeds de machten die, naar hij vermoedde, achter de antieke kunstwerken moesten hebben gestaan hij zocht hun geest, hun geschiedenis. Met andere woorden: hij zocht feiten en realiteiten. Dat is stellig heel dikwijls een droge steenachtige akker, waarop men zelden druiven kan oogsten. Op een dergelijke bodem kan men eerder haat vinden, verontwaardiging, bevreemding.

In 1797 verscheen te Rome Zoega's werk 'De origine et usu obeliscorum' (*Over de oorsprong en het doel van de obeliskken*). Daarin schreef hij over de Egyptische obeliskken; hij beschreef de dodencultus van de oude volken, hun behandeling van lijken en hun begrafenisgebruiken, benevens de grafmonumenten. En Zoega deed voor de eerste keer de voor zijn tijd geweldige stap, die nog lang daarna de diepste bevreemding wekte en door zijn opvolgers zoveel mogelijk werd vermeden: Hij verwees naar de betekenis van de donkerste voorhistorische tijd voor de culturen, voor de geest, de voorstellingen en begrippen van de antieke mens in een historisch begrijpelijke tijd. Zoega werd zodoende de Darwin op het gebied van de culturele en geestelijke ontwikkeling van de mens.

Zoega zocht naar de wortels van de tot groei gekomen boom van de oude culturen. Hij schroomde niet datgene uit te spreken wat de romantiserende denkers van Europa, met de heerlijke godenbeelden van Griekenland voor ogen, met de grootste angstvalligheid zochten te vermijden, namelijk de oplossing: bij de wilden moet mén beginnen!

De ontwikkeling van de antieke mens van wilde met al zijn primitieve voorstellingen, zijn culten en riten, tot cultuurmens dit was het wat Zoega, meer intuïtief dan wetend, tegenover zijn geschokte en geërgerde tijd, voor zover deze hem in 't geheel hoorde en begreep, uitsprak.

Zoega keek naar de houten palen en toverstenen van de oudste, voor hem net nog zichtbare culten van de primitieve volken. Daarin zocht hij de wortels van de meer verheven cultuur van de oude Grieken en Egyptenaren. Terwijl voor zijn geleerde tijdgenoten de „boom boven de grond” begon, trachtte Zoega in de donkere aarde door te dringen, om de wortels te vinden waaruit de krachten en sappen voortkwamen die de boom voedden en deden groen worden en bloeien.

Wat Zoega kon ontdekken, was niet veel meer dan mythe overgeleverd in een brokkelig

geworden oude literatuur. Meer niet.

Nochtans werd hij voor de oudheidstudie een mijlpaal op haar lange en moeizame weg naar het verleden. Zoega was een van de eerste mannen die de wens deden ontwakken in de heuvels en graven naar sporen te zoeken, opdat mythe en legende werkelijkheid zouden kunnen worden. Toen hij in februari 1809 te Rome op de leeftijd van pas 54 jaar de ogen sloot, liet hij een angel van verdeeldheid onder de denkers van de aanbrekende 19de eeuw na.

De echo

In 1806 drie jaar voordat Zoega stierf ondernam een jonge geleerde een tocht naar Rome. Hij was geboren in het Hessische Grunberg en zou zich tot de gevierde leidende figuur van de klassiekmythologische navorsing ontwikkelen, die later zijn baanbrekende 'Griekse godenleer' uitgaf.

In Rome leerde de 22jarige geleerde hij heette Friedrich Gottlieb Welcker Zoega kennen, van wiens werken hij diep onder de indruk was gekomen.

In 1808 aanvaardde Welcker in Giessen de Leerstoel voor archeologie en Griekse letterkunde. Enkele jaren na Zoega's dood reisde hij naar Kopenhagen, om daar de nalatenschap van de vereerde man te ordenen en wetenschappelijk te bewerken. Welcker vertaalde de werken van Zoega en eerde hem door een beschrijving van zijn leven in twee delen.

In het geleerde stemmengeroes in het begin van de 19de eeuw stortten zich nu in ruime mate vanuit de studeerkamers en vanaf de katheders hypothesen, vermoedens en beweringen omtrent het verleden van de mens uit over de jeugd, die dringend nader wenste te worden ingelicht. In 1810 verscheen te Leipzig en Darmstadt het werk van de oudheidkundige Friedrich Creuzer, die aan de universiteiten van Marburg en Heidelberg doceerde. Zijn boek heette 'Symboliek en Mythologie van de oude volken'. Daarin stelde Creuzer de theorie van de eenheid van alle oude godsdiensten op. Bij zijn in consternatie geraakte beroepscollegae riep hij daarmee alleen al een storm van verontwaardiging op.

Creuzer, die in wezen een waarheid vermoedde die thans steeds meer veld gaat winnen, werd uitgestoten.

Doch toen bereikte de geleerde wereld een bericht dat insloeg als een bliksemstraal. Het kwam uit Londen van de Brit Sir William Jones, en wel in 1789 al dadelijk in zes zware banden.

Het waren vertalingen van in de oude Sanskriettaal gestelde Indische geschriften, religieuze liederen, sprookjes, gezangen en eigenaardig diepzinnige onderrichtingen. Twee jaar later verschenen zij ook in het Duits. Dadelijk begonnen ze de belangstelling op te wekken van de dichters en filosofen, van Goethe tot Schopenhauer. Geestdriftig werden de duister geformuleerde woorden en merkwaardige gedachtengangen van de wijsheid van de 'Heilige Boeken van het Oosten' ontvangen.

Niettemin: niet dit was beslissend. Beslissend was veeleer hetgeen Jones bij zijn vertaling uit het Sanskriet wist te zeggen en wat een kort daarna door de Brit Henry Thomas Colebrooke in 1805 te Calcutta uitgegeven werk over de oude taal van het Sanskriet in de vorm van een grammatica bevestigde.

Een grammatica maakt geschiedenis

Het was, kortom, een van die gewone leerboeken over spraakleer zoals iedere schooljongen die meer dan hem lief is, kent. Tot nu toe had nog niemand beweerd dat men sprakeloos wordt wanneer men een spraakleer doorwerkt. Maar deze Sanskrietgrammatica van een reeds lang dode taal van Indië maakte alle geleerden van het avondland sprakeloos.

In haar eenvoud, die elke spraakkunst eigen is, zegt de Sanskrietgrammatica niet meer en niet minder, dan dat de Europeanen op een avontuurlijk verleden moesten terugblikken of Indiërs en Europeanen in dezelfde mate: Het Sanskriet en het daaraan voorafgaande Vedisch, de oeroude talen van Indië, waren een Europese taal!

De Sanskrietgrammatica vertelde een ongelofelijke geschiedenis, zo b.v.:

Sanskriet	Grieks	Latijn	Duits	Engels	Nederlands
pitara	pater*	pater	Vater	father	Vader
nama	onoma		nomen	Name	name naam
napata	anepsios	nepos	Neffe	nephew	neef
matar	meter**	mater	Mutter	mother	moeder
bhratar		phrater***	frater	Bruder	brother broeder

spreek uit: *patèèr, **mètèèr, ***fratèèr

Er was geen twijfel aan, dit ver verwijderde Indië, dat Columbus eenmaal over zee, naar het westen zeilend, had gepoogd te bereiken dit Indië onderhield reeds duizenden jaren geleden nauwe betrekkingen met de volken die thans Europa bewonen. Een tweede inzicht brak door.

Ook de Oud-Perzische taal openbaarde zich tot verbijstering van de taalgeleerden van het avondland als een taal die met het Sanskriet nauw verbonden was. Ook zij behoorde tot de taalfamilie die men eindelijk de Indogermaanse (juister: *Indo-europese*) noemde.

De wetenschap van de studie van de Indo-europese talen werd geboren. Zij maakte een tak van de geleerdheid tot de voornaamste van de oudheidstudie die sindsdien een dominerende rol speelt: de filologie, de leer van taal en letterkunde.

Romantiek

Alsof ze in de schitterende ogen van een cobra staarden, zo was het de eerste taalgeleerden te moede, toen zij vergeleken en steeds maar weer vergeleken. In Parijs verdiepte Friedrich Schlegel zich in de studie van het Perzisch en het Indisch. In 1808 verscheen reeds zijn boek over de 'Taal en Wijsheid van de Indiërs'. Zijn broeder August Wilhelm Schaeffel richtte te Bonn speciaal een drukkerij met Sanskriettypen op, gaf het tijdschrift 'Indische Bibliothek' uit en voerde in Duitsland het wetenschappelijk onderzoek van de OudIndische letterkunde in.

Tegelijk kreeg deze wetenschap een zware belasting te verduren. Een golf van geestdrift, een uitbundige romantiek stortte zich als een epidemie over uitgestrekte gebieden van Europa uit.

Friedrich Schlegel ried hun die godsdienst zochten en wilden vinden, naar Indië te reizen, „zoals men naar Italië gaat om de kunst te leren”.

In het Oosten in Azië, Perzië, Indië daar lagen de bronnen! Daar was oerruimte en oertijd, was het vaderland van de mythe. Johannes Joseph von Görres, een katholieke mysticus en

geleerde uit Koblenz, riep uit: Het morgenland is het land van de kindsheid van de mensheid!

Uit het Oosten komt het licht steeds weer! Kwam vandaar niet het Oude Testament, kwam vandaar niet de leer van de christelijke Heiland? En nu verschenen eindelijk de heilige geschriften van de Perzen en Indiërs!

Welke geheimen waren daar nog te vinden?

Welke wonderen wachtten daar nog op ontdekking door het avondland?

De rusteloze Herder riep uit: Weg uit de bedompte studeerkamers van Europa en de vrijere lucht van het onbekende Oosten in.

De pelgrimstochten namen een aanvang.

Hun doel was niet slechts Indië en Perzië hun doel was ook het westelijk daarvan gelegen Tweestromenland aan de Eufraat en Tigris: Mesopotamië. Daar lag het sprookjesland van Duizendenéennacht, daar lagen de sprookjespaleizen van de kaliefen van Bagdad, de bron van veel wijsheid, het land van de betovering en de mythe, een bron van geheimen: Mesopotamië, een sedert de storm van de Mongolen vergeten land.

Daarheen diende men te trekken!

Doch zelfs zij die de grootste verwachtingen koesterden, hadden geen flauw vermoeden van wat ze daar zouden vinden.

I. AAN DE EUFRAAT EN DE TIGRIS

3. HET SPROOKJESLAND

De vraatzuchtige stroom, door geen schepsel te stuiten, die de hemel schudden doet en de aarde doet beven, met gruwzame wade omhult hij wreed moeder en kind, velt de welige pluimen van 't groene riet,

en verdrinkt in de tijd van hun rijpheid de oogsten ...

SUMERISCHBABYLONISCHE HYMNE

Mesopotamië is een onmetelijk land. Het ligt tussen de twee rivieren de Eufraat en de Tigris en vormt tegenwoordig de staat Irak.

Wie over land vanuit een Syrische havenstad Irak tracht te bereiken, wordt spoedig gewaar hoe de groene bergen en de vruchtbare dalen van de kust van de Middellandse Zee naar het oosten toe steeds meer overgaan in een ontvolkte woestijn gordel. Wanneer hij de ver naar het westen uitlopende bocht van de Eufraat bereikt, dan kijkt hij in de amper bewoonde en onvruchtbare woestijn tevergeefs rond naar de sporen van de grote rivieroase die in de oudheid hier begon. Tussen beide stromen strekte zij zich ongeveer zo groot als Italië van de Armeense bergen in het noorden tot de Perzische Golf in het zuiden uit.

Daar lag het stamland van de oude Assyriërs en Babyloniërs. Daar lagen de bosrijke provincies en de volkrijke steden van antieke wereldmachten, die tijdelijk niet slechts Klein-Azië en Syrië met Palestina beheersten, maar ook geheel Egypte. Naar het oosten strekte zich het gebied van hun macht tot aan Iran uit.

Ongeveer in het midden van dit Tweestromenland ligt Bagdad, aan beide oevers van de Tigris, de wereldberoemde stad van de kaliefen, met haar nauwe, kronkelige straatjes, moskeeën, bazars en koranscholen.

Tegenwoordig leeft het land voornamelijk van de boringen naar olie door de buitenlanders van de genade van de olievondsten. Eens leefde het van de genade van de beide stromen.

Wanneer in de Armeense bergen van het noorden in het voorjaar de sneeuw op de bergen begint te smelten, gaan de twee rivieren zwellen de Tigris gewoonlijk in maart, de Eufraat in april. In juni-juli bereiken zij hun hoogste stand. Dan vloeit het zegenrijke water over de velden en maakt ze vruchtbaar. Maar het kon ook onvoorziens buiten de oevers treden, de opgerichte dijken vernielen en de rijpende gewassen vernietigen.

Dan kwam de hongersnood. Het vee verhongerde en vaak ook de mens. Hij verhongerde, wanneer het water niet op tijd kwam of wanneer het niet voldoende stroomde. Maar hij verhongerde ook, wanneer het met razend geweld kwam aanstormen en de velden, de dijken, de gewassen vernielde. Water was iets waar men om moest bidden, want het was een water des levens of een water des doods. Nergens ter wereld houden de goden zo vaak de water schenkende kruik in de handen als in het oude Mesopotamië.

De zomer van het Tweestromenland duurt lang. Hij begint reeds omstreeks het midden van maart en houdt aan tot diep in november. De eigenlijke winter duurt nauwelijks acht weken. Reeds in februari worden de weiden in de oasen groen.

Het klimaat behoort tot het heetste en meest onmeedogende van de aarde. In de zomer

verandert een gloeiende hitte tot 60 ° C. het land in een gele hel, waarvan de lijkkleur heuvels en dalen bedekt. Dan waaien geweldige stofwolken over verdorde velden en dreigen mens en dier te verstikken. Zelden valt er regen. Wanneer hij valt, dan zijn het wolkbreuken van een ongelofelijk geweld. Zij verdrinken het land onder vreselijke onweersbuien in een zee van slijk. Wie over land reist, loopt gevaar in het moeras, waaruit geen uitweg mogelijk is, om te komen.

In dit onmetelijke land van de beide stromen toont de natuur dus de ganse volheid van haar macht. Zij brengt de mens onder het oog hoe nietig hij is. Zij dwarsboomt spelend en te allen tijde zijn wil: zij maakt hem vroom. Maar zij maakt hem ook geduldig.

In het voorjaar ontwaken hele legers van vlooien, die zich bloeddorstig op de mens werpen. Ze worden in de stijgende zomerhitte door wolken van zandvliegen afgelost, waarvan de steken zeer pijnlijk zijn. De dadelwesp, een horzelsort, veroorzaakt hevig brandende bulten. Daarbij komt de buikloop. Niet zelden gaat deze in hevige dysenterie over en brengt het leven in gevaar.

De 'Bagdadbuil' de 'jaarbuil', zoals de Arabieren zeggen is een kwelling. Het is een huidziekte, die zich dikwijls in het gezicht voordoet. Uit knobbels van de huid ontwikkelen zich grote, pijnlijke gezwellen. Ze veretteren en kunnen vreselijke verminkingen van het gezicht veroorzaken. Ze hebben bijna een geheel jaar nodig om te genezen, vandaar de benaming 'jaarbuil'. De inheemsen branden ze met een gloeiend ijzer uit. Tal van Europeanen zo de Duitse archeologen Andrae en Koldewey hebben deze onaangename builenziekte aan hun eigen lichaam moeten ondervinden. Schorpioenen, vergiftige slangen, reuzenspinnen en legioenen van kevers dragen ertoe bij het leven moeilijk te maken.

Dat is dus het land waarin eenmaal de prachtige residenties van de Assyriërs en Babyloniërs lagen. Het is een land dat deemoedig maakte en gelaten deed aanvaarden wat God gaf, maar het maakte ook wreed en meedogenloos: het land van een boven alle normen verheven slag van mensen.

Botta zoekt Ninevé

Botta was de eerste: Paul Emile Botta.

Op gevaar af te worden verdacht van astrologie, moet hier worden vermeld dat ook Botta een decemberkind is evenals Winckelmann, de Duitser, en Zoega, de Deen.

Botta kwam op 6 december 1802 in Turijn ter wereld. Zijn vader was een bekend Italiaans dichter en geschiedschrijver, die later in Parijs woonde. Daar studeerde zijn zoon, die nog geen vermoeden had van wat door het noodlot voor hem was weggelegd, in de medicijnen. Botta wilde dokter worden.

In 1826 nam hij de betrekking van scheepsdokter op een brik aan en zeilde drie jaar lang om de wereld. In het midden van 1829 keerde hij naar Parijs terug, voltooide zijn studie en promoveerde.

Maar Europa kon hem niet meer boeien. Na de lange wereldreis lokten de geheimzinnige verre landen meer dan ooit. Zo kwam het dat Botta de betrekking van officier van gezondheid bij de gouverneur van Egypte aanvaardde. Hij maakte de strijd tussen Turkije en Egypte om het bezit van Syrië mee en leerde op deze wijze land en volk kennen.

In 1836 bereikte hem uit Parijs de geheime order het kustgebied van de Rode Zee vanaf het

schiereiland Sinaï tot aan het Zuid-Arabische Jemen te verkennen. Het gelukte hem echter niet tot het binnenste van het land door te dringen. Zijn plannen leden klaarblijkelijk schipbreuk op het duistere wantrouwen van de achterkleinkinderen van de koningin van Sjeba. Toen begonnen Europese beschaafde naties zich levendig voor het oude rijk van die legendarische koningin te interesseren.

Botta keerde in 1838 naar Parijs terug. Maar niets duidt erop dat hij zich daar wilde vestigen, om de carrière van een brave huisdokter te gaan volgen. Integendeel, hij kon het geheimzinnige Oosten niet meer vergeten.

Dan gebeurt het, zonder dat de kroniekschrijver de draden kan ontwarren waaraan achter de verwonderlijke coulissen is getrokken: Frankrijk scheidt de post van consulaire agent te Mosoel aan de Boven-Tigris. Speciaal voor Botta! Speciaal voor dokter Botta, die het Oosten reeds kent, die in 't bijzonder ook Syrië heeft bereisd en de taal van de inheemsen beheerst. Maar deze post van consulaire agent in een kleine Turkse provinciestad is slechts decor. Want Botta krijgt tevens van de Société Asiatique een wonderlijke opdracht: Hij moet voor Frankrijk het legendarische Ninevé terugvinden.

De 25ste mei 1842 komt Botta te Mosoel aan. Mosoel, aan de rechteroever van de Boven-Tigris gelegen en toenmaals Turkse districtshoofdstad, leeft met zijn half vervallen muren en nauwe straatjes, met zijn mengelmoes van volken, bestaande uit Turken, Arabieren, Koerden, Armeniërs en Syriërs, met zijn sekten, kerken, moskeeën, missies en graven van heiligen, overwegend in het verleden, enigszins in de tijd van Abraham en Jakob. Het vestigt geheel vanzelf de aandacht van iedere bezoeker op graven, heuvels, oudheden.

Maar niemand te Mosoel weet met zekerheid te zeggen waar Botta Ninevé, de spoorloos verdwenen en vergeten koninklijke residentie van de Assyriërs, zou kunnen vinden. Zeker: vermoedens krijgt hij genoeg te horen. Maar geheel Mesopotamië is met vele heuvels bedekt. Ze worden in het Arabisch 'teil', in het Turks 'heujuk' of 'tepe' genoemd en bevatten meestal de resten van oeroude steden en nederzettingen. Het zijn dus grafheuvels van een geweldige, zich door tal van landschappen uitstrekkende begraafplaats van menselijke cultuur.

Waar dus hier Ninevé te zoeken?

Met hulp van enige aangeworven arbeiders probeert Botta zijn geluk bij een grote heuvel die tegenover Mosoel op de linkeroever van de Tigris ligt. De heuvel heet 'Kujundsjik'. De inheemsen menen dat daar Ninevé begraven zou moeten zijn, maar met zekerheid weten zij het ook niet. De heuvel is reusachtig groot en bovendien komt bij de proefgravingen niets te voorschijn wat Botta zou kunnen interesseren.

Een smoorhete zomer gloeit boven Mosoel. De kwellende hitte verlamt elke ondernemingslust. Botta vervloekt zichzelf. Welk een waanzin! Welk een idiotisme om in dit smerige gat aan de Tigris te huizen en in het puin van een ondefinieerbare heuvel te woelen!

De zomer gaat voorbij, de draaglijke winter komt; en Botta graaft. Neen, hij kan niets vinden. Maar 1843 komt: niets! Het wordt lente, en Botta staat daar met lege handen. De duivel moge deze vervloekte heuvel Kujundsjik halen!

Wat te doen? Opgeven? Ervan afzien? Naar Parijs terugkeren? Een vreemde Arabier maakt een buiging voor Botta. Verlegen zegt hij wat hem op het hart ligt: hij weet een andere tell. Daar waren reeds vroeger merkwaardige stenen en tabletten gevonden.

Waar?

Bij het dorp Chorsabad. Botta rijdt er met de vreemdeling heen. Het is ongeveer 20 km noordoostelijk van Mosoel. Hij grijpt naar de schop en graaft. De spade raakt iets hards. Hij trekt het eruit: albast!

Een albasten plaat, mooi versierd.

Hij veegt het puin opzij. Nog meer platen!

Dan een muur!

Botta weet wat hem te doen staat. Hij haalt zijn arbeiders, die nog op de tell Kujundsjik tegenover Mosoel tevergeefs aan het wroeten zijn. Hij houdt er daar mee op en trekt naar Chorsabad.

Het is maart 1843. Reeds de eerste steken met de schop brengen nieuwe successen en elke dag wordt Botta er meer van overtuigd dat in deze dode heuvel bij Chorsabad de mythische hoofdstad van de Assyriërs Ninevé begraven ligt. Hij brengt Parijs op de hoogte.

En hier begint het mysterie.

Nog heden ten dage staat in eerbare naslagwerken te lezen dat Botta bij het dorp Chorsabad „op de plaats van het oude Ninevé” heeft gegraven. Dat klopt niet.

En evenzo berust de titel van het te Parijs in de jaren 1847-50 uitgegeven prachtwerk in vijf delen: 'Monument de Ninevé, découvert et décrit par Botta', op een eclatante dwaling van de piepjonge archeologie, die ook een eeuw later nog niet overal is rechtgezet.

Wat Botta heeft gevonden, moet daarom niet gering geacht worden; hij heeft een sensationele ontdekking gedaan maar Ninevé was het niet.

En toen enkele jaren geleden een zeer succesvol schrijver een van de hoofdstukken van zijn veelgelezen boek van het opwindende opschrift 'Botta vindt Ninevé' voorzag, legden de archeologen berustend de handen in de schoot, omdat zij inzagen dat niets ter wereld zo hardnekkig is als een dwaling. Zelfs een eeuw van de meest intensieve navorsingen vermag die dwaling niet uit te roeien.

Het Versailles van de Assyrische koningen

Als Botta de eerste prachtige albasten platen die uit de heuvel bij Chorsabad te voorschijn komen, in zijn handen houdt, moet hij tot zijn ontzetting zien dat deze platen, die duizenden jaren in de aarde lagen, aan de lucht blootgesteld uiteenvallen en verbrokkelen. Hij verzoekt Parijs om een ervaren tekenaar, die deze merkwaardige dingen althans door een afbeelding kan vastleggen.

Parijs stuurt de schilder Eugène Flandin, stuurt geld voor het bezoldigen van de aangeworven arbeiders, stuurt goede raadgevingen en tenslotte, wanneer Botta bericht over de kolossen die hij heeft uitgegraven over geweldige stenen stieren met grote vleugels en gebaarde mensenhoofden, stuurt Parijs ook vrome wensen: Hij moet deze merkwaardige beeldhouwwerken op vloten laden, opdat zij, stroomafwaarts drijvend, aan de Perzische Golf, duizend kilometer verder, door een vrachtboot kunnen worden overgenomen. Er bestaat geen andere weg om ze te vervoeren dan de rivier.

Botta wringt de handen. Hoe moet hij deze geweldige stenen kolossen, die vele tonnen zwaar zijn, zonder hulpmiddelen naar de Tigris krijgen? En waar vindt hij riviervaartuigen die dergelijke geweldige lasten inderdaad kunnen dragen?

Hij vloekt; die heren in Parijs hebben er niet het minste benul van! Ze moesten de keleks

van de inheemsen, deze uit riet in elkaar geflanste vloten, eens met eigen ogen aanschouwen. Sinds de tijd van Abraham kennen de Arabieren geen andere. En klaarblijkelijk vergroten zij de draagkracht ervan al sedert de zondvloed alleen door opgeblazen dierenhuiden door luchtzakken, die onder het riet zijn aangebracht.

Zo laten deze achtbare nakomelingen van de Assyriërs zich de Tigris afdrijven zonder zeilen, zonder roer, alleen met lange stokken, om enigszins de richting in de stroom te kunnen houden, totdat zij na enige weken op de plaats van bestemming zijn aangekomen. Daar verkopen zij het spaarzame hout van hun vaartuigen, pakken de van de lucht ontdane zakken op de rug van een ezel en trekken te voet de duizend kilometer weer terug.

Op zulke keleks zou Botta de reusachtige stenen kolossen met de stierenlichamen en mensenhoofden moeten laden?

Hij ziet geen andere uitweg dan de kolossen in stukken te zagen, hetgeen stellig niet zonder schade gelukt. Het merendeel van zijn arbeiders heeft nog nooit van zijn leven een werktuig in de handen gehad; men moet het hun eerst leren. Men moet ook de vrees voor de wonderlijke kolossen bij hen wegnemen, waarvan Allah en zijn profeet reeds tijden geleden hebben verklaard dat het afgodenbeelden van de zonde vóór de zondvloed waren. Daar komt nog de gerechtvaardigde angst bij voor de merkwaardige spijkerschrifttekens die op de stenen te zien zijn. Dat zijn de stenen waarvan de Koran spreekt! In de hel zijn ze gebakken en door boze geesten zijn ze beschreven! Zo staat het in de Koran!

Zij wachten gewoonweg op het ongeluk dat deze vermetele Europeaan moet treffen. Ontwifelbaar zal het spoedig slecht met hem aflopen. Want wat hij uitvoert, is hels gedoe en geestenbezwering. En wanneer er iets ter wereld is waarvoor de moslems bang zijn, dan zijn het boze geesten en spoken.

Voorlopig schikt men zich naar de wil van deze machtige Botta. Hij betaalt immers ook goed, met een stiptheid waaraan ze nog nooit gewend waren geweest. Maar nu drijft hij het blijkbaar toch te ver.

Wanneer Botta de in stukken gezaagde reusachtige stierenbeelden eindelijk op verscheidene Tigrisvloten heeft ondergebracht, geschiedt het ongeluk: de primitieve keleks kenteren tijdens het afvaren van de rivier in de plotseling optredende, snelle stroming van de Tigris. Slechts een kleine collectie notities, tekeningen en beschrijvingen bereikt het verre Parijs.

Allah's gelovigen hebben het immers wel vooruit geweten.

Botta graaft twee jaar lang. In hopen van geëmailleerde stenen en reliëfplaten komen langzamerhand 15 op zalen gelijkende ruimten van een paleis te voorschijn. Parijs is net zo sprakeloos als de Arabieren. Een paleis in een puinheuvel? Kolossen van stieren met mensenhoofden? Albasten platen en geëmailleerde stenen?

Men moet deze Botta een ervaren oudheidkundige sturen; men moet deze Botta eer bewijzen: Frankrijk benoemt hem tot consul te Jeruzalem en in 1852 tot consulgeneraal te Bagdad. Voorlopig keert Botta als overwinnaar naar Parijs terug. Doch pas vier jaar na zijn opzienbarende ontdekking in 1847 staan de eerste van deze merkwaardige stenen producten in het oude, tot museum verbouwde stedelijk slot van de Franse koningen te Parijs, in het Louvre. Hun aanblik verwekt niet alleen bij de Parijzenaars en de vreemdelingen verbazing de gehele wereld ondergaat Botta's ontdekking als een sensatie. In hetzelfde jaar verschijnt het eerste deel van Botta's rapport over het ontdekte 'Ninevé'.

In 1852 zet Victor Place in opdracht van Frankrijk de opgravingen in de heuvel bij Chorsabad voort. Weer vindt bij het vervoer van stenen kolossen op de Tigris een ongeluk plaats. Bijna aangekomen in de haven die het doel van hun tocht vormden, worden de vlotten door horden van vijandelijke bedoeïenen overvallen en tot zinken gebracht. Hun lading rust thans in het diepe slib van de riviermond.

Slechts twee vlotten kunnen aan de overval ontkomen. Een bescheiden fractie van de onvervangbare opgegraven vondsten bereikt in 1856 Parijs.

Generaties gaan voorbij, voordat het werk dat Botta in de heuvel bij Chorsabad begon, halverwege voltooid is tientallen jaren van trage stilte over de dodenheuvel en jaren van hernieuwd, intensief opsporingswerk. Eerst in de jaren 1930'35 brengen Amerikaanse onderzoekers Edward Chiera en Gordon Loud in opdracht van het Instituut voor het Oosten van de universiteit van Chicago en voor het Iraks Museum te Bagdad de werkzaamheden min of meer tot een einde.

Botta had niet Ninevé, maar het Versailles van de Assyrische koning Sargon II (8ste eeuw vóór Chr.) gevonden: Dur Sjarrukin.

Dur Sjarrukin

Het reusachtige domein van paleizen en tempels met meer dan 200 vertrekken en 30 binnenplaatsen verhief zich eens op een kunstmatig terras. Het was dwars op de richting van de stadsmuur gebouwd en lag 14 m boven de stad van de soldaten en handwerkers van de Assyrische koning. Een machtige, vierkante, trapsgewijs gebouwde toren van zeven verdiepingen stak boven het ganse complex uit. Zijn muren waren met geëmailleerde stenen in zeven verschillende kleuren bekleed. Aan de verspreid rondliggende stenen kan men deze kleuren nog herkennen. Opeenvolgend droegen deze zeven torentrappen de kleuren wit, zwart, rood, wit, oranje, zilver en goudachtig rood. Aan de basis was de toren aan elke zijde 43 m lang. Iedere trap was 6 m hoog. Dientengevolge was de toren in totaal 42 m hoog.

Een breed aangelegd, dubbel bordes en een oprit voor voertuigen leidde naar deze koninklijke residentie. De enige toegang daartoe was een grote poort. Deze werd aan beide zijden door vierkante torens bewaakt en stond tevens onder de magische invloed van de reusachtige kolossen van stieren, waarvan de gekroonde mensenhoofden ieder die binnenkwam, aanstaarden. Voor elke wachttorens stond beschermend het beeld van een mens, waarvan de linkerarm een leeuw omvat hield. Ook deze gestalten waren vergezeld van twee stierwezens met mensenhoofden.

Om een binnenplaats lagen de koninklijke regeringsgebouwen en archieven. Daar ontdekten in 1932-'33 de Amerikaanse opgravers de kostbare lijst van de Assyrische koningen. Zij bevat 107 namen van koningen met de duur van de tijd hunner regering. Deze lijst van koningen loopt vanaf het begin van het Assyrische rijk tot de 8ste eeuw voor Chr. Hoewel zij geen jaartallen bevat een tijdrekening volgens tegenwoordig model was nog onbekend, is deze lijst van koningen voor de geschiedvorsing van onschatbare waarde.

Op een erehof lag rechts een groot tempeldomein met drie heiligdommen. Een daarvan was gewijd aan de maangod Sin. Diens maansikkel ziet eruit als de horen van een stier. Vandaar de geweldige stieren met grote vleugels. De mensenhoofden duiden erop dat de

stiergod reeds vermenselijkt was. Het tweede heiligdom was voor de 'vrouw' van de maangod, voor de godin Ningal, bestemd. Aan de hemel is dit de morgen en avondster, die door de Grieken en Romeinen Venus-Aphrodite is genoemd. Een derde tempel was voor de zonnegod Sjamasj bedoeld. Een aantal kleinere kapellen diende voor andere godheden. De hoofdtempels voor maan, Venus en zon voor de Assyrisch-Babylonische vrijheid van goden, waarbij aanvankelijk de maan de vader, de zon de zoon en de planeet Venus de vrouw of dochter vertegenwoordigden vertoonden achter brede, ruime hallen langgerekte cultische zalen, aan welker hoofdeinde zich verhoogde nissen bevonden. Daar stonden waarschijnlijk de kostbare godenbeelden. Achter erehof en tempeldomein lag het paleis waar de koning woonde. Een rijk versierde poort leidde daarheen. In de noordwestelijke hoek van deze paleiswijk bevond zich een bijzonder gebouw. Waarschijnlijk diende het tot troon en audiëntiezaal. Daar werden eens hele piramiden van afgehouden mensenhoofden voor de troon van de heerser opgericht, opdat de audiëntie van de leenplichtige vorsten of vreemde gezanten hun op de meest indrukwekkende wijze onder het oog bracht waarop schending van verdragen of ontrouw hun te staan kwam.

De binnenplaats in het koninklijk paleis was prachtig met blauwe, groene en gele gebrandschilderde tegels versierd. Daarop waren cultische symbolen adelaars, leeuwen, vijgenboom en ploeg te zien. Houten, met bronzen platen beklede en met snijwerk versierde zuilen stonden aan de ingang.

Het inwendige van het paleis bevatte alles wat de toenmaals machtigste koning ter wereld zich maar wensen kon beginnend met de gewelfde poorten, de heerlijke standbeelden en grote reliëfbeelden op de albasten platen, tot aan de fijn geglazuurde tegels en de gewelfde riolering toe.

Als wandversiering droegen de 32 m lange, 8 m brede zalen albasten reliëfs. Er zijn nog meer dan 6000 m² van dergelijke platen, waarvan enkele onder Botta's handen verbrokkelden, aangetroffen. Aaneengelegd zouden ze een 2 km lange oppervlakte bedekken. Verwonderlijk! Eenvoudig verbazingwekkend!

Botta had het Assyrische Versailles ontdekt.

De wereld stond versteld.

Waar lag echter de hoofdstad?

Waar lag het door de profeten vervloekte Ninevé?

4. WAAR LAG NINEVÉ?

Doch ... wanneer de Heere Zijn ganse werk ... voleindigd heeft, ... (zal) Ik de vrucht van de hooghartigheid van de koning van Assur bezoeken; en de trots van zijn hovaardige ogen ...

OUDE TESTAMENT, JESAJA 10 : 12

Tegen het einde van de 7de eeuw vóór Chr. ging het gevreesde wereldrijk van de Assyriërs ten onder. Omstreeks 645 vóór Chr. sloten in het oosten van Mesopotamië Medische stammen zich tot een staat aan. Met deze verenigd, gaven Chaldeeën en Babyloniërs de erfvijanden van Assyrië de stoot tot de grootste catastrofe die een wereldmacht ooit beleefde.

Het begon met opstanden, zoals de Assyriërs die eeuwenlang van de onderdrukte aangrenzende volken gewend waren. Maar dit keer de laatste keer schoten de oproeren met de ingehouden opgepropte kracht van vulkanen uit de gekwelde aarde omhoog. Ze sloegen over op de Assyrische kerngebieden aan de Boven-Tigris. Hun hete gloed tastte de vestingsteden aan, die vol pracht en praal met sterke muren en zware wapens aan de Tigris lagen.

Doch deze laatste keer waren de muren van de Assyriërs niet sterk genoeg meer. Omstreeks 612 vóór Chr. werden de vestingen verwoest. Ook het Versailles van koning Sargon II ging onder.

En Ninevé werd verwoest. Omstreeks 609 vóór Chr. daalde de totale geweldige macht en cultuur van Assyrië letterlijk ten grave. Alle steden, elke nederzetting, elk paleis en elke tempel alles werd geplunderd, verwoest, verbrand.

Wat Assyrië eenmaal aan zijn vijanden bedreef, voltrokken zijn vijanden nu aan dit rijk zelf.

Stilte des doods spreidde zich uit over het ganse uitgestrekte gebied aan de Boven-Tigris.

Toen de Griek Xenophon aan het einde van de 5de eeuw vóór Chr. met zijn troep huurlingen door het voormalige kernland van de Assyriërs trok, zag hij nog wel hier en daar resten van de reusachtige muren en terrastempels te midden van bergen puin en as liggen, maar het volk dat van hieruit eens de wereld had beheerst, was vergaan en vergeten. Xenophon wist nog niet eens dat daar de Assyriërs hadden gewoond. Hij kende ook de namen van de steden Ninevé en Kalah niet meer. Veeleer was hij van mening dat in de verlaten ruïnesteden, die hij „Larissa” en „Mespila” noemde, „in overoude tijden Meden” hadden gewoond.

Zo grondig verstonden het reeds twee en een half duizend jaar geleden de Babyloniërs en Meden de sporen van het Assyrische wereldrijk uit te wissen.

Twee mensenleeftijden later in het najaar van 331 voor Chr. versloeg Alexander de Grote de grote Perzische koning Dareios bij Gaugamela. In die tijd was er reeds geen sterveling meer op de wereld die de jonge veroveraar had kunnen duidelijk maken dat hij op de door het noodlot getroffen bodem van Ninevé stond, toen hij het rijk van de Perzen de doodsteek gaf.

Geschiedenis! Hier werden steden weggevaagd. Ook Ninevé. Wie vermocht dus de weetgierige jonge archeoloog te wijzen waar eenmaal Ninevé lag?

Kalah, de stad van Nimrod

Maart 1840.

In het Syrische Aleppo slentert een 23-jarige Brit met stralende ogen door de oude stad. Hij is geheel en al onder de betovering van de geheimen van het morgenland. Hij houdt van het Oosten van zijn korte lente, zijn mensen, de atmosfeer, de prikkelende bekoring van zijn gevaren. En van zijn geest. Hoe mijlenver is die verwijderd van de geest van het avondland! Hoe geheimzinnig doet hij aan! Daar is de geschiedenis van Mohammeds graf te Medina. Aan de kampvuren van de bedoeïenen wordt zij precies zo verteld als in het serail of in de stille harem. Mohammeds graf moest hersteld worden: het was noodzakelijk geworden. Maar men gaf de metselaars die voor de herstelwerkzaamheden in aanmerking kwamen, te verstaan dat men degene die in het graf zou afdalen, het hoofd moest afsnijden, zodra hij er weer uitkwam.

Eén meldde zich aan en daalde in de vreselijke plek af. Daar herstelde hij het graf, kwam weer naar boven en liet zich onthoofden. Zonder een woord te zeggen boog hij het hoofd en zonder dat een woord werd gezegd, werd het afgesneden.

„Dat was noodzakelijk,” verklaarde een verteller tegenover de Fransman Ernest Renan, „men heeft van deze plaatsen een bepaalde aanvaarde voorstelling. Niemand moet kunnen zeggen dat ze anders zijn.”

De macht van de traditie!

Ook de 23-jarige Brit kent haar. Ademloos luistert hij, waar hij er iets van kan horen.

Hij heet Austen Henry Layard.

Zoals Botta te Turijn ter wereld kwam en in Parijs woonde, zo werd Layard te Parijs geboren en in Londen opgevoed. Al jarenlang woonden zijn Franse ouders in Engeland. Daar studeerde de jonge Layard in de rechten. De onvergetelijke tijd van een verblijf in Italië en zijn eigen Franse bloed veroorzaken hem echter grote moeilijkheden. Misschien was het ook de droge bureaulucht van zijn beroep die hij niet kon verdragen. In het mistige Londen houdt hij het in ieder geval niet uit. Hij moet warmte hebben, zon, stralend licht.

Dus vlucht hij, nadat hij zijn studie nog maar net heeft beëindigd, uit de wereld van de dorre paragrafen naar de geheimen van het Oosten, naar het veelkleurige licht van het Oosten. Belust op avonturen zwerft hij met een metgezel door Klein-Azië en Syrië. Te midden van de gevaren van een voortdurend onrustig land, mengt hij zich, als gold het de eenvoudigste zaak van de wereld, onder Syriërs, Arabieren, Turken en Koerden en geeft zich moeite om hun talen te leren. Aan de kampvuren van geboren dieven en rovers luistert hij naar de wondere verhalen van het Oosten. Uit nooit gewassen kommen slurpt hij met gastvrije, maar overigens weinig vertrouwen wekkende bedoeïenen hun mokka. Het is hem totaal onverschillig dat deze met vuil water wordt toebeleid, dat hem de pest of moeraskoorts kan bezorgen.

Allah is groot! En Layard is heerlijk jong. Alles fascineert hem.

In maart 1840 verlaat hij Aleppo. Met zijn reisgenoot rijdt hij naar het oosten, de steppen en woestijnen aan de Eufraat binnen. Na een wekenlange rit door de troosteloosheid van een dood land bereikt hij in april Mosoel aan de Boven-Tigris twee jaar vóór Botta. Een wonder! Want overal loeren roverbenden erop dergelijke Europeanen tot op het hemd uit te kleden en desnoods om te brengen. Niets van dien aard gebeurt. Layard zit in Mosoel en bezoekt de „grote steenbergen” zoals hij later schrijft „die men algemeen voor de ruïnen

van Ninevé heeft gehouden”.

Stelt hij er bijzonder belang in?

Weet hij iets van Botta's opdracht?

Blijkbaar niet. Hij onderneemt verre ritten, die hem ook in een klein dorp brengen. Vandaar kan hij op een heuvel de gehele vlakte aan de andere oever van de Tigris overzien. Hij ziet de talrijke aarden heuvels die het land bedekken, en in de verte aan de horizon ontwaart hij een bijzonder grote, piramidevormige berg, die boven de andere heuvels uitsteekt. Is het de piramide die de Griek Xenophon meer dan tweeduizend jaar geleden ook gezien en als de grote „stenen piramide” bij de stad „Larissa” beschreven heeft? Later schildert Layard deze geheimzinnige piramide af als een geweldige, vormloze massa met gras begroeid, zonder sporen van menselijke hand. Alleen daar waar de aarde door de regen is weggespoeld en spleten zijn ontstaan, vertonen zich resten van muren.

Wat zijn dat voor ruïnen?

Doch Layard vermag die vraag niet te beantwoorden. Hij bezit geen geld meer om zich nog langer in dit wonderlijke land te kunnen ophouden. Hij moet omkeren. Zonder spijt keert hij naar Londen terug om daar zijn beroep weer op te nemen. Vijf jaren gaan voorbij.

In 1845 is hij weer in het Oosten. Botta heeft de versteld staande wereld reeds op Dur Sjarrukin, het gewaande Ninevé, opmerkzaam gemaakt. In Istanboel maalt Layard de Britse gezant zo lang aan het hoofd, dat deze hem onder de indruk van de ontdekking van Botta een kleine financiële ondersteuning verleent. Met hulp daarvan werft Layard enige arbeiders in Mosoel aan. Daarna begint hij aan de tell Nimrud, aan zijn ‘piramide’ te graven.

Reeds de derde dag lacht het succes hem toe. Layard's arbeiders zien een reusachtig mensenhoofd uit het puin omhoogsteken. Wanneer het enorme stenen beeld geheel is uitgegraven, staat een geweldige leeuw met grote vleugels en een mensenhoofd voor de onthutste Arabieren. Met wijd opengesperde ogen staren zij naar de vreselijke verschijning. „Y Allah! Y Allah!” schreeuwen zij. Dat zijn geen werken van mensenhand! Dat zijn boze dingen. Reeds de profeet heeft daarvoor gewaarschuwd. En reeds Noach heeft ze vóór de Zondvloed vervloekt.

Zij beginnen verward te praten en het einde is dat ze het er roerend over eens zijn dat de Europeaan alleen daarom zoveel geld uitgeeft, omdat zijn koningin, de koningin op het eiland, deze goden aanbidt en ze daarom in haar eigen paleis wil opstellen.

Layard trekt zich noch van de profeet van Allah noch van de bijbelse Noach en de Zondvloed iets aan hij laat zich noch door binnenlandse onlusten in het land van de wijs brengen noch door kleine en grote moeilijkheden die hem bereid worden. Onverdroten graaft hij jarenlang. Met grote moeilijkheden gelukt het hem de geweldige stenen beelden die uit de tell Nimrud te voorschijn komen, naar het Brits Museum te Londen te sturen. Het zijn weer gevleugelde kolossen van stieren met mensenhoofden, maar ook gevleugelde leeuwen. Terwijl die stieren symbolen van de maansikkel voorstellen, zijn de leeuwen dat van de volle maan. Leeuwen en stieren behoren bij elkaar.

In 1846 vindt Layard ook de ‘Zwarte Steen’. Uit oeroude overleveringen fluisteren de Arabieren daarvan. Zij weten dat hij in de heuvel Nimrud verborgen is. Maar niemand is meer verbaasd dan zichzelf, wanneer Layard deze Zwarte Steen uit het puin voor de dag haalt. Hij is van basalt en meer dan 2 m hoog. Zijn vier zijden zijn met kunstige reliëfbeelden en

tal van spijkerschrifttekens bedekt. Doch Layard is nog niet in staat te lezen wat daar staat geschreven. Eerst jaren later blijkt dat Layard het overwinningsgedenkteken van de Assyrische koning Salmanassar (uit de 9de eeuw vóór Chr.) heeft gevonden.

Dan pas blijkt ook dat Layard een hele reeks paleizen van Assyrische koningen uit de 9de tot de 7de eeuw vóór Chr. heeft blootgelegd. En eindelijk wordt ook duidelijk dat hij in de heuvel van Nimrud, in zijn piramide, niet, zoals hij aanvankelijk in stilte had gehoopt, Ninevé ontdekte, maar Kalah.

Kalah nu was naast Ninevé een oude en beroemde stad. Reeds in Genesis wordt zij vermeld. En daar staat ook geschreven dat Nimrod een „machthebber op de aarde” en een „geweldig jager voor het aangezicht des Heeren” in het „begin van zijn koninkrijk” naast Ninevé ook Kalah heeft gebouwd. Genesis 10.

In elk geval: Wat Layard in onuitputtelijke hoeveelheid in de dodenheuvel Kalah-Nimrud vindt, aan het licht brengt en zo mogelijk naar Londen naar het museum stuurt, brengt de gehele beschaafde wereld in opschudding. Een geweldige hoeveelheid gevonden materiaal wacht erop onderzocht en benut te worden. Het is zo omvangrijk, dat Londen pas 25 jaar later de heuvel van Kalah verder laat onderzoeken. Eerst in 1873 beginnen G. Smith en Rassam daar met nieuwe opgravingen.

Kalah laat vele facetten van menselijke cultuur en geschiedenis zien. Zo komt uit het puin ook een witte, meer dan twee meter hoge kalksteen aan het licht waarop een koningsfiguur is voorgesteld. De steen is een gedenkteken van de Assyrische koning SjamsjiAdad V (9de eeuw vóór Chr.). Naast de tekens van de maansikkel en de Venusster draagt de Assyrische koning een bijzonder teken aan een lint op de borst. Het is een groot, mooi kruis als borstsieraad van een Assyrische koning bijna volle duizend jaar vóór Chr.

Neen, het stamt niet uit Ninevé. Want nog steeds weet niemand ter wereld waar het door de profeten uit de Bijbel vervloekte Ninevé begraven ligt.

Jona, de vis en Ninevé

In Mosoel leven christenen. Zij behoren tot de Nestorianen, Jacobieten en andere christelijke sekten. Ze zijn voor het merendeel zeer vroom. En het spreekt vanzelf dat deze christenen zich bijzonder interesseren voor de plaatsen in de Bijbel die over Ninevé berichten.

Onder deze ijverige bijbellezers van Mosoel leeft een pientere knaap, die brandt van geestdrift voor de oudheden van zijn geboortegrond. Hij werd in 1826 als spruit van een Chaldeeus-christelijke familie geboren. Hij heet Hormuzd Rassam en leert vroegtijdig Engels. Want met gloeiende wangen helpt hij de negen jaar oudere Layard, wanneer hij na schooltijd maar even tijd ervoor vindt.

Natuurlijk kent de jonge Rassam de tekst bij de bijbelse profeet Jona die uitvoerig over Ninevé handelt, van buiten: „Het woord des Heeren kwam tot Jona .. . Maak u op, ga naar Ninevé, de grote stad, en predik tegen haar, want haar boosheid is opgestegen voor Mijn aangezicht.” Toen wilde Jona het Goddelijke bevel niet opvolgen. Hij vluchtte op een schip. Doch het schip geraakte in een storm en dreigde onder te gaan. Toen bekende Jona zijn vlucht voor de Heere. De scheepsbemanning wierp hem daarop in zee. Het schip was gered. Maar ook Jona werd gered. De Heere stuurde hem namelijk een grote vis, die hem

inslikte. Na drie dagen spuwde hij Jona uit op het droge.

De jonge Rassam stelt vast dat Jona na een dergelijke les de Heere gehoorzaamt. En daar komt het op aan. Jona ging naar Ninevé. „Ninevé nu was een geweldig grote stad, van drie dagreizen.”

Te Ninevé aangekomen, begon Jona te prediken: „Nog veertig dagen en Ninevé wordt onderstboven gekeerd!” En zie: Alle bewoners van Ninevé bedekten zich wegens een dergelijke profetie van Jona tezamen met de koning met een zak en zaten neder in de as en deden boete. Toen liet de Heere Zijn toorn jegens Ninevé varen.

De Heere gaf de zichtbaar geërgerde Jona te verstaan: „Zou Ik dan Ninevé niet sparen, de grote stad, waarin meer dan honderd twintig duizend mensen zijn, die het onderscheid niet kennen tussen hun rechterhand en hun linkerhand, benevens veel vee?”

Dat was nu juist het raadselachtige voor de kleine Rassam. Hoe was het te verklaren dat Ninevé nu toch van de aardbodem verdween?

En kenden inderdaad zoveel mensen destijds niet het onderscheid tussen hun rechterhand en hun linkerhand? Lag Ninevé soms aan beide oevers van de Tigris?

Het geheim wordt ontsluit

In 1846 staat Layard nog bezig met de opgravingen in Kalah-Nimrud, maar bezorgd dat anderen hem voor zouden kunnen zijn voor twee langgerekte heuvels tegenover Mosoel, aan de oostelijke, de linkeroever van de Tigris.

Over het geheim van deze heuvels braken reeds vele generaties zich het hoofd. Duistere toespelingen en tal van oude sagen van de inheemsen hadden ook hier de overtuiging voedsel gegeven dat in die beide heuvels Ninevé begraven moest liggen.

Maar niemand had naar de schop gegrepen.

Europese avonturiers of achtbare handelsreizigers, ja, zelfs diplomaten en consulaire agenten hadden in de loop van de laatste decennia de heuvels peinzend beschouwd en daarbij het hunne gedacht.

En toen kwam Botta.

Hij groef en groef, maar vond niets. Ontmoedigd had hij tenslotte de opgravingen stopgezet, om vervolgens naar het dorp Chorsabad te gaan. Toen daar de prachtige residentie van koning Sargon 11 te voorschijn kwam, was Botte, was de wereld ervan overtuigd dat Ninevé was gevonden.

Nu staat Layard voor de beide heuvels, besluiteloos waar hij moet zoeken. Beide heuvels zijn kennelijk geen natuurlijke heuvels, doch kunstmatig gevormd. De kleinere Nebi Junus lokt het meest. Maar deels ligt hij in een moerasgebied, deels bevindt zich daar een begraafplaats van de moslems. Hij mag het dus helemaal niet wagen daar te gaan graven. Hij zou het met de hele bevolking aan de stok krijgen.

En de noordelijke heuvel, waaraan Botta reeds groef? Deze noordelijke heuvel Kujundsjik is zo groot, dat iedere opgraver ten enenmale de moed ontbreekt om daarin naar oudheden te zoeken. Hij is ongeveer 800 m lang en ongeveer een halve kilometer breed: een van de kolossaalste grafheuvels van Mesopotamië.

Zou Layard het wagen? Of zal hij ondervinden wat reeds Botta moest ondervinden toen hij daar groef? Zal hij daar alleen maar waardeloos puin vinden? Links van de Tigris dus? Niet rechts? Neen, rechts ligt direct aan de rivier Mosoel. Maar wat ligt er achter die heuvels?

Zijn dat niet de sporen van oude Tigriskanalen? Natuurlijk zijn het oeroude kunstmatige kanalen!

Dan lag dus Ninevé links van de Tigris en rechts van het kanaal? Geen wonder dat de inwoners van Ninevé niet wisten wat rechts en wat links was. Klopt dit? Of is het een vergissing?

Layard piekert; Rassam piekert. En dan gaan ze graven, tussen Tigris en kanaal. Het eerst komt een grote poort met de resten van twee gevleugelde stenen kolossen te voorschijn. Een jaar later ligt het legendarische paleis van de Assyriër Sanherib grotendeels bloot. Daarmee neemt Layard's en Rassam's overtuiging dat ze werkelijk voor de dodenheuvel van Ninevé staan, vastere vorm aan.

Als een held

In 1847 spoedt Layard zich naar Londen om het Brits Museum persoonlijk van zijn ontdekking in kennis te stellen. Hij neemt de jonge Hormuzd Rassam uit Mosoel mee naar Engeland, waar deze zijn studie in Oxford voortzet. Layard echter keert spoedig uit Londen naar het gravenveld van Ninevé terug. Het Brits Museum geeft hem opdracht op zijn kosten in de ruïnen van de Assyrische hoofdstad verder te graven.

Alle geldzorgen zijn nu vergeten. Layard kan onbezorgd en met vermeerderde kracht verder zoeken. Doch in 1851 moet hij ophouden. Hij is ziek. Het klimaat van Mosoel heeft hem geknakt. Zijn carrière als schatgraver van het Brits Museum is geëindigd.

Maar het is geen droeve aftocht, waartoe de 34jarige Layard moet besluiten; het is eerder een triomfantelijk afscheid.

Reeds sedert 1848 leest geheel Engeland zijn verslag in twee delen: 'Ninevéh and its remains'. In 1850 verschijnt het boek ook in het Duits vertaald in Leipzig. In 1853 verschijnt Layard's volgende opzienbarend werk: 'Ninevéh and Babyion...'. Drie jaar later ligt het in de Duitse taal als geschenk op tafel bij de verwonderde brave burger uit de Biedermeiertijd van Centraal-Europa.

Vanaf dat ogenblik voert Layard's levensweg snel omhoog. In 1852 is hij gedurende korte tijd onderstaatssecretaris van het ministerie van buitenlandse zaken van Groot-Brittannië. Daarna wordt hij in het parlement gekozen. Van 1861 tot 1866 is hij wederom onderstaatssecretaris en in 1868 wordt hij minister van publieke werken. Hij, de opgraver van prachtige koningspaleizen, moet toch wel iets daarvan verstaan. Via de post van gezant te Madrid wordt hij in 1877 tenslotte gezant van Groot-Brittannië in Istanboel in het land waarin eens zijn ster opging, toen hij uit de droge bureaulucht van Londen wegluchtte, het avontuur tegemoet.

Nog als zeventigjarige is Layard een boek aan het schrijven over zijn avonturen in Perzië en Mesopotamië. In zijn 'Early adventures in Persia, Susania and Babylonia' droomt hij nog eenmaal van de onbezorgde jaren zijner jeugd, toen hij eens de juristerij aan de kapstok hing, om met de reistas op de rug van zijn paard door de gele woestijnen aan de Eufraat en Tigris en de groene oasen te rijden. Wanneer hij in de zomer van 1894 77 jaar oud voor altijd de ogen sluit, die zoveel geheimzinnige en interessante dingen op deze aarde hebben gezien, treuren reeds verscheidene generaties van verdienstelijke en eminente archeologen om de man die Ninevé ontdekt en Engeland's roem in de wetenschappelijke oudheidkunde mede gevestigd heeft.

Assurbanipals bibliotheek

In 1852 neemt Rassam, die intussen zijn studie in Oxford heeft beëindigd en naar Mosoel is teruggekeerd, de verdere opgravingen van Ninevé voor het Brits Museum op zich. Rassam weet wat hij zoekt. Nooit zijn de geschriften van klassieke schrijvers zo vaak en zo grondig nagelezen als in de 19de eeuw. Rassam zoekt Sardanapal, Assurbanipal, de laatste grote koning van Assyrië voor de ondergang.

Zijn paleis zoekt Rassam in de puinheuvel van Kujundsjik (zie schets blz. 42) . Wanneer hij het heeft gevonden, voelt hij dat daarin iets moet verborgen zijn wat meer betekent dan prachtige albaste wanden, geweldige muren en gevleugelde stenen kolossen met mensenhoofden. En met de fijne neus van een speurhond vindt hij het eindelijk. In 1854 staat Rassam voor het geheim, voor de edelsteen van de oudheidstudie, die in het paleis van Assurbanipal verborgen ligt. Hij vindt de grote bibliotheek die de Assyrische koning twee en een half duizend jaar geleden uit alle belangrijke steden van het ganse Tweestromenland bijeenbrengen deed en in de archieven van zijn koninklijk paleis liet onderbrengen.

Bij de ondergang van Assyrië werd deze bibliotheek door de plunderende vijanden verwoest en stukgeslagen. Dit kon dadelijk worden vastgesteld. Wat Rassam echter nog niet kan weten, wat later evenwel deze verwoeste bibliotheek weer enigszins helpt ordenen, dat zijn bepaalde kentekenen volgens welke deze dertigduizend kleitabletten met hun geheimzinnige spijkerschrifttekens geassocieerd waren. Rassam kan ook nog maar amper lezen wat op bijzondere, van het Assyrische koninklijk zegel voorziene tabletten geschreven staat: „Wie deze tabletten zal weghalen . . . mogen Assur en Belit hem in toorn vernietigen . . . en zijn naam en zijn nakomelingen in het land uitroeien!” Zelfs indien hij het begrepen had, zou Rassam zich er weinig van hebben aangetrokken. Hij laat in elk geval alle tabletten zorgvuldig verpakken en naar Londen verzenden.

Eerst dertig jaar later kan de catalogus van deze bibliotheek van koning Assurbanipal nu op goed papier gedrukt te Londen worden gepubliceerd. Hij verschijnt in vijf zware delen als catalogus van de spijkerschrifttabletten van de verzameling van Kujundsjik van het Brits Museum (‘Catalogue of the cuneiform tablets in the Kouyunjik Collection of the British Museum’). De Duitse assyrioloog Carl

Bezold van de universiteit van Heidelberg speciaal voor deze omvangrijke arbeid naar Londen geroepen geeft deze catalogus uit. En Bezold kan reeds vlot lezen wat op twee bijzondere tabletten van de hand van koning Assurbanipal staat geschreven:

„Ik, Assurbanipal, verstond de wijsheid van Nabu, ik heb mij het verstaan van alle kunsten van het schrijven op tabletten eigen gemaakt.

Ik leerde met de boog te schieten, op paarden en wagens te rijden en de teugels te houden
.. .

Ik verstond het handwerk van de wijze Adapa, de verborgen geheimen van de kunst des schrijvers, ik las over hemelse en aardse bouwwerken en overwoog (ze) . Op de bijeenkomsten van de schrijvers was ik aanwezig.

Ik observeerde de voortekenen, ik verklaarde de hemel met de geleerde priesters; ik zette de ingewikkelde vermenigvuldigingen en delingen die niet dadelijk duidelijk waren, uiteen .. . Tegelijkertijd leerde ik wat voor heersers passend is; ik ging mijn koninklijke wegen.”

Nee, Rassam is nog niet in staat dit te lezen. Evenals Layard volgt hij in de volgende jaren een diplomatieke carrière. Hij wordt vertegenwoordiger en tenslotte onderresident van de Britse Kroon in het Arabische Aden. In 1864 gaat hij als Brits gevolmachtigde naar Abessinië. En daar treft hem het ongeluk waarvan koning Assurbanipal, zo hij nog had geleefd, met innige bevrediging kennis zou hebben genomen.

Wanneer hij van de Abessinische koning de uitlevering van enige Engelse gevangenen eist, laat de Abessinische heerser hem zonder omhaal zelf gevangen zetten. Vier jaar lang smacht Rassam in de kerker, voordat eindelijk een Britse expeditie hem bevrijdt.

Als een gebroken man keert Rassam naar Londen terug, neemt ontslag uit de diplomatieke dienst en aanvaardt een betrekking als conservator bij het Brits Museum. Eerst vele jaren later reist hij naar de plaatsen uit zijn jeugd, naar Mosoel aan de Tigris, om nog eenmaal in Ninevé, in Kalah-Nimrud en op andere plaatsen naar de sporen van de oude Assyriërs en Babyloniërs te zoeken.

Eerst tegen het einde van de 19de eeuw, wanneer Rassam reeds het 70ste levensjaar heeft overschreden, verschijnt zijn beroemde boek over Assyrië en het land van Nimrod ('Asshur and the Land of Nimrod', New York, 1897).

Intussen waren aan het firmament van de Britse archeologie reeds lang weer nieuwe sterren gerezen.

Schatgraverskoorts

Een schatgraverskoorts overvalt het avondland. Frankrijk zendt Fulgence Fresnel en zijn beste man voor spijkerschriftonderzoek: Julius Oppert. Uit Engeland komen Loftus en Taylor en George Smith en Henry Creswicke Rawlinson, een officier van de Britse Kroon. Zij komen met geschoolde hulpkrachten, met tekenaars en landmeters, met architecten en geschiedkundigen.

De beste mensen van de jonge archeologie trotseren hardnekkig en moedig de koortsen in de gloeiende hitte van de hel van het Mesopotamische klimaat, in moerasgebieden, in waterloze woestijnen zonder boom of struik, om de heuvels te vinden waarin een zeer bepaalde stad moest zijn begraven koningssteden, verzonken en vergeten zoals Ninevé. Zij leren daarbij. Zij leren dat de Mesopotamische vorsten bijna altijd mededelingen achterlieten die voor de zoekende archeoloog kostbaarder zijn dan goud.

Onverschillig om welke redenen, hetzij uit zucht naar roem of uit eerbied voor de godheid of uit behoefte zich te doen gelden en tenslotte op grond van conventie, plachten de oude koningen hun werkzaamheid als bouwheer met oorkonden te staven. Geen wonder eigenlijk in een land dat haast geen stenen en weinig hout bezat!

Zij schreven op gebakken stenen of kleikegels hun namen en daden, de titels en namen hunner goden en in de eerste plaats het doel van het bouwen. Of zij lieten beschreven steenblokken, die met tegels bekleed en op die manier beschermd waren, als stenen waarin de deurspillen draaiden, in de bouwgrond neer, soms ook als gewone grondstenen, zoals ook thans nog gebruikelijk is.

Zo wordt het tot het eerste gebod van alle archeologen naar dergelijke opschriften te zoeken, om te ervaren wat voor bouwwerk zij uit de aarde opgraven. Die stenen zijn hard en schier onverwoestbaar.

In tegenstelling met de vele ongebrande stenen, die gemakkelijk uiteenvallen, zijn de gebakken tegels en kleikegels na duizenden jaren nog zo goed als onverwoestbaar. Chiera beschrijft de poging van een archeoloog die als gast in Ur verbleef, om een gebakken steen uit het derde millennium vóór Chr. in kleine stukken te hakken. De steen droeg een bouwinscriptie, was echter zo groot (30 cm in 't vierkant en 7,5 cm dik), dat de gast alleen het beschreven gedeelte wilde meenemen. Hij wilde het opschrift met een bijl eruit slaan. Na een half uur gaf hij het op. De baksteen liet zich niet stukslaan. Ongetwijfeld hadden de Mesopotamische koningen en stadsvorsten het liefst alleen maar gebakken tegels gebruikt en op die wijze hun bouwwerken onsterfelijk gemaakt. Maar het bakmateriaal was te schaars. Daarop leed alles schipbreuk. Zij moesten goedschiks of kwaadschiks meestal ongebrande, in de zon gedroogde stenen gebruiken. Slechts de buitenmuren van de belangrijkste gebouwen bestonden uit bakstenen. In tal van gevallen behoedden deze, voor zover latere generaties niet als rovers van stenen optraden, menig bouwwerk voor totaal verval. En zij beschermden ook de kostbaarheden in het inwendige. Een stroom van gedenktekens, ornamenten,

sculpturen, zuilen en pilaren, albasten Kopie van het
 platen, altaren en amuletten, van beelden van koningen en goden, wapens en
 52 WAAR LAG NMVB ?

werktuigen, sieraden en kostbaarheden stort zich onder de handen van de gravende archeologen uit de duizenden jaren lang vergeten aarde uit. Zij vinden meer dan zelfs hij die de grootste verwachtingen had gekoesterd, had durven hopen.

En inscripties!

Inscripties en spijkerschrifttabletten zonder tal!

Nog kan men ze nauwelijks ontcijferen.

Maar één ding is duidelijk: Men moet ze kunnen ontcijferen! Men moet leren lezen!

Terwijl de grafheuvels van de Assyriërs en Babyloniërs reeds de eerste slachtoffers van de piepjonge wetenschap eisen de ontmoedigde en uitgeputte Fresnel, die in 1855 te Bagdad sterft; daarna Bell, die in de snelstromende wateren van de Tigris verdrinkt en anderen, zoals Layard, het land ziek van de koorts verlaten, gaan in Europa in vele studeerkamers de lampen aan.

5. HOE MEN LEERT LEZEN

Voor mij was het een vreugde, de mooie, maar duistere geschriften van het Sumerisch en de moeilijk te ontcijferen teksten te herhalen...

KONING ASSURBANIPAL VAN ASSYRIE

Hoe speelt men het klaar iets te lezen en te begrijpen wat in een totaal onbekende taal met behulp van een evenzo onbekend schriftstelsel op kleitabletten werd geschreven?

Nu, er zijn ook thans nog lieden die ernstig en op goede gronden menen dat men dat in 't geheel niet kan klaarspelen. Niemand is in staat een onbekende taal in een onbekend schrift te lezen.

„Van tijd tot tijd publiceert daarom” zo meent Chiera „een wilde theoreticus een boek waarin hij tracht te bewijzen dat alle ontcijferaars het mis hebben en dat alleen hij de juiste oplossing heeft gevonden.”

De assyriologen lezen dergelijke bekendmakingen met het grootste plezier en gaan dan over tot de orde van de dag. Zij weten tenminste met zekerheid dat zij de aanduiding van hun beroep aan louter toeval te danken hebben het toeval namelijk dat de eerste schrifttabletten, met het ontraadselen waarvan de moderne schriftgeleerden begonnen, in de Assyrische taal waren geschreven. Schrifttabletten! Geen inscripties!

De eerste inscripties in spijkerschrift die men begon te ontcijferen, waren Oud-Perzische inscripties.

Voor zover het om het Tweestromenland gaat, zou men de assyriologen met evenveel recht babylonologen kunnen noemen. *Want bij het Assyrisch_ en Babylonisch gaat het slechts om afwijkende tongvallen van een en dezelfde (Semitische) taal.* De vakmensen noemen ze de 'Akkadische' taal, naar het eerste grote Semitische rijk Akkad uit het 3de millennium vóór Chr., resp. naar de gelijknamige stad.

En zo komt het dan dat onze tegenwoordige taal en schriftgeleerden van het Assyrisch en Babylonisch in wezen 'akkadiërs' zijn.

Af en toe ontmoet men de mening dat deze of gene prijzenswaardige pionier het spijkerschrift weer heeft ontcijferd. Indien een assyrioloog pardon, een akkadiër toevallig een dergelijke gangbare mening hoort, dan moet hij op z'n minst twijfelachtige gevoelens overwinnen. Het betreft dezelfde gevoelens die iedere normale gebruiker zouden bekruipen, wanneer iemand hem zou verzekeren dat het hem was gelukt een wijd verbreide methode van schrijven te ontcijferen namelijk met inkt op papier schrijven.

Want spijkerschrift is in wezen een wijze van schrijven geen schriftstelsel.

Met spijkerschrifttekens kan men veel schriftstelsels vormen. Zij hebben alle slechts één ding gemeen: de methode om met behulp van een driekantige griffel schrifttekens in vochtige, zachte klei te krassen. De driekant geeft aan de tekens hun karakteristieke vorm. De 'wiggen' wijzen richtingen aan. Eenvoudige halen kunnen dat niet.

De eerste berichten

Berichten over merkwaardige tekens op Perzische rotswanden en eigenaardige ruïnen kwamen reeds in de 17de eeuw naar Europa. Een Italiaanse koopman, Pietro della Valle,

bracht de eerste, overigens slechte kopieën van dergelijke tekens mee. Hij had ze nagetekend van de muren van een paleisruïne in het Perzische Persepolis. Bovendien schonk de bereisde koopman enige kleitabletten waarop dergelijke spijkerschrifttekens te zien waren, aan een museum te Rome.

Het museum wist evenwel niets daarmee aan te vangen. In heel Europa was er niemand die deze tekens kon lezen. In hun verweerde toestand geleken ze eerder op hanenpoten of stenen figuurtjes. Er waren vele stemmen die ernstig betwijfelden of het in 't geheel wel om schrifttekens ging.

Persepolis was in de 6de tot de 4de eeuw vóór Chr. tijdelijk de hoofdstad van de Oud-Perzische koningen. De ruïnen van deze stad werden in de loop van de 19de eeuw na Chr. een bedevaartplaats van de spijkerschriftonderzoekers, in het algemeen van de archeologen. Want hier in Persepolis vindt men op prachtige trapbordessen en met zuilen bedekte terrassen de gevleugelde kolossen van stieren van het Tweestromenland terug.

De merkwaardige zuilenkapitelen met de lichamen van stieren en eenhoorns, de gevleugelde stieren met mensenhoofden, de leeuwen- en slangengedaanten van Persepolis herinneren nadrukkelijk aan een oude en wijd verbreide, gemeenschappelijke cultuur.

Dit, niet het bericht dat Alexander de Grote de koningsburcht van Persepolis het met een drievoudige muur omgeven paleis en de schatkamer van de Perzische koningen liet plunderen en platbranden, is het wat de archeologie aan Persepolis boeit.

Voor de taal en spijkerschriftonderzoekers is niet de Arabische overlevering dat in die schatkamer van de Perzische koningen eens de op 12.000 koehuiden met gouden letters geschreven wijsheid van Oud-Perzië bewaard werd, zo belangrijk zij, de spijkerschriftonderzoekers, worden veeleer magisch aangetrokken door de inscripties in spijkerschrift die op de steile, met graven bedekte rotswand van Persepolis te zien zijn.

In 1760 treedt een jongeman uit Lidingworth (Hannover) als genieofficier in dienst van de Deense regering. Denemarken geeft hem opdracht met enige medewerkers Arabië, Perzië en de aangrenzende gebieden te bereizen. Het is Karsten Niebuhr. Reeds in de eerste maanden worden zijn reisgenoten ziek en sterven de een na de ander. Niebuhr zet de reis alleen voort; zij duurt voor hem ruim zes jaar (van 1761 tot 1767).

In Perzië tekent Niebuhr opschriften die hij voornamelijk in de ruïnen van Persepolis vindt, zorgvuldig na. Na zijn terugkeer publiceert hij zijn verzameling spijkerschrifttekens in zijn 'Reisbeschrijving van Arabië en andere omliggende landen' (1774 tot 1778, Kopenhagen).

Tweeërlei dingen ziet Niebuhr in: Bij de opschriften in spijkerschrift van Persepolis gaat het om drie geheel verschillende schriftstelsels.

Bij het eenvoudigste van deze verschillende stelsels neemt hij een vernuftige proef: Hij voegt de diverse schrifttekens bijeen, hij ordent ze. En hierbij komt Niebuhr tot zijn tweede inzicht, namelijk dat er in 't geheel 42 schrifttekens te onderscheiden zijn. Daaruit trekt hij de conclusie dat er van een soort van letterschrift sprake moet zijn.

In het ganse avondland komen nu de geesten in beweging die dat spijkerschrift met de 42 schrifttekens willen ontcijferen. Bevoegden en onbevoegden beginnen te piekeren en proberen het schrift te ontraadselen. Maar een mensenleeftijd gaat voorbij, voordat een noemenswaardige vordering kan worden gemaakt.

Een hulponderwijzer uit Göttingen

Tegen het einde van de 18de eeuw laten zich twee belangrijke stemmen horen die over Niebuhr's spijkerschriftstelsel een paar opmerkingen maken welke de aandacht verdienen.

De ene stem komt uit Rostock. Daar verklaart de hoofdbibliothecaris en oriëntalist Olaus Gerhard Tychsen (1734-1815) dat het bij een heel bepaald teken van de 42 spijkerschrifttekens om een woordscheidingsteken gaat. Dit teken een eenvoudige schuine wig, misschien de eerste voorloper van onze komma dient om de afzonderlijke woorden te scheiden. Zonder dat teken toch zou het ene woord in het andere overgaan. Men kan dus alleen juist lezen, wanneer men rekening houdt met het woordscheidingsteken. Aldus Tychsen.

Bovendien gelooft Tychsen dat achter de drie verschillende schriftstelsels van Persepolis ook drie verschillende talen staan. Maar welke?

De tweede stem laat zich horen uit Kopenhagen. Daar verklaart de theoloog en latere bisschop van Seeland Friedrich Christian Munter (1761-1830) dat de inscripties van Persepolis die Niebuhr kopieerde, uit de tijd van de grote Perzische koningen moeten stammen uit de tijd van de Achaemenieden, die van de 6de tot de 4de eeuw vóór Chr. in Persepolis geheerst hadden.

Munter is eveneens van mening dat de drie verschillende schriftstelsels op drie verschillende talen gebaseerd zijn. Hij voegt er echter een belangwekkende opmerking aan toe, die later de weg ontsloot om ook de beide andere schriftstelsels uit te vorsen: namelijk dat alle drie schrijfwijzen van de Persepolisinscripties dezelfde tekst, dezelfde inhoud hadden.

Het 'woordscheidingsteken' van Tychsen en de verwijzing van Munter naar de tijd van de grote Perzische koningen de 'koningen van de koningen' doen nu een jonge hulponderwijzer die op het gymnasium van Göttingen zijn best doet de jongens de eerste beginselen bij te brengen, in het strijdperk treden.

Het is Georg Friedrich Grotefend.

Vanzelfsprekend kent de jonge (op 9 juni 1775 te Mijnden geboren) onderwijzer de geschiedenis van de grote Perzische koningen en hun namen. Uiteraard zijn het de Griekse namen. Maar Grotefend is ook in staat met behulp van de Indogermaanse taalstudie achter de waarschijnlijk echt Oud-Perzische koningsnamen te komen. Daarvan gaat hij uit, in de veronderstelling dat elk spijkerschriftteken een letter, een klank, betekent.

Met geluk en wijsheid vermoedt hij dat de achter elke koningsnaam herhaalde groepen tekens de gebruikelijke titel, namelijk „koning van de koningen” weergeven.

Grotefend's meest scherpzinnige waarneming echter is de volgende: Hij stelt vast dat bij één enkele van de vermoede koningsnamen de koningstitel ontbreekt. Daaruit concludeert hij dat het om de vader van de grote Perzische Dareios moet gaan; deze vader was nimmer koning geweest. Hiervan gaat Grotefend dus uit, en inderdaad gelukt het hem drie namen van de dynastie van de Achaemenieden (Hystaspes, Dareios, Xerxes) en de titel „koning van de koningen” juist te raden en op die manier de klankwaarde van 12 tekens van het Oud-Perzische spijkerschrift te vinden.

Op 4 september 1802 publiceert de 27jarige Grotefend met hulp van de Gottinger academie het resultaat van zijn ontcijfering.

Grotefend's vernuftige en eerbiedwaardige prestaties op het gebied van het spijkerschriftonderzoek zijn daarmee geëindigd. Wat hij omtrent dit onderwerp later publiceert, is nagenoeg van geen belang.

Hij leidt het leven van een brave en geachte onderwijzer in Gottingen en Frankfort aan de Main. Daarna, van 1821 tot zijn late pensionering op de bijbelse leeftijd van 74 jaar, bekleedt hij te Hannover het ambt van rector van het lyceum. Wanneer hij daar 15 december 1853 op de hoge leeftijd van 78 jaar sterft, hebben reeds andere onderzoekers het leren van het spijkerschrift met succes voortgezet en ten dele zelfs beëindigd.

Indogermanisten

Naarmate duidelijker blijkt dat achter het eenvoudigste van de drie spijkerschriftstelsels van Persepolis de Oud-Perzische taal staat, legt de Indogermaanse (Indo-europese) vergelijkende taalstudie zich des te sneller op het ontraadselen daarvan toe.

Wederom is het een Deen die de wetenschappelijke roem van zijn vaderland aan de sterrenhemel van de taalstudie doet stralen: Rasmus Christian Rask (1787-1832). In 1819 reist Rask dwars door Rusland naar Perzië en Indië. Twee jaar woont hij in Bombay en op Ceylon, waar hij naarstig boeddhistische en Oud-Perzische (Oud-Iraanse) handschriften uit oeroude tijden verzamelt. Met kostbare manuscripten keert hij in 1823 naar Kopenhagen terug. Daar aanvaardt hij al spoedig het professoraat in de geschiedenis van de letterkunde en de oosterse talen. Er verschijnt een menigte verhandelingen en grotere werken over zijn taalstudies. Daarbij toont hij ook de nauwe verwantschap van de Oud-Perzische taal met het Oud-Indische Sanskriet aan.

Rask's prestatie werkt baanbrekend. Reeds de volgende generatie van geleerden boekt belangrijke resultaten met behulp van de voortschrijdende kennis van de Oud-Perzische taal bij de studie van het spijkerschrift. Met name de Fransman Eugène Burnouf hoogleraar in het Sanskriet aan het Collège de France te Parijs (1801 tot 1852) draagt belangrijk tot het ontcijferen van het Oud-Perzische spijkerschrift bij. In 1836 verschijnt Burnouf's belangrijk werk, een memorie over twee inscripties in spijkerschrift.

Gedeeltelijk in vereniging met Burnouf werkt te Bonn de in Noorwegen geboren Christian Lassen. Als hoogleraar in de Oud-Indische letterkunde geeft hij zijn meesterwerk uit: *een vergelijkende grammatica van de dochtertalen van het Sanskriet*. Daarmee draagt ook Lassen tot de ontcijfering van het Oud-Perzische spijkerschrift bij.

Maar hoe sterker zijn licht als succesvol taalgeleerde schijnt, des te zwakker worden zijn ogen. Hij wordt volslagen blind. Want in Europa branden de lampen in de studeerkamers van de schrift en taalonderzoekers tot diep in de nacht wekenlang, jarenlang.

Wéér is het een Deen die met het onderzoek voortgaat: Nils Ludvig Westergaard (1815-1878). Hij reist naar Perzië en Indië. In Persepolis, de bedevaartplaats van de schriftgeleerden, bedient hij zich van een verrekijker om moeilijk toegankelijke opschriften op de rotswanden zorgvuldig te kopiëren. In 1845 aanvaardt Westergaard te Kopenhagen de leerstoel in de oude talen van Indië en Perzië. Maar dan is er een outsider die in zijn avontuurlijk leven als succesvol spijkerschriftonderzoeker van zich doet spreken, een Brit: Rawlinson.

Behistoen

In het Perzische Koerdistan droomt aan de oude heerweg van Babylon naar het oosten een klein dorp van de tijden van een groot verleden. Het dorp heet Behistoen (Bisoetoe) en ligt 36 km ten oosten van Kirmansjahan.

In de nabijheid daarvan bevindt zich een berg van dezelfde naam. Een reusachtige, 520 m hoge rotswand van wit marmer rijst steil omhoog; en daarop zijn, ongeveer 75 m boven de dalbodem, oeroude, grote goden en mensengestalten uitgebeiteld.

Op een gepolijst marmervlak van 3,5 X 9 m zijn deze figuren van verre zichtbaar. Maar men kan ze niet van heel dichtbij aanschouwen. Toen de beeldhouwers ongeveer 2300 jaar geleden hun werk hadden voltooid en naar het dal afdaalden, braken zij de stenen trappen achter zich af. Daarmee zou het voor alle tijden onmogelijk worden gemaakt naar het gedenkteken omhoog te klimmen. Niemand zou het kunnen verwoesten.

Geen wonder dat reeds een eeuw later geen mens meer juist wist wat het monument eigenlijk voorstelde. De aan het Oud-Perzische hof levende geneesheer Ktesias schreef het aan de legendarische koningin Semiramis van Ninevé toe.

In werkelijkheid stellen de reusachtige gestalten de Oud-Perzische koning Dareios I voor, die, van twee krijgers vergezeld, de linkervoet op een op de grond liggende tegenstander zet. Tegenover de koning zijn negen gevangen en geboeide vorsten afgebeeld. Hun halzen zijn door een touw met elkaar verbonden. Boven de gehele troep zweeft de Perzische god Ahoeramazda. In het middenveld van het ganse tafereel is een omvangrijke spijkerschrifttekst in de rotswand gebeiteld.

Deze inscriptie oefent een magische aantrekkingskracht uit op een officier van de Britse Kroon: Henry Creswicke Rawlinson.

In 1837 stelt de tijdelijk als majoor in Perzische krijgsmacht staande Rawlinson in zijn verveling een onderzoek in naar de geheimzinnige spijkerschrifttekens, waarvan nu reeds de hele wereld spreekt. In Behistoen laat hij zich aan lange touwen van de rotsen tot ter hoogte van de inscriptie zakken en tekent ze met levensgevaar na. Voor een precieze kopie ontbreken hem weliswaar de hulpmiddelen, die eerst later voor dergelijke doeleinden uitgevonden zijn. Nog in 1948 bestonden er aangaande die inscriptie van Behistoen enige onduidelijkheden, die daarna door een Amerikaanse onderzoeker uit de weg geruimd werden.

In ieder geval: wat Rawlinson heeft gekopieerd, is ruimschoots voor hem voldoende om gedurende de lange jaren van zijn verblijf in Perzië en Afghanistan in de eentonigheid van het milieu waarin hij moet vertoeven, daarover te peinzen. Het gelukt hem daarmee de hem blijkbaar onbekende prestatie van de onderwijzer uit Göttingen, Grotefend, ver overtreffend de inscriptie in hoofdzaak juist te ontcijferen.

Van toen af vormt de volledige ontraadseling van het spijkerschrift en de taal van het oude Perzië geen groot probleem meer.

In 1862 publiceert Friedrich von Spiegel, hoogleraar in de oosterse talen aan de universiteit van Erlangen, zijn opzienbarend werk 'De Oud-Perzische spijkerschriftinscripties in de oorspronkelijke tekst, met vertaling, grammatica en glossarium'.

De weg tot het ontsluiting van de vele raadsels van de Akkadische (Assyrisch-Babylonische) spijkerschrifttabletten is eindelijk vrij. Want datgene wat in drievoudig schrift en

drievoudige taal in Behistoen en in Persepolis geschreven staat, is thans in de Oud-Perzische bewerking leesbaar geworden. Men weet dus nu wat in de beide andere, nog niet ontcijferde spijkerschriftstelsels geschreven staat, al heeft men nog geen flauw idee van de talen die daarbij gebruikt zijn.

De taak schijnt verlicht. Welke grote moeilijkheden zich in werkelijkheid blijken voor te doen daarvan hebben de meeste onderzoekers tot hun geluk nog geen voorstelling. Niet een van hen zou anders de moed en het vertrouwen hebben gehad om de nieuwe raadsels ooit te kunnen oplossen.

Een Semitische taal

Om het reeds dadelijk te zeggen: Vergeleken met het eenvoudigste en jongste spijkerschriftstelsel van het oude Perzië met rond 40 klanktekens is het Akkadische spijkerschrift een ongemeen gecompliceerd maaksel. Het bevat bij benadering vierhonderd tekens, dus tienmaal zoveel als het Oud-Perzische spijkerschrift.

Dat is nog niet alles: Het Akkadische schrift is met zijn 400 tekens veelal voor verschillende uitleggingen vatbaar. Elk dezer tekens kan een lettergreep of een geheel begrip of beide tegelijk uitdrukken.

Daarmee spreekt het reeds vanzelf dat het schrijven noch in Assyrië noch in Babylonië een wijd verbreide en algemeen beoefende kunst kan zijn geweest. Klaarblijkelijk konden slechts weinig lieden schrijven en lezen. Het beroep van schrijver stond in hoog aanzien.

Natuurlijk is de vraag gerechtvaardigd waarom de Assyriërs en Babyloniërs er zulk een omslachtig en moeilijk te leren schriftstelsel op na gehouden en het niet vroegtijdig vereenvoudigd hebben. Maar dergelijke vragen zouden de archeologen zich over een paar duizend jaar ook bij ons stellen, al betreft het dan ook niet meer het schrijven en lezen. Kortom: Er zijn zoveel dingen in de wereld die door traditie zo heilig zijn geworden, dat niemand op de gedachte komt ze te vereenvoudigen.

Bovendien gaat het bij de Akkadische spijkerschrifttekens om een uit oud beeldschrift voortgekomen schriftstelsel.

Om bij voorbaat de lezer van de argwaan te bevrijden dat hij nu grondig in de geheimen van het Akkadische spijkerschrift wordt ingewijd, dat sinds tweeduizend jaar geen mens ter wereld meer begrijpt, volstaan wij hier met de verzekering dat Rawlinson bij zijn ontcijferingspogingen meer dan eens de wanhoop nabij was.

Hopen Assyrisch-Babylonische schrifttabletten lagen reeds in de musea van het avondland, maar niemand vermocht ze te lezen. Nog omstreeks 1850 bekende de taaie Rawlinson, die zich anders door geen moeilijkheden liet afschrikken, dat hij in de verzoeking kwam de hopeloze onderneming voorgoed op te geven.

Onvermoeid arbeide tegelijkertijd de Ier Eduard Hincks, een onderwijzer, aan de moeilijke ontcijfering van het Assyrische spijkerschrift. De voornaamste hulp kwam echter van degenen die inzagen dat het om een Semitische taal ging. Semitische talen nu kende men reeds uit Syrië, Arabië en Palestina voornamelijk door de Bijbel.

En nu dragen tal van taalgeleerden hun steentje tot de opheldering van de taal en het schrift van de Akkadiërs bij.

Julius Oppert uit Hamburg, die reeds op zijn 22ste jaar een opmerkenswaardig werk over het klankstelsel van de Oud-Perzische taal publiceert en daarna in Frankrijk als leraar in de

Duitse taal te Laval en Reims werkzaam is, neemt in 1852 aan de nieuwe Franse expeditie onder leiding van Fulgence Fresnel naar Mesopotamië deel. Een jaar na zijn terugkeer publiceert hij zijn 'Systeem voor het ontcijferen van de Assyrische spijkerschriften' (1854). In de volgende jaren vult hij het aan met een ware stroom van geleerde verhandelingen. Wanneer Oppert als 80-jarige grijsaard in 1905 te Parijs sterft, noteert het taal en schriftonderzoek niet minder dan 366 verschillende, de grootste aandacht verdienende werken van zijn hand.

Na een arbeid van tientallen jaren ontstaan nu woordenboeken, naslagwerken en grammatica's.

In 1884 richt Carl Bezold een tijdschrift voor de studie van spijkerschrift op.

In 1889 publiceert Friedrich Delitzsch hoogleraar in de Semitische talen en de Assyriologie aan de universiteiten van Leipzig, Dresden en Berlijn, tevens directeur van de Voor-Aziatische afdeling van de Berlijnse musea de eerste Assyrische grammatica. In 1896 volgt zijn eerste Duitse woordenboek van de Assyrische taal.

Eberhard Schrader hoogleraar in de theologie in Zürich, Giessen en Jena is de eerste die de neiging toont welke nog heden in de theologische instituten te bespeuren valt, namelijk om in plaats van Hebreeuws liever Assyrisch-Babylonisch te studeren. Hij keert zich steeds meer van zijn onderzoek op het gebied van de bijbelkritiek af, om zich aan het onderzoek van de Akkadische taal te wijden. Door zijn werken 'De Assyrisch-Babylonische spijkerinscripties' en 'De spijkerinscripties en het Oude Testament' (sedert 1872) neemt hij in belangrijke mate aan het ontraadselen van het Akkadische schrift en de Akkadische taal deel.

Wanneer de 20ste eeuw aanbreekt, vermeldt de door Delitzsch uitgegeven 'Assyriologische Bibliotheek' reeds 17 boekdelen in kwartoformaat. Reeds vele geleerden in de Assyriologie staan hem ter zijde.

Haupt, Tensen, Zimmern en hun leerlingen zetten de Duitse onderzoekingen zover door, dat tenslotte de Akkadische taal beter wordt beheerst dan de taal van de Hebreeuwse Bijbel. Ja, dat ze zelfs bijna zo goed wordt begrepen als Grieks en Latijn.

Dat zij niet helemaal zo goed kan worden beheerst als de twee klassieke talen, ligt niet aan de taalgeleerden van onze tijd. Het ligt veeleer aan het zich wijzigend leven van elke taal in de loop van de tijden.

Het ligt echter ook aan de mens zelf, die 'pas' voor vijfduizend jaar begon te schrijven. Deze mens moest langzaam en moeizaam, in de ontwikkelingsgang van vele tijdperken, allereerst leren volgens vaste regels te spreken en te schrijven.

Dat het hem niet gemakkelijk viel, zien wij aan onze eigen kinderen die naar school gaan. Wij zien het echter ook vaak aan de Assyriologen, die met hoog opgetrokken wenkbrauwen zich niet zelden genoodzaakt zien de in Akkadisch spijkerschrift gemaakte fouten te corrigeren. Bedenklijk het hoofd schuddend, strepen zij de door de oude Assyriërs en Babyloniërs gemaakte bokken aan.

Wat men kan lezen

Soms komt het ons voor dat het beter ware geweest dat men nooit had leren lezen.

Zo bericht b.v. koning Tiglath-Pileser I in de 12de eeuw voor Chr. over het bloed van de

verslagen vijanden, dat „in stromen naar het dal” is gevloeid, en over de afgesneden hoofden van zijn vijanden, die zich op het slagveld „als hopen graan” hadden opgestapeld. Over de verwoesting van een vreemde stad meldt dezelfde koning: „Een weg van drie dagen marcheerde hij. Voor het opgaan van de zon werd hun aarde vuur, scheurde hij de buiken van de zwangeren open, doorboorde hij het lichaam van de zwakken. De machtigen sneed hij de hals af ...”

„Alle stamhoofden die in opstand waren gekomen” zo luidt een inscriptie van koning Assurnasirpal „vilde ik. Met hun huid bedekte ik de pilaar; sommigen sloeg ik aan de muur, anderen spietste ik en nog anderen schikte ik op palen om de pilaar ... De hoofdlieden en de koninklijke officieren die oproer hadden gemaakt, sneed ik de ledematen (stuk voor stuk) af.”

Assurbanipal, de laatste grote koning van de Assyriërs, de schriftkundige en oprichter van bibliotheken, beroemt zich op het volgende: „Ik heb drieduizend gevangenen met vuur verbrand. Ik liet niet één hunner in het leven om als gijzelaar te dienen.” En over een opstand bericht hij : „Deze krijgers, die tegen Assur gezondigd hadden en jegens mij boze plannen hadden gesmeed . . . uit hun vijandelijke muilen heb ik hun tongen gerukt en hun vernietiging bewerkstelligd. De anderen, die (daarbij) in het leven bleven, offerde ik als rouwoffers. Hun verscheurde ledematen heb ik voor de honden, zwijnen en wolven geworpen ...”

„Mijn strijdswagens” zo verkondigt een andere Assyrische inscriptie „vermorzelden mannen en dieren . . . De gedenktekens die ik oprichtte, zijn verzezen op menselijke lijken, waarvan ik het hoofd en de ledematen (heb) afgesneden. Ik sneed al degenen die levend in mijn macht kwamen, de handen af.”

Reliëf beelden uit Ninevé vertonen gefolterde gevangenen die men een touw door de lippen heeft getrokken, waaraan zij door een vorst worden vastgehouden, terwijl diens speer hun de ogen uitholt.

Gruwelijke afbeeldingen van ontzettende officiële handelingen tonen in de rechtszaal van Ninevé in vol ornaat koning Sargon II, terwijl hij afvallige vazallen de ogen uitsteekt. Anderen wordt in levenden lijve de huid afgestroopt.

Berichten in beeld en schrift getuigen ervan dat mensen op stangen gespietst, dat kinderen in bijzijn hunner ouders de ogen uitgestoken werden. De volwassenen werden in levenden lijve geroosterd of in kooien ten toon gesteld en in triomftocht aan touwen die in de doorboorde onderkaak waren vastgeknoopt, meegesleurd. De overlevenden werden ten laatste terechtgesteld.

Maar het land tussen Eufraat en Tigris levert door zijn opschriften ook belangrijke historische gegevens op: „Toen: Esjursagkurkurra, de tempel van Asjsjur, mijn heer, die Usjpia, de priester van Asjsjur, mijn voorvader, eertijds (heeft) gebouwd, verviel, en Erisju, mijn voorvader, de priester van Asjsjur, bouwde (hem weder) op. 159 jaar verlieden sinds de regering van Erisju, toen verviel deze tempel, en Sjamsji-Adad, de priester van Asjsjur, bouwde (hem weder) op. 580 jaar (verlieden). Deze tempel, dië Sjamsji-Adad, de priester

van Asjsjur, gebouwd had en die een hoge leeftijd had bereikt, vuur viel erin. De tempel, de ruimte van zijn cultus . . . verbrandde . . . In die dagen brak ik deze tempel ... af . . . bereikte zijn grondvesten (en) vestigde zijn fundamenten op geweldig gesteente gelijk de laag van de bergen.” (Salmanassar I, 13de eeuw vóór Chr.).

Mesopotamië vertoont dientengevolge alle facetten van de menselijke geschiedenis; en het vertoont ook geest geschiedenis van de geest. Van hieruit is Palestina niet slechts herhaaldelijk onderdrukt, maar ook beïnvloed en geestelijk bevrucht.

Veel van hetgeen in de Bijbel staat die nog een eeuw geleden voor de enige, naar men meende oudste, bron gold, verwijst nadrukkelijk naar het Tweestromenland. Menige cultus, menige wet, vele voorstellingen en mythen in de Bijbel gaan terug tot oudere bronnen van Mesopotamië. Daarom biedt zich daar de mogelijkheid het ontstaan van geloofsvormen na te gaan, van geloofsbegrippen, zeden en gewoonten die niet zelden nog in de kern van onze eigen opvattingen en levensvormen zijn verborgen.

Het land tussen Eufraat en Tigris biedt ons met zijn graven en puinhopen, inschriften en confessies de unieke mogelijkheid om onszelf te leren kennen.

6. SMITH EN DE ZONDVLOED

En de Heere zeide tot Noach: Ga in de ark, gij en geheel uw huis, want u heb Ik in dit geslacht voor mijn aangezicht rechtvaardig bevonden. Genesis 7 : 1

Wanneer Layard, de ontdekker van Ninevé, in 1851 ziek naar Engeland terugkeert, en Rassam in Ninevé naar de bibliotheek van Assurbanipal zoekt, neemt Rawlinson, de man die op de rots van Behistoen klauterde, de hoofdleiding van de Britse navorsingen en opgravingen in Mesopotamië op zich.

Vanaf 1844 is hij Brits consul te Bagdad; in 1851 benoemt Groot-Brittannië hem tot consulgeneraal, en in 1856 keert hij als zeer verdienstelijk spijkerschriftonderzoeker en archeoloog naar Engeland terug en wordt daar in het parlement gekozen.

De tijd van graven aan de Boven-Tigris is voorlopig ten einde. Een schier onoverzienbare hoeveelheid onderzoekingsmateriaal ligt opgeslagen in de kelders of is tentoongesteld in de zalen van het Brits Museum.

Gedurende een jaar van 1859 tot 1860 is Rawlinson gezant aan het Perzische hof te Teheran. Daarna keert hij echter definitief uit het Oosten naar Londen terug, verlaat als generaalmaajor de militaire dienst en wordt tenslotte voorzitter van het Aardrijkskundig en directeur van het Aziatisch Genootschap. Tegelijk is hij lid van het parlement. De Britse Kroon verheft hem in de adelstand. Zo eert Engeland, na Layard, zijn succesvolle archeoloog.

De laatste jaren werkt Rawlinson thans Sir Henry Creswicke Rawlinson aan zijn voornaamste boek over de spijkerinscripties van het Nabije Oosten. Na 1861 verschijnt het successievelijk in vier folianten en maakt een grote indruk op de geleerde wereld.

Bij het maken van de geïllustreerde kopergravures waarvan afdrukken aan het prachtwerk van Rawlinson worden toegevoegd, leest een jonge kopergraveur gefascineerd wat Rawlinson omtrent de Assyrische spijkerschriften weet te zeggen.

Het is George Smith, en deze eerste ontmoeting met de wereld van de Assyriologie wordt hem noodlottig.

Indien het waar is dat hartstocht en geestdrift waarmee wij ons soms aan een doel of een taak wijden, om zo te zeggen de uitdaging van een reeds beslist noodlot betekenen dan geldt dit zeer zeker voor de arme kopergraveur uit Londen, die ronduit in vervoering geraakt, wanneer hij voor het eerst Rawlinson's manuscript over de ontdekking en ontcijfering van het spijkerschrift leest.

Welnu, George Smith in 1840 als armeluiskind te Londen geboren sterft in de bloei van zijn leven in de ouderdom van 36 jaar, niet als onbetekenende kopergraveur, doch als succesvol en in één woord beroemd archeoloog. Hij sterft op zijn derde reis naar de gele heuvels aan de Eufraat, vluchtend voor de in Bagdad uitgebroken pest. Zijn korte leven staat in geen evenredige verhouding tot de talrijke successen en prestaties die Smith binnen enkele jaren bereikt.

Smith's ontdekkingen

Wanneer George Smith besluit aan de hand van Rawlinson's boeken het Assyrische schrift en de Assyrische taal te gaan leren en daarnaast zich aan eigen studies te wijden, heeft hij er

nog geen idee van welke ontdekkingen hij zal doen. Naarstig en vol interesse leest hij, zij het ook met aanzienlijke moeilijkheden en allesbehalve vlot, opschriften van Assyrische koningen uit de tijd dat in Palestina de koningen van Israël en Juda regeerden.

Daarbij ontdekt Smith dat vier in de Bijbel met name genoemde koningen van Juda, resp. Israël allen tijdgenoten van de Assyrische koning Tiglath-Pileser III (745-727 vóór Chr.) moesten zijn geweest. Het is een van de eerste sensationele berichten uit inscripties op Assyrische monumenten waardoor bijbelse opgaven over Israëlitische koningen worden bevestigd.

Een reeks verdere ontdekkingen en de voorspraak van Rawlinson bezorgen de kopergraveur Smith een aanstelling bij het Brits Museum. Smith hangt zijn oude beroep aan de kapstok en werkt van toen af met Rawlinson samen. Met onbeschrijfelijk levendige belangstelling bestudeert Smith het ene spijkerschrifttablet na het andere. En daarbij doet hij de ontdekking waardoor hij spoedig een beroemd man wordt.

In 1872 ontdekt Smith namelijk op een gebroken spijkerschrifttabletje uit Ninevé een verhaal dat hem merkwaardig bekend voorkomt. En hoe verder Smith leest, des te meer wordt hij getroffen door de inhoud van het Assyrische schrifttablet.

Een man, genaamd Utanapisjtím, bericht daarin op welke wijze hij en zijn vrouw de onsterfelijkheid hebben verworven.

De stad Sjurrupak, zo luidt de tekst ongeveer, had reeds lang bestaan, toen de goden besloten een zondvloed over de aarde te doen losbreken. Slechts de de mensen goedgezinde god Ea, die in de raad van de goden zat, waarschuwde de vrome Utanapisjtím voor het komende gevaar. Hij naderde de uit takken en riet gebouwde lemen hut van Utanapisjtím in Sjurrupak en fluisterde in de wind: „Hoor, wand, hoor! Gij man van Sjurrupak, bouw jezelf een schip en verlaat have en goed en red je leven! Neem het zaad van al wat leeft met je mee in een schip van goed berekende afmetingen!”

Daarop maakte de goedige god Ea de maten van het te bouwen schip bekend. Het was een reusachtig schip met een dak, dat van binnen in verscheidene verdiepingen en onderafdelingen onderverdeeld was. Deze ark werd daarna van binnen en van buiten met aardpek gedicht. Vervolgens belaadde Utanapisjtím haar met zijn ganse have en zijn gezin.

Toen de eerste regen begon te vallen, begaf hij zich zelf in het schip en sloot de deur. Toen begon het onweer. De bliksemstralen flitsten, de donder rolde, en zware wolbreuken, die alles verduisterden, kletterden neer. Zes dagen en nachten hilde de storm.

Toen het onweer ophield, opende Utanapisjtím de vensters van de ark en aanschouwde een eiland. Het was de top van de berg Nisir, ten oosten van de Tigris.

Na 6 dagen van volkomen rust liet de Babylonische Noach een duif los. Zij kwam terug. Toen vloog een zwaluw weg, maar ook deze keerde terug. Tenslotte liet Utanapisjtím een raaf vliegen. Toen de raaf niet meer terugkeerde, zag Utanapisjtím daarin het verwachte teken om uit de ark te stappen en de weer droog geworden aarde te betreden. Hij bevrijdde de dieren uit de ark en bracht op de bergtop een dankoffer.

Behalve de goedige god Ea was blijkbaar ook de godin Isjtár, de moeder van alle mensen (de godin van de Venusster), het geenszins met de zondvloed eens: „Heb ik de mensen gebaard om ze onder water te laten zetten als vissen?” aldus klaagde de moeder van de mensen, (die in de Bijbel ‘Eva’ wordt genoemd).

Toen kreeg de boze god Enlil, de aanstichter van de zondvloed, van zijn ondoordachte daad berouw en schonk de Babylonische Noach en diens vrouw het eeuwige leven als beloning voor het feit dat hij het leven op aarde door het bouwen en benutten van de ark had gered.

Wanneer George Smith in 1872 deze sensationele ontdekking van de Assyrische zondvloed publiceert ('Chaldeeuwse Genesis'; in het Duits: Leipzig 1876), zijn vromen zowel als schijnvromen in geheel Europa sprakeloos. Als door de donder getroffen staren zij naar de tekst van het verhaal van de zondvloed in Genesis, die klaarblijkelijk uit Mesopotamië stamt. Weliswaar is de bijbelse tekst in menig opzicht anders. Zo is ook niet meer van verschillende goden sprake, ook niet van een held Utanapisjtim en een berg Nisir ten oosten van de Tigris.

In plaats daarvan weet de Bijbel van Noach dat hij met zijn bepekte ark in een heel andere streek van de aarde landde, namelijk op de berg Ararat in het gebied van de Kaukasus. Maar ook Noach „liet een raaf uit, en deze vloog” zo tekent de bijbelse tekst op „heen en weer, totdat de wateren van de aarde waren opgedroogd”. Ook Noach probeerde het met een duif.

Nu is in de tweede helft van de 19de eeuw na Chr. de ontdekking dat er blijkbaar oudere berichten dan die van de Bijbel zijn ja, dat zelfs verbindingen met heidens-Assyrische, resp. Babylonische of zelfs nog oudere overleveringen bestaan ruimschoots sensationeel en schokkend.

Geen wonder dat de openbare mening zich daarmee begint bezig te houden. De eigenaar van het grote Londense dagblad Daily Telegraph stelt de onbemiddelde George Smith het geld voor een studiereis naar Ninevé ter beschikking, opdat Smith daar naar de overige tabletten omtrent de Assyrische zondvloed kan zoeken.

Smith brengt inderdaad verdere tabletten van het als 'Gilgamesjepis' bekende verhaal naar Londen, maar de inhoud daarvan heeft niets meer met de bijbelse tekst gemeen. De Daily Telegraph schenkt de tabletten aan het Brits Museum.

Maar George Smith werpt zich op verdere onderzoekingen. In opdracht van het museum aanvaardt hij zijn tweede reis naar Mosoel. Tegelijk is hij ijverig bezig met het schrijven van een hele reeks boeken over koning Assurbanipal, over de Assyrische geschiedenis tot aan de ondergang van Ninevé en zo meer. Het zijn boeken die overal opzien baren, in andere talen worden vertaald en tal van herdrukken beleven.

Op zijn derde reis in 1876 ijlt Smith aan de Eufraat en Tigris van de ene heuvel naar de andere rusteloos, bijna als gejaagd. Hij bericht het Brits Museum over nieuwe ontdekkingen, en hij verwerft, vol ondernemingslust en scheppingsdrang, voor Londen 3000 spijkerschrifttabletten, die Arabische inheemsen aan de Eufraat hem te koop aanbieden. Deze tabletten zijn zorgvuldig in grote aarden kruiken verpakt en hebben op deze wijze de loop van de geschiedenis bijna onbeschadigd overleefd. De inheemsen hebben ze bij een reusachtige heuvel gevonden die zij 'Dsjoemdsjoema' noemen.

'Dsjoemdsjoema'?

Wat merkwaardig!

Drieduizend zorgvuldig verpakte schrifttabletten uit de heuvel van Dsjoemdsjoema!

Zonder twijfel zullen daar nog heel andere verrassingen zijn te vinden.

En terwijl George Smith, 36 jaar oud, in het Syrische Aleppo aan de pest sterft, staren de archeologen als betoverd naar de heuvel van Dsjoemdsjoema aan de Eufraat. Want daar schijnt het grootste geheim van alle Babylonische heuvels in reusachtige puinhopen begraven te liggen.

7. DE HEUVELS VAN DE POORT GODS

Toen zij oostwaarts trokken, vonden zij een vlakte in het land Sinear, waar zij zich vestigden ... Ook zeiden zij: Welaan, laten wij ons een stad bouwen met een toren, waarvan de top tot de hemel reikt... Genesis 11.

Wanneer in augustus 1876 het leven van de 36-jarige George Smith te Aleppo eindigt, studeert de man wiens levenstaak in de heuvel Dsjoemdsjoema haar vervulling zal vinden, in Duitsland juist in de architectuur, kunstgeschiedenis en archeologie. Hij is 21 jaar oud, wanneer hij de vroegtijdige dood van George Smith verneemt, en heet Robert Koldewey. Te Blankenburg in de Harz geboren, groeit hij in Brunswijk en Hamburg op.

Maar het is niet voldoende te zeggen dat Robert Koldewey in de heuvel Dsjoemdsjoema zijn levenstaak zal vinden daar wordt veeleer Koldewey's eierzucht gebroken en daar wordt hij een oude, verbitterde man. Geboren archeologen hebben niet zelden iets met echte zeelieden gemeen: Beiden houden van het vreemde, van de wijde wereld, van afstand. Bij de archeologen is het ook de afstand in de tijd. Daarom trachten zij in het oude verleden de antwoorden op hun vragen te vinden, die hun eigen tijd hun niet kan geven. Daardoor is het te verklaren dat archeologen soms eenzamen zijn.

Robert Koldewey zei eens, weliswaar met een tikje scherts, dat een oude muur hem meer deed dan een bloeiende amandelboom. Achter een dergelijke halve scherts steekt een ernstige waarheid: Niet het heden, niet het bloeiende leven zijn voor hem van belang, maar de duistere ernst van het verleden. Hierdoor wordt ook het bloeien van het heden bepaald. Koldewey was inderdaad een eenzame. Een intuïtief aanvoelende vrouw, die hem goed kende, beweerde dat hij nooit in z'n leven een mens had liefgehad. Toch was hij geen vijand van vrouwen noch van mensen. Waar hij echter van hield, was de eenvoudige, onbedorven mens. Daarom voelde hij zich het meest op z'n gemak onder de inheemsen, met wie hij naar de sporen van het verleden groef.

Toen de eerwaarde Jones van het Collegium Mariae te Jeruzalem na een 2000 km lange voetreis moederziel alleen bij de heuvel Dsjoemdsjoema aankwam, staarde de gehele Duitse expeditie verbijsterd naar de oude man, over wie een engel, nee, een ganse schaar van engelen moest hebben gewaakt. Want een wekenlange tocht door de meest woeste streken tussen Jeruzalem en de Eufraat is waarachtig ook dan geen kleinigheid, wanneer geen roversbenden de lange weg onveilig maken.

Koldewey behandelde de vrome man eerbiedig en betrachtte alle denkbare consideratie jegens hem. In de verste verte dacht hij er niet aan om hem uit te lachen, zoals hij daar na een zo lange voetreis met een zwarte hoed vol deuken, gehavende paraplu en met z'n weinige spullen in een zakdoek geknoopt, volkomen uitgeput voor het huis van de Duitse expeditie stond.

De bij de Duitsers werkzame Arabieren hadden de reverend de toegang tot het woonhuis willen weigeren, omdat hij in zijn haveloze toestand een allesbehalve vertrouwen wekkende indruk maakte. Maar Koldewey begreep de oude, vrome man, die eenmaal in zijn leven de heuvel Dsjoemdsjoema wilde zien: namelijk Babylon.

Het Menetekel aan de wand

In Babylon dus juister gezegd: tussen de reusachtige bergen puin waarin de ruïnen van Babylon begraven liggen ontvangt Koldewey tal van bezoekers uit de ganse wereld, ontwikkelde en knappe mensen, maar ook lieden bij wie de heilige eenvoud als het ware op hun voorhoofd staat geschreven.

Daaronder zijn mensen die als beloning voor alle doorstane vermoeienissen van de reis in Babylon ten minste de muur willen zien waarop tijdens het grote feestgelag van Belsazar met de duizend rijksgroten de geheimzinnige vinger schreef:

„Ter zelfder tijd verschenen vingers van een mensenhand, die tegenover de lichter op de kalk van de wand van het koninklijk paleis schreven, en de koning zag de rug van de hand die aan het schrijven was . . . 'Mene, mene, tekel ufarsin': Geteld, geteld, gewogen, gebroken.” In dezelfde nacht, aldus bericht de Bijbel, werd Belsazar gedood.

Op een dag komen vijf leden van een bijbelvaste sekte naar Koldewey en willen in de open heuvels kijken om het wonder te beleven waarvan de Bijbel spreekt. 's Avonds zitten ze aan de oever van de Eufraat en zingen vrome liederen, die heel vrolijk klinken. In de logeerkamer van de expeditie houden zij hun bidstonden.

Koldewey leidt hen door de ruïnen. Hij toont zijn ademloos luisterende gasten een berg slakken van stenen en duidt die aan als de plaats van de

vuuroven waarin Nebukadnezar de drie mannen liet werpen, zonder dat het hun schade deed. Een dieper uitgegraven plek geldt voor Daniëls leeuwenkuil.

Tenslotte voert Koldewey de in vervoering geraakte en ontroerde lieden naar de resten van de geweldige troonzaal van Nebukadnezar. Wanneer de gasten daar een van de talloze brokken steen met Nebukadnezars koningsstempel oprapen, veinst Koldewey verbazing en verklaart het voor hen onleesbare spijkerschrift als precies het teken op de wand dat eens door de geheimzinnige vinger was geschreven: *„Mene, mene ...”!*

De bijbelvaste gasten zijn buiten zichzelf van geestdrift. Koldewey weigert hun echter met de grootste ernst, het op zichzelf waardeloze en met hetzelfde opschrift honderdvoudig aanwezige stuk steen met het koningsstempel als aandenken te mogen meenemen. Een zo buitengewoon kostbare vondst kan hij in geen geval weggeven. De gasten zullen zich tevreden moeten stellen met de vreugde van de ontdekker. Ondanks al hun smeken blijft hij onvermurwbaar.

Wanneer zijn medewerkers hem later verwijten dat hij de arme zielen voor de gek heeft gehouden, antwoordt hij heel ernstig: *„Moest ik hun dan de vreugde ontnemen en hen teleurstellen? Dit zal tot het einde van hun leven hun grootste belevenis blijven!”*

De opdracht

Toen in het jaar 1898 door de Berlijnse musea aan Koldewey de opgraving van Babylon werd toevertrouwd, was hij geen nieuweling op het gebied van archeologisch bodemonderzoek. Integendeel, hij kende zijn vak. Ruim vijftien jaar lang had hij reeds op vele plaatsen van Klein-Azië gegraven. Reeds in 1882'83 had hij deelgenomen aan de Amerikaanse opgravingen in het KleinAziatische Assos aan de zuidkust van het landschap Troas.

Drie jaar later groef Koldewey in opdracht van het Duitse Archeologische Instituut op de

oudste plaatsen van nederzettingen op het oude Griekse eiland Lesbos. Kort daarna in 1887 was hij met proef opgravingen in de Babylonische heuvels bezig. In 1889 legde Koldewey, geheel op zichzelf aangewezen, in Troas de ruïnen van Neandria bloot. In de daarop volgende jaren verbleef de rusteloze speurder met andere Duitse onderzoekers in BenedenItalië, daarna op Sicilië, tenslotte weer in Syrië. In 1895 maakte Koldewey een vruchtbare pauze. Hij, die bijna 14 jaar lang als bodemonderzoeker op pad was, aanvaardt voor drie jaar een ambt als leraar aan de school voor bouwkunde te G~rlitz. Het was alleen maar om op adem te komen.

Reeds op het einde van 1897 reist hij ter voorbereiding van de grote taak naar Mesopotamië.

Intussen was hij al 43 jaar oud en een ervaren opgraver, toen de droom van zijn leven in vervulling ging. Toen de Berlijnse musea hem de opgraving van Babylon opdroegen, waren zijn voorwaarden: 5 jaar graven met een staf van beproefde Duitse archeologen en een behoorlijke groep inheemse arbeidskrachten kortom: met een begroting van een half miljoen goudmark. Deze voor de ten einde lopende 19de eeuw ontzettend hoge som geld werd door het pas opgerichte Duitse Genootschap voor het Oosten verschaft.

In plaats van de geraamde vijf jaren van graven bracht Robert Koldewey ruim 18 jaar in de ruïnen van Babylon door. Pas in 1917 verliet hij het, omdat Britse troepen Bagdad bezetten en ook naar Babylon opdrongen. Als een verouderd man keerde hij naar Berlijn terug. Babylon zag hem nimmer terug.

Vorbereidingen

De ruïnen van Babel liggen op de linkeroever van de Eufraat, ongeveer 90 km ten zuiden van Bagdad. Zij bestaan hoofdzakelijk uit vier geweldig grote hopen puin, die eerder bergen dan heuvels zijn.

Een van deze bergen is Dsjoemdsjoema, waar George Smith de 3000 spijkerschrifttabletten voor het Brits Museum verwierf. De drie andere bergen puin heten: 'Kasr', 'Babil' en 'Amran ibn Ali'.

Situatieschets van de ruïnen van Babylon:

1. De heuvel 'Amran'
2. Emach, tempel van Ninmach
3. Oud vervallen dorp
4. EPatutila, tempel van Ninib-Kweiresj
5. Esagila, tempel van Marduk
6. Oude bedding van de Eufraat
7. Oud vervallen kanaal
8. Oud kanaal 'Nil'
9. Buitenste stadsmuur
10. De heuvel 'Babil'
11. Dorp Ananeh
12. Dorp Dsjoemdsjoema
13. Dorp Kweiresj
14. Dorp Sindsjar
15. De Eufraat

16. Etemenanki, toren van Babel
17. Velden
18. Boerderij 'Karabet'
19. Graf van 'Amran ibn Ali'
20. Tuinmuur
21. De heuvel 'Homera'
22. De streek 'Isjin aswad'
23. Binnenste stadsmuur
24. De heuvel 'Kasr'
25. De streek 'Merkes'
26. Resten van muren
27. Het kanaal 'Nil' 'Nil'brug
28. Nieuw kanaal
29. Palmen
30. De streek 'Sachn'
31. Het Griekse theater
32. Tempel van Isjtjar van Agade
33. Weg van Bagdad naar Hiileh
34. Tempel van een onbekende godheid

Reeds vele onderzoekers hadden in de loop van de tijden deze geweldige heuvels bezocht en hier en daar een proefopgraving ondernomen zo ook de Fransen Fresnel en Oppert en de Britten Layard, Rassam en Rawlinson. Bijna allen waren ervan overtuigd dat in deze puinbergen Babylon begraven moest liggen. Maar de ronduit enorme arbeid om systematisch deze puinbergen binnen te dringen en ze helemaal af te graven, schrikte alle onderzoekers af.

Babylon strekte zich eens, volgens het bericht van de vader van de historie, Herodotos, uit aan beide oevers van de Eufraat in een reusachtig vierkant van 22 km breed en 22 km lang. Herodotos beschrijft daarmee een stadsgebied dat bijna zo groot zou zijn geweest als dat van de grootste steden van onze tijd.

Deze reusachtige stad Babylon, in de oudheid zonder twijfel de grootste van alle steden, droeg in spijkerschrift de naam 'Babilu': 'Poort Gods'.

De ontsluiting van haar geheimen eist veel meer kracht, arbeid en kosten dan de opgraving van alle tot dusver ontdekte steden aan de Eufraat en Tigris. Daarom komt Robert Koldewey niet alleen; integendeel, hij wordt door een imposante reeks elkander aflossende architecten gesteund en van tijd tot tijd ook door beproefde Assyriologen, dus taalgeleerden, geadviseerd. Hun wens is grote hoeveelheden spijkerschrifttabletten te ontdekken. Zo mogelijk hele bibliotheken, zoals die te Ninevé! Natuurlijk veel groter, overeenkomstig de afmetingen van deze reusachtige stad. Het liefst in grote aarden kruiken verpakt, zoals die welke Smith van de Arabieren kocht. Hier, in de heuvel Dsjoemdsjoema! Einde maart 1899 komt de Duitse expeditie op het ruïneveld van Babylon aan. Zij vestigt zich aan de voet van de reusachtige puinberg 'Kasr' in een dorp genaamd Kweiresj. Het dorpshoofd stelt een op een stal gelijkend bouwwerk, te midden van een met palmen begroeid terrein gelegen, ter beschikking. Het gunstig gelegen, bovendien door een hoge

muur van pisé beschermde gebouw wordt tot zetel van de expeditie verklaard, en reeds enkele dagen later worden de eerste Arabische arbeiders aangeworven en in de Kasr de eerste peilvoren getrokken.

Nebukadnézars koningsburcht

De om zo te zeggen voor de huisdeur van de expeditie liggende reusachtige puinberg is geliefkoosd opgravingsgebied van de Duitsers. In deze puinberg moet naar menselijke berekening Nebukadnézars koningsburcht begraven liggen. Weliswaar hangt het succes nog af van één omstandigheid. Want in dit aan stenen arme land tussen Eufraat en Tigris behoren bakstenen, gebrande stenen, vanaf het begin van de tijd dat de mens bouwde, tot de meest begeerde artikelen en betekenen baar geld. Dientengevolge floreert al duizenden jaren lang in Mesopotamië het roven van stenen. En de in spijkerschrift vereeuwigde vervloekingen van menige koning getuigen ervan op welke wijze hij zijn nazaten ervan wilde afschrikken om zijn eigen bouwwerken weer af te breken. Deze vervloekingen bevestigen echter louter dat het roven van bakstenen reeds voor drie, vierduizend jaar ondanks alle verwensingen gebruikelijk was. Niet slechts de nabijgelegen nederzettingen uit de nieuwe tijd zijn met behulp van bakstenen uit Babylon opgericht, doch ook half Bagdad 90 km stroomopwaarts gelegen van de resten van Babylon!

Maar de Duitsers hebben blijkbaar geluk. Reeds bij de eerste tastende proefopgravingen in de Kasr stoten zij op een geplaveide straat met grote, ten dele beschreven tegels. Ze dragen de inscriptie van koning Nebukadnezar; en uit deze inscriptie kan worden opgemaakt dat de opgravers zich op een grote en heilige processieweg bevinden op de feestelijke weg van Marduk, de „goddelijke heer van Babylon”. Kleurig geëmailleerde reliëftegels, die in grote massa's aan het licht komen, tonen dat het een bijzonder kunstig aangelegde processieweg betreft.

De expeditie wordt gegrepen door een golf van ontdekkersvreugde. Het wegvoeren van de grote massa's puin welke die feestelijke weg van Nebukadnézar bedekken, vereist heel andere middelen dan die welke tot dusverre aan de Eufraat gebruikelijk waren. Vier maanden later in juli 1899 komt per schip een smalspoor uit Duitsland aan, dat voor het wegvoeren van de puinmassa's onontbeerlijk is. Alleen met draagkorven kan men ze niet de baas worden.

In de grootste zomerhitte wordt het smalspoor aan de oever van de Eufraat uitgeladen. De Arabieren zijn verbluft. Nog nooit van hun leven hebben zij een smalspoor gezien. (De Bagdadspoorweg bestaat nog niet). Moeizaam wordt het werk begonnen. Met hulp van de onhandige Arabieren, die haast nooit in hun leven een werktuig hebben gebruikt, worden de sporen en kiplorries naar de puinberg van de Kasr getransporteerd en daar gemonteerd. Daarbij deden de kinderen van Allah meer dan eens de buitengewoon pijnlijke ondervinding op dat het harde, niet meegevendende staal en ijzer, de rollende en kippende lorries en hun rails verwondingen kunnen veroorzaken. Aan kwetsuren, blauwe plekken en ernstige verwondingen geen gebrek.

Geen wonder dat de meeste inheemsen vol verbazing en met gemengde gevoelens en toenemend wantrouwen naar dergelijke merkwaardige dingen van de Duitsers kijken en tenslotte onvermijdelijk tot de slotsom komen dat het om onbetwistbaar boosaardig duivelswerk gaat. Deze mening verandert evenwel plotseling. De woordvoerder van de

partij die het smalspoor veroordeelt, wordt enige dagen later ziek en sterft. Hij sterft nadat hij zijn wantrouwen openlijk heeft te kennen gegeven!

De Arabieren zijn weer sprakeloos. De plotselinge dood van hun man is voor hen aanleiding de hele zaak nog eens te overdenken en daarna hun slechte mening over het smalspoor zo spoedig mogelijk te herzien. Wanneer die door zodanig machtige geesten wordt beschermd die de mensen niet alleen blauwe plekken en gekneusde vingers bezorgen, maar hen ook doden kunnen, dan komt het erop aan op goede voet daarmee te komen en geen boze woorden meer te gebruiken.

Nu ontdekken de Arabieren dat de puinmassa's van de Kasr gemakkelijker en sneller kunnen worden vervoerd dan voordien. Het aanzien van het smalspoor stijgt echter heel gauw, wanneer blijkt dat de Duitsers verdere arbeidskrachten aanstellen, die het zeer begeerde loon ontvangen. De expeditie kan jarenlang, zomer en winter, gemiddeld 200 Arabieren bezighouden.

De poort van de godin

Ondertussen wacht Berlijn ongeduldig op spijkerschrifttabletten. Berlijn, het bolwerk van de schrift en taalgeleerden, verbeidt met onmiskerbare nervositeit de ontdekking van een nieuwe oplaag van de bibliotheek van Ninevé, die in handen van de Britten is. Doch deze ontdekking laat op zich wachten.

In plaats daarvan verzamelt de Duitse Babylonexpeditie in de loop van de eerste vier jaar iets wat ieder die vol verwachting op grote archieven en sensationele kunstwerken hoopt, zacht uitgedrukt, hels zou kunnen maken: zij brengt namelijk een reusachtige berg verbrijzelde brokken van bakstenen bijeen. Stellig, het zijn geen gewone stenen, integendeel, ze zijn geëmailleerd. Stuk voor stuk worden deze kleurig geëmailleerde brokken steen uit de Kasr gepeuterd, alsof het goud was.

Stuk voor stuk worden ze gesorteerd en geteld. Eindelijk zijn 400 kisten vol. Elke kist bevat ongeveer 250 brokken van tegels. In het geheel zijn het ruim honderdduizend brokken, die met grote rivierzeilschepen de Eufraat af naar Basra reizen. Daar, aan de Perzische Golf, worden ze door een Duits stoomschip overgenomen en via Hamburg naar Berlijn gebracht. In de museumwijk in het centrum van Berlijn is de lange tocht van de vele kisten geëindigd.

Eerst na de Eerste Wereldoorlog kan in de Voor-Aziatische afdeling van de rijksmusea met het zonderlingste werk worden begonnen dat men ooit met 2500 jaar oude steenbrokken uit een ander werelddeel beproefde tot stand te brengen. Elk van deze honderdduizend stukken wordt verscheidene weken lang in stromend water gewassen, opdat het vernielende salpetergehalte wordt verwijderd. Daarna worden ze onderworpen aan een langdurig droogproces. Ten laatste worden ze nog in paraffinebaden behandeld, om ze aan de veranderde klimatologische omstandigheden aan te passen.

En pas daarmee vangt in de werkplaatsen en laboratoria van de Berlijnse musea een van de moeilijkste experimenten van de archeologie aan. Het vereist de volle scherpzinnigheid van een reeds op rijke ervaringen bogende oudheidstudie. Er worden stenen van aarde uit de Mark gebakken en er worden kleuren gemengd. De methode van emaileren van de oude Babyloniërs waarmee zij eens hun veelkleurige siermuren hadden vervaardigd, wordt in Berlijn om zo te zeggen opnieuw uitgevonden. Drie ceramische ateliers in Berlijn nemen

met lange en moeizame pogingen deel aan de onderneming, die niets anders beoogt dan de bouwwerken van Babylon in de Berlijnse museumwijk na te bootsen.

Met gebruikmaking van de echte steenbrokken uit Babylon ontstaat eindelijk het wonderwerk; waarvan de overblijfselen door ervaren architecten in de puinhopen van de Kasr zorgvuldig zijn bestudeerd: *de Isjtarpoort*.

Het is de poort van de hemelgodin Isjtar, de moeder van alle mensen, wier oerbeeld de morgen en avondster, de planeet Venus, is. Door deze Isjtarpoort bewoog zich jaarlijks de plechtige optocht ter ere van Babylons goden.

Nog heden ten dage steken de resten van deze Isjtarpoort 12 m hoog uit het puin van Babylon omhoog. Haar in de originele afmetingen gereconstrueerd evenbeeld staat echter heden in de onberispelijke vorm van zijn oorspronkelijke bouw in de reusachtige hal van het Berlijns museum.

Tegelijk is daar een gedeelte van de processieweg nagebootst, zoals die er eenmaal bij de Isjtarpoort te Babylon werkelijk uitzag: 16 m breed en over een afstand van 200 m aan beide zijden door geëmailleerde tegelmuren omzoomd, op elk waarvan 120 leeuwen op een blauwe achtergrond in mooie kleurige ceramiek zijn voorgesteld.

De Isjtarpoort zelf was met andere dierfiguren versierd: met afbeeldingen van stieren (resp. eenhoorns en een gemengd wezen, genaamd 'Musjchusj'. Dit wezen was uit vier dieren samengesteld, namelijk uit een adelaar, een slang, een horens dragend vierbenig dier en een schorpioen. Minstens drie van deze dieren behoren tot een oeroude maanreligie (zie de afb. op blz. 32).

Beide dierfiguren de stier of de eenhoorn en het gemengde wezen wisselen elkaar gelijkmatig af en bedekken de gehele voorzijde van de poort, de binnenmuren van de poort en de achterzijde van het gehele bouwwerk.

De poort zelf was een dubbele poort. De binnenste hoofdpoort was meer dan tweemaal zo groot als de voorpoort. Geen museumzaal ter wereld zou haar kunnen bevatten. De Berlijnse reconstructie moest zich daarom tot de voorpoort beperken.

Uit de steenbrokken van de Kasr ontstaat in Berlijn ook de nabootsing van de 60 m brede, 20 m hoge en diepe troonzaal van koning Nebukadnézar II (6de eeuw vóór Chr.).

Zes meter dikke muren, wederom met bonte emailletegels bekleed, beschermden eenmaal deze troonzaal. De kleurige stenen waren met ornamenten versierd. Gele pilaren met witte rozetten en ruitvormige patronen staken af tegen een blauwe achtergrond. Een brede muurfries in verscheiden kleuren sloot het geheel aan het plafond af.

Wie deze troonzaal 2500 jaar geleden betrad, behoorde stellig tot de groten van het Babylonische rijk. Nog heden wordt iedere bezoeker door de plechtige stilte ervan gegrepen.

Zo wordt het dus begrijpelijk dat de architecten van de Duitse Babylonexpeditie zich steeds meer voor de prachtige paleisgebouwen van de Babylonische koningen in de puinberg van de Kasr interesseren voor paleismuren die 1 m dik beginnen en tot een dikte van 17 m aangroeien. Daarentegen verlangen de taalgeleerden in Berlijn steeds ongeduldiger naar andere kostbaarheden van Babylon: naar schrifttabletten.

In april 1900 besluit daarom Robert Koldewey niet alleen in de Kasr te graven, maar ook een tweede puinberg 'aan te snijden' de reusachtige heuvel Amran ibn Ali.

Het tempelgebied

Wanneer de Duitse expeditie in de Amran ibn Ali begint te graven, liggen 7 tot 10 m hoge massa's puin boven ingestorte ruïnen. Dit met as vermengde puin dreigt voortdurend af te glijden en de opgravers onder zich te begraven. Verder veroorzaakt het graf van een Arabische heilige (waaraan de berg zijn naam ontleent) grote moeilijkheden, omdat het 21 m boven de te onderzoeken ruïnen ligt.

Natuurlijk mag het niet aangetast worden. Ook een vrije afvoer van de puinmassa's is niet aan te bevelen, omdat het heilige graf dan eerst recht word bedreigd.

Dus moeten de Duitsers besluiten de puinberg met behulp van een stelsel van diepe mijngangen en schachten te onderzoeken. Onder voortdurend levensgevaar worden deze schachten en mijngangen aangelegd aan de voet van de muren die, naar 't schijnt, tot een tempel behoren.

Steeds dieper gaan de schachten de aarde in. Daarin zijn trapsgewijze nissen aangelegd, waarin de arbeiders staan en elkaar de met puin, aarde en as gevulde korven aanreiken. Hier kan geen smalspoor helpen. Hier moet elke steek met de schop zorgvuldig worden overwogen.

Van lieverlede tekent zich in de lange mijngangen de omtrek van een reusachtig bouwwerk af. Door gevonden bouwscripties kan eindelijk in de puinberg van de Amran ibn Ali de rest van het heiligdom worden herkend. In een geweldig vierkant van 450 X 450 m ligt Esagila, de tempel van de goddelijke 'heer van Babylon' en 'heer van de goden', BelMarduk. Talrijke opschriften van koning Nebukadnezar berichten over de inwendige inrichting van dit heiligdom.

Daarin bevindt zich de kapel Ekuā.

In deze lag een vertrekje, waarin vermoedelijk eenmaal het beeld van de god stond. Het vertrek bezat marmeren wanden, die met goud en lazuursteen waren versierd. Het verwoeste plafond bestond uit cederhout en was vroeger blijkbaar met zuiver goud bekleed. Volgens Herodotos bevond zich een reusachtige, 6 m hoge zittende figuur van de god in die kapel.

In de loop van de geschiedenis is zij herhaaldelijk geplunderd. Het beeld van de god werd in de eerste helft van het 2de millennium vóór Chr. door de Hethieten weggevoerd. Enige tijd later haalde de koning van de Kassieten Agumkakrim het weer terug. Destijds moet het een met kostbare sieraden behangen beeld met gouden tiara zijn geweest. De vleugels van de kapel waren van cederhout en waren getooid met bronzen platen. Daarop waren de heilige beelden van de draak van Babylon, de visgeit en de hond afgebeeld de attributen van Marduk en zijn vader Ea. Met name de visgeit (of de geitennis) is als gemengd wezen van maanvis en maangeit een belangrijk verschijnsel van Babylonische samensmelting van de symbolen van twee totaal verschillende vormen van maancultus. Daarentegen zullen wij de hond in Egypte als de belichaming van Sirius ontmoeten. Als Hondster kenden de Grieken hem in de tijd van Homeros.

Maar: ook het Babylonische godenbeeld van Marduk ofschoon niet meer het beeld van een maangod is aan de wetten des tijds onderworpen. De verandering daarvan in de loop van de eeuwen is eenvoudig niet te stuiten.

In Babylon gevonden zegels van de god met gewijde opschriften uit de 9de eeuw vóór Chr. geven de volgende voorstelling van het beeld: Bel-Marduk draagt een lang, met sterren

getooid gewaad en om de hals een met drie op verschillende wijze gegraveerde schijven versierde ketting.

De oren van de god zijn opvallend groot. (Voor de oude Babyloniërs waren namelijk niet de hersens, maar was het oor de zetel van het verstand en de geest). Op het hoofd draagt Marduk een hoge hoed met een kroon van veren. In de rechterhand, die hij omlaag houdt, rust een boemerang, in de linkerhand(!) houdt de god de tekens van zijn heerschappij: staf en ring. De voeten van Marduk staan op de golvende oceaan. Naast hem staat zijn heilig gemengd dier, de 'draak te Babel', naar men meent.

De toren van Babel

In de nabijheid van deze tempel Esagila ligt het gebied van Etemenanki d.w.z.: 'tempel als fundament van hemel en aarde', op welks binnenhof de wereldberoemde toren van Babel stond.

De uitgravingen in de schachten en mijngangen bewijzen de aanwezigheid van een goed bewaard gebleven grondvlak van de toren in een vierkant met 91,55 m lange zijden. Ook van de drie trappen één aan elke zijde en een derde in het midden zijn nog flinke resten over. In hoofdzaak schijnen Herodotos' opgaven bevestigd te worden: De toren te Babel was een bouwwerk waarbij toren op toren „steeds de ene op de andere” stond. In totaal moeten het volgens Herodotos acht torens zijn geweest. Om „alle torens leidde” een trap aan de buitenmuur omhoog. In de bovenste toren bevond zich „een grote tempel” en daarin „een groot, mooi opgemaakt bed” en „een gouden tafel”.

„Daar is echter”, zo vervolgt Herodotos, „geen godenbeeld opgericht, ook overnacht aldaar geen mens, behalve een inheemse vrouw, die door de god zelf van alle (vrouwen) uitverkoren is, gelijk de Chaldeeën, die priesters van deze god zijn, verzekeren.”

De spijkerinschriften op het bouwwerk verklaren daarentegen dat de toren van Babel uit 7 (niet 8) geleidelijk smaller wordende terrassen bestond. De onderste toren mat ruim 90 m het vierkant. De opgravingen hebben de volgende bijzonderheden bevestigd: Te midden van een sterke omwalling met de verblijven van de priesters en pelgrims verhief zich eens de toren. Zijn kern bestond uit leemstenen, de buitenbekleding daarentegen uit gebakken stenen.

De Bijbel bericht wel over de spraakverwarring die de Heere bij het bezien van de ten hemel rijzende toren van Babel stichtte, opdat het volk van Babel zich over de gehele aarde zou verstrooien, echter niet over een verwoesting van de toren. Wat evenwel bij de onderzoeken van de Duitsers duidelijk wordt, is het beeld van een in duizenden scherven en steenbrokken vernietigde en in de loop van haar drieduizendjarige geschiedenis vaak onbeschrijfelijk verwoeste en verbrande stad.

Ongelukkig Babylon

Het Babylon dat Koldewey en zijn medewerkers in de loop van vele jaren ontdekken, is op de puinhopen en resten van vele steden gebouwd en kreeg ten laatste door Nebukadnézar II in de Ede eeuw vóór Chr. een nieuwe gedaante. Slechts op weinig plaatsen vindt men oudere lagen. Ze zijn meestal door de latere gebouwen bedekt en grotendeels daardoor vernield.

Waar dieper wordt gegraven, welt het grondwater in de schachten en mijngangen en

dwingt de opgravers tot de terugtocht.

In dit grondwater liggen, voor onderzoek onbereikbaar, de resten van de stad die zo vaak door haar vijanden geschonden, getuchtigd, verbrand en tot op haar grondmuren vernietigd werd de resten van het Babylon dat in de loop van zijn lange geschiedenis nimmer onder het juk van de Assyrische heersers of zijn andere vijanden wilde buigen. Daar, in het grondwater, liggen ook de ruïnen van het Babylon dat eens 500 jaar voor Mozes en duizend jaar voor Nebukadnézar de residentie van de beroemde koning Hammurabi van Babylon was.

Van deze koning bleef voor de moderne geschiedvorsing en cultuurstudie een kostbare oorkonde bewaard: de wetszuil.

Vermoedelijk in de 12de eeuw vóór Chr. voerden de Elamieten deze enorme zuil uit het overwonnen Babylon naar hun 300 km verder gelegen hoofdstad Susa. Deze zuil uit Babylon vonden de in Susa gravende Franse archeologen bijna in dezelfde tijd (1901-'02) dat de Duitsers hun mijngangen en schachten in de Babylonische puinheuvel boorden.

Het is een 2,25 m hoge diorietzuil, klaarblijkelijk in de vorm van een phallus, waarop in Babylonisch spijkerschrift de wetten van koning Hammurabi zijn gegraveerd. Na een plechtige inleiding, waarin Hammurabi verschillende godheden aanroept, volgen ongeveer 290 wetsparagrafen uit de 17de eeuw voor Chr. uit de tijd van de bijbelse Abraham (zie plaat 1b).

Uit die wetten zijn de barbaarse lijfstraffen bekend, die zelfs bij geringe vergrijpen werden opgelegd: doorboren of afsnijden van oren, lippen, vingers ja zelfs verminking van het gehele gezicht door kokendheet asfalt daarover te gieten.

Bekend is verder de nederige positie van de vrouw en haar rechteloosheid in het huwelijk. Een vrouw die wilde scheiden, mocht worden verdrongen. Pleegde zij overspel, dan eerst recht. „Indien zij geen zorgvuldige huisvrouw is geweest” zo luidt het, „haar tijd verdaan, haar huis verwaarloosd en haar kinderen niet tot achtenswaardige mensen opgevoed heeft, dan moet men haar in het water werpen!”

Religieus Babylon

Babylon was geen Babel van zonden, maar een oord van de diepste godsdienstigheid. Een opschrift zegt dat er in Babylon in totaal 53 tempels van de grote goden en 55 kapellen van de god Marduk waren; daarbij 300 kapellen van de aard en 600 kapellen van de hemelgodheden, 180 altaren van Ishtar, 180 altaren voor Nergal en Adad en 12 andere altaren.

Al mag het dan bij deze opsomming om cultische symbolische getallen gaan, één ding wordt toch door het resultaat van de opgravingen bevestigd: namelijk dat het volk van Babylon het grootste deel van zijn levens en scheppingskracht gebruikte om godgevallige en aan goden gewijde bouwwerken op te richten. En veel vlijtige handen moesten de heilige voorwerpen, de beelden en amuletten, de kettingen en kruisen, de gebedsplankjes en de sieraden vervaardigen die sindsdien bij het beoefenen van een diep religieus, op de hemel gericht geloof behoren.

Talrijke offerdagen voor de maangod Sin en voor diens vrouw of geliefde Ishtar luisteren naast processies en ceremoniën de Babylonische sterrengodsdienst op. Pas laat werd deze door de figuur van de koning van de goden Marduk overeenkomend met de Griekse Zeus

en de Romeinse Jupiter overstraald. Maar ook de oorsprong daarvan schijnt tot op de sterrengodsdienst gebaseerde voorstellingen en astronomische waarnemingen resp. ontdekkingen terug te gaan: namelijk tot de planeet Jupiter, die uiteindelijk als alles beheersende hemelgod de oude attributen, symbolen en predikaten overnam van de maangod die zijn tijd had gehad.

Veel herinnert nog aan de oude maanverering. Wanneer op het nieuwjaarsfeest het heilige processieschip op de Eufraat dreef, dan lijkt dit op het maanschip op de hemelse stroom, de Melkweg. Want hetgeen in de hemel gebeurde, bootsten de Babyloniërs op aarde na. Dat maanschip droeg aan de boeg een slangenkop. Het is dezelfde slangenkop die in Egypte en elders als oeroud maansymbool verschijnt. Met goud en edelstenen versierd, zo „straalde” naar de woorden van de spijkerschrifttekst het Babylonische processieschip „als een ster aan de hemel”.

Zijn ster daalt

Robert Koldewey heeft 18 jaar in Babylon doorgebracht. Wanneer na de eerste jaren van graven ernstige meningsverschillen over het verloop van de muren bij de Isjtarpoort met Friedrich Delitzsch, de directeur van de Voor-Aziatische afdeling van de Berlijnse musea, ontstaan, verandert Koldewey's wezen.

Onder de druk van het inzicht het slachtoffer van een grote vergissing te zijn, begint hij te sukkelen en zienderogen te verouderen. Jarenlang is zijn verhouding tot de Berlijnse taalgeleerden uiterst gespannen. Deze op hun beurt kunnen hem niet vergeven dat hij in de puinheuvels van Babylon niet de grote bibliotheek vindt, zoals twee generaties vroeger Rassam in Ninevé. Nog is Babylon lang niet geheel uitgegraven maar waarschijnlijk is er geen grote bibliotheek in Babylon.

Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog, in 1917, wordt Koldewey door de oprukkende Britten uit Babylon verdreven. Tal van vondsten moet hij daar achterlaten.

Wanneer tien jaar later einde 1926 Duitse archeologen weer naar Babylon terugkeren om de daar liggende vondsten af te halen, is Robert Koldewey reeds dood.

De 5de februari 1925 sterft hij te Berlijn, waar zijn vrienden hem enkele dagen later naar zijn laatste rustplaats op de Parkbegraafplaats van Lichterfelde begeleiden.

Deze zwaarmoedige en eenzame man viel als opgraver van Babylon geen gemakkelijk lot ten deel. Ja, het stond hem zelfs nog niet eens toe de pas in de jaren 1928 tot 1930 in Berlijn opgerichte Isjtarpoort, de processieweg en de troonzaal van Nebukadnézar te zien „het mooiste en grootste monument” om de woorden van Walter Andrae, zijn medewerker, te gebruiken „dat Koldewey's werk in Babylon kon bekronen”.

8. ASSUR

*Rein is en geheiligd de vorst die u vreest ...
Zie, meesteres, neer op uw oogappel,
Dat moog' juichen uw hart, en verheug u!"*

GEBED VAN ASSURNASSIRPAL I TOT ISJTAR

Niet ver van Babylon liggen de ruïnen van Borsippa. De eerste onderzoekers hebben ze nog gehouden voor een deel van het stadsgebied van Babylon.

Daar, in Borsippa, steken de resten van een tempeltoren omhoog, die ons nog het best erover inlichten hoe de Babyloniërs en Assyriërs eenmaal in hun torens hebben gebouwd. In de stormachtige beginjaren van de archeologie won het geloof veld dat het bij de toren van Borsippa misschien wel kon gaan om de wereldberoemde toren van Babel, waarvan de Bijbel spreekt. Daarom losten in Borsippa Britse onderzoekers Franse, en Franse onderzoekers Duitse af.

In 1902 onderbreekt de Duitse Babylonexpeditie haar werkzaamheden om naar Borsippa te gaan. Tot deze expeditie behoort ook de 27jarige Walter Andrae, die sedert 1899 met Koldewey in Babylon werkt een architect uit Leipzig. Hij behoort reeds tot de derde generatie die zich op de puinheuvels van Mesopotamië over veel geheimen het hoofd breekt.

In Borsippa slaan de Duitsers vlak bij de helling van de tempeltoren hun tenten op te midden van de resten van een tempelruïne, waarin reeds vijftig jaar tevoren Hormuzd Rassam op goed geluk heeft gegraven. Nu aanschouwen de Duitsers geweldige cultusruimten van deze tempel en buitengewoon dikke muren. Sinds onheuglijke tijden zijn ze getekend door de sporen van een vernietigende, catastrofale brand.

Steil naast de tenten rijst de berg stenen van de tempeltoren omhoog. Ook hij is zwaar door de catastrofe van die brand getroffen. Niemand is in staat te verklaren vanwaar de gloeiende hitte kwam die honderden lagen bakstenen aan het gloeien en smelten bracht en de gehele bouwkern van de toren, het muurwerk van leenstenen, zonder uitzondering rood kleurde en verglaasde.

Wanneer gebeurde het? Hoe lang is het geleden? Was het in de tijd van Abraham of ten tijde van de mythische Nimrod? En wie speelde het klaar een dergelijke vuurgloed te veroorzaken?

Arabische overleveringen van demonen en vreselijke geesten noemen noch tijd noch motief. Ook van de tempeltoren van Borsippa wordt gezegd dat hij van beneden naar boven de zeven trappen van de hemelsferen aangeduid en zeven kleuren vertoond heeft: zwart wit purperrood blauw scharlakenrood zilver en goud, de kleuren van de zeven planeten, zon en maan inbegrepen.

De gouden torenspits zou bij de zon hebben gehoord, het zilver bij de maan enz. En zo zouden de bij de torenspits van Borsippa beginnende hemelsferen met de daarbij behorende sterren de nog heden gebruikelijke namen van de dagen van onze zevendaagse week hebben aangeduid.

Peinzend kijken de Duitsers omhoog naar de torenruïne, zoals een halve eeuw tevoren de Fransman Fresnel en de Brit Rawlinson. In 1852 waren beiden besloten om het tot een glasharde massa samengesmolten bouwwerk te doen springen door „een mijn, waarvan de explosie de toren splijt en het inwendige daarvan openmaakt”. Dit scheen hun het eenvoudigste middel toe om zijn geheimen te ontsluiten en daarbij tijd en geld te sparen. Tenslotte zagen zij echter toch van dit vermetele plan af.

Nu piekeren de Duitsers bij de toren van Borsippa. De Arabieren beweren dat het Birs Nimrud, de toren van Nimrod, de geweldige machthebber en jager, zoals ook de Bijbel hem kent, is, die het Babylonische rijk heeft gesticht. Josephus duidt hem aan als de bouwer van de Babylonische toren, als zondaar jegens God.

Er is bijna niet aan te twijfelen dat de Israëlitische historicus Josephus, zoals lange tijd voor hem reeds Herodotos, de grote tempeltoren van Borsippa, de Birs Nimrud, bedoelt. Op een enorme onderbouw verhieven zich eenmaal zeven steeds kleiner wordende torens. Met de onderbouw waren het er acht. Nog heden ten dage steken de resten van deze geweldige en waarschijnlijk grootste van alle tempeltorens van Mesopotamië 46 m hoog uit het puin. Maar hoe vond deze vreselijke brandcatastrofe plaats? Wel zwijgt de Bijbel daarover, maar hij bericht dat de Heere „nedergedaald” is en bij het nederdalen de taal van de torenbouwers heeft „verward”. Zij staakten de bouw en werden over de gehele aarde verstrooid (Gen. 11 : 19).

Vluchtten zij bij de aanblik van de reusachtige catastrofe van de brand waardoor hun toren werd aangetast? Waarschijnlijk is het zo gegaan. De catastrofe moet hen „verward” hebben; zij zochten naar woorden en verstonden elkaar niet meer.

De catastrofe kwam bijgevolg uit de hemel. Was het een vreselijke blikseminslag die de toren trof? Alles pleit ervoor dat de verklaring die Wilhelm Këinig (een lid van de Duitse Warka-expeditie) vond, wel juist zou kunnen zijn: „Gewone bouwstenen beginnen alleen in de hitte van stookovens te smelten. Hoe kon dit echter buiten, in de openlucht, plaatsvinden? Wat was de oorzaak? Waar was de energiebron die tot zo iets in staat is geweest? Zelfs indien men de onzinnige daad begaan had de vroegere toren geheel in brandbaar materiaal te hullen en dit te verbranden, hoe had dan het inwendige van het massieve stenen bouwwerk in een smeltende vloeibare massa kunnen overgaan? En toch is dat gebeurd, de bewijzen die daarvan getuigen, liggen nog heden, na duizenden jaren, duidelijk zichtbaar op de aarde .. . Onwillekeurig dacht ik aan de geweldige, voor het land karakteristieke bliksemontladingen en toen kregen de verwarde voorstellingen vaste vorm in mij: dat was de energiebron die volgens onze natuurwetenschappelijke kennis alleen in staat kon zijn geweest het totale versmelten van de tot in de kern massief gebouwde toren te volbrengen. Elektriciteitsontladingen uit waterdamp of stofwolken zijn in Irak bekend, komen in bepaalde jaargetijden voor. De elektrische ladingen in de lucht zijn van tijd tot tijd zo groot, dat b.v. bij paarden, die immers op hun hoornen hoeven geïsoleerd staan, de lange haren van de staart als een flessenborstel van het lichaam af staan . . . Er moet dus door bepaalde omstandigheden uit zulk een atmosferische lading een geweldige bliksemstraal in de toren geslagen zijn en een voor de catastrofe gunstige graad van vochtigheid hebben aangetroffen. Bij de grote geleidingsweerstand ontwikkelde zich een zodanige hitte, dat de inwendige delen van het massieve gebouw vloeibaar werden en het water in het muurwerk van de toren vergaste en explodeerde. De uitwerking van de

explosie wierp een groot deel van de brokken muur van het hoge terras naar beneden, de door het smelten zachte hete kern kwam echter op de hoogte te liggen.

De nog omhoogstekende muurresten staan sinds die tijd, ongeveer de 7de eeuw voor Chr., van boven naar beneden gespleten, alsof vervuld was hetgeen de profeet Jeremia (51 : 25, 26) voorspelde: *'Zie, Ik zal u! gij berg van de verderfs, luidt het woord des Heren, die de gehele aarde hebt bedorven, en Ik zal mijn hand tegen u uitstrekken en u van de rotsen afwentelen en u maken tot een berg van brand, en men zal van u geen steen nemen voor een hoek noch een steen voor fundament, want een eeuwige woestijn zult gij zijn, luidt het woord des Heeren.'* "

Jeremia leefde in de tijd van de Babylonische gevangenschap. Aan de andere kant weet de archeologie dat ten tijde van Nebukadnézar, die Jeruzalem verwoestte en de kinderen Israëls in ballingschap voerde, nog aan de toren van Borsippa is gewerkt. De voorspelling van Jeremia moet derhalve betrekking hebben op een gebeurtenis die in de 6de eeuw voor Chr. plaatsvond. Stamt de bijbelse tekst van de torenbouw te Babel misschien pas uit een zo late tijd? Werd hij toen pas door de bliksem getroffen?

Zo piekeren de Duitsers aan de voet van de toren van Babel. Ver aan de horizon ligt Babylon liggen deze oneindige puinhopen, waaraan zij reeds drie jaar graven, zonder ook maar een zweem van een wereldschokkend succes te vinden.

Men zou nog eens ergens anders zijn geluk moeten beproeven!

Misschien dat het dan vlugger komt. Babylon mag men natuurlijk niet opgeven, maar wat belet ook in het kerngebied van de Assyriërs, ver ten noorden van Babylon, te graven?

Weliswaar zijn Ninevé en Dur Sjarrukin en Kalah reeds ontdekt maar waar ligt de stad waaraan Assyrië en zijn voornaamste god Asjsur hun namen ontlenden? Waar ligt Assur?

In het maanlandschap

100 km stroomafwaarts van Mosoel en Ninevé ligt, in een wijde bocht van de Tigris gevat, de woestijn Kal'at Sjergat. Daarin strekt zich een van die verraderlijke heuvels uit die glans en ellende van het verleden liefdevol verbergen. In deze heuvel van Kal'at Sjergat had reeds Rassam, de ontdekker van de bibliotheek van Ninevé, naar documenten en beeldhouwwerken van de Assyriërs gezocht, maar al spoedig zijn opgravingen weer stopgezet.

De vele vliegen overdag en de vele muggen 's nachts zo klaagt Walter Andrae vergallen al gauw het leven in dit „maanlandschap zonder plantengroei”. Slechts zelden wordt het door een karavaan uit Mosoel of zelfs Bagdad aangedaan. Wie hier wil leven en arbeiden, moet alle eten en drinken zelf meebrengen. Hij moet geduld meebrengen en veel belangstelling voor zijn taak. Hij moet de in lente, zomer en herfst steeds plagende zandvliegen, waartegen geen muskietennet kan beschermen, kunnen verdragen, en hun vuurrode steken dulden, die urenlang jeuken. Hij moet de zandvliegenkoorts doorstaan, die pijn in de gewrichten, hevige transpiratie en meer dan 40 graden koorts veroorzaakt; en hij moet zich de afschuwelijke Bagdadbuil, de jaarbuil, laten welgevalen, die misschien van de zandvliegen komt en meestal op de onbedekte lichaamsdelen verschijnt, op handen, armen, benen en in het gezicht. Zij begint met steenpuistachtige ontstekingen, eerst na maanden breekt de buil open.

Pijn, dorst, zweet, steken, koorts ook de malaria! en ontstoken ogen: dat brengt de

woestijn. Archeologen kunnen haar niet ontvluchten, omdat juist in de woestijn, in de dode afzondering van het maanlandschap, hun taak ligt.

Walter Andrae heeft daar elf van de beste jaren van zijn leven doorgebracht van 1903 tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914. En waarschijnlijk heeft hij gedurende die lange tijd meer dan eens een verbaasd luisterende Arabier verteld dat er in zijn vaderland bomen zijn, groene bomen, ja, hele bossen, en bijna het gehele jaar door groene weiden en zacht murmelende beken, aan welker oevers witte en rode bloemen staan.

Pas in de eentonigheid van de woestijn zonder boom en struik bemerkt men wat een paradijs is. Dan weet men wat een spoor van groen leven betekent. En wat wind kan betekenen. In de kokendhete, trillende lucht rimpelt hij het fijne, rode woestijnzand, jaagt het hoog op en laat het als stofwolken over de harde, door de zon vastgebakken leembodem stuiven. Gloeiend heet en droog is deze wind. Hij dringt met zijn rode stof in de kleren en haren, in ogen, neus en mond, en hij veroorzaakt niet alleen ontstekingen, maar ook dorst, eeuwige dorst.

Het is een land van de fata morgana. „Ik zie water voor mij” aldus bericht Wilhelm König, „mooi, blauw, glinsterend water. Doch slechts korte tijd, want dan is het ergens anders, verheft zich, verdwijnt, verschijnt opnieuw en houdt mij van dorst versmachtende voor de gek ... Het vermogen om afstanden te schatten eh te begrijpen is gestoord, het oog faalt. Lieflijke ruinenheuvels vervormen zich, worden in de nevel van het fijne zwevende woestijnzand hoger en lager, dreigen, overhangend, naar beneden te storten en dadelijk daarop is alles weer onttoverd, nuchter. De reus in de zinderende lucht is tot een kleine steen ineengeschrompeld, de geiten en lammeren zijn oude brokken steen geworden.”

De aanvankelijk onbevredigende resultaten van de opgravingen in Babylon zijn oorzaak dat Koldewey plannen maakt en voorbereidingen treft voor de opgravingen van Kal'at Sjergat. In het begin van augustus 1903 breekt hij met Arabische arbeidersgezinnen uit Babylon op om naar het 400 km verwijderde Kal'at Sjergat te gaan. In dezelfde tijd komt Walter Andrae terug uit Duitsland, waar hij zijn verlof heeft doorgebracht en van Babylon is gekomen. Hij is vergezeld van de jonge Ernst Herzfeld.

Beiden behoren reeds tot de generatie van archeologen die heeft geleerd hoe men graaft, en het gevleugelde woord doet ontstaan *dat niets bestendiger is dan een gat*.

Niets is bestendiger dan een gat

Deze nieuwe generatie heeft reeds leren inzien dat het er niet op aan komt uit het puin van de ruinen zoveel mogelijk museumstukken te halen, opdat die in koele museumzalen door wat zondagspubliek verbaasd bekeken worden maar dat het erom gaat in de bodem zelf het ontwikkelingsproces van cultuur en geschiedenis te observeren. Deze jonge archeologen kijken kritisch en vaak ook geërgerd naar het na ieve en onbezorgde ‘gewroet’ hunner voorgangers: zij houden dit gewroet voor nog erger dan de barbaarse verwoestingen die honderden of duizenden jaren geleden door moordende en brandende scharen van vijanden aangericht en later door de gouddorst van plunderende zoekers naar schatten vergroot zijn. Deze jonge generatie weet in de allereerste plaats dat elke steek met de schop in deze dode, begraven wereld onherroepelijk iets verwoest en daarom met de grootst mogelijke zorgvuldigheid moet worden overlegd.

Deze nieuwe generatie van gespecialiseerde architecten heeft geleerd in de bodem sporen te lezen die geen leek ooit zou kunnen ontdekken; en zij heeft procédés van conserveren ontwikkeld die sterk gelijken op de methoden van moderne criminalisten bij het volgen van de sporen van moorden. Zij weet ook dat daar waar tijd en klimaat het oude werk van de mensen tot stof verpulverd hebben, ja, waar zelfs nog niet eens een splinter aan houten bouwwerken uit het verleden of aan ingedreven palen herinnert, nochtans een zorgvuldige beschouwing van de bodem de sporen van de verdwenen bouwwerken kan doen herkennen.

En dat daar waar eens de oorspronkelijke bodem om de een of andere reden is verwoest hetzij om een muur op te richten of een paal in de aarde te drijven, de sporen van de menselijke hand onuitwisbaar zijn geworden, omdat nu eenmaal op aarde niets bestendiger is dan een gat.

Deze jonge architecten kunnen spijkerschrift lezen. Zij staan ook enigszins terughoudend tegenover kathedergeleerden en filologen van de hogescholen ongeveer zoals frontsoldaten tegenover de etappe. Ze zijn deels door Robert Koldewey opgevoed en weten met hem dat de onbezorgde tijd van avonturen voorbij is. Zij zijn archeologen van beroep, wier taak wetenschappelijk reeds omschreven is voor zij de eerste steek met de schop doen. En zij weten voor alles dat het uitvoeren van de gestelde taak door tal van geleerden onder de loep wordt genomen.

In deze situatie neemt de 28-jarige Walter Andrae uit Koldewey's handen de opdracht over tot het uitgraven van Assur in de woestijn van Kal'at Sjergat aan de Tigris einde oktober 1903.

In de koningsgraven van Assur

Evenals in Babylon richt Walter Andrae's belangstelling zich op het opgraven en onderzoeken van de grote openbare gebouwen. Want niet in de woonwijken, doch in de paleizen en tempels van Assur kunnen geest en cultuur van het verleden herkend en misschien zelfs verklaard worden. Elf jaar lang geeft Andrae zich moeite om deze geest en zijn cultuur in de puinhopen van de gele hel van Kal'at Sjergat aan de Boven-Tigris te vinden.

Hij ontdekt paleismuren die met hoge albasten platen bekleed en purperrood met zwart-wit-zwarte strepen in de hoeken geverfd zijn. In reliëfuitvoering zijn gevleugelde wezens met arendskoppen of ook wel mensenhoofden voorgesteld. De menselijke hoofden dragen wederom, zoals reeds zo vaak in het Tweestromenland, de horens van de stier.

Een van deze merkwaardige gedaanten houdt een jonge bok in de arm een geit of een lam. Op het voetstuk van een cultische zuil uit de 13de eeuw vóór Chr. leest Andrae de naam van de Assyrische koning Tukulti-Ninurta I. Menselijke gedaanten met standaarden en wielen met acht spaken staan erop afgebeeld. Merkwaardige wereld! Welke gedachten gaan achter deze symbolen schuil? Het moeten toch gedachten zijn geweest! Gedachten die zich op vele plaatsen herhalen! Gedachten die men, indien men een aanknopingspunt in de tijd zoekt, op z'n hoogst slechts via de Bijbel zou kunnen verklaren, zo dat in het geheel mogelijk is. Waren er daar in het Oude Testament ook niet gouden stieren al worden deze daar als gouden (stier)kalveren aangeduid? Was daar niet God die zijn volk op arendsvleugelen droeg? Merkwaardig!

Dan vindt Andrae de toegang tot de graven in het 'Paleis van de Vaderen'. Het zijn onderaardse grafkelders met gewelfde zoldering. In monumentale eenvoud, ongeveer 7 X 7 m in het vierkant en 4 m hoog, liggen ze daar. Platen van doleriet dienen tot plinten. In de muren bevinden zich nissen voor lampen. Op de dolerietplaten staat achtmaal de koningsinscriptie te lezen.

In een van deze onderaardse graven vindt Andrae de overblijfselen van een doodkist. De inhoud van de kist is spoorloos uit de grafkelder verdwenen. De kist zelf is in talloze stukken uiteengebarsten.

Andrae verzamelt de resten van de doodkist en stuurt die naar Berlijn. Daar wordt zij met veel moeite weer in elkaar gezet. Zij bestond eenmaal uit een 18 ton wegend blok van doleriet en was 3,85 m lang en ongeveer half zo breed. Deze buitensporig grote stenen doodkist was ongeveer 2 m hoog en had men eenmaal voor een derde van deze hoogte in de aarde van het koningsgraf van Assur laten zakken. Klaarblijkelijk was zij met aardolie overgoten, die men daarna had aangestoken om de steen te verhitten. Vervolgens had men koud water daarover gegoten, totdat de stenen doodkist uiteensprong. Techniek! Techniek, drieduizend jaar oud.

Nadat in Berlijn de gesprongen koninklijke doodkist weer in elkaar is gezet, lezen de archeologen van het Berlijns museum als het laatste van haar opschriften:

„Paleis van Assurnasirpal, koning van het heelal, koning van Assur, de zoon van Tukulti-Ninurta, koning van het heelal, koning van Assur, de zoon van Adadnirari, koning van het heelal, koning van Assur”.

Niets, nog niet eens een schijnbaar onverwoestbare stenen doodkist van 18 ton is ervan overgebleven. Vermoedelijk werd de kist bij de ondergang van het Assyrische rijk aan het einde van de 7de eeuw vóór Chr. leeggeroofd, het lijk van de koning verbrand of in de Tigris geworpen, liet men de kist springen en werd de grafkelder tenslotte verbrijzeld. In een dergelijke toestand vindt Andrae de leeggeroofde en verwoeste grafplaatsen van verscheidene Assyrische koningen, voor wie eens de wereld sidderde. En meer dan eens komen de opgraver van Assur in de woestijn aan de bocht van de Tigris de woorden in de gedachten: Sic transit gloria mundi.

De tempelstad

In de loop van de vele jaren die Walter Andrae op het zon doorstoofde dodenveld van Assur doorbrengt, tekent zich van lieverlede het bouwplan van de stad af. Ook Assur bezat een trapvormige toren. Aan de voorzijde was een deel aangebouwd, dat tot aan de oever van de Tigris reikte.

Daar lagen eens de heilige barken, waarheen op het nieuwjaarsfeest in plechtige optocht de godenbeelden uit de tempels van Assur werden gebracht. Op de barken verlieten de godheden de stad, om na een aantal dagen weer naar hun heiligdommen terug te keren. Tot dit doel liep van de oever van de Tigris een processieweg tot aan de tempels.

Het voor de stadspoorten liggende feestgebouw, waarheen zich de processies van de gelovigen bewogen, is enkele mensenleeftijden voor de ondergang nog door koning Sanherib op bijzondere wijze versierd. Over een vlakte van 16.000 m² liet Sanherib diepe gaten in de harde rotsbodem hakken, die daarna door onderaardse kanalen niet elkander verbonden werden. Het gehele terrein werd daarop met aarde opgevuld en met bomen

beplant. Bevloeid werden ze door de onderaardse kanalen. Ook de binnenplaats van de tempel met de zuilengangen werd zo beplant.

Zoals Bel-Marduk voor Babylon, zo gold ten laatste in Assyrië de god Asjsjur als nationale godheid. Doch niet Asjsjur, maar de sterrengodin Ishtar beheerste minstens volle duizend jaar lang het Assyrische geloof.

Het oudste heiligdom van Assur, dat blijkbaar reeds voor het begin van de Assyrische geschiedenis bestond, was aan Ishtar gewijd. Een schuine opgang leidde naar een grote binnenplaats. Een langgerekt, rechthoekig heiligdom, waarin de beeltenissen van goden en kleine altaren stonden, sloot daarop aan. In het midden bevond zich een waterbekken.

Deze oeroude tempel van Ishtar is gewelddadig verwoest. Of het vijanden waren, die Assur tijdelijk hadden veroverd, dan wel dat het een geloofsrichting was die de cultus van de Venusgodin vijandig gezind was, is onbekend.

In elk geval liet tegen het einde van de 13de eeuw vóór Chr. ongeveer ten tijde van de bijbelse Mozes koning Tukulti-Ninurta I de resten van die oude Isjartempel met de grond gelijk maken. Zonder acht te slaan op de anders gebruikelijke, ja zelfs heilige band met de traditionele plaats, verving deze koning het oude heiligdom van de godin door een indrukwekkend nieuw bouwwerk.

Ongeveer 400 jaar later in de 9de eeuw vóór Chr. vernieuwde koning Salmanassar III de tempel van Ishtar. Hij verplaatste hem weer naar de oude plaats, bouwde hem echter naar het voorbeeld van het 400 jaar oudere heiligdom op. Boven de ruïnen van deze tempel richtte, weer drie eeuwen later, de laatste koning Assurbanipal voor Ishtar nogmaals een waardig godshuis op.

Terwijl de vervloekingen van de profeten van Israël, uitgesproken over de Venusster en over de haar vertegenwoordigende moeder aller mensen, Ishtar, tot de harten van de kinderen Israëls doordrongen, baden de Assyrische koningen in diepe devotie tot haar. Hun hymnen en gebeden zijn legio. Nochtans bestonden er in de Assyrische godenhemel talrijke godheden. Grotendeels bestond hun cultus nog slechts doordat er nog geen onverdraagzaamheid in de religie heerste. Geen oude god werd verworpen, geen godin uitgestoten.

„Aan de meesteres van het land, de grootste meesteres, de eerste van hemel en aarde, de koningin aller goden” aldus begint weliswaar een wijdingshymne van koning Assurnasirpal II uit de 9de eeuw vóór Chr., maar net zulke indrukwekkende predikaten en attributen werden in alle onschuld ook andere godheden toegekend.

Niettemin kan niet worden ontkend dat Venus-Ishtar in de Assyrische godsdienst een voorname betekenis toekwam. En het teken van de godin, het beeld van een naakte vrouw met op de borst neerhangende vlechten, hebben de opgravers herhaaldelijk in de bodem van Assur gevonden.

In het puin van deze stad vertonen zich ook de sporen van een bij tijden afwijkende dierenverering. Zij verschilt, tenminste in de dieper liggende, oudere lagen, van de anders zo vaak herkenbare cultus van de gevleugelde maanstieren en gevleugelde volle-maan-leeuwen.

Weliswaar komen bij de opgravingen in Assur houten bankjes met stierenpoten te voorschijn en eveneens plastieken van stier, geit en schaap, in bepaalde perioden schijnt evenwel aan een heel ander dier in de religieuze eredienst de voorkeur te zijn gegeven: *de*

slang. Slangen in de ceramiekbeschildering, slangen op cultusgerei en offerstanders, waarvan één tevens met duiven is versierd.

Slang en duif dus. In onze taal: maan en Venus, en in de taal van de Bijbel uitgedrukt: Adam en Eva. De Assyriërs noemden hen Sin en Ishtar.

Eerst wanneer wij weten dat de slang slechts een ander symbool voor de als stierenhoren gevormde maansikkel is evenals ook de vis, staat het merkwaardige fenomeen van de geschiedenis van de nationale en cultische omzwervingen ons voor ogen. Tot de geheimzinnige geschiedenis daarvan behoort de vermenging van de heilige symbolen, het versmelten tot gemengde wezens: tot geitvissen, tot gehoornde leeuwen en tot horens dragende slangen eindelijk tot stieren, leeuwen, slangen, vissen met mensenhoofden en tot 'draken'.

In dergelijke gemengde wezens verenigen zich drie en vier uiteenlopende diersymbolen van dezelfde maanreligie tot één heilige vorm.

Nog is de mens, althans de Mesopotamische mens, niet zover, dat hij zijn buurman doodslaat, omdat deze in plaats van de stierhoren de vis vereert. Of de slang, of een lam of een geit, of de leeuw en de adelaar. Hij verenigt liever. In geloofszaken is hij nog verdraagzaam.

Zo laat zich ook begrijpen dat in Assur tijdelijk niet alleen de slang werd vereerd, doch ook de gelijkwaardige vis.

Bij de tempel van Asjsjur stond naast de tempelbron een vierkant waterbekken van doleriet. Op de buitenwanden van dit bekken (opschriften verwijzen naar de 8ste eeuw vóór Chr.) zijn godenfiguren afgebeeld. Deze goden zijn omgeven door priesters die heilige handelingen verrichten. De priesters dragen vismaskers. Hun gehele lichaam is in een vissenhuid gehuld.

9. GROEIENDE WETENSCHAP

*Aanschouw mijn daden vreugdevol, opdat ... het werk geschapen door mijn handen zichtbaar leven
blijft voor alle tijden!*

BOUWOPSCHRIFT VAN KONING NABUPOLASSAR

Ondertussen vullen zich in Europa en Amerika de laboratoria en musea, de instituten voor oosterse geschiedenis, de aktenkasten en boekenplanken van de universiteiten en hogescholen, de encyclopedieën, de boeken van de taalgeleerden, architecten, kunsthistorici, etnologen, theologen en psychologen. Zij allen verenigen zich boven alle grenzen van de volkeren en godsdiensten uit tot één gemeente van nieuwe wetenschap.

In 1829 ontstaat het Deutsche Archologische Institut te Rome, dat zich tot taak stelt „op het gebied van de archeologie en filologie de betrekkingen tussen de landen die de bakermat zijn van oude kunst en wetenschap en van geleerde onderzoekingen, te verlevendigen en te regelen”. In 1874 wordt te Berlijn de centrale van dit instituut opgericht. In Rome, Athene, later Istanboel en Caïro, ontstaan filialen.

Met overeenkomstige doelstellingen wordt in Frankrijk in 1844 de *Ecole Francaise d'Athènes* geopend; in 1875 volgt Rome. Griekenland sticht in 1837 het Archeologisch Genootschap te Athene. De Verenigde Staten van Noord-Amerika, Oostenrijk, Rusland, Italië en bijna alle andere beschaafde landen ter wereld volgen met het oprichten van soortgelijke scholen, instituten, verenigingen of genootschappen.

Hoewel het hoogwater van Eufraat en Tigris menige zware kist met kostbare vondsten van de opgravers opslokt en opnieuw in het ondoorgrondelijke slijk van hun rivierbedding begraaft; ofschoon fanatieke halve wilden zich uit bijgelovige, uiteindelijk religieuze motieven met list of zelfs wapengeweld tegen de 'godslasterlijke' opgravingen verzetten en daarbij niet zelden door Europese eenvoudige, brave burgers door middel van brieven van krantenlezers en protesten van de stamtafel worden gesteund, vormt zich als een mozaïek steeds meer een bont, verwonderlijk beeld van het verleden van de mens.

De avontuur, sensatie en misschien ook roem zoekende opgraver is veranderd in een geleerde. In de gehoorzalen van de universiteiten en instituten voor wetenschappelijk onderzoek studeert hij schriften en talen, architectuur, kunst, cultuur en godsdienstgeschiedenis. Als jonge beursstudent wordt hij aan de expedities toegevoegd, opdat hij zijn frontervaringen kan opdoen.

Thans graven zij overall!

En zij graven dieper dan ooit voorzichtig, met overleg, systematisch, volgens gestelde taken en volgens de erkende wetten van de nieuwe 'wetenschap van de schop'. Het gaat er niet meer om verbazingwekkende beeldhouwwerken uit de grond te halen, doch om de gehele ontwikkelingsgang van de mensheid te weten te komen. „Onze taak was het” zo zegt Woolley „licht te doen schijnen op de geschiedenis van het land, maar niet de vitrines van een museum met velerlei rariteiten te vullen.”

Tepe Gaura

Daar is b.v. Tepe Gaura! Het ligt een uur lopen ten oosten van Chorsabad, waar het avontuur van de archeologie met de ontdekking van Dur Sjarrukin door Botta begon. Ook Tepe Gaura was in 1849 door Layard onderzocht, maar hij had de eenzame plaats met het oog op de vele, destijds dringende taken spoedig weer verlaten.

Nu graaft in 1927 E. A. Speier voor Amerikaanse instituten voor wetenschappelijk onderzoek. In 1930'31 wordt met deze werkzaamheden doorgegaan en zij strekken zich over vele jaren uit.

Wat in Tepe Gaura gebeurt, is alleen uitvoerbaar op verlaten, uitgestorven, verbrand, onvruchtbaar terrein slechts daar waar de mens eens ophield zijn heiligdommen te bouwen, zijn kleine en grote paleizen, en waar hij ophield zijn doden te begraven, omdat de aarde zelf stierf, onvruchtbaar werd en werd verlaten. Slechts in de gele woestijn kunnen de archeologen, niet gestoord door het leven van de tegenwoordige tijd en niet belemmerd door menselijke piëteit, zoeken en graven.

Het gaat in Tepe Gaura nauwelijks nog om paleizen, torens en tempels het gaat veeleer om de gehele geheimzinnige geschiedenis van deze bodem. De ene laag na de andere die op vroegere vestiging wijst, komt aan het licht. Kort voor het begin van de Tweede Wereldoorlog telt de Amerikaanse expeditie reeds 26 verschillende lagen, en slechts op enkele plaatsen is daarbij de oorspronkelijke bodem bereikt.

In de lagen 8 tot 10 steeds van boven naar beneden geteld verdwijnt in Tepe Gaura het schriftteken. Hier ligt de beroemde drempel van de documenten. Maar de bodem van Tepe Gaura spreekt zijn eigen taal, en in dezelfde lagen waar de schrifttekens verdwijnen, liggen de fundamente van grote oppervlakte beslaande tempels en paleizen. Tegelijk bewijzen rijke grafgraven dat de tijd van de uitvinding van het schrift geen markant moment in het leven van de volkeren behoeft te betekenen.

Tepe Gaura toont ook, naarmate de schoppen dieper in de dode bodem doordringen, de dramatische worsteling van verscheidene tijdperken om opkomst of tegen terugval, tussen de levende wil om te ontwikkelen en de passieve, erbarmelijk primitieve levensvormen. En al kan dan ook het uiterlijk beeld van die mensen nog maar amper worden geschetst, dan getuigen toch de sporen van hun handen wat ze eens waren: totaal verschillend!

Aan de oostelijke oever van de Boven-Tigris loopt een grens die haar vier tot vijfduizend jaar oude tekenen onuitwisbaar in de bodem afdruckte.

Deze grens scheidt klaarblijkelijk de meer naar het oosten liggende gebieden (van het tegenwoordige Iran) in de steen en kopersteentijd van het westen. Oostelijk van de Boven-Tigris duidt in die tijd niets op de verering van een godin, en tot dusver zijn daar uit die vroege tijdperken ook geen sporen van tempelgebouwen aangetroffen.

Het zijn zwervende jagersvolken, die ten oosten van de Tigris hun eigen cultuur ontwikkelden. Het verschil met het westen gaat, naar de cultische sporen te oordelen, tot in de diepten van de menselijke ziel terug.

In Tepe Gaura vindt men met hakenkruisen versierde amuletten van steen tot in laag 20 tot in een tijd die ver voor de eerste koningen van Mesopotamië ligt. Bijzondere tekens in de vorm van maansikkels, van een stempel voorziene zegels met de afbeeldingen van horens dragende dieren (maar ook van hond of wolf) kenmerken de oudste geloofsvormen van Tepe Gaura. In de graven liggen scherven van potten dicht bij het hoofd van de doden. In

laag 6 komt een albasten schaal te voorschijn met de plastische figuur van een slang.

Nieuwe ontdekkingen

Enige uren gaans boven Assur vindt Walter Andrae nog een andere residentie van Assyrische koningen: Kartukulti-Ninurta. Daar, bij het tegenwoordige Tulul al Aqr, had in de 13de eeuw vóór Chr. een koning zijn eigen Versailles gebouwd. Toorn, verachting en teleurstelling verdreven klaarblijkelijk de koning die Assyrië tot het eerste hoogtepunt van zijn macht bracht (Tukulti-Ninurta), uit het spel van politieke en cultische intriges van de hoofdstad Assur. Daarin is in het leven van de menselijke gemeenschap tot aan het bouwen van Versailles bij Parijs nauwelijks iets veranderd.

Walther Andrae ontdekt nog resten van in verscheidene kleuren uitgevoerde wandschilderingen met rozetten, palmladeren en een gestileerde heilige boom. De boom is door gedaanten omgeven die op menselijke lichamen arendskoppen dragen.

Ondertussen graaft Ernst Herzfeld in de oude kaliefenstad Samarra aan de Tigris. Daar waar eens de zonen van Harunal Rasjid hun sprookjespaleizen bouwden, komen bij de diepe opgravingen interessante schalen van ceramiek aan het licht die twee tot drieduizend jaar ouder zijn dan de reeds lang tot stof vervallen kaliefenpaleizen. Op deze oeroude schalen van ceramiek is de gestileerde voorstelling van schorpioenen te zien. Daarnaast slangachtige schepselen, die benen hebben en een driedelige vogelstaart.

Indien men alleen van de door de afbeelding gesuggereerde gedachte uitgaat (en aanvankelijk vergeet dat de slang een symbool van de maansikkel is), dan valt de samenhang met de veel jongere 'Draak te Babel' op met de 'lopende' slang. In Samarra is het echter een oudere voorloper.

De slang van Samarra met de poten en de vogelstaart is nog niet met de dodelijk stekende schorpioen tot één wezen verenigd. Ze zijn beide alleen maar tezamen afgebeeld. Zonder de schorpioen betekent de met haar poten op de aarde lopende slang, waarbij door de vogelstaart is aangeduid dat zij ook kan vliegen: „Gij die (als slang) in de hemel en op aarde zijt”. Duidelijker kan men zich in beeldschrift nauwelijks uitdrukken.

De schorpioen moet echter waarschijnlijk de eigenschap van het vergiftig steken van de slang doen uitkomen. Zij brengt de dood, zij is de godheid van de dood, zoals zij iedere maand zelf aan de hemel sterft. Maar (als maansikkel) staat zij steeds weer op.

En zo heeft voor ongeveer vijf of zesduizend jaar de over hemel, dood en leven peinzende mens zich zijn geloofsbelijdenis misschien aldus voorgesteld. Gij die in de hemel en op aarde zijt gij die dood en opstanding verkondigt!

Er is geen twijfel aan: de gravende wetenschap staat reeds dicht bij de bronnen van het godsdienstig hemelgeloof.

Geloof aan opstanding

In 1912 graaft de Fransman Henri de Genouillac dicht bij Babylon de tempeltoren van Kisj uit. Tevens komen talrijke reliëf beelden, figuren en graven aan het licht. Ondraaglijke hitte en zandstormen. In de afmattende hitte doet de Fransman alle moeite om de tempel van de 'Heer van de Landen' en 'Koning van de Goden', Enlil, bloot te leggen en de geheimen van een koningspaleis te doorgronden. De naderende wereldoorlog maakt aan het graven een einde.

In 1923, wanneer Arabische uit roofzucht ondernomen opgravingen talrijke schrifttabletten voor de markt van particuliere verzamelaars beginnen te leveren, komt Stephen Langdon in opdracht van de universiteit van Oxford en het Fieldmuseum te Chicago bij de twee opengelegde heuvelgroepen van Kisj aan en graaft daar tien jaar lang.

Tien jaar in een troosteloze woestenij! Hoe ongebroken leeft de onderzoekingsgeest van de archeologie! Britten en Fransen steunen Langdon.

De lijken van Kisj tonen iets wat blijkbaar met de gehoornde en slangachtige godheden van Mesopotamië samenhangt. Want deze mensen van Kisj bliezen viertot vijfduizend jaar geleden klaarblijkelijk de laatste adem uit in de vaste overtuiging van hun toekomstige opstanding of van een leven in een andere wereld. De lijken houden de handen met een beker voor het gezicht.

In Kisj werden ook graven ontdekt waarin verscheidene dienaren gemeenschappelijk met een stamhoofd zijn bijgezet. Bij deze doden bevindt zich een wagenspan en nog iets anders: een koperen zaag en een beitel.

Wat moeten doden daarmee aanvangen? Moeten zij iets doorzagen? En waartoe dient de beitel? Moeten zij steen, b.v. een rots, bewerken, en tot welk doel? De graven stammen uit het midden van het 3de millennium vóór Chr. Symbolen? Dacht de mens van drieduizend jaar vóór Chr. in symbolen? Dacht hij abstract? Waarom is geregeld het linkerbeen van de dode met een band getooid? Waarom is het slechts zelden het rechterbeen?

Zo stapelen de vragen zich op. Haast geen enkele laat zich alleen uit de sporen van een plaats van opgraving beantwoorden.

Ongeveer twee uur gaans ten oosten van Tepe Gaura aan de Boven-Tigris dringt in 1930 E. A. Speiser in opdracht van Amerikaanse instituten in een ruïneveld door waarop reeds in 1845 besluiteloos Layard stond: tell Billa. De heuvel is het graf van een oude stad, genaamd Sjibaniba. Na jarenlang arbeiden brengt Speiser de sporen van het leven van de Perzen, daaronder die van de Assyriërs, daarna die van de Horieten (vaak in de Bijbel genoemd) aan het licht en vindt onder die laag uit het 2de millennium vóór Chr. nog vier verdere lagen van nederzettingen, die teruggaan tot in het 3de millennium vóór Chr.

In de Assyrische laag staat weer een tempel van de sterrengodin Isjtar. Wanneer men die uitgraaft, is de archeologie er reeds lang aan gewend geraakt het teken van de godin te vinden, dat niet zelden zonder meer het begrip van de godheid belichaamt: de ster met acht stralen van Isjtar, de dochter of geliefde van de maan. Als een wegwijzer schijnt deze achtstralige ster door de stratigrafie de leer van de aardlagen van de archeologen eeuw na eeuw en het ene millennium na het andere. Dikwijls worden zij in de verzoeking gebracht te zeggen: ziet, wij hebben haar ster gezien; de ster van Venus, de morgen en avondster, de moeder van alle levenden.

Groot en lichtend staat zij aan de hemel van Mesopotamië in de een of andere gedaante; en haar schone licht valt in de opengebroken graven, in de ruïnen van paleizen, tempels en armzalige rieten hutten, waarin de archeologen de zin van alle gedachten van het verleden trachten te doorgronden.

Een kwart miljoen oorkonden

Bij Chafadsji, 15 km ten oosten van Bagdad, stuiten Amerikaanse onderzoekers op uit roofzucht verrichte opgravingen van zwervende bedoeïenenstammen, die klaarblijkelijk

observeren hoe de vreemde sahibs handelen ten opzichte van de diverse puinheuvelds.

Ten dele zijn deze Arabische grafrovers door flinke handelaars aangespoord om voor rekening van de opbloeiende handel in antiek de dode heuvels te doorwroeten. De rijke snob van New York tot Londen of Parijs is het wat waard en hij honoreert de bevrediging van zijn antiquarische belangstelling, waarachter niet zelden een modern fetisjisme schuilgaat, met een hoop geld.

Daarvoor vernielen de grafrovers zonder na te denken ook de laatste sporen van oude beschaving en geschiedenis. In de naam van de wetenschap moet men ze van de puinheuvelds weggagen.

Vanaf 1930 graven de Amerikanen in Chafadsji voor het Instituut voor het Oosten van Chicago, daarna voor de universiteit van Philadelphia en tenslotte voor de American Schools of Oriental Research.

In een duistere wereld vol vlooiën, luizen en vliegen verrichten zij hun taak. Overdag kruipen de kleverige vliegen in hun ogen, oren, neus. Bij het inademen komen ze in de luchtpijp, of ze worden bij het eten mede ingeslikt. Het zijn gevaarlijke ziekteverwekkers, waar men bijna hulpeloos tegenover staat. Tenslotte kan men niet van 's morgens tot 's avonds met de flitspuit rondlopen. Alle levensmiddelen, alle vruchten en alle vaatwerk zijn met dit weerzinwekkende ongedierte bedekt. 's Nachts, wanneer de jakhalzen naar de kampen sluipen, door de honger, vaak echter in nog sterkere mate door de dorst gedreven, komen 10 cm lange schorpioenen in de tenten. Ze maken jacht op insecten en kruipen daarna in kledingstukken of schoenen. Daar sluimeren ze dan, zonder dat hun afschuwelijke zwarte of geelachtigwitte lichamen dadelijk worden herkend. De archeologen moeten eraan wennen elk voorwerp dat ze willen aanvatten, elk stuk linnengoed, elke schoen vooraf nauwkeurig te bekijken, opdat ze niet plotseling worden gestoken.

In Chafadsji wordt de geschiedenis van bouwen en nederzettingen uit duizenden jaren aan het licht gebracht. In plaats van potten verschijnt er in de oude graven plotseling gevlochten 'vaatwerk' (dat levendig aan de begrafenisgebruiken van Indianenvolken uit Midden en Zuid-Amerika herinnert). In nog diepere lagen komen verkoolde lijken voor de dag.

Met toenemende belangstelling wijdt het bodemonderzoek zich aan de geschiedenis van de mens in de prehistorische en vroeg-historische tijd.

Op plaatsen die reeds tientallen jaren geleden zijn onderzocht, dalen de onderzoekers van de jongere vestigingslagen tot oudere, en van oudere tot culturen uit de vroeg en prehistorische steen en kopersteentijd af. Onvermoeid graven Britse archeologen weer in Ninevé. In Jorgan Tepe arbeiden alleen reeds van 1925 tot 1931 vijf vermaarde opgravers van de Verenigde Staten. Nieuwe namen en sterren verschijnen aan de hemel van de archeologie.

Een gehele generatie van jonge Amerikaanse geleerden trekt naar de heuvels van Mesopotamië en graaft in tell Agrab bij Bagdad, in Esjnunna, in Arpachijah bij Ninevé. En de rijke universiteiten en instituten voor wetenschappelijk onderzoek van de Verenigde Staten financieren hun arbeid gemeenschappelijk met de grote musea.

Bij de diepe opgravingen in Arpachijah komen talrijke beeldjes uit prehistorische tijd te voorschijn. Ze zijn gevormd uit klei of been en stellen meestal naakte vrouwen met amper aangeduid hoofd voor. Borsten en geslachtsorganen zijn overdreven uitgebeeld. Vaak

tonen deze beschilderde vrouwenfiguren de nog tegenwoordig in het Oosten gebruikelijke houding bij het baren: de gehurkte positie.

Blijkbaar wilde de prehistorische mens daarmee het wonder van geboorte en leven uitdrukken en een moedergodin heiligen.

In Chorsabad aan de Boven-Tigris graven Amerikanen; ten zuiden van Mosoel graven Turkse, resp. Irakse geleerden gemeenschappelijk met Britten en Amerikanen. De Duitsers zoeken in Sippa en ontdekken daar een schrijfschool van de oude Babyloniërs.

In Tell Harmal vinden (1948-'49) Irakse archeologen Akkadische wetstafels uit het begin van het 2de millennium vóór Chr. Ze zijn ouder dan de wetten van Hammurabi ten tijde van Abraham en geschreven bijna duizend jaar voor de tijd dat Mozes de wetstafelen van de Sinai ontving.

In Kalah (Nimrud) nemen de Britten (1949) de opgravingen van het beroemde noordwestelijke paleis van Assurnasirpal weer ter hand, waarmee Layard een eeuw geleden was begonnen. In 1954 werden in een 23 m diepe bron schrifttabletten uit de tijd van koning Sargon II ontdekt. In 1951 wordt ook in Sultantepe een nieuwe archiefvondst van vele spijkerschrifttabletten geborgen.

De taal en schriftgeleerden van onze tijd vermeerderen daarmee hun reusachtige voorraad spijkerschrifttabletten met een verdere hoeveelheid. Zij beschikken thans voor de geschiedenis, cultuur en wetenschap van het verleden over een bibliotheek waarmee geen vakbibliotheek ter wereld zich kan meten: Het zijn thans ongeveer een kwart miljoen oorkonden! Met de bibliotheek van Mari. Doch Mari is een speciaal hoofdstuk waard.

Mari en de Bijbel

Mari, het heuvelgraf van tell Hariri aan de Midden-Eufraat, is een van de sensationeelste ontdekkingen van de Franse archeologie.

Zij heeft deze ontdekking te danken aan de oplettendheid van een Franse grensofficier, die in 1932 voor de Franse mandaatsregering van Syrië dienst deed aan de Eufraat en daarbij het zonderlinge optreden van enige bedoeïenen gadesloeg, die van plan waren een gestorven familielid te begraven.

Ze waren bezig grote stenen bijeen te brengen om daarmee het vers uit de leembodem van de woestijn gedolven graf te bedekken. De zware stenen dienden om het lijk tegen de rondzwervende hyena's en jakhalzen te beschermen. Maar grote stenen zijn aan de Eufraat een zeldzaamheid. Zo men al stenen vindt, dan zijn ze meestal van plaatsen met oude ruïnen afkomstig.

Wanneer het zelfs brokstukken van stenen beelden zijn, zoals die bedoeïenen die vonden, toen zij het graf van hun dode wilden bedekken, dan spreekt het vanzelf dat de Franse officier nieuwsgierig naar de herkomst van deze merkwaardige stenen informeerde. Op deze wijze kwam het bericht van de zonderlinge stenen tenslotte in handen van een archeoloog die toch al in het zuiden van Mesopotamië aan het werk was om oude ruïnenheuvels te onderzoeken, André Parrot.

Misschien zal de lezer zich vertwijfeld afvragen waarom hij steeds weer met nieuwe namen bekend wordt gemaakt. Doch het zijn, gemeten naar het gestadig toenemend aantal deelnemers, inderdaad slechts de belangrijkste archeologen die binnen zijn gezichtsveld komen en zo te zeggen de representanten van hun opbloeiende beroepsklasse vormen.

André Parrot is bovendien een interessant mens. Want hij komt uit de theologie voort. Weliswaar is Parrot zoon van een dominee in het oosten van Frankrijk en zelfs doctor in de godgeleerdheid niet de eerste godgeleerde wiens levensschip in het stroombed van de archeologie verzeild geraakte, maar hij is, althans tot op heden, de meest succesvolle van alle theologen die met de schop in de hand de grondslagen van bijbelse openbaringen trachten uit te vorsen.

Toen André Parrot 24 jaar na de ontdekking van Mari in 1957 zijn opgravingen voorlopig beëindigde, is uit de jonge, 32jarige doctor en professor in de protestantse theologie een wereldberoemde, thans 56jarige opgraver en de chefconservator van de grote nationale musea van Frankrijk (officier in het Legioen van Eer) geworden, die tal van belangrijke boeken over zijn opgravingen, met name over Mari, heeft geschreven.

Uit de puinhevel van Mari komt in de loop van de jaren 1933 tot 1939 en 1950 tot 1957 de rest van een reusachtig paleis te voorschijn, dat ruim 3500 jaar geleden, in de 17de eeuw vóór Chr., aan een zekere koning Zimrilim toebehoorde. Met zijn verbazingwekkende muurschilderingen en talrijke kunstwerken wordt dit paleisdomein tot de grote en historisch belangrijke ontdekkingen van de archeologie gerekend.

Een geweldig complex gebouwen met verschillende binnenhoven en meer dan 300 zalen plaatst de onderzoekers voor een grote taak, die des te interessanter is, doordat Mari na zijn verwoesting in de 16de eeuw vóór Chr. nimmermeer is opgebouwd. Zoals de onderzoekers het vinden, lag Mari drie en een half duizend jaar in de schoot van de aarde.

Aan de wanden van het paleis zijn fragmenten van een cultische processie te zien. Op een groot beeld is nog zichtbaar hoe een koning door een godheid in zijn ambt wordt geïnstalleerd.

Het is een godin; het is de beheerseres van de hemel Ishtar, die rechtop op een leeuw staat. Bomen, dieren, gemengde wezens en godengestalten omgeven de kroningsscene.

Ook een grote plastiek van Ishtar wordt gevonden. Zij houdt een kruik voor de borst, waaruit water vloeit. De kruik is hol en door een buis met het beeld verbonden. Van binnen uit de gestalte van de godin kon men het water uit de kruik laten vloeien. Ishtar draagt een kroon met horens; het gevlochten, rossige haar valt over de schouders, een zeventvoudige parelketting siert de hals.

In plaats van de anders in het Nabije Oosten herhaaldelijk voorkomende voorstelling van een gevecht tussen leeuw en stier is op een stenen bak uit de tempel van de hemelgodin van Mari de strijd van leeuw tegen slang afgebeeld. Een schaal van steatiet vertoont aan de bovenste rand twee ineengevlochten slangen.

Eindelijk wordt in Mari ook de toegang geopend tot een verdere bibliotheek van spijkerschrifttabletten. Zij bevat ongeveer 20.000 schrifttabletten. Hammurabi had ze, toen hij Mari verwoestte, met de paleizen en tempels in de grond gestampt.

De ontcijfering en vertaling van de talrijke schrifttabletten van Mari neemt de Belgische universiteit van Luik op zich. En daarmee begint de grote verrassing die Mari voor alle bijbelkenners oplevert. Want de archieven van Mari verschaffen belangwekkende bijdragen tot de bijbelse geschiedenis uit de oudste tijd.

Abrahams familie

Op schrifttabletten van Mari is sprake van woestijnstammen die oorlogszuchtig, soms ook

rovend en plunderend, ten noorden van Mari in de streek van Haran rondtrokken en ook als huurlingen bij Mesopotamische koningen in dienst traden. De teksten van Mari duiden deze woestijnstammen aan als 'Chabiru' of 'Chabiri', een benaming die ook in andere spijkerschriftbrieven voorkomt en gewoonlijk als 'Hebreeën' wordt opgevat.

Onder deze Habiru van Haran wordt in de literatuur van Mari een speciale stam van de 'Zonen uit het Zuiden' genoemd, de stam Benjamin. In de Bijbel is Benjamin een zoon van Jakob.

De verwijzing naar de stad Haran, waar die Chabiru en de stam Benjamin leefden, roept niet alleen herinneringen aan Jakob zelf wakker, die zich lange tijd in Haran ophield, zoals de Bijbel bericht, maar vooral ook herinneringen aan Jakobs grootvader, aan Abraham. Want Abraham trok van Ur van de Chaldeeën naar Haran en pas vanuit Haran naar Kanaän, het Beloofde Land.

Haran (Carrhae) bestaat nog heden. Het behoort tot de oudste steden van de aarde en bezit een oeroude tempel van de maangod, waarheen nog in laat-Assyrische en daarna Babylonisch-Chaldeeuwse tijd de koningen van Mesopotamië pelgrimstochten ondernamen om er zegen en raad te halen. Menig beroemde koning zo ook Assurbanipal en ten laatste Nabonid vernieuwde en verfraaide het maanheiligdomein van Haran. Daar moeten dus, volgens de berichten van Mari, delen van de stam van het volk van Israël hebben geleefd. Eerst vele eeuwen later sloten zij zich in Palestina tot het rijk van David aan.

Volgens de berichten van Mari moet het om gebeurtenissen uit de 18de resp. 17de eeuw vóór Chr. gaan. Het is en hier blijkt weer een historische kern van de bijbelse voorstelling waar te zijn ongeveer dezelfde tijd als waarin Abraham en zijn vader met diens familie leefden. „En Terah nam zijn zoon Abram en Lot, de zoon van Haran, zijn kleinzoon, en Sarai, zijn schoondochter, de vrouw van zijn zoon Abram; en hij deed hen wegtrekken uit Ur van de Chaldeeën om te gaan naar het land Kanaän, en zij kwamen te Haran en bleven daar.” Na de bouw van de toren van Babel wordt dit bericht (Gen. 11).

In de nabijheid van Haran duiken echter plaatsnamen op die met verscheiden persoonsnamen in de Bijbel overeenstemmen. Daar is allereerst een broeder van Abraham zelf, genaamd Haran (Gen. 11 : 31). Tevens zijn dat echter ook de namen Terah, Nahor en Serug.

Bijzonder opvallend is natuurlijk naast Haran de naam Terah, die volgens het oudtestamentische bericht voor de vader van Abraham gold: „Serug ... verwekte Nahor ... en verwekte zonen en dochteren ... Nahor ... verwekte Terah (de vader van Abraham) . . . Terah . . . verwekte Abram, Nahor en Haran.”

Nu is het niet ongewoon de naam van een plaats of een landschap op de stamvader van een geslacht te doen overgaan. Nog in de nieuwe tijd kunnen talloze gevallen worden aangetoond waarbij personen zich naar de plaats van hun herkomst genoemd en deze naam vervolgens als familienaam gehandhaafd hebben. Zo laat zich gemakkelijk begrijpen dat de plaatsbenamingen Haran, Terah en andere aanvankelijk aanduidingen waren van plaatsen van herkomst van sommige stamvaders in de Bijbel. Daaruit ontstonden tenslotte persoonsnamen.

Waarschijnlijk laat zich ook aan de hand van de spijkerschriftarchieven de naam van de vader van de volken Abraham verklaren, die aanvankelijk Abram heette. Hij zou tenminste

heel goed met de aanduiding 'Ibrim' kunnen samenhangen, die met de Chabiru opduikt: Ibrim, misschien 'zij aan gene zijde'.

Wat zijn dat voor 'zij aan gene zijde'? Woonden zij aanvankelijk aan gene zijde van een rivier? Maar welke rivier? De Eufraat?

En wederom geeft de Bijbel uitkomst: Het was de Eufraat. Daar aan de Eufraat, aan gene zijde van de rivier, moet de stad te vinden zijn waaruit Terah en Abraham kwamen, toen zij naar Haran trokken. De Bijbel verklaart dat ze uit Ur van de Chaldeeën waren gekomen.

Ja, maar waar ligt dat dan?

10. NAAR DE BRONNEN van de BESCHAVING

Mijn God! De bedwelmende drank van de schenkster is zoet, als haar drank die bedwelmt, is zoet ook haar schaamte, is zoet haar bedwelmende drank, als haar woorden zo zoet is haar schaamte, is zoet haar bedwelmende drank ...

UIT EEN LIED VAN EEN HOGEPRIESTERES VAN UR

In de kamers van de geleerden van het avondland deed zich met de voortschrijdende studie van de spijkerschrifttabletten een toenemende onrust gelden. Want de nieuwe taal en schriftgeleerden van onze tijd bezaten onverwachts een trefwoord, waarmee men niets wist te beginnen.

Dat trefwoord luidde: Sumerië. Met enige verwondering was het ontleend aan een spijkerschrifttablet van koning Assurbanipal, waarin de koninklijke schrijver van de „duistere schriften van het Sumerisch” sprak. Wat was dat?

Geen schrijver uit de oudheid wist er iets van. Slechts bij de moderne taalgeleerden kwam het vage vermoeden op dat met de ontraadseling van het Akkadische schrift en de Akkadische taal van Assur en Babylon nog lang niet alles was gedaan. En wanneer reeds Assurbanipal 2500 jaar geleden het ‘Sumerisch’ voor duister hield, dan kregen de linguïsten en filologen van onze tijd het onbestemde gevoel dat ze zich moesten voorbereiden op een taak nog moeilijker dan die welke zij juist onder de knie hadden gekregen. Ging het bij de Sumeriërs om een onbekend volk?

Een reeks Europese taalgeleerden bestreed in de 19de eeuw krachtig dat er ooit een Sumerisch volk was geweest. Bijgevolg kon er ook geen Sumerische taal hebben bestaan.

Nog als ouder wordende mannen verzekerden zij met de meeste nadruk zo de Franse oriëntalist Joseph Halévy, die nochtans een prominent onderzoeker op het gebied van de Semitische talen was dat het bij de zogenaamde Sumerische schrifttabletten om niets anders ging dan om een soort geheimschrift van de Babyloniërs en de Assyriërs. Toen de 20ste eeuw aanbrak, vormde het ‘Sumerische vraagstuk’ nog steeds het middelpunt van geleerde discussie. De archeologen moesten het onaangename gevoel van zich afzetten iets te zoeken wat er misschien helemaal niet was.

Weliswaar was uit Babylonische spijkerschriftinscripties reeds bekend dat een volk ‘Kaldu’ ongeveer duizend jaar vóór Chr. uit Zuid-Babylonië naar het noorden was getrokken, geheel Babylonië had overspoeld en zich tussen de gevestigde bevolking gedrongen had maar dat waren kennelijk geen Sumeriërs geweest, doch Chaldeeën, eenvoudig: ‘Kaldu’. Het betreft Chaldeeën uit Zuid-Babylonië.

De horens van Susa

De weg van de archeologen naar Ur lijkt op een eigenaardige, kronkelende tocht, die in Susa en Basra met mooie successen van het bodemonderzoek begint. De Fransen besluiten in elk geval Susa, de oude hoofdstad van de Elamieten, te onderzoeken, die volgens Babylonische spijkerinscripties dikwijls met de bewoners van Chaldea waren verbonden en gemeenschappelijk met hen tegen de Assyriërs streden. Susa ligt oostelijk van de

benedenloop van de beide stromen.

Van 1884 tot 1886 onderneemt het Franse echtpaar Dieulafoy de opgraving van de ruïnen van het paleis van de Perzische koning Artaxerxes in Susa. Het meldt het Parijse Louvre de ontdekking van het monumentale slot met zijn heerlijke sculpturen en friezen met leeuwen. In 1897-'98 beginnen Jacques de Morgan en R. de Mecquenem de gehele puinhevel uit te graven. Daarbij stuiten zij ook op cultuurlagen uit prehistorische tijd, namelijk tijdperken zonder schrift.

Daar, in Susa, vinden de Fransen, na jarenlang te hebben gegraven, in 1901-'02 het reeds vermelde 'wetboek' van koning Hammurabi van Babylon in de vorm van een enorme diorietsteen. Zij vinden ook delen van een wandbekleding van reliëftegels uit de 12de eeuw vóór Chr., waarop wederom een baardige stiermens met een kroon van horens en stierepoten naast een dadelpalm te zien is. Heel duidelijk veranderde de oorspronkelijke stier overal meer en meer in een menselijke maangod, die ten laatste alleen nog maar de heilige horens als teken van de god op het voorhoofd droeg zoals de vorsten van de Semieten, van de Indo-europeanen, van de Germanen en andere volken.

Tenslotte herkennen de Fransen de hele omvang van de verwoesting die Susa in de 7de eeuw vóór Chr. onderging: De Assyriërs hadden kort voor hun eigen einde het oude rijk van Elam met de hoofdstad Susa vernietigd.

„Ik heb de trappentoren van de tempel te Susa verbrijzeld” zo bericht koning Assurbanipal als overwinnaar „die van geglazuurde stenen gebouwd was. Ik heb zijn bronzen gehorende tinnen stukgeslagen. Sjusjinak, de orakelgod van de Elamieten, die in het verborgene woont en heerst, heb ik naar Assyrië gebracht, daarbij al de bijgoden en godinnen met hun schatten, 32 gouden, zilveren, bronzen en marmeren standbeelden van verschillende koningen, evenals ook de kolossen van stieren die aan de poorten de wacht hielden; ik heb ze alle medegenomen. Ik heb de heiligdommen van Elam volkomen vernietigd en hun godheden naar alle vier windstreken verstrooid. Mijn soldaten zijn hun heilige wouden binnengedrongen, die nimmer een vreemde voet betreden heeft, hebben hun geheimen prijsgegeven en ze door vuur vernietigd. De grafsteden van hun koningen, van de oudste tot de jongste, die Assur en Isjar, mijn gebieders, niet vreesden en mijn vaderen hoonden, heb ik verwoest en aan het licht van de zon blootgesteld. Hun gebeenten heb ik naar Assyrië gevoerd, opdat hun schimmen nooit rust mogen vinden en offergaven hun ontzegd mogen blijven.”

De gehele koninklijke familie, de hofhouding en de families van alle groten van het rijk werden in gevangenschap naar Assyrië weggevoerd. Een keur van gevangenen werd aan de goden geofferd, en tenslotte liet Assurbanipal onkruid zaaien en zout uitstrooien, opdat het land nooit meer vruchtbaar zou worden.

Uit de Assyrische berichten blijkt verder dat een voor 1635 jaar naar Susa gevoerd beeld van een zekere godin Nanai in triomf naar Uruk werd teruggebracht.

Uruk? Uruk was toch niet Ur! Maar waar lag dan Uruk?

Een consul uit Basra

90 km boven de monding van de Sjat el Arab waarin de wateren van Eufraat en Tigris op het laatste eind tot de Perzische Golf samenvloeien ligt de havenplaats Basra. Het was eens, naast Bagdad, de beroemde stad van de sprookjes uit Duizend-en-een-nacht. In de loop van

de nieuwe tijd werd Basra tot een armzalig gat, dat tegen het einde van de 19de eeuw nauwelijks 20.000 inwoners telde. Zijn ongezond klimaat kon geen Europeaan verlokken om daar uit eigen beweging te gaan wonen. Voor de archeologen was Basra evenwel een belangrijke plaats, omdat van hieruit menige met kostbare vondsten gevulde kist de weg naar de musea van het Westen vond.

In 1877 belandt een vice-consul van Frankrijk in Basra: Ernest de Sarzec. Geheel vanzelf komt hij ertoe naar interessantere dingen te speuren dan het stinkende nest Basra in staat is aan te bieden. Hetzij dat de vice-consul het prijzenswaardige voorbeeld van de consulaire agent Botta te Mosoel met zijn opmerkenswaardige carrière tot consulgeneraal voor ogen stond, dan wel dat Frankrijks archeologen de nieuwe vice-consul om weloverwogen redenen naar Basra dirigeer

den Ernest de Sarzec kijkt in elk geval met grote belangstelling in het land van Ali Baba en de veertig rovers rond.

In een verstikkend broeiende hitte trekt hij door de rietmoerassen en over vervallen, reeds lang opgedroogde kanalen. Hij beleeft *de fata morgana* van bedrieglijke beelden, die hem zacht-blauwe golven van grote meren voortoveren, waar in werkelijkheid slechts zand en harde leem te vinden is. Hij ziet de bruine zandkolommen die zich snel over het vlakke land voortbewegen en als dikke rookwolken in de heet trillende lucht opstijgen. Hij beleeft de zandstormen, de windhozen, die in lange trechters wegtrekken, de 'jakhalswind'. Een vreselijk land.

Hij wordt gekweld door dorst. Alle vocht dat het lichaam uitwasemt, opdat de huid wordt afgekoeld, verdampt dadelijk in de droge, hete wind. De huid wordt ontstoken. Men moet drinken, steeds weer drinken. Zelden is het zuiver, helder water. Europeanen worden er vaak ziek van; ze krijgen dysenterie of tyfus. De ogen branden. Het fijne rode stof veroorzaakt ontstekingen. Indien men de ogen met water bet, loopt men gevaar de gevreesde oogziekte op te lopen. Meer dan de helft van alle inheemsen lijdt aan oogziekten. Een vreselijk land! Het kwelt, het maakt ziek, het doodt. Zelfs de nachten brengen in de lente en de zomer geen ontspanning. Nachttemperaturen tot 45 graden zijn niet zeldzaam. Groen, besmet en meer dan 30 graden heet stroomt het water naar de Golf. Erboven speelt een miljardenleger van bloeddorstige muggen. Een merkwaardig land! Bedoeïenen naderen uit de woestijn, met kamelen, kippen, ezels en honden. Door hitte, stof en storm trekken zij, alsof het zo zijn moet. Waarvan leven ze?

„Allah kerim!” „Moge God barmhartig zijn!”

De vice-consul van Frankrijk staart naar hun zwarte tenten van geitenhaar, naar het bescheiden huisraad, het vuil, de levensgewoonten. Hier moeten dus de bronnen van de cultuur liggen? Zijn dat de nakomelingen van die geheimzinnige, hooggeroemde dragers van de cultuur, van wie menig Europees geleerde beweert dat zij de oerschepers van de cultuur van het avondland zijn geweest? Zijn dat de kinderen van de Sumeriërs?

Of hebben pest en tyfus, malaria en dysenterie, hitte en stofstormen hen reeds lang naar de ondergang gevoerd, en zijn de tegenwoordig daar levenden met hen even weinig verwant als de Eskimo's met Europeanen?

Maar waar zijn hun sporen? Waar hun puinheuveld?

Op een dag hoort hij het van een dezer onderdanige fellahs, die iets vertelt van stenen met schrifttekens en van een merkwaardig stenen beeld.

Waar?

Neen, niet dicht bij Basra! Meer naar het noorden! Men moet verre en moeizame wegen gaan om daar te komen. Het ligt tussen de beide rivieren, in troosteloze eenzaamheid, in de woestijn: Telloh, een heuvelterrein, de ene puinhoop naast de andere. Telloh?

Tegen een goede baksjij voert men Ernest de Sarzec erheen. En de vice-consul graaft.

De vorsten van Lagasj, Sumerië

Ernest de Sarzec graaft jarenlang.

Hij vindt een archief, een verzameling van meer dan 30.000 schrifttabletten midden in de woestijn van Telloh. Zij is goed geordend en groter dan de bibliotheek van Ninevé! Volgens archeologische datering lag zij bijna vierduizend jaar in de aarde.

Frankrijks sterren van de archeologie stralen. Geheel Europa, geheel Amerika, de ganse wereld kijkt bewonderend naar de reusachtige bibliotheek, die Franse onderzoekers uit de reeds lang vergeten bodem hebben gehaald. Want het gaat helemaal niet om gewone schrifttabletten integendeel, het gaat om tabletten die bijna zonder uitzondering in de beroemde Sumerische geheimtaal zijn gesteld.

Asjeblijft, hier is de Sumerische bibliotheek! Hier zijn massa's Sumerische schrifttabletten! Gaat nu eindelijk leren ze te lezen!

De beslissing is gevallen. Er moet een Sumerisch volk zijn geweest. En dit volk had eens in zuidelijk Mesopotamië geleefd daar waar de heuvel Telloh ligt.

In 1903 zet Capitaine Gaston Cros de Franse opgravingen in Telloh voort. De niet voor lering vatbare geleerden geven zich gewonnen. In 1929'31 graven de Fransen nog steeds in Telloh. Henri de Genouillac, die ze leidt, moet het dan, afgemat door het klimaat en dodelijk uitgeput, opgeven. Na hem onderzoekt André Parrot, de ontdekker van Mari, Telloh opnieuw twee jaar lang. Met rijke ervaringen en talrijke ongewone vondsten keren de Franse archeologen van 'hun' heuvel naar Parijs terug. En de geleerde wereld weet reeds dat deze heuvel Telloh de resten van een Sumerische stad bevat: zij heet 'Lagasj'. In Lagasj doemen de schimmen van gehele generaties van Sumerische vorsten op uit een tijd die reeds duizend jaar verstreken was toen Mozes werd geboren, en die ook belangrijk ouder is dan Abraham.

Lagasj werd op die wijze een van de kostbaarste vindplaatsen van de archeologie. Nog heden, meer dan 80 jaar na haar ontdekking, heeft deze vindplaats niets van haar waarde ingeboet.

Lagasj levert veel documenten van Sumerische vroomheid op. Op de wijdingsplaten van de oudste vorst (uit het midden van het 3de millennium vóór Chr.) is een roofvogel met de kop van een leeuw afgebeeld. Het gemengde wezen slaat zijn klauwen in de lichamen van twee leeuwen.

Op andere stenen beeltenissen zijn stieren met menselijk gezicht te zien of met menselijk bovenlichaam. De mensenhoofden van de stieren dragen horens en runderoren. Dus ook hier de ontwikkeling van de stiergod tot de mensgod. Op een meesterwerk van Sumerische kunst uit het midden van het 3de millennium vóór Chr., een zilveren vaas, zijn vier

adelaars met leeuwenkoppen afgebeeld, die met leeuwen, herten en steenbokken verbonden zijn.

Een andere vaas uit Lagasj toont twee gekroonde en van vleugels voorziene slangen. Ten tweede zijn daarop slangen voorgesteld die om een staf kronkelen. Slang en staf dus: waarschijnlijk dezelfde slang die bij Mozes in een staf en dan weer in een slang kon veranderen.

In de diepste lagen van Lagasj liggen de doden niet zij zitten gehurkt. Daarbij drukt hun houding een reeds bekende geloofsbelijdenis uit: Hun handen houden een aarden beker voor het gezicht, alsof ze willen drinken.

Wat moet dit betekenen?

Waar is er een beker die water en leven schenkt, waaruit alle kracht stroomt? Alleen aan de hemel! Daar vormt zich in voortdurende verandering van de maan, die als sikkel een hoorn, een schip, maar ook een schaal, een kelk is, het leven uit de dood. En uit de maanschaal stroomt het water des levens. Vermoedelijk daarom houden de doden van Lagasj, zoals op tal van andere begraafplaatsen uit de prehistorische tijd, een beker voor het gezicht.

Vergeefs gezocht

In 1886, wanneer de heuvel van Telloh-Lagasj na zijn ontdekking door De Sarzec enige tijd vereenzaamd ligt, bezoekt Robert Koldewey de reeds beroemd geworden plaats. Vanzelfsprekend graaft hij daar niet. Volgens internationaal gebruik behoort de heuvel aan de Fransen, wie echter gasten steeds welkom zijn.

Koldewey ziet hoe naarstig de Arabische stenenrovers reeds met het afbreken van de uitgegraven muren bezig zijn. Hun vernielend werk moet natuurlijk de onderzoekingen van de vakgeleerden aanzienlijk schaden. Maar de behoefte van de inheemsen aan bakstenen is wegens hun geringe bouwlust toch beperkt. Wanneer Koldewey twaalf jaar later de ruïnen van Lagasj opnieuw bezoekt, is het wegbreken van stenen slechts in geringe mate voortgeschreden.

In elk geval spoort de sensationele ontdekking van Lagasj de Berlijnse musea aan met het Parijse Louvre te wedijveren. Aan Koldewey wordt de leiding van een kleine Duitse expeditie toevertrouwd, waartoe ook een Duitse filoloog, de Arabist Bruno Moritz, behoort. De expeditie moet twee heuvels onderzoeken en eventueel uitgraven die dicht bij Lagasj liggen niet ver van de moerasgebieden met hun gevaarlijke rietjungle.

In 1887 graven de Duitsers enige maanden lang in de twee puinheuvels Surghul en El Hibba, in de hoop een zelfde ontdekking te doen als het gelukkige Frankrijk dank zij zijn bewonderenswaardige vice-consul van Basra. Maar deze verwachtingen blijken meer en meer bedrieglijk. Uit de twee heuvels komen noch interessante beeldwerken noch Sumerische schrifttabletten aan het licht. Teleurgesteld geven de Berlijnse musea opdracht om met het graven op te houden.

Eigenaardig: de Britten hadden in Ninevé succes, de Fransen in Mari en Lagasj maar de Duitsers, die toch zo goed Assyrisch en Babylonisch verstaan en niets liever deden dan ook nog Sumerisch te leren, deze Duitsers schijnt het geluk iets te vinden ontzegd te zijn.

Intussen trekken nieuwe expedities naar het 'Land van de Zee', naar Zuid-Mesopotamië. Zij komen met de bedoeling nog meer sporen van de Sumeriërs te vinden ondanks de

dreigende moeraskoorts, voorbereid op elk gevaar dat in giftige wolken boven de met riet begroeide moerassen hangt. In hun bagage voeren zij de Bijbel mee, om zich steeds weer te herinneren wat daar staat geschreven .. .

„En het begin van zijn koninkrijk (van Nimrod) was Babel, Erech, Akkad en Kalne, in het land Sinear (Sumer). Uit dat land trok hij ...” (Gen. 10 : 10).

Het Rome van de Sumeriërs

Het zich ten zuiden van Babylon tot aan de Perzische Golf uitstrekkende gebied is voor de archeologen geen terra nova. Bijna ieder van de in de Assyrische en Noord-Babylonische puinbergen arbeidende onderzoekers had reeds getracht tot de geheimen van dat troosteloze heuvelterrein van het Mesopotamische zuiden door te dringen.

In de zomer een en al moeras geworden of geheel zonder water en geteisterd door gierende hete zandstormen, staat dit gebied de Europeaan slechts in de korte wintertijd een enigszins draaglijk verblijf toe. In sterkere mate dan in Noord-Mesopotamië verzet zich de ganse natuur met al haar krachten met koorts, epidemieën, zwermen muggen, slangen, paardenvliegen, schorpioenen, met overstromingen, zandstormen of vochtig-hete, gloeiende hitte tegen het blootleggen van de sinds duizenden jaren daar begraven menselijke nederzettingen.

Maar nog andere gevaren dreigen daar. De eerste Noord-Amerikaanse expeditie zal ze al zeer spoedig leren kennen.

Reeds in 1888 enkele maanden nadat de Duitsers hun hoopvolle pogingen om Sumerische schrifttabletten te vinden bij de heuvels in de buurt van Lagasj hebben opgegeven staan archeologen van de Verenigde Staten op een heuvelterrein dat ongeveer 100 km zuidoostelijk van Babylon ligt en duidelijk resten van ruïnen toont. 'Nuffar' noemen de inheemsen het, 'Nippur' de taalgeleerden.

Een theoloog, John P. Peters, leidt de Noord-Amerikaanse onderneming voor de Pennsylvania universiteit van Filadelfia. Op grootscheepse wijze, zoals de Verenigde Staten dat kunnen doen, wordt deze expeditie door uitstekende Assyriologen (Robert Francis Harper en H. V. Hilprecht) en door een staf van architecten, tekenaars en hulpkrachten gesteund.

Deze eerste expeditie naar Nippur ondervindt evenwel al spoedig een onvoorziene stoornis. Rondzwervende horden bedoeïenen, die zich als eigenaars van de puinheuvels beschouwen, vallen het Amerikaanse tentenkamp aan. Waarschijnlijk hebben de Amerikanen zich nog niet vertrouwd gemaakt met de gewoonte van het land om de Arabische sjeiks een soort belasting voor elke te werk gestelde hulparbeider te betalen of hun vertrouwenslieden voor geld en goede woorden aan te stellen.

Hoe het zij: de bedoeïenen dwingen de verblufte geleerden uit Filadelfia door wild gepaf tot de terugtocht. De onderneming moet worden afgebroken. Tenslotte gaat het echter om de zonen van die pioniers van Amerika die het destijds nog met de aan strijd gewende Indianenstammen aan de stok hebben gehad. Zij laten zich door de onverwachte tegenslag van Nippur geenszins bang maken, doch komen het volgend jaar terug. Peters vindt de middelen om de sjeiks van de bedoeïenen tevreden te stellen, wordt nu prompt met rust gelaten en begint diep te graven. De Amerikanen graven sleuven en boren gangen in de aarde en ontdekken al spoedig dat ze met een zeer groot aantal bouwperiodes te doen

hebben. Deze gaan van de oudste tijden van de Sumeriërs tot in de late Assyrisch-Babylonische geschiedenis.

Van 1893 tot 1896 en van 1899 tot 1900 zetten de Amerikanen hun werk op het heuvelterrein van Nippur voort. Alsof het de gewoonste zaak van de wereld is, verlaten zij Nippur met rijke vondsten, met zegelcilinders, werktuigen, sieraden, beeldwerken en met duizenden schrifttabletten van verschillende ouderdom.

Zij zijn hun diepteopgravingen met de zekerheid van een slaapwandelaar midden in het religieuze centrum van Sumer begonnen: in het 'Rome van de Sumeriërs'.

Eerst na de Tweede Wereldoorlog verschijnt, op initiatief van de universiteit van Chicago, een nieuwe groep onderzoekers van de Verenigde Staten in Nippur. De weer ter hand genomen diepteopgravingen leggen bijna 20 boven elkander liggende lagen van nederzettingen bloot. Zij omvatten een tijd van drie millennia tot aan de geboorte van Christus.

Hetgeen in Nippur aldus werd begonnen, houdt nog heden het onderzoek in spanning. Vooral verwekt Nippur in de koele atmosfeer van exact onderzoek een soort ziekte, die noch door het Zuid-Mesopotamische klimaat noch door muggen of slangen wordt veroorzaakt, maar eenvoudig een ziekelijk verlangen naar nog meer documenten van de Sumeriërs is.

Wederom begint de Bijbel een belangrijke rol te spelen. Want in Nippur worden oorkonden ontdekt waarin de naam van het langs de stad voorbij stromende kanaal is vermeld: de Kabar of Kebar. Dat is het Grote Kanaal, waaraan de slachtoffers van de Babylonische gevangenschap zich na de verovering van Jeruzalem moesten vestigen. Onder dezen bevond zich ook de profeet Ezechiël, wiens oudtestamentisch geschrift begint met de woorden: „*In het dertigste jaar, in de vierde maand, op de vijfde van de maand, toen ik te midden van de ballingen aan de rivier de Kebar was, werd de hemel geopend en zag ik gezichten van Godswege.*” (Ezech. 1 : 1) .

In Nippur, waar 2500 jaar later de Amerikanen graven!

Ezechiël zag in het land van de Chaldeeën, aan de rivier de Kebar" vier dieren aan de van vuur glanzende hemel. Volgens zijn beschrijving „*geleken hun aangezichten ter rechterzijde op dat van een mens en dat van een leeuw; . . . ter linkerzijde op dat van een rund; ook hadden alle vier het aangezicht van een arend.*” (Ezech. 1:10).

Al deze dieren hebben wij reeds als cultische dieren en gemengde wezens van Mesopotamië ontmoet. Er waren ook arenden die leeuwenkoppen, en stieren die mensenhoofden droegen, onder. Ook van de betekenis ervan is men zich reeds bewust geworden. Ezechiël heeft niet overdreven. Door hem weten wij thans volkomen zeker, dat het Godsdieren zijn, die hij aan de hemel heeft gezien. En daar komt het op aan. De stieren met de grote vleugels of de leeuwen met de vleugels zijn hemelse wezens. Het zijn geen engelen, doch verschillende cultische dieren van de maan. Eerst later werden deze uitgelegd als sterrenbeelden en werden ze tenslotte voorlopers van de dieren van de dierenriem.

Lang, heel lang voor het ontstaan van de dierenriem hebben deze wezens reeds in de eredienst en het geloof van de Sumeriërs, vervolgens van de Babyloniërs en Assyriërs en tenslotte bij de Perzen en alle latere volken bestaan. Zo verwonderlijk en gemakkelijk te begrijpen kunnen bijbelse geschiedenis en profetie blijken te zijn in Nippur, ten zuiden van

Babylon, in het Rome van de Sumeriërs, aan een kanaal, dat Kebar heette.

In Nippur vonden de Amerikanen ook handelsdocumenten van een groothandel Marasju. In deze documenten zijn Israëlitische namen te lezen, zoals Nathanaël, Haggai enz. Het zijn namen van klanten van de groothandelsfirma Marasju, die vermoedelijk door de kinderen of kleinkinderen van de naar Nippur weggevoerde Israëlieten is opgericht.

Nippur vertoont echter ook geschiedenis die veel ouder is dan de tijd van de Babylonische gevangenschap. Blijkbaar gaat het daarbij om hetzelfde kanaal waaraan Ezechiël zijn gezichten had.

Er duiken in de Nippurdocumenten oeroude godenmythen op b.v. de mythe van Enlil en Ninlil, die aldus luidt:

“Enlil is een jongeling, Ninlil een maagd. Haar moeder waarschuwt haar maagdelijke dochter Ninlil ervoor alleen in het kanaal van Nippur te baden. Een jonge man zou haar geweld kunnen aandoen. Ninlil luistert niet naar haar moeder en baadt in het kanaal. Daar kom Enlil. Hij ziet de schone maagd in het bad, tracht haar te verlokken en wanneer hem dit niet gelukt, verkracht hij haar.

Ninlil wordt zwanger, en wanneer haar tijd gekomen is, baart zij de maan. Op haar tocht naar de onderwereld, waarheen zij de god Enlil, de vader, vervolgt, draagt de maagd de maan nog onder het hart. Maar de nieuw ter wereld komende maan mag natuurlijk niet in de onderwereld worden gedragen, en dus wordt zij van de maagd weggenomen. Een tweede maan wordt in haar verwekt, die speciaal bestemd is om de maagdelijke moeder naar het hiernamaals te vergezellen: de afnemende, de stervende maan.”

Een Sumerische godenhymne dus over de zoon van de maagd en over het verschil tussen twee verschillende maanzonen: de ene als pasgeborene, de andere als stervende in een langdradig en zeer gecompliceerd verhaal verborgen, uit de geloofswereld van de Sumeriërs. Uit deze mythe laat zich ook verklaren waarom op Sumerische monumenten zo vaak twee horens dragende dieren voorkomen: omdat tussen de beide sikkels een groot onderscheid bestaat. Bovendien zijn het dezelfde Sumeriërs wier hymnen getuigen dat de maan een „heilig hemelschip” en een „lichtende stier” is.

Een van de voornaamste plaatsen van de maancultus zo weet thans de Sumerologie te vertellen was Ur.

De bibliotheek in het riet

In 1902 ondernemen de in Babylon werkende Duitsers een nieuwe poging om in het Sumerische gebied van Zuid-Mesopotamië een plaats te vinden waar hun een zelfde succes beschoren zal zijn als de Britten in Ninevé met de bibliotheek van Assurbanipal, de Fransen met de archieven van Mari en Lagasj en de Amerikanen in Nippur hebben behaald.

Uit Berlijn worden dringend hulpkrachten gerekwireerd jonge, energieke architecten. Dan houden zij in Babylon krijgsraad. De beroemde en wegens zijn kritiek gevreesde professor Friedrich Delitzsch besluit daarin van de Babylonexpeditie een groep af te zonderen die haar geluk in een geheimzinnig gebied ten zuiden van Babylon moet beproeven: in Fara, zuidelijk van Nippur, waar de Amerikanen arbeiden.

Robert Koldewey en Walter Andrae nemen tijdelijk de klaarblijkelijk niet eenvoudige taak op zich.

Reeds de opmars biedt aanzienlijke moeilijkheden. In een broeiende hitte midden juni 1902 moet het laatste deel van de weg door uitgestrekte, van slangen en insecten wemelende rietbossen van het Afedsj-moeras worden afgelegd. Slechts met behulp van schuitjes van de inheemsen kan men het klaarspelen. De bootjes zijn uit riet en aardpek samengekit. „Het is hier geen beschaafde streek”, steunt Walter Andrae.

De moerasbewoners huizen daar in rieten hutten, die al vijfduizend jaar geleden door de Sumeriërs voor verouderd werden gehouden. Zelfs de eerwaardige dorpssejk leeft in een 'rietpaleis'.

De reeds van de eerste ervaringen van de Noord-Amerikanen in Nippur op de hoogte zijnde Duitsers verschijnen uit voorzorg tot de tanden gewapend. Ze hebben geen lust zich door de wantrouwige en verstokte rietbewoners, die het bezoek helemaal niet in de haak vinden, plotseling op de vlucht te laten jagen. Dit zou wel eens te midden van deze gevaarlijke moerasjungle een zekere dood kunnen betekenen.

Zo lijkt de Duitse Fara-expeditie meer op een veldtocht dan op een rustige, vreedzame studiemissie van de wetenschap. Alle deelnemers van de expeditie dragen voortdurend wapens bij zich en zijn voorbereid op een plotselinge aanval vanuit een of andere hinderlaag.

Maar het gaat beter dan men dacht. De geleerden proberen door geld en goede woorden het vertrouwen van de dorpsgemeenschap van Fara te winnen; zij behandelen vooral de dorpssejk onder het motto: kleine geschenken onderhouden de vriendschap met de grootste, een Spaanse grande of Britse hertog passende beleefdheid. Want het komt er voor hen in de allereerste plaats op aan tegen goede betaling mensen te krijgen voor een bezigheid die in het riet gewoonlijk niet dan met tegenzin gepresteerd wordt: voor graafarbeid, voor arbeid in het algemeen.

Daarbij blijkt verbluffend snel dat ook de rietbewoners van Fara de waarde van geld kennen en absoluut weten te waarderen. Met name de dorpssejk in zijn rieten paleis, die natuurlijk geen vinger uitsteekt, maar voor ieder van zijn arbeiders een bijzonder loon opstrijkt, is met Allah en de Duitsers volkomen tevreden. Hoe meer arbeidskrachten de Duitsers bij hem aanvragen en dat doen ze, des te groter wordt de verdienste van de sejk.

Doch zoals dit nu eenmaal ook in de rietjungle tussen Eufraat en Tigris gebruikelijk is: De begrijpelijke zucht om te bluffen van de goed verdienende mensen uit Fara laat verder gelegen naburige dorpen niet langer met rust. Op een goede morgen staan ruim 300 met veel lansen bewapende moerasbewoners uit de naburige dorpen met sombere gezichten voor het kamp van de expeditie en eisen nadrukkelijk dat waaraan zij op grond van afkomst, gewoonte en opvoeding nog slechts enkele weken tevoren in de verste verte niet gedacht zouden hebben: namelijk arbeid.

In een lange, opgewonden rede maakt hun sejk aanspraak op een evenredig aandeel in het contingent arbeiders van de expeditie.

Van dat ogenblik af moeten de Duitsers veel tijd voor langdurige, vervelende onderhandelingen opofferen, opdat alle rietmensen zoveel mogelijk in de goede stemming blijven.

Voorwaar, te denken dat de voorzaten van dit afgestompte groepje moerasmensen, dat nauwelijks begrijpt wat schrifttekens eigenlijk betekenen, dat dus hun voorzaten hier in Fara een bibliotheek zouden hebben achtergelaten, schijnt zelfs de grootste optimist van de

expeditie nogal absurd toe. Producten van de letterlijk boven Fara broeiende hitte, waren dergelijke verwachtingen meer niet!

Doch het ongelofelijke gebeurt: de Duitsers vinden spijkerschrifttabletten. Eerst komen er enkele, daarna reeksen met zeer ouderwetse teksten in Sumerisch spijkerschrift aan het licht, eindelijk een hele hoop. Vervolgens neemt de hoop zulk een grote omvang aan, dat men gevoelig van een ganse bibliotheek kan spreken.

De Duitsers zijn gelukkig. Eindelijk! Berlijn neemt met vreugde en genoegdoening van de ontdekking kennis en eist de directe verscheping van alle schrifttabletten via Basra naar Duitsland. Om voor de expeditie de vermoeienissen in het moerasklimaat van Fara iets te verlichten, lossen de geleerden elkaar af. In plaats van Walter Andrae neemt tijdelijk Arnold Nöldecke het onderzoek van Fara op zich. Het bergen en transporteren van de schrifttabletten is niet zo eenvoudig. Een en ander bezorgt de opgravers veeleer grote moeilijkheden. Want bijna alle schrifttabletten zijn ongebrand en dreigen voor de ogen van de Duitsers tot stof uiteen te vallen. Men moet ze voorzichtiger behandelen dan rauwe eieren.

De kleitabellen moeten uiterst behoedzaam uit de vochtige bodem getild, vervolgens gedroogd, gereinigd, gefotografeerd en gecatalogiseerd worden. Daarna worden ze in groepen bijeengepakt, de leemverpakking wordt gebrand. Het lastige branden van de afzonderlijke schrifttabletten kan pas in Berlijn geschieden.

Dit alles eist veel tijd. Er verlopen meer dan 8 maanden, voordat de Duitsers Fara kunnen verlaten en naar Babylon terugkeren. Maar het duurt tientallen jaren, voordat het resultaat van hun arbeid kan worden gepubliceerd.

Eerst in 1922-'23 verschijnt het door Anton Deimel opgestelde rapport, dat in hoofdzaak zegt dat in Fara drie verschillende hopen schrifttabletten werden gevonden: een verzameling teksten met economische inhoud, gepubliceerd als 'Economische teksten van Fara'. Ten tweede een verzameling 'schoolteksten'; dat zijn kleitabellen, identiek met de schoolschriften uit onze jeugd. De schrijfoefeningen van Sumerische leerlingen zijn daarop vereeuwigd. Bijgevolg bezat Fara duizenden jaren geleden een schrijfschool.

Voor de taalwetenschap het meest interessant blijkt de derde hoop te zijn, met behulp waarvan de 'lijst van archaische spijkerschrifttekens' kan worden uitgegeven.

Eindelijk wordt uit de schrifttabletten ook de naam van de oude stad bekend, die eens lag waar thans de rietmensen van Fara huizen: Sjurupak.

De gehele archeologie wordt door de stadsnaam Sjurupak als geëlektriseerd. Dat is toch de naam van de stad waarin de Babylonische Noach leefde en waar hem de goddelijke raad werd gegeven de ark te bouwen!

Zo staat het geschreven op de spijkerschrifttabletten uit Ninevé die George Smith ontdekt en gepubliceerd heeft: „Gij man van Sjurupak, bouw uzelf een schip en verlaat have en goed en red uw leven! Neem het zaad van al wat leeft met u mee in een schip van goed berekende afmetingen!” (vgl. blz. 64 e.v.).

Utanapisjtim heette die Babylonische of Sumerische Noach, en Ea heette de goedige god die hem de raad gaf het schip voor de zondvloed, de ark, te bouwen.

In Fara dus, waar vroeger Sjurupak lag, gebeurde dit! Daar waar zich heden de

rietmoerassen uitstrekken en een afgestompte troep rietbewoners huist, sprak de god tot Utanapisjtin en deed hem de ark bouwen. Zij landde niet op de Kaukasische Ararat, zoals in de Bijbel geschreven staat, doch, volgens BabylonischSumerische versie, oostelijk van de Tigris op een berg Nisir.

Archeologen uit alle landen trekken naar Fara Sjurupak. Met de Bijbel in de hand staren zij in de zwijgende moerassen in het riet. Maar daar kan men geen raad en geen inlichtingen vinden.

11. URUK, DE STAD VAN DE MAAGD

De meesteres van de avond, Inanna, de Hoge, altijd zal ik prijzen Inanna, de maagd ... In de avond is zij de vreemdsoortige ster, die de heilige hemel vervult van haar licht.

UIT EEN SUMERISCHE HYMNE AAN VENUS

Halverwege tussen Babylon en het 'Land van de Zee' aan de Perzische Golf ligt in een waterloze woestijn een heuvelterrein dat reeds door de Brit Loftus in de onstuimige beginjaren van oosters bodemonderzoek omstreeks 1850 afgetast was. Naar de dichtstbij gelegen nederzetting van inheemsen wordt het 'Warka' genoemd. Destijds had Loftus in Warka muurgedeelten blootgelegd en ook enige schrifttabletten gevonden. Bijzonder interessant vond hij overigens het hele heuvelterrein niet, zodat hij het ongestuurd land spoedig weer verliet. Sindsdien droomde het, afgezien van enkele Arabische opgravingen met het doel te roven, ongestoord door het lawaai van de bedrijvige wereld, van zijn groot verleden. Nochtans was Warka niet vergeten.

In 1912 geeft Berlijn de Babylon expeditie opdracht om in Warka bij wijze van proef te graven. Koldewey dirigeert om te beginnen twee van zijn beste mensen Julius Jordan en Conrad Preuszer naar Warka.

Tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog arbeiden de Duitsers het gehele jaar door. Afgezien van het ontdekte ruïneveld van de reusachtige tempel Bit resj, vinden zij in de eerste tijd geen noemenswaardige zaken waarover museumdirecteuren zich zouden kunnen verheugen. En wederom wordt Koldewey verweten dat hij door zijn graafmethoden de bedoeling van Berlijn uit Warka grote vondsten te halen, frustreert.

Maar Koldewey kon toen niet weten dat de Eerste Wereldoorlog zijn op lange tijd berekend graafplan zou doorkruisen. Bijna 14 jaar later keren de Duitsers met jongere krachten naar Warka terug. Wanneer in 1927'28, in gelukkige samenwerking met een hele reeks voortreffelijke assyriologen, het nieuwe werk begint, opent zich in het heuvelgraf van Warka de poort tot de wonderen.

De intussen aangelegde Bagdad spoorweg brengt de opgravers, voor zover zij zich niet bedienen van auto's, vlugger en goedkoper naar de plaatsen van opgravingen en weer terug. Het is niet meer noodzakelijk om ter wille van tijd en kostenbesparing zonder onderbreking het hele jaar door te graven. Meer en meer beperkt zich het verblijf in woestijn en moeras tot de wintertijd met zijn draaglijk klimaat. In de zomer daarentegen arbeiden de leden van de expeditie in het vaderland aan het uitwerken en publiceren van de resultaten van hun onderzoek. De Duitsers stellen voor de zomermaanden inheemse wachten aan, die het terrein van de opgravingen bewaken.

Hoe opgravers leven

„Het is niet zo eenvoudig” aldus bericht Wilhelm König, tijdelijk medewerker van de Duitse Warkaexpeditie, „in Irak een opgraving op gang te brengen. Allereerst moet van de administratie van oudheden van de staat de vergunning daartoe worden verkregen. Indien deze verleend is, moeten met de regering onderhandelingen worden gevoerd om de

veiligheid van de expeditie te verzekeren. Deze berust op een reële basis: de Arabische sjeiks van het desbetreffende gebied sturen een vrij groot aantal arbeiders naar de opgraving, waar zij de zeldzame gelegenheid hebben lonen te ontvangen. Van dit geld nu heffen de stamhoofden belastingen, en zo hebben allen belang bij de ongestoorde voortgang van het graven. Bovendien sturen alle sjeiks ook nog bewapende bewakers overeenkomstig hun aandeel in het ter beschikking stellen van arbeiders. Op deze beproefde manier worden de Europeanen die vele maanden in de woestijn leven, persoonlijk beschermd."

Vervolgens moet het kamp van de expeditie worden opgericht: de woonruimten, magazijnen voor het bewaren van de vondsten, donkere kamers voor het ontwikkelen van de gemaakte foto's, een keuken, verblijven voor de bedienden en de bewakers, garages en gelegenheden om te baden.

Badgelegenheden voor een dozijn Europeanen, die er meermalen per dag dringend behoefte aan hebben het stof en zweet af te wassen.

Dan de woonhutten van rietmatten voor de Arabische arbeiders, hun vrouwen en kinderen. Tenslotte het smalspoor, dat het afval naar veraf gelegen plaatsen moet vervoeren, opdat het niet juist daar waar men misschien over één of over tien jaar wil graven, in de weg ligt.

Is eenmaal alles enigszins draaglijk ingericht, dan begint een lang leven in een troosteloos milieu, dat door geen Europese vrouw wordt opgevrolijkt. De Amerikanen en Fransen brengen daarom niet zelden hun echtgenoten mee. Weliswaar stellen zij de voorwaarde dat de dames in het kader van de werkzaamheden van de expeditie een echte baan op zich nemen, die zodanig beslag op hen legt, dat zelfs de eentonigste omgeving met haar ongedierte, haar onvermijdelijk vuil, ja, zelfs het gevaar hun Evanatuur niet meer opvalt. De neiging een of andere uit verveling voortspruitende wens te ontwikkelen onderdrukken de wijzen uit de Verenigde Staten door ze volledig aan het werk te zetten.

Bij de Duitsers is het anders. Koldewey verklaart zich tegen deelneming door vrouwen. Nog na de Eerste Wereldoorlog, wanneer Koldewey niet meer in Mesopotamië vertoeft, wordt met zijn beginsel door de inmiddels tot meer dan tien Europeanen aangegroeide Warka-expeditie rekening gehouden. Het enige vrouwelijk wezen dat als architect en ingenieur uit hoofde van haar beroep nauw met de expeditie samenwerkt, zit op een afstand van 4000 km hemelsbreed in Berlijn.

Zo men al zonder de teder zorgende hand van vrouwen in Warka moet leven zonder water gaat het helemaal niet. En water moet naar Warka worden gesleept, dag aan dag; elke druppel is afkomstig uit 5 km ver weg gelegen watergaten.

250 medewerkende Arabieren en een dozijn Europeanen verbruiken veel water. Indien het niet tijdig kwam opdagen, dan dreunde de grond op het ritme van de springende en stampende Arabieren. „De omhoog schokkende handen houden niet”, zo schrijft Këinig, „zoals vroeger speren en geweren vast, maar de mandjes waarin het afval wordt weggedragen, en de kefijeh, de hoofddoek met de slangachtige agal. Als een spreekkoor schreeuwen zij op de stotende maat van de hosse (de krijgssdans), totdat ze uitgeput zijn, een snel gevonden vers van ongeveer de volgende inhoud: „Wij hebben dorst, maar de beg is streng!” Maar ook wij 'begs' (vorsten) hadden het zwaar te verantwoorden met het water, zowel bij het fotografisch werk als bij het drinken.

Aanvallen als van dysenterie waren aan de orde van de dag, evenwel alleen bij ons (Europeanen) ; de Arabieren doet het water helemaal geen kwaad. Maar ook de jakhalzen scheen het goed te bekommen; als het werk afgelopen was, slopen zij naar de grote waterpotten op het terrein van de opgraving en laafden zich daaruit."

Na de rusttijd kwamen de zieken vol vertrouwen naar de blanke sahibs. In Warka was er weliswaar geen Duitse arts, maar de veelzijdige en flinke Wilhelm König behandelde de zieken met geluk en handigheid op zijn manier. Soms waren het eerder paardemiddelen, maar ze werden doorstaan. Vol vertrouwen in de blanke medicijnman toonden zij hun zieke plekken, de „steen in hun lichaam”, de kwetsuren en breuken, de ontstoken ogen. Maar de geneesmiddelen moest König dadelijk zelf toedienen, anders werden ze liever verkocht in plaats van ingenomen.

Ja, ze zijn dankbaar, deze nakomelingen van de Sumeriërs! „Haya, haya sahib!” schreeuwen zij en waarschuwen voor de slangen. Daar ligt zij onder stenen. Het is een hoornadder met zwart-wit-rode tekeningen op de rug en twee kleine 'duivelshorentjes' op de kop een horens dragende slang!

O ja, men herinnert zich niet alleen het Gouden Kalf of het goddelijke lam dragen horens, ook de duivel doet dat. Goed en kwaad vloeien uit dezelfde bron. Maar wanneer is het goed, wanneer kwaad? En waarom?

De bedoe nen haten de slang als haast geen ander dier. Ze zijn er bang van; zij slaan haar schreeuwend dood. Religieuze fobie?

Voor de stieren van klei met de dikke horens en de zwarte kronkelende streep op de rug, zoals deze uit het puin van Warka te voorschijn komen, gevoelen zij geen angst.

De stad

Schrifttabletten en inscripties uit Warka verklaren de oude naam van de daar begraven stad: Uruk. De Bijbel noemt haar 'Erech', en wel onmiddellijk na Babylon (Gen. 10 : 10). Erech kenden de oude Grieken nog onder de naam Orcho  als zetel van een beroemde school van geleerden. Daarna verdween de naam uit de geschiedenis. In de 3de eeuw na Chr. werd Uruk door zijn bewoners verlaten. De inval van de Perzische Sassaniden veroorzaakte het einde. Sindsdien waren de gebouwen van Uruk verlaten. Zij veranderden in niet te stuiten verval in een terrein van rampzalige puinhopen, waaruit hier en daar de rest van een muur omhoogstak.

Alleen al de tijd die van het bouwen van de eerste stadsmuur tot aan de uittocht verliep, bedraagt vrij nauwkeurig 3000 jaar. Er is geen stad ter wereld die op een dergelijke lange levensduur kan wijzen ook Rome en Babylon niet.

Omstreeks het midden van het 3de millennium v or Chr. strekte Uruk zich binnen een bijna 10 km lange dubbele muur uit, waarop telkens op een afstand van ongeveer 10 m van elkaar 800 wachttorens stonden. Slechts twee grote poortgebouwen in het noorden en zuiden verschaften toegang.

Maar niet daarin ligt het wonder van Uruk. Dit ligt veeleer in iets anders. En dit andere verklaart waarom Uruk voor onze tijd een bedevaartplaats van de archeologie is geworden.

De drempel van het schrift

Uit de jarenlange, tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog volgehouden en

door de noodlijdende gemeenschap van de Duitse wetenschap gesteunde opgravingen is gebleken dat in Uruk het antwoord was te vinden omtrent de belangrijkste gebeurtenis in de cultuurgeschiedenis van de mens: in de bodem van Uruk vertoont zich namelijk voor het eerst duidelijk de drempel waarover de mens uit de duisternis van een verleden zonder naam het verlichte rijk van de geschreven geschiedenis binnentrad.

Met de uitvinding van het eerste beeldschrift van het Oosten begint de tijd van de leesbare documenten en daarmee naar het begrip van een aan de letter hechtende wereld de historische tijd. Wat vóór die tijd ligt, wat dus niet geschreven staat, is prehistorisch, omdat het zonder schrift en schijnbaar anoniem is. Daarom begint in de opgravingslaag IV van Uruk de geschiedenis. Daar liggen namelijk de oudste geschreven stukken een begrip dat overigens veel beter bij kleitabletten dan bij papier past die tot dusver in Azië zijn gevonden.

Met Uruk en zijn schriftdrempel eindigen de raadsels echter niet integendeel, zij beginnen pas.

Want Uruk toont weliswaar in laag IV de drempel waarover de mens het tijdperk van de documenten betrad maar deze gedenkwaardige drempel naar de historische tijd bewijst ook dat de mens een wereldbeschouwing met zich medebracht die 'af' was.

Een verbazingwekkende rijkdom aan symbolen bewijst het. In 18 duidelijk van elkaar te scheiden lagen van vestigingen waarvan laag IV de schriftdrempel kenmerkt ligt deze rijkdom voor de verbaasde ogen van de moderne onderzoeker uitgespreid.

Hier moet evenwel iets ingelast worden: Uruk is niet zonder meer de plaats van de uitvinding van het schrift. De oudste sporen van schrift stammen uit West-Europa. Daar staan zij aan de ingang van de Spaanse grot van Pasiëga. Deze grot was blijkbaar een onbewoond heiligdom van de mens uit de ijstijd, dat slechts tot cultische doeleinden werd betreden. In de grot bevonden zich een op een altaar gelijkend steenblok en een vuurstenen mes.

Aan de ingang van de grot zijn echter een paar voeten en een op een schip gelijkende afbeelding met raadselachtige bovenbouw 'geschreven'.

De voeten betekenen in alle beeldtalen van de wereld natuurlijk 'gaan' en het eigenaardige teken van het schip zou op de cultische betekenis van de grot kunnen wijzen. Misschien was de maansikkel bedoeld.

Een hedendaagse geleerde, Friedrich Behn, meent dat het beeldschrift aan de ingang van de grot van Pasiëga betekent: „*Toegang verboden*”!

De meest belangwekkende vondst van schrifttekens uit de ten einde lopende ijstijd stamt echter uit de beekgrot van Mas d'Azil in Frankrijk. Het gaat om vele honderden kiezelstenen, waarop met rode verf tekens zijn geschilderd. Het zijn geen beelden meer, maar formele 'letters'.

Ook uit het jongere stenen tijdperk worden op Europese bouwsels van grote stenen herhaaldelijk gelijksoortige tekens aangetroffen. Zij gelijken zo sterk op de letters uit de ijstijd, dat een oeroud verband moet worden aangenomen. De meeste tekens zijn afkomstig uit Bretagne in Noord-Frankrijk, sommige ook uit andere Franse en West-Duitse gebieden. Met deze sporen breekt evenwel de uit het duister van de ijstijd opduikende keten van schrifttekens plotseling af. Men zou aan een nog smeulend vuur kunnen denken, dat

opvlamt, uitdooft en weer oplicht.

In Uruk aan de Perzische Golf begint omstreeks de overgang van het 4de naar het 3de millennium vóór Chr. de vlam opnieuw op te lichten, om vanaf dat ogenblik niet meer uit te doven.

Dat is het ene wat Uruk de vorsende archeologie weet te zeggen. Maar het andere is nog belangwekkender.

Tekens in een tijd zonder schrift

De bewijzen van geestelijke uitingen van de mens gaan ver over de drempel van de schrifttekens tot het duister verleden terug. Niet slechts in Uruk. Zij reiken vanuit de vroege geschiedenis tot in de prehistorische tijd.

Weliswaar bestaan deze bewijzen niet in beeldschriften of spijkerschriften, maar ze vormen een geheel andere wereld: namelijk cultische beelden, religieuze symbolen. In massa's zijn dergelijke religieuze symbolen in de prehistorische graven te vinden. Uit de toestand en de houding van de lijken is de symboliek net zo herkenbaar als uit de grafgiften en uit tal van andere dingen.

Wanneer men de geschiedenis van die 'symbolen' volgt hun betekenis, hun vermenging of verdringing, hun opkomst of ondergang dan tekent zich ook documentaire geschiedenis af lang voor de uitvinding van het schrift. Ook zonder schrifttekens kan dan een geschiedenis worden gelezen die angstwekkend rijk aan spanningen is.

B.v. de geschiedenis van het gemengde wezen met de horens en vleugels, met de arends- of leeuwenpoten, met de vis of slangenschubben. Of de geschiedenis van het Gouden Kalf, dat in een lam verandert en in een heilige vis.

De symbolen van Uruk

Het is haast niet mogelijk alles op te sommen wat in de vele vestigingslagen van Uruk uit een tijd zonder schrift werd gevonden. Het meeste wijst op heel bepaalde, geprononceerde en ook wel met elkaar versmolten voorstellingen en begrippen: een liggende ram van zwarte steen. In zijn rug is een stuk zilver bevestigd. Misschien behoorde dit 'lam' eens tot het cultisch gerei of bij een processiestang.

Bij andere bijzondere tekens vallen steeds weer de horens dragende dieren op. Ook twee met elkaar verbonden vissen komen voor. Daarbij de reeds bekende gemengde wezens.

Het interessantste zegel van Uruk is echter een dat twee fabeldieren vertoont, die om zo te zeggen slangenhalzen kregen. De poten zijn, naar het schijnt, stierenpoten, de koppen doen denken aan leeuwen. De over elkaar gekruiste staarten omlijsten een vliegend dier, dat, eveneens een gemengd wezen, een honden- of leeuwenkop bezit.

De slangenhalzen zijn zo ineengevlochten, dat zich in het midden een cirkel, een ronde schijf, vormt. Het hele beeld drukt klaarblijkelijk een bepaalde cultische idee uit. Maar het is nog veel interessanter: het vertoont namelijk een verbluffende gelijkenis met de voorstelling op een leisteentablet van de Egyptische farao Narmer uit de tijd van de stichting van het rijk aan de Nijl in het begin van het 3de millennium vóór Chr.

De maanstieren van Uruk

In de diepste lagen van Uruk lagen beschilderde stierenfiguren van klei. In de volgende

lagen blijkt duidelijk wat de stier (resp. het rund) met religieuze opvattingen te maken heeft. Daar werd namelijk een uit steen gevormd, liggend rund aan het licht gebracht. Op zijn romp zijn, over het gehele lichaam verdeeld, achtbladige rozetten gegraveerd het teken van Venus-Inanna, de Sumerische stadsgodin van Uruk.

De ogen van het rustende cultische dier waren vermoedelijk gekleurd ingelegd, en ook de ontbrekende, afgebroken horens waren misschien eens van zilver of goud, evenals de oren. Het lichaam is doorboord. Waarschijnlijk was het op een processiestang of aan een altaar bevestigd geweest.

Een cultische kruik uit dezelfde tijd van Uruk ongeveer omstreeks het midden van het 3de millennium vóór Chr. vertoont aan de onderkant stieren en bij de opening voor het schenken twee leeuwen. Met andere woorden: stier en leeuw spelen reeds in de vroege eredienst van Uruk een belangrijke rol: maansikkel en volle maan.

Tweeduizend jaar later dragen de leeuwen bij de Isjtarpoort van Babylon de stierenhorens aan het voorhoofd. Uit de oude bodem van Uruk - uit de lagen IV en VI kwamen kleine eivormige voorwerpen te voorschijn. Blijkbaar waren het amuletten. Het schijnt om de over geheel Voor-Azië en Europa verbreide cultus van het maanei te gaan, dat met Pasen door de maanhaas wordt gelegd, wanneer de volle maan schijnt. In diepere lagen, zo in laag XIV, werden scherven van aardewerk gevonden, die speciaal dienden om de als slapend liggende doden te bedekken. Nog heden brengen scherven geluk, toen brachten zij vruchtbaarheid en een nieuw leven.

In de bodem van Uruk werd ook de figuur van de reeds bekende, naakte, hurkende vrouw gevonden. De nek van de kleifiguur is doorboord; vermoedelijk was ze als hanger van een halsketting gedragen.

Eerst met dit karakteristieke teken begint het geloof van Uruk zich geheel te manifesteren, het geloof aan de Venusgodin, die zowel de moeder van alle mensen als een maagd is.

Het heiligdom van Inanna

In de winter van 1928'29 begint de Duitse expeditie met de opgraving van de tempel Eanna, het heiligdom van Inanna. Deze godin is de Sumerische voorgangster van de Akkadische sterrengodin Isjtar, de grote godin van Babylon, van Assur, van Mari en van talloze steden van het ganse Nabije Oosten.

De tempel van Inanna gaat in Uruk tot diep in het tijdperk zonder schrift terug. Op de drempel van het 3de millennium vóór Chr. werd te Uruk een tempel van Inanna uit de kostbare kalkstenen van een ouder, gesloopt heiligdom opgericht. In moeilijke reconstructiepogingen ontstaat door de handen van de ervaren Duitse architecten het beeld van een steeds weer verbouwd, vernieuwd en verfraaid heiligdom van Inanna, waarvan de muren en zuilen bekleed waren met een mozaïek bestaande uit kleine rode, zwarte en witte pinnen van klei, dat er uitzag als een tapijt.

Als meesteres van deze prachtige tempel verschijnt eindelijk Inanna van Uruk in een lang gewaad, met hoofdtooi en neergolvend haar, één hand genadig opgeheven. Voor haar ligt haar priester, wie het oudste gebruik volkomen naaktheid voor het aangezicht van de godheid voorschreef.

Voor alles toont Uruk in zijn puinhopen en ruïnen van de vele duizenden jaren oude geschiedenis van de stad de constante kracht van de Inannaverering. Nog de laatste

koningen van Babylonië hebben daar ter ere van de godin gebouwd. Juister: ter ere van de beide godinnen van de Venusster, namelijk Inanna als meesteres van de oorlog (als morgenster) en Nana, de liefdes en moedergodin (als avondster).

In deze zin brengt Julius Jordan, die jarenlang de Duitse Warkaexpeditie leidde, verslag uit over het resultaat van de opgravingen van Uruk aan de schitterende verzameling van professoren, geheimraden en directeurengeneraal, die einde april 1929 ter gelegenheid van het eeuwfeest van het Deutsche Archeologische Institut in Berlijn bijeenkwam.

Maar deze prominente vertegenwoordigers van een reeds volwassen en zelfbewuste wetenschap nemen van het geloof aan de maan en aan de maagdelijke moedergodin van Uruk kennis zonder er bijzonder van onder de indruk te komen. Zij laten door hun vele assistenten in de gehele wereld graven; en Uruk is voor hen niet meer dan een fragmentarisch beeld van een geweldig panorama van menselijke geloofsgeschiedenis.

Intussen graven de Duitsers nog heden ten dage in Uruk. Wanneer de winter nadert, maken ze toebereidselen om in de puinbergen van Uruk verder te zoeken.

Want Uruk is niet slechts een van de oudste steden van de aarde het is ook de stad waarvan het geloof aan de maagdelijke hemelkoningin nog zo actueel is. Alleen weet de grote wereld dit niet meer zo precies. Zij nam van Jordan's voordracht nauwelijks nota.

Voor de grote wereld is de tijd sedert Uruk te lang. Te lang om zich verstandelijk de bronnen van diepreligieuze wereldbeschouwingen nog te kunnen herinneren, en te kort om door de menselijke ziel vergeten te zijn.

12. DE ONGELUKSHEUVEL

*De storm, door Enlil hatend bevolen,
de storm die te gronde gericht heeft het land,
bedekte Ur als een laken,
omhulde het als een lijkkleed ..
O vader Nanna, deze stad bleef achter in puin!*

UIT EEN KLAAGLIED VAN UR

Toen de stad in puin lag, liet de vreselijke storm van de hatende god Enlil over Ur eindelijk na. Dode mensen bedekten straten en stegen, zonder dat zij en hierop legt het klaaglied de nadruk van aardewerkscherven waren voorzien. Het jammerende volk drong zich door gapende muren en hoge poorten en zocht zich een weg over de bergen her en van de liggende doden.

Hun lichamen lagen op de brede straten die anders verzamelplaatsen van de in feeststemming verkerende menigte waren. In alle straten en stegen, zelfs op de open velden, waar het anders druk van vrolijke dansers was overal lagen de hopen lijken.

Dat was de ondergang van Ur. Het was één van de ondergangen in de loop van de lange geschiedenis van Ur. Omstreeks de tijd van koning Hammurabi van Babylon in de 17de eeuw vóór Chr. moet het gebeurd zijn.

Hammurabi had Ur onderworpen, en Ur was in opstand gekomen. Daarop bestormden de Babylonische troepen de stad, plunderden de tempel van de godin Ningal en legden deze en bijna alle huizen van de stad in de as.

De sporen van de opstand en van de vreselijke bestraffing hebben de moderne opgravers nog duidelijk kunnen herkennen. Vele, zij het ook niet alle huizen, vertonen de sporen van de verwoesting. Ze waren of verbrand of verlaten. Ur moet destijds als een lege ruïne verlaten zijn.

Misschien was het de tweede of derde opstand tegen Babylon geweest. Want ook Hammurabi's zoon, koning Samsuiluna, verwoestte de muren van Ur. Blijkbaar heeft hij door de stadsmuren met de grond gelijk te maken de vernietiging die zijn vader begonnen was, voltooid.

Welke goden gediend werden, zegt de Bijbel niet. Tegenwoordig is door de opgravingen bekend dat de Heer van Ur 'Nanna' heette en een maangod was. Zijn vrouw Ningal was de 'moeder' (voorloopster) van Inanna van Uruk en van Ishtar van Babylon en Assur. Omstreeks de tijd van Abraham gold de maangod van Ur voor heer en koning van alle goden van het land, de zon niet uitgezonderd.

Zeventig jaar lang gearzeld

Wie het graf van Ur in de nieuwe tijd weer ontdekte, is, naar het schijnt, niet met zekerheid bekend. Achtenswaardige encyclopedieën beweren dat het Sir Henry Rawlinson, de held van Behistoen en ontcijferaar van het spijkerschrift, is geweest. Hij zou op de ruïnenplaats el Muqajjar (Mugheir) aan de rechteroever van de Eufraat, dicht bij de plaats

waar de SjattelHaï zich met de Eufraat verenigt, het oude Ur hebben herkend.

... Zelfs rivieren hebben hun geschiedenis en veranderen hun loop. De opgravingen wezen uit dat Ur in de oude tijd vlak bij de linkeroever van de Eufraat, dus 'aan de overzijde' van de rivier lag. Thans stroomt de Eufraat 16 km ten oosten van de ruïnen van Ur. Tussen haar en de dode stad Ur ligt Arka aan de spoorlijn van Bagdad naar de Perzische Golf. Wie dus in de tegenwoordige tijd de bijbelse stad Ur aan de overzijde van de Eufraat zocht, moest op een dwaalspoor geraken. Misschien hangt daarmee de verwarring samen die er blijkbaar heerst ten aanzien van de ontdekker van Ur in onze tijd.

Want andere lezingen zeggen dat het niet Rawlinson, doch de Britse consul van Basra, J. E. Taylor, is geweest, die in 1854 op een zijner inspectiereizen de ruïnenheuvel el-Muqajjar als de plaats van het bijbelse Ur geïdentificeerd zou hebben. Taylor zou in de hoeken van de ruïne van de tempeltoren de bouwcilinders van koning Nabonid uit de 6de eeuw vóór Chr. hebben herkend. Welnu, Taylor kon in 1854 nog geen bouwinscripties van een Babylonische koning lezen. Ook in Engeland vond hij niemand die zich voor zijn onderzoeken interesseerde. Vreemd genoeg niet!

Wat het Brits Museum te Londen toenmaals van de ontdekkers van Mesopotamische ruïnen verwachtte, waren geen bijbelse aanwijzingen, maar aldus verklaart tenminste H. R. Hall, directeur van het museum „kolossale stieren met menselijke hoofden en oneindige opschriften in het zo betoverende spijkerschrift”. Zo schijnt begrijpelijk dat van Taylor's mededeling over zijn pogingen tot het geheim van de heuvel van Muqajjar door te dringen in Londen tamelijk koel werd kennis genomen en dit bericht vervolgens 'ad acta' gelegd werd. De Arabieren noemen tell el Muqajjar de 'ongeluksheuvel'. En zo heeft het maar weinig gescheeld of de met kolossen van stieren met mensengezichten rijk gezegende Britse archeologie had bijna de roem verslapen de opgraafster van het bijbelse Ur der Chaldeeën te zijn. Deze roem deelt zij met de Verenigde Staten. Want tegen het einde van de 19de eeuw bezocht een afvaardiging van de Amerikaanse Pennsylvania universiteit de verwaarloosde ongeluksheuvel en verrichtte een kleine proefopgraving. Maar ook de Amerikanen zwegen. In elk geval publiceerden zij geen mededeling over het resultaat van hun graven. Wat merkwaardig!

Dit doet heel duidelijk denken aan een man die een goudmijn zoekt, erin begint te werken en dan verstrooid zijn schop op de schouder neemt en ophoudt. Hij gaat weg, en dan komt een hele tijd later een tweede man die ook een goudmijn zoekt, erin begint te arbeiden en plotseling, zonder een gram goud te hebben gevonden, weer ophoudt. Daarbij lag in de ongeluksheuvel van Ur de ene goudmijn naast de andere!

De vraag dus wie Ur Kasdim in de heuvel Muqajjar werkelijk ontdekte, kunnen we onbeantwoord laten. Een Duitse geleerde merkte in elk geval in gemoedelijke berusting op dat het de koopman Pietro della Valle was, die in de 17de eeuw van de grafheuvel der stad Ur enkele spijkerschrifttabletten naar Europa bracht en die aan een museum te Rome schonk.

El-Obéid

Het was absoluut toevallig dat tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog in 1918 een Britse soldaat in Mesopotamië terecht kwam wiens beroep in het burgerlijk leven assistent van het Brits Museum te Londen was: Campbell Thompson.

Thompson benutte het eentonige soldatenleven in de zwoele hitte van het land om enige ruïnenheuvels te bekijken. Toen hij in de ongeluksheuvel rondpeuterde, zag hij reeds na enkele dagen in dat zijn geringe middelen bij lange na niet toereikend waren voor een serieuze uitgraving van de reusachtige heuvel. Maar, naar Londen teruggekeerd, maakte hij het Brits Museum wakker.

Nu stuurde Londen de jonge Assyrioloog H. R. Hall naar de ongeluksheuvel, waar deze in februari 1919 voor het eerst volgens een vast plan begon te graven. Drie maanden lang beproefde hij zijn geluk, werd echter tegelijkertijd door andere interessante opgravingsplaatsen afgeleid. Hall onderzocht namelijk gelijktijdig El-Obeïd, een puinheuvel die ruim 7 km ten westen van Ur ligt.

Wat Hall daar vond, was interessant genoeg. Hij groef namelijk delen van een oeroude tempel uit het midden van het 3de millennium vóór Chr. uit. Weliswaar is het gehele tussen de rivieren gelegen land rijkelijk met tempels bedeed, maar deze oeroude tempel van El-Obeïd was niet door nieuwe bouwwerken overdekt en daardoor verwoest, maar klaarblijkelijk in zijn oude vorm bewaard gebleven.

Het oude heiligdom staat op een kunstmatig aangelegd terras, dat op muren van bakstenen rust. Een monumentale trap van kalkstenen leidde omhoog.

Aan beide zijden van de tempelingang waren leeuwenkoppen aangebracht. Ze zijn uit aardpek gevormd en met koper beslagen. De wijd geopende ogen van de levensgrote koppen zijn uit rood jaspis, witte schelpen en groen steatiet gevormd en maken met de rode, ver uitgestoken tong een vreselijke indruk.

„Toen wij om de trap heen groeven en de muur tussen deze en de veraf gelegen hoek van het platform volgden” zo beschrijft Woolley het „lagen tussen trap en muur twee 3 m hoge houten zuilen, ingelegd met paarlemoer, leisteen en rode steen, en verdere met plaatkoper beklede zuilen bestaande uit stammen van palmbomen en balken.

Vier koperen standbeelden van stieren, die rechtop stonden en hun koppen over de schouders opzij wendden, vonden wij op een hoop gestapeld liggen. Langs de muur lagen op een rij koperen reliëfs van liggend vee en daartussen stukken van mozaïekfriezen, waarop uit wit kalksteen of witte schelpen gesneden figuren tegen een achtergrond van zwarte leisteen aangebracht en met koperen stroken ingelijst waren. Overal vonden wij fragmenten of complete stukken van de ingelegde bloemen van klei met kegelvormige stengels.”

Woolley tracht het gehele beeld te reconstrueren: „Op de kornis, langs de kroon van de muur van het platform, stonden tegen de achtergrond van de tempelmuur de koperen beelden der (vier) stieren, en achter deze waren vermoedelijk de bloemen van klei op de muurvlaakte aangebracht, zodat de indruk van dieren op een weide met bloemen werd gewekt. Hoger op de façade volgde de koperen reliëffries van het liggende vee, daarboven de mozaïekfries met de scène van het melken en nog hoger de fries met vogels ..

Onder de fundamenteën van de tempel lagen twee figuren van rammen van kalksteen vervaardigd. Blijkbaar waren het eenmaal de stutten van een troon waarop het beeld van de god zat. Het heilige zinnebeeld van deze god was klaarblijkelijk het mannelijke schaap, de ram. Bij deze rammen bevond zich ook een klein albasten reliëf met afbeeldingen, die helaas sterk verweerd en nog slechts voor de helft bewaard gebleven zijn: boten in de vorm van de maansikkel met een hut of een baldakijn in het midden zijn erop zichtbaar. „Aan

één kant waren een op het hek staande man en een zeug (een beer?) in de hut afgebeeld, aan de andere kant namen twee vissen de plaats van de man en een gans die van de zeug in" aldus beschrijft Woolley het. Boven de ingang van de tempel bevond zich eens een groot basreliëf, dat een grote vogel voorstelt die twee herten bij de staarten pakt. De vogel heet 'Imdugud'. Het is de reeds uit Lagasj bekende arend met de leeuwenkop.

Voor de tempel, op korte afstand van de onderste trede van de trap naar het terras, was het altaar opgericht. Het bestond uit bakstenen. Aan de voorzijde ervan is nog een teken herkenbaar: *een ster*. Het is het teken van Venus van Inanna der Sumeriërs, resp. van Ishtar der Akkadiërs.

Zonder twijfel droeg zij vele namen. In El-Obeïd heette zij Ninkhursag (Ninchursanga) : 'Meesteres van het gebergte', misschien beter te begrijpen als: 'Meesteres van het hoge, van de hemel'.

Het heiligdom van El-Obeïd geeft met zekerheid een tijd aan. Op een grondsteen is de tweede koning uit de eerste dynastie van Ur met titel en naam genoemd: Aannipadda.

Maar wat Hall en Woolley in El-Obeïd vinden, is niet meer dan een bescheiden voorspel van de ontdekkingen in Ur.

De maan en zijn vrouw

In 1922 wordt Hall naar Londen teruggeroepen. Het museum van de universiteit van Pennsylvania in de Verenigde Staten stelt het Brits Museum de gemeenschappelijke opgraving van Ur voor. C. Leonard Woolley zal haar leiden.

Wanneer Woolley deze eervolle opdracht op zich neemt, is hij 42 jaar oud. Zijn wetenschappelijke vorming tot archeoloog ontving hij in Oxford; zijn sporen verdiende hij bij Britse opgravingen in Egypte en Nubië en daarop in Syrië.

Nu staat hij voor de taak van zijn leven voor de geweldige heuvel Muqajjar, waarin Ur begraven ligt. Twaalf jaar lang zal de ongeluksheuvel hem geen rust laten. Wanneer in 1934 de opgraving voorlopig wordt stopgezet, dan is dat niet omdat het werk is beëindigd en in Ur geen geheimen meer te vinden zijn, doch alleen omdat het enorm aangegroeide materiaal aan vondsten eerst eens wetenschappelijk bewerkt en gepubliceerd moet worden. Ook in Ur wordt een reusachtig tempeldomein ontdekt. Klaarblijkelijk hebben bijna alle vorsten en koningen uit de oudste tijden der Sumeriërs tot de grote Perzische koningen toe er minstens tweeduizend jaar lang aan gebouwd.

Woolley ontdekt tempelruimten die reeds in oude tijden zijn leeggeroofd. Maar nog is te zien dat de houten deuren eens met goud beslagen waren. Resten van dergelijke gouden platen tonen inlegsels van agaats en lapis lazuli. Gouden sterren, nagels en stralen hadden blijkbaar de houten wanden versierd.

De indrukwekkende bouwwerken stammen overwegend uit de tijd van de 3de dynastie (Ur III : omstreeks de overgang van het 3de naar het 2de millennium vóór Chr.). Ook hier vertoont zich de aanleg van terrassen, thans echter met grote binnenplaatsen, zijkapellen, magazijnen en woningen van priesters. Want het tempeldomein was gelijktijdig de zetel van het bestuur en de autoriteiten van een theocratische godsstaat. Vanuit de tempel werd het gehele leven geleid, recht beloond, onrecht bestraft, tot oorlog en vrede besloten. In naam van Nanna en zijn vrouw.

Nanna, de geweldige maangod van Ur en bij tijden koning van alle goden, is identiek met de Akkadische maangod Sin of Su'en. En waarschijnlijk strekt de cultische geschiedenis van deze grote god, die als lichtend schip en lichtende stier, als goddelijke ram, leeuw, arend, vis of slang verschijnt, zich met toenemende begripwijziging en vermenging van de Babylonische Su'en tot Tsiu der Germanen en tot het Sion van Jeruzalem uit.

De vrouw van de geweldige maangod heette in Ur 'Ningal'.

Volgens Sumerische opvatting is zij in Ur geen dochter, maar de rechtmatige vrouw. Omdat de sterrengodin Inanna-Ishtar naar Semitische mening eigenlijk een dochter van de maan is, moet Ningal noodzakelijkerwijs haar moeder zijn. Maar Ningal is, indien niet alle schijn bedriegt, dezelfde Meesteres des Hemels en dezelfde Venusster.

Zo is het geen wonder dat uit de vrouw van de maan van Ur en uit de moeder van de maagdelijke sterrengodin Inanna, die zelf moeder is, in de gecompliceerde loop van de geschiedenis van de menselijke geest tenslotte ook de maagdelijke barende ontstaat, die, als Venus, de maan niet slechts geleidt naar de maandelijke dood, doch hem ook ter wereld brengt: het ene 's morgens, het andere, op de derde dag, 's avonds.

De toren van Ur

Ook in Ur wordt de kern van het tempeldomein door een massieve toren van verscheidene verdiepingen gevormd: een ziggurat. De 2,40 m dikke muren droegen twee geleidelijk kleiner wordende verdiepingen. De torenbasis was een rechthoek, 60 m lang en 45 m breed. Van buiten voerden trappen naar het onderste terras. Daar bevond zich een ruime binnenplaats met een waterbekken en het gebouw van het allerheiligste, met een door zuilen geflankeerd altaar, met schatkamers en andere ruimten.

Evenwel konden ook hier niet alle geheimen worden ontsluitend, al kan dan ook vermoed worden wat de bedoeling is geweest. In de bodem van het terras bevond zich namelijk een zorgvuldig aangelegde, rechthoekige kuil 4% m lang, 3% m breed en ternauwernood 1 m diep. In deze kuil lagen drie lagen grote onbehouwen kalksteenblokken, waarover de geheel zuivere, roodachtig gebrande aarde was gestort. „Er was niets daaronder te vinden”, zegt Woolley, „dat een verklaring had kunnen geven voor de betekenis ervan.” Misschien was het een altaarfundament. Daarbij denkt Woolley aan de onbehouwen stenen van het altaar der kinderen Israëls ten tijde van Mozes.

Bijgevolg een symbool van de rots, die zo vaak een grote rol in de Bijbel speelt. Tot aan de rots in de Heilige Grafkerk te Jeruzalem gaat zij met de millennia door de cultus en geloofsgeschiedenis van het Nabije Oosten, omdat zij, althans oorspronkelijk, een beeld is van de hemelse rots en de hemelse boom, van de zuilen en van de staf: van de Melkweg!

Hier in Ur begon het: met onbehouwen rotsblokken, verborgen in een kuil, waarboven waarschijnlijk eens lang voor Mozes het altaar van de geweldige maangod stond.

Neen, het is geen toeval! Woolley zal vele jaren later, meer dan 1000 km van Ur verwijderd, een dergelijke kuil, opgevuld met zware stenen, vinden.

In het muurwerk van de toren van Ur vonden de onderzoekers talrijke stichtingskegels van klei met de wijdingsinscriptie: „Voor Nanna, de koninklijke zoon (!), die aan de heldere hemel licht en gebeden en ootmoedige smeekbeden verhoort ... Ik,, Waradsin, de eerbiedige vorst .. . toen de god van de nieuwe maan mij zijn goedgunstig voorteken heeft

geopenbaard, heeft hij op mij zijn levensblik gericht, heeft hij mij bevolen zijn tempel te bouwen en de plaats te herstellen; daarop heb ik voor mijn eigen leven en voor het leven van mijn vader Kudurnabug zijn huis, de vreugde zijns harten, Etemenigur, voor hem gebouwd. Als een sieraad en als een wonderwerk van het land staat het voor alle tijden.”

Bruiden van de god

Uit de talrijke opschriften en schrifttabletten van Ur blijkt dat de maangod Nanna zowel de tienden van alle opbrengsten alsook pacht ontving. Daar geldt nog onbekend was, betaalde men in producten van het land. Voor alles wat werd ingeleverd, werd een kwitantie uitgeschreven een klein, gedateerd kleitablet, waarop werd aangetekend dat „Die en Die zes pond van de beste boter, een bepaalde hoeveelheid olie, schapen, rundvee of iets anders had geleverd”.

Elke maand werd van alle ontvangsten van de tempel op een tablet de eindafrekening opgemaakt. Daarop waren in speciale kolommen de giften van elke boer, herder enz. genoteerd. De handwerkers betaalden met koper of goud en zilver, anderen weer met dierenhuiden.

Evenals alle ontvangsten werden ook alle uitgaven zorgvuldig opgetekend. Voor zieken waren er bijzondere uitdelingen. Zo ontving een man een achtste liter van de beste olie extra om zich mee in te wrijven tegen zijn hoofdpijn.

Geschiedenis! Wederwaardigheden van een stad, wederwaardigheden van de enkeling in de naam van Nanna, de god en heer van Ur.

„Op de 13de dag van de maand Elul” - zo luidt het op een kleicilinder van koning Nabonid in de 6de eeuw vóór Chr. - „werd de maan donker en trad zijn duisternis binnen; Nanna wenst een priesteres, dat was (de betekenis van de) buitengewone verschijning.”

Herhaalde offers en raadplegingen van het orakel openbaarden het tenslotte: Nanna had niemand anders tot priesteres uitverkoren dan de dochter van de koning zelf. Het oude, reeds in het 3de millennium vóór Chr. geldende gebruik moest herleven.

Dus wijdde Nabonid zijn dochter tot hogepriesteres van Nanna van Ur en verleende haar de naam Belsjaltinna. Zij was de zuster van Belsazar van Babylon.

Deze bruiden van de god vertegenwoordigden in de aardse eredienst de hemelse Venusgodin. Anderzijds namen Sumerische en Semitische koningen de rol van de lijdende, stervende en verrijzende god over. Want wat in de hemel geschiedde, moest ook op aarde geschieden en in de heilige eredienst worden voorgesteld. Uit bijna alle aardse erediensten van het Nabije Oosten kunnen de oude, ten dele oeroude voorstellingen van het hemelse gebeuren rond maan en Venus worden opgemaakt.

De slangengodin van Ur

In Ur stuit de schop der opgravers in de diepste lagen op dezelfde of overeenkomstige sporen als uit de tijd vóór de Sumeriërs in El-Obeïd kenbaar zijn: stenen werktuigen.

Nochtans bestaat er een belangrijk verschil: In Ur zitten de doden niet meer gehurkt in hun graven, maar zij liggen uitgestrekt, en hun handen zijn over het lichaam gekruist. Slechts de van oudsher gebruikelijke grafgiften vazen en kruiken, parels en armbanden, vinger en voetringen van steen of andere stoffen, bijlen en knotsen zijn gebleven. De

graven vertonen ook de bekende gewoonte de doden met scherven te bedekken of die onder het lichaam te leggen.

Woolley vindt in diepe lagen ook afwijkende vormen van begraven. De lijken liggen op hun zij en houden een schaal voor het gezicht. Over hen was aarden vaatwerk opgestapeld. De grafgiften bestonden bij voorkeur uit vaatwerk. In één graf werden 32 stenen potten gevonden. Natuurlijk is dit een heilig getal. Er komen echter ook eigenaardige menselijke figuren van klei- of aardewerk te voorschijn, die bij de lijken liggen. Het zijn vrouwenfiguren. Op de heel natuurlijk gevormde, slanke lichamen, die tot aan de navel naakt zijn en van daar af een lang, door beschildering aangeduid gewaad dragen, zit echter geen natuurlijk vrouwenhoofd. Slechts een soort pruik van donker aardpek duidt het vrouwenkapsel aan. Het is een slangenkop. Deels houden de vrouwenfiguren met de slangenkoppen een klein kind op de linkerarm of voeden het aan de linkerborst.

Er is dus genoeg aanleiding voor de archeologie om zich over verschillende dingen het hoofd te breken. Niet b.v. over het feit waarom nog heden menige vrouw als 'slang' wordt aangeduid. De Eva van het paradijs was immers niet zelf de slang, maar liet zich door deze verleiden. Maar het valt de archeologen op dat de vrouwen met slangenkoppen van Ur het kind steeds links vasthouden. Dat moet wel opvallen, omdat soortgelijke voorstellingen (ook zonder slangenkop) tot in de late tijd der Grieken steeds weer opduiken.

En aan de andere kant komt natuurlijk de vraag op waarom de slang een vrouwelijk wezen is, wanneer het slangensymbool de maansikkel vertegenwoordigt.

Is het dan voldoende, in te zien dat de maan bij de Duitsers weliswaar een man, maar bij de Romanen een vrouw is? Dat zij dus ook bij de oude volkeren van het Nabije Oosten deels mannelijk, deels vrouwelijk kan zijn opgevat?

Dan wordt evenwel de godsdienstgeschiedenis van de prehistorische en vroeg-historische tijd niet alleen verrijkt door de veelsoortige totemdieren door stieren, rammen, leeuwen, arenden, vissen en slangen naast de daaruit ontstane menigvuldige gemengde vormen, maar ook door de verschillende opvatting van het geslacht.

'Waardoor men tot het inzicht zou kunnen komen dat reeds een paar duizend jaar vóór Chr. de heilige overlevering van de maan en zijn vrouw voor de theologen der Sumeriërs en Akkadiërs als klei in de handen van de pottenbakker moet zijn geweest.

Want men moest voor de uit vele familie en stamverbanden voortspuitende, veelsoortige zinnebeelden van de goddelijke maan in het steeds groter wordend staatsverband normen vaststellen. Alleen al ter wille van de lieve vrede moest men normen vaststellen, zoals voor maten en gewichten, afstanden en munten.

Van Urnammu, een der oudste koningen van Ur, weet men tegenwoordig dat hij de 'zeven maateenheden' regelde. Hij stelde het 'bronzen Bila, de mina, de zilveren en de stenen sikkal vast'.

De koningsgraven van Ur

In de zesde winter begint Woolley in het grote veld met graven van het tempeldomein van Ur te graven. Al spoedig ontdekt hij dat er twee boven elkander liggende begraafplaatsen zijn. In de bovenste graven worden zegelcilinders misschien de voorlopers van onze tegenwoordig nog gebruikelijke lakstempels met opschriften uit de tijd van koning Sargon van Akkad gevonden. Bijgevolg zijn het ruim 4200 jaar oude graven.

Hoe oud moet dan de begraafplaats zijn die onder het veld met graven uit de tijd van Sargon ligt?

In de zevende winter (1927'28) besluit Woolley het geheim van deze diepgelegen begraafplaats uit te vorsen. In het zuidoostelijke tempelgebied stoten de opgravers met hun schoppen te midden der puinbergen op kalksteenblokken, op stenen platen en dan op een hellende, naar omlaag voerende gang. Hier worden ook resten van matten zichtbaar.

Woolley krijgt de lucht van iets bijzonders, het ideaal van iedere gravende archeoloog: een koepelgraf, de grafkelder van een koning! Van dergelijke koningsgraven droomde ook Robert Koldewey in Babylon en Fara eens, maar hij vond ze niet. Heeft Woolley thans een gelukkiger hand in de ongeluksheuvel?

Langzamerhand en met alle vereiste behoedzaamheid wordt de hellende gang blootgelegd. En reeds vertonen zich verdere sporen: Op het omlaag hellende vlak liggen de resten van de skeletten van vijf mannen. Zij liggen naast elkaar op de matten en bij hen bevinden zich koperen dolken en enige schalen van aardewerk.

Voorzichtig wordt, de matten volgend, verder gegraven. Van lieverlede wordt het hellende vlak breder, totdat het een ongeveer 9 m diep liggende, grote groeve wordt, die rechthoekig is geconstrueerd. Bij de ingang zijn de resten van een voertuig in de vorm van een slede en mensenbeenderen zichtbaar. Speelbord met speelschijven uit de koningsgraven van Ur

De slede ..., waartoe heeft men in de bijna altijddurende zomer van Zuid-Mesopotamië een slede nodig? is geen eenvoudig voertuig, maar ongelooflijk kostbaar. Aan de zijden is het versierd met ingelegd gekleurd mozaïek. Gouden leeuwenkoppen met blauwe manen van *lapis lazuli* en schelpen, kleine gouden en zilveren koppen van leeuwen en leeuwinnen wisselen met gouden stierenkoppen af.

Voor deze slede liggen de uiteengevallen skeletten van twee ezels en die van de bestuurders van de slede. Aan de dissel zijn nog de zilveren dubbele ringen te zien waardoor eens de teugels liepen. Het waren twee ezels die de slede getrokken, en twee pages die haar bestuurd hadden. Voor wie?

In de slede ligt een kostbaar speelbord, liggen gereedschappen en werktuigen. Onder de werktuigen valt, naast enkele beitels, een gouden zaag op. Onwillekeurig moet men aan de graven van Samarra, ver ten noorden van Ur gelegen, denken. Ook daar werden beitel en zaag bij de doden gevonden.

Maar Woolley krijgt geen tijd om zich te verwonderen. Want nu komen de resten van de lijken van vele vrouwen aan het licht. Het zijn tien vrouwen; ze liggen, alsof ze voor een hofceremonieel zijn verschenen, in twee rijen, en ze zijn getooid met werkelijk prachtige sieraden met gouden diademen en paarlenhals snoeren. Evenals bij de vijf lijken der mannen ontbreken ook bij deze vrouwen de anders gebruikelijke grafgiften. In plaats daarvan liggen de resten van een kostbare harp met ingelegd goud en ivoor in de groeve.

De harp is met ingelegde figuren versierd. Het zijn dieren. Een arend met leeuwenkop zweeft boven twee horens dragende dieren (rammen?) . Bij een heilige boom staan twee stieren. Bovendien zijn er nog taferelen van een gevecht tussen leeuw en stier afgebeeld; of eerder: beide dieren staan op de achterpoten en omvatten elkaar. En tenslotte verschijnt op de ingelegde versiering van de harp een 'stiermens' met stierenpoten en horens. Hij pakt twee kleine leeuwen bij de achterpoten. De harp vertoont dus religieuze afbeeldingen als versiering. Maar waarom ligt zij in de groeve bij de lijken der vrouwen?

De kist

Te midden van een onoverzienbare chaos van vaatwerk, schalen en bekers liggen de overblijfselen van een grote houten kist. Zij is versierd met een mozaïek van figuren van lapis lazuli en schelpen.

De kist is leeg. Misschien bevatte zij eens 4500 jaar geleden! dingen die gemakkelijk vergingen, zoals stoffen of kleren en linnengoed. Klaarblijkelijk behoorde de kist aan een vrouw. Aan een vorstin? Aan een koningin? Maar waar is zij waar is haar lijk?

Woolley ziet slechts grote stenen schalen, vaatwerk, gerei, potten, vazen; ze zijn van koper, steen of zilver, van email, lapis lazuli, albast, van marmer en goud. Ongelooflijk!

Er ligt een lange gouden zuigbuis, versierd met lapis lazuli, die klaarblijkelijk diende om melk of limonade uit een beker te drinken. En er staat een soort van 'avondmaalgerei', in elk geval een zilveren kan met lange hals en brede tuit, zo te zeggen klaar om te serveren op een blad.

Woolley kent deze vorm uit oude stenen reliëfbeelden, waar zij blijkbaar een religieuze betekenis hebben. Naast de zilveren kan staat een heel stel hoge, nog in elkaar gezette zilveren bekers. Daarnaast ligt een soortgelijke beker, maar deze is van goud, geciseleerd en gecanneleerd.

Nu ziet Woolley het: De geciseleerde gouden beker en het zilveren gerei met de hoge zilveren bekers zijn gecombineerd met een gouden kelk, een platte gouden schaal en een gecanneleerde schotel.

Het is niet te geloven! Zijn dit voorwerpen uit het 3de millennium vóór Chr.? Maar waar is de eigenaar of de eigenares van deze kostbaarheden? Nergens is een waardig getooid lijk te zien.

Peinzend loopt Woolley naar de kist. Zij is bijna 2 m lang en ongeveer 1 m breed. Hij kan niet precies zeggen wat hem zo magisch aan deze kist aantrekt; hij bekijkt haar, en daarna schuift hij haar iets opzij. En staat als verstijfd.

Woolley ziet een gat in de vloer, een opengebroke stenen gewelf. En dan weet hij dat hij boven een kleine stenen kamer staat. Aan zijn voeten ligt het gezochte kamergraf, de eigenlijke grafkelder.

Woolley knielt, schreeuwt om een zaklantaarn, houdt die in het gat in de stenen, staart naar beneden. Maar welk een teleurstelling! De grafkelder daar beneden is leeg.

De stoet des doods

De onderzoekers zoeken de toegang tot deze lege grafkelder van buiten. Zij graven langs de buitenmuur van het stenen vertrek en ontdekken op die manier een tweede grafkelder, een nieuw schachtgraf. En zij vinden verder ook een tweede schuin naar beneden voerend terras. Dit keer zijn het niet vijf, maar zes soldaten die daar in twee rijen liggen compleet als soldaten, met koperen speren naast zich en koperen helmen op het hoofd. De helmen zijn nog zo op de gebroken schedels gedrukt als ze eens op de hoofden der soldaten zaten, toen de dood intrad.

Achter de zes doden buigt de gang af en voert naar een grote ruimte, waarvoor zich een soort van versperring heeft gevormd. Men moet eerst deze versperring uit de weg ruimen.

Het zijn twee wagenspannen: vierwielige wagens uit het 3de millennium vóór Chr. van

hout, de wielen en de zijkanten met lange rijen parels van zilver en lapis lazuli bezet en versierd met zilveren ringen en stierenkoppen.

Het hout is natuurlijk in de loop der millennia vergaan. Maar alles laat zich reconstrueren. Zo onaangetast ligt alles in de groeve. De grauwe sporen bij de wielen der wagens tonen nog duidelijk de lederen banden dezer wielen aan.

Elke wagen was eenmaal door drie ossen getrokken. De skeletten der dieren liggen nog in de resten van hun tuig. En daarnaast, bij de koppen der ossen, bevinden zich de geraamten der stalknechten, die tot het einde toe de trekdieren bij de teugels hadden gehouden.

Binnen in de wagens liggen de resten van de lijken der wagenbestuurders. Gezeten op hun plaats, met de teugels in de hand, zo had duizenden jaren geleden de dood hen achterhaald. Welk een aanblik!

Wanneer Woolley en zijn helpers behoedzaam de gang vrijmaken een der skeletten der ossen kan geheel onbeschadigd weg getild worden, opent zich een veld bezaaid met lijken.

Tegen de buitenmuur van het stenen vertrek geleund, liggen wederom de resten van de lichamen van negen vrouwen. Zij dragen een feestelijke hoofdtooi met parels van kornalijn en lapis lazuli, gouden beukenbladeren en grote gouden oorringen in de vorm van de maansikkel. Prachtige zilveren kammen, bezet met gouden bloemen en versierd met ingelegde bladeren van blauwe lapis lazuli en schelpen, houden het haar bijeen. Ook de halstooi van de lijken der vrouwen bestaat uit goud en lapis lazuli.

Het is eenvoudig onbegrijpelijk!

De hoofden der vrouwen zijn nog tegen de muur geleund, alsof ze sliepen. Hun lichamen liggen uitgestrekt in de gang en versperren de weg. De gehele grote ruimte tussen de wagens tot aan de stenen kamer is letterlijk met lijken van mensen bezaaid.

Het zijn vrouwen en mannen, deels hofdames, deels soldaten. De soldaten dragen dolken. Een van hen bezit een bundel van vier speren met gouden punten; anderen hebben zilveren spiesen; een derde ligt bij de resten van een schild, op welks in koper gedreven reliëf twee leeuwen zijn voorgesteld, die over twee gevallen mensen heen staan.

Bij de negen hofdames aan de buitenmuur van de stenen kamer staat een harp. Weliswaar is zij in stukken gebroken en vermolmd. Alleen de koperen kop van een stier en de sierplaten die de klankbodem der harp hadden getooid, bleven bewaard.

Niet ver daarvandaan stond een tweede harp. Haar wonderschone stierenkop is van goud; ogen, baard en punten der horens van de gouden stierenkop zijn gevormd uit lapis lazuli.

De stenen kamer zelf is blijkbaar leeggeroofd. Reeds ten tijde van Abraham moet zij geplunderd zijn geweest. De rovers hadden zo goed als niets achtergelaten. Alleen de skeletten van enige mensen, vermoedelijk de dienaren, liggen zonder sieraden in het rond.

Misschien bevindt zich onder hen, tot stof vervallen, degene voor wie eens de stenen kamer is gebouwd. Niets, geen kostbare ring, geen scepter, geen voorhoofdsband bleef daarvan over. Slechts de naam van die koning of vorst bleef in het graf bewaard; op een zegelcilinder kan men hem lezen: Abargi.

In de nabijheid van de muur worden nog twee scheepsmodellen ontdekt. Het ene is van koper en reeds hopeloos uiteengevallen. Het andere van zilver is daarentegen verwonderlijk goed bewaard gebleven. Het is ongeveer 60 cm lang. Boeg en achterstevan van dit zilveren bootje zijn evenals bij de maansikkel omhooggebogen; de 'scheepsmodellen' zijn beelden van de liggende, er als een boot uitziende maansikkel.

De dodenschepen

Woolley peinst over het beangstigende traditionalisme en conservatisme van het Oosten. Want hetzelfde type boot is nog heden in de moerasgebieden aan de Beneden-Eufraat, niet ver van Ur, bij de inheemsen in gebruik. De Duitsers zijn daarmee naar Fara 'gegondeld'. Ja, zo hebben zij het type van de boot naar het voorbeeld van de maansikkel genoemd: gondel. Gondels van riet en aardpek. Dezelfde 'gondel' ligt, vervaardigd van zilver, in het graf van Abargi. Alles hebben de grafrovers gestolen alleen deze bootjes niet. Want ze zijn heilig en onaantastbaar; het zijn dezelfde boten die naast de faraograven aan de Nijl liggen, zij het ook dat ze daar veel groter en soms ook prachtiger zijn. Want met behulp van deze boten kwam de dode de koninklijke dode en zijn hofhouding in het hiernamaals.

Het zijn de dodenschepen van Noord-Europa tot aan Afrika en van de Middellandse Zee tot aan de Zuidzee. Kortom: het zijn nabootsingen van de liggende maansikkel, die over de hemelse oceaan naar het oosten vaart de zon tegemoet. Daar, in het stralende, fonkelende gebied van de zon verdwijnt de hemelboot. Daar ligt het hiernamaals! Een dergelijk dodenschip bevindt zich ook in het graf van de Sumerische vorst of koning die de zegelcilinder 'Abargi' noemt.

Maar de koningin? De vele vrouwelijke sieraden bij de kist die boven het gat in het stenen gewelf was geplaatst? Aan wie behoren deze sieraden? Waar is de koningin, en waarom is ook niet het kostbare gerei, waarom zijn niet de gouden en zilveren schalen en vaatwerk, de sieraden der hofdames en veel andere dingen geroofd?

Woolley vindt spoedig het antwoord: Alles wat zich niet in de eigenlijke, gemetselde grafkamer bevond, wat dus in de schacht van het graf slechts met aarde was bedekt, bleef onaangetast. En wel alleen omdat het zoeken naar sieraden en kostbaarheden in de met aarde bedekte groeve eensdeels te moeilijk en anderdeels ook te opvallend was. De grafrovers zouden hun misdaad niet ongemerkt hebben kunnen begaan.

Bij de gemetselde grafkamer lag de zaak anders. Zodra de rovers het gewelfde dak hadden gevonden, was het voldoende de stenen zo ver open te breken, dat een man door het gaat naar binnen sluipen en daar, onopgemerkt door de buitenwereld, naar believen plunderen kon.

Indien de koningin echter niet in dezelfde kamer als de koning lag, dan moest er ook nog een tweede grafkamer aanwezig zijn. Men moet die zoeken!

Het graf der koningin

Zoals zich laat begrijpen, verkeren Woolley en zijn mensen in ademloze spanning. Achter de gemetselde grafkelder van Abargi zoeken zij naar een tweede grafkamer en vinden die. Zij zien ook al gauw in, waarom deze tweede kamer door de rovers niet was gevonden; zij was ingestort. Het gemetselde stenen gewelf was, vermoedelijk onder de last van het zware dek van aarde, bezweken en had de gehele inhoud van de kamer onder zich bedolven.

Wanneer Woolley deze tweede grafkelder eindelijk kan bereiken, ziet hij dadelijk dat in de met kostbaarheden gevulde ruimte inderdaad de resten van het lijk ener vrouw rusten. Zij liggen op een houten baar, en aan het hoofd en het voeteneinde zitten de geraamten van twee kameniers gehurkt.

Naast de hand van de koningin men kan slechts aannemen dat het er een was staat een

mooie gouden schaal. Het bovenste deel van het lichaam is geheel en al bezaaid met talloze parels van goud, zilver, kornalijn, van lapis lazuli en agaat. Lange kettingen van dergelijke parels hangen als een mantel vanaf de hoofd en halstooi tot aan de taille neer en omsluiten het lichaam met een brede parelband van kostbare stenen.

De hoofdtooi van de koningin lijkt op die der hofdames die in de nabijheid van de door ezels getrokken slede lagen, alleen is hij nog kostbaarder. Een brede gouden band met guirlandes van gouden ringen vormt zo te zeggen het onderstel van de ganse kunstige bovenbouw, waaraan men overigens kan zien dat hij onmogelijk door natuurlijk vrouwenhaar, al is het nog zo dik en dicht, kon worden gedragen. De koningin droeg een reusachtige pruik.

Op deze pruik Woolley kenschetst haar als 'grotesk' zit een ongelooflijk rijk maaksel van gouden- beuken- en wilgenbladeren, gouden bloemen, met blauw en wit inlegwerk versierd, en alles is tenslotte door drievoudige kettingen van parels van lapis lazuli en kornalijn met elkaar verbonden en aan het achterhoofd door middel van een gouden kam bevestigd.

Nee, het is nog niet alles wat alleen al om het hoofd van de koningin aan tooi en sieraden beginnend bij de rijen kostbare, vierhoekige stenen tot aan de grote, eveneens maansikkelvormige oorringen is gevlochten dat hoofd kroont en omkranst.

Geen wonder dat het arme vrouwenhoofd, ondanks de pruik, het onder de last van een dergelijke tooi niet kon uithouden. De schedel was gebroken. Ingedrukt door de alles overheersende sieraden, ligt hij op de baar. Twee amuletten van lapis lazuli hangen ernaast neer; het ene vertoont de gedaante van een stier, het andere die van een kalf.

Het kan voor de archeoloog een troostrijke gedachte zijn dat alles zo mooi in zijn oorspronkelijke orde op de baar ligt afgezien natuurlijk van de gebroken schedel, en dat het daardoor mogelijk wordt het gehele bouwwerk van menselijke ijdelheid en zucht naar opschik, voor zover men daarvan hier mag spreken, te reconstrueren. Daarvoor heeft men slechts een goed bewaard gebleven vrouwelijke schedel uit de tijd van de koningin nodig, opdat men door een gipsafdruk en door middel van moderne technische middelen het gehele maaksel met hoofd weer kan opbouwen. Mevrouw Woolley, de trouwe helpster van haar man, vindt zulk een schedel, want de gebroken schedel van de koningin is voor dergelijke doeleinden thans werkelijk niet meer te gebruiken.

Mevrouw Woolley modelleert dus de gelaatstreken in was en laat zich door een schedelspecialist, die zich in het bijzonder met de schedels van Ur bezighoudt, bevestigen dat het gemodelleerde hoofd alle kentekenen der Sumeriërs, in het onderhavige geval op z'n minst het type, getrouw weergeeft.

Met de beschreven hoofdtooi is evenwel de rijkdom aan sieraden der koningin nog niet uitgeput. Bij de rechterarm liggen drie amuletten, en alle drie stellen een vis voor. Twee keer is deze van goud en één keer, beantwoordend aan de kleur van de hemel, van het blauwe kristal van de lapis lazuli. Nog een amulet vertoont twee horens dragende dieren. Ook deze is van goud.

Naast de dode ligt een tweede hoofdtooi, maar van heel andere vorm. Aan een diadeem zijn op stroken van wit leer duizenden en nog eens duizenden kleine parels van lapis lazuli genaaid. Tegen deze blauw glinsterende achtergrond zijn gouden gedaanten van dieren aangebracht. Het zijn zonder uitzondering horens dragende dieren. Daartussen hangen trossen granaatappels en andere vruchten, bladeren en takken alles van zuiver goud.

Gouden rozetten tussen spiralen van gouddraad, stengels, bloesems, horens, en alles tegen het hemelsblauwe sterrengeflonker van lapis lazuli. Er is absoluut geen twijfel mogelijk: Deze tweede schepping in de vorm van een diadeem kan slechts de hoofd en feesttooi van een hogepriesteres zijn! De betekenis ervan kan met het oog op de oude maangodsdienst van Ur zonder meer worden begrepen.

Sjub-ad

Wie is deze vrouw? Een koninkrijk gaven de moderne geschiedvorsers ervoor, indien ze in de Sumerische koningslijsten haar naam konden vinden! Welk een sensatie voor de wetenschap, welk een triomf voor de menselijke onderzoekende geest na 4500 jaar! Maar men vindt haar niet in de lijsten der koningen. Noch haar, noch hem: Abargi. Dat zegt nog niet veel. Morgen of overmorgen kan een gelukkig toeval deze ontbrekende lijst te voorschijn doen komen. Misschien!

Tot zolang blijven nog vele andere vragen onbeantwoord. Waren beiden tegelijk gestorven? Of hij eerst? Of zij? Waren er eigenlijk wel koninginnen die in het leven bleven, wanneer de gehele hofhouding van de koning volledig de dood inging? Of was zij helemaal niet zijn vrouw? Misschien zijn moeder? Zijn dochter? Of was alleen zij een koningin, en hij, die men niet meer kan vinden, wiens beroofd gebeente misschien, onherkenbaar, tussen de beenderen der dienaren of lijfwachten ligt, was hij misschien haar zoon een troonopvolger soms, nog geen koning? Abargi?

Nooit van gehoord! In geen enkele koningslijst te vinden. Maar zij? Hoe heette ze eigenlijk? Boven het dak, boven het stenen gewelf der grafkamer, steekt een speer uit. Vermoedelijk werd zij in de groeve met de door ezels getrokken slede en de kameniers geslingerd op het ogenblik dat de groeve met aarde werd dichtgestort. En in de vulling van de schacht van deze speer was een mooie, blauwe zegelcilinder van lapis lazuli verborgen. Daarop staat de naam: *Sjubad*. Koningin en hogepriesteres van Ur Sjubad, zo moest het luiden. Maar er staat alleen maar: Sjubad. Meer niet.

Niettemin blijft er een overvloed van berichten. De hele grafcultuur van Ur uit het 3de millennium vóór Chr. ontvouwt zich voor het moderne onderzoek. Een fabelachtige kijk op kunst en techniek uit oeroude tijd. Geen boek, geen spijkerschrifttablet, ja, zelfs geen bibliotheek zijn in staat, zij het in nog zo levendige woorden, datgene nader tot ons te brengen wat hier met de ogen te zien en met de handen te voelen is.

Door de gehele grafkamer van Sjub-ad liggen giften van allerlei aard verspreid: vaatwerk van zilver en koper, stenen schalen en aarden potten en kruiken voor spijzen en dranken. En nog een gouden beker. Dan de zilveren kop van een koe, twee zilveren platen, zilveren lampen en verscheidene grote schelpen.

Dergelijke schelpen vinden de opgravers van Ur in bijna alle graven van vrouwen uit de oude tijd. Zij bevatten namelijk schmink, groene schmink. Groen is de gebruikelijke kleur van schmink in de graven!

De schelpen van koningin Sjub-ad zijn ongewoon groot. Bij haar liggen nog twee andere schelpen, de ene van zilver, de andere van goud. Beide zijn gemaakt naar de natuurlijke vorm van schelpen. En ook zij bevatten resten van groene schmink.

Groen is de kleur van de opstanding, de kleur van het nieuwe leven. Elke bloem, elke boom en struik bewijst het, wanneer de lente komt.

De vrouwen van Ur hebben zich tijdens hun leven niet groen geschminkt, tenzij bij feestelijke processies ter ere van de hemel. Waarschijnlijk werd de vrouwen deze groene schmink voor de laatste maal op de doodsbleke wangen en oogleden gestreken, wanneer ze de laatste adem uitbliezen. Opdat zij zouden opstaan, wederkeren opdat zij weer zouden glimlachen en zuchten, wenen en lachen.

De koninklijke begrafenis

Woolley, de ontdekker van de koningsgraven van Ur, heeft geprobeerd het begrafenisceremonieel van het 3de millennium vóór Chr. te reconstrueren, zoals dit zich volgens zijn indrukken moet hebben afgespeeld.

Bij de dood van een koninklijk persoon werd eerst een rechthoekige schacht tot een diepte van 9 tot 10 m gegraven. Op één plaats werd als toegang een naar omlaag voerende glooiing tot aan de bodem van de schacht aangelegd. Op de bodem van de schacht werd dan de koninklijke grafkamer met stevige wanden en gewelfd stenen plafond opgericht. Aan één lange zijkant van deze grafkamer bleef een deur open.

Dan kwam de rouwstoet met de koninklijke dode en enige pages, die met het lijk hun plaats in de stenen kamer innamen. Deze personen werden door een giftdrank gedood dan wel verdoofd. Daarna werd de toegang tot de grafkamer dichtgemetseld. Nu volgde het tweede bedrijf van de ceremonie. De stoet van de leden der hofhouding, van de hofdames, dienaren, wagenbestuurders, stalknechten en soldaten naderde de groeve en bewoog zich over de met matten bedekte glooiing naar de bodem van de schacht.

De vrouwen van deze stoet droegen hun feesttooi en roodkleurige feestgewaden. De soldaten verschenen met alle kentekenen van hun rang, de muzikanten met harpen en lieren, en eindelijk kwamen de wagens met de ossen of de sleden met de pages, de stalknechten en wagenbestuurders. Tenslotte namen allen de hun aangewezen plaatsen in, het allerlaatst de soldaten van de wacht bij de toegang tot de glooiende toegangsweg. Ieder hield een beker of een kopje in de hand. Het was het enige wat nog nodig was. Sommigen hadden in de laatste minuten van hun aardse leven nog hun taak te vervullen. In elk geval is het zeker dat de muzikanten totdat zij het bewustzijn verloren, op hun instrumenten bleven spelen. Hun handen zaten nog verstijfd in de snaren van de harp of lier gekromd, toen men hen na duizenden jaren terugvond.

Op een commando dronken allen de giftdrank. In één geval ontdekten de opgravers in het midden van de groeve nog een grote koperen pot die waarschijnlijk het vergif had bevat. Dan gingen zij zitten en wachtten de dood af, die hen met hun koning of de koningin naar het hiernamaals zou voeren: naar een nieuw leven. De doodgravers doodden vervolgens de dieren. Zij stelden de lieren of harpen boven de reeds ineengezegen vrouwen of muzikanten op. Dan grepen zij de schoffel en bedekten de verdoofden of met de dood worstelenden met aarde. Totdat de gehele schacht dichtgestort was.

De koninklijke grafkelder PG/1237

De door Woolley blootgelegde koningsgraven van Ur vertonen geen bijzonder onderscheid in het begrafenisritueel. In één geval was het geleide van de koninklijke dode blijkbaar reeds voor het aanleggen van de groeve gedood. Normaal vond de doodsrutus echter volgens de beschreven regeling plaats.

Het beste voorbeeld van een lijkgroeve, meent Woolley, levert de koninklijke grafkelder PG/1237. Daar zijn de wanden van de schacht gedeeltelijk bepleisterd en met matten behangen. Zes lijfwachten met messen en bijlen leunden tegen de muur. Voor hen stond een groot koperen bekken.

Dicht bij deze wachten lagen de skeletten van vier harpspeelsters. Eén van hen hield nog de handen in de snaren van het instrument.

Over de gehele ruimte van het graf verdeeld lagen de geraamten van 64 feestelijk getooide en geklede vrouwen in rijen geschaard. Zij moeten zonder enige doodstrijd en allen gelijktijdig de weg naar het hiernamaals hebben betreden.

Dat het getal 64 een heilig getal is, behoeft niet speciaal te worden verklaard. Hier is het waarschijnlijk het getal der weken van 9 dagen van een Venusjaar van 576 dagen. (Het paleis van koning Nabonid bezat 64 zalen) . Dit getal 64 en de helft daarvan zijn in talrijke uitdrukkingvormen in de ruïnen en graven vanaf de Tigris tot aan de Nijl gevonden, en ze zijn niet zelden ook in de Bijbel vermeld. Of het daarbij nu om 32 koningen of 32 geofferde meisjes gaat, is van geen betekenis.

De heilige maat, het heilige getal van de Venusster waren voor bijna alle volkeren in leven en dood belangrijk. Zonder twijfel kon men ze in verschillende soorten van maten der week uitdrukken.

Vermeldenswaard is verder dat alle 64 vrouwen helrode kleren hebben gedragen, toen zij stierven. Want niet alleen groen, maar ook rood is een kleur van het leven de oudste zelfs. Terwijl de mensen uit de ijs en steentijd hun doden met rode aarde inwreven, opdat ze weer levend zouden worden, kleedden enige duizenden jaren later in Ur de vrouwen zich in rode gewaden. Groen geschminkt en in het rood gekleed, zo gingen zij de dood in.

Het koepelgraf van Mesj-kalam-dug

In de winter van 1928'29 vindt Woolley een nieuw spoor. Het leidt van een muur van leemstenen, die in het dichtste veld met graven van het lagere volk ligt, naar een aantal aarden kruiken, een albasten vaas en naar de resten van een houten kist.

In deze kist ontdekt Woolley twee naast elkander liggende dolken met gouden kling en met goud beslagen gevest. Op dit gevest is op een inlegwerk van witte schelpen te lezen: „Mesj-kalam-dug, de koning”.

Dicht bij de kist wordt een houten doodkist aangetroffen. Zij bevat het lijk van een man, maar de aankleding van de doodkist is zo bescheiden, dat zij onmogelijk die van een koning kan zijn. De opgravingen bij de ontdekte muur leggen een vierhoek bloot. Daarin neemt de gevonden doodkist maar een klein hoekje in beslag. In een andere hoek van het vierkant bij de muur wordt eindelijk een tweede graf gevonden. Het ligt onder een aangestampte vloer. Er komen vazen van koper en steen en wapens te voorschijn. Daaronder bevindt zich een nieuw veld met grafgiften. Dan volgt weer een geplaveide vloer. Het is een netjes geplaveide en gevoegde bodemlaag. Zij vult het gehele vierkant bij de muur. In deze laag ligt niet meer dan één platte schotel van aardewerk. Hij is omgekeerd en bedekt enige kleine schaaltes met spijzen, die zorgvuldig toe bereid op een mat staan. Woolley meent dat dit het de heer van de onderwereld togedachte maal is.

Onder dit plaveisel verschijnen plotseling zware blokken van kalksteen, rustend in groene klei. Deze blokken blijken dan het dak van een stenen gewelf te zijn. Blijkbaar is het door

geen rover aangetast.

Van lieverlede duikt uit de aarde het gehele koepelgraf op. Weliswaar is het reeds sterk beschadigd. De zware balken, die de koepel schraagden, zijn in de loop der tijden vergaan en bezweken. Daardoor hebben zich in de steenblokken grote gaten gevormd, waardoor men in het inwendige van de grafkelder kan zien. In het schijnsel van de zaklantaarns glinstert goud uit de grafkelder.

Een ongerepte koninklijke grafkelder!

In allerijl, maar ook met alle vereiste voorzichtigheid wordt het koepelgraf geheel uitgegraven. Tussen dit graf en het bij de muur gelegen vierkant is de aarde vermengd met as, scherven van aardewerk en beenderen van dieren. Voor de ingang tot het koepelgraf liggen de resten van drie offerschalen.

Wanneer de zware steen die de toegang verspert, op zij geschoven is, zien de opgravers onder de vermoldme resten van de dakbalken, die uit het gewelf losgebroken zijn, de skeletten van vijf mensen. Hun bescheiden kleding kenmerkt vier van hen als dienaren. Maar het vijfde lichaam is dat van een vrouw.

Deze vrouw was blijkbaar eenmaal van hoge rang. Zij draagt de kostbare hoofdtooi van de koninginnen van Ur. Een lange, gebogen gouden speld houdt haar mantel bijeen. In haar handen houdt deze vrouw een gouden beker, geciseleerd en gecanneleerd, van dezelfde soort als reeds uit het graf van Sjubad bekend is. En naast haar ligt de eerste zegelcilinder van goud die tot dusverre in de graven van Ur gevonden is.

Dit is dus de koningin.

Maar waar was koning Mesj-kalam-dug?

Niet alles wat de koningsgraven van Ur prijsgeven, laat zich in alle bijzonderheden begrijpen. Bij een ander onaangetast koningsgraf gelooft Woolley dat de kamer later nog een keer geopend en het koninklijke lijk ontvoerd is.

Waarom? Wij weten het niet, nog niet! Wij weten alleen dat er koninklijke graven op deze wereld zijn oude graven, zeer heilige graven waaruit het lijk van de koning verdween. En sommigen geloven dat de koning is opgestaan.

Zo blijft er ook met betrekking tot koning Mesj-kalam-dug en zijn koepelgraf te Ur iets over waarvoor geen verklaring te vinden is. Toch schijnt het te worden opgehelderd. Men vond namelijk nog een tweede graf van een Mesj-kalam-dug.

Het eerste kenteken van dit tweede graf was de punt van een koperen speer die rechtop in de grond stak. Daarna vond men een hele rij speren, die, met de punt in de grond, naast elkaar opgesteld waren. Het was het hoofdeinde van een vrij groot graf, waarin een houten doodkist lag. Daarnaast stond albasten en aarden vaatwerk. Daar werden ook twee met goud beslagen dolken en verscheidene werktuigen, beitels en andere voorwerpen aangetroffen.

Steeds meer giften kwamen te voorschijn. Meer dan 50 koperen schalen, kruiken, borden, ook zilveren schalen en verder stenen en aarden vaatwerk werden gevonden. Aan het voeteneinde van het graf staken weer speren en pijlen.

Toen de aarde van de resten van de houten doodkist was verwijderd, bood zich een verrassende aanblik. Het lijk lag op zijn rechterzijde. Om het lichaam lag een brede zilveren gordel. Daaraan hingen een gouden dolk en een wetsteen van lapis lazuli. Tussen de handen van de dode had men duizenden jaren geleden een schaal van gedegen goud

geplaatst. Daarnaast lag nog een grotere, ovale gouden schaal. Een derde gouden schaal stond achter het hoofd. Binnen het bereik van de dode bevond zich bovendien een gouden lamp in de vorm van een schelp.

Het lichaam van de dode was bezaaid met honderden parels van goud en blauw lapis lazuli. Bij de rechterschouder lag een dubbele bijl van verguld zilver; een tweede, enkele bijl, eveneens van verguld zilver, lag bij de linkerschouder. En achter het lijk verhief zich een verwarde hoop armbanden, parels, oorringen in de vorm van de maansikkel, gouden spiraalringen, gouden hoofdsieraden en de amulet van een gouden kalf.

Het schoonste kunstwerk van oeroude goudsmidsarbeid van Ur was echter een prachtige stormhelm van gedreven verguld zilver. Hij bedekte nog de uiteengevallen mensenschedel. Op deze helm zijn het hoofdhaar en zelfs de oren nagebootst, opdat de helmdrager ook kon horen.

Op twee gouden schalen en op de gouden lamp stond te lezen: „Mesjkalamdug, held van het goede land”.

Was het dezelfde koning? Of was het een andere, misschien een veldheer? Men weet het niet. De Sumerische koningslijsten zwijgen.

Woolley's belangrijkste ontdekking

Tot dusver kon in Ur geen graf worden gevonden dat aan een koning behoort wiens naam in de gevonden Sumerische koningslijsten aangegeven is.

Maar de graven van Ur met hun kostbare inhoud zijn de werkelijkheid de Sumerische koningslijsten behoeven dat niet te zijn. Want die zijn maar 'iets wat geschreven is'.

Misschien waren de koninklijke doden wier graf werd gevonden, slechts stadskoningen, die niet telden. Misschien werden ze om andere redenen verzwegen. Wie weet!

Wie weet hoe lijsten van de koningen ener stad, die dikwijls verwoest en steeds weer opgebouwd is, tot stand zijn gekomen? Nog in de 6de eeuw vóór Chr. voltooidde Nabonid de bouwwerken die Nebukadnézar in Ur was begonnen. Met lichtend blauwgeglazuurde tegels bekleedde hij de oude tempeltoren, die nu een gouden koepel droeg. Nog steeds heerste de maangod over Ur.

Eerst in de 4de eeuw vóór Chr. schijnt Ur definitief door zijn bewoners te zijn verlaten. De Eufraat had zijn loop zover naar het oosten verplaatst, dat de stad haar reden van bestaan had verloren. Toen pas niet door het geweld zijner vijanden werd Ur voor altijd verlaten.

Zo werd dan eindelijk het noodlot voltrokken van een stad die bijna drieduizend jaar lang in het land der Sumeriërs een dominerende rol speelde, en welker koningsgraven door de Brit Sir Leonard Woolley werden teruggevonden.

Maar Woolley's wetenschappelijke opdracht luidde niet onvoorwaardelijk oude koningsgraven te ontdekken. Integendeel, hij had de opdracht in Ur de bouwoorkonden van de oudste, historisch aan te tonen koningen te vinden uit een tijd die voor die van de reeds bekende koning Urnammu ligt.

Op een dag, zo berichtte Woolley, groef een arbeider in El-Obeïd voor zijn ogen een kleine, langwerpige tablet van wit kalksteen uit de grond. Ze bevatte een Sumerisch opschrift. De taalgeleerde Gadd, die Woolley voortdurend vergezelde, las het dadelijk voor: „*A-anni-padda, de koning van Ur, de zoon van Mesj-anni-padda, de koning van Ur, heeft dit gebouwd voor zijn meesteres ...*”

Het was de grondsteen van de tempel van de hemelkoningin een grondsteen van een Sumerische koning uit de 1ste dynastie van Ur uit het 3de millennium vóór Chr. De naam A-anni-pad-da was de onderzoekers tot dat moment nog onbekend; ook de Sumerische koningslijst noemde hem niet. Maar de naam van zijn vader, Mesj-anni-pad-da, stond als die van de eerste koning van Ur in de Sumerische lijst van koningen.

„En dat was”, zo besluit Woolley, „de belangrijkste van al onze ontdekkingen in Ur.”

13. NA DE ZONDVLOED

Toen zij oostwaarts trokken, vonden zij een vlakke in het land Sinear... Gen. 11: 2

SUMERIË

Archeologen moeten, indien zij succes willen hebben, scherp kunnen observeren en goed sporen kunnen lezen. Toen Woolley diep in de bodem van Ur een 2,5 m dikke laag slijk ontdekte, waaruit kon worden opgemaakt dat in oeroude tijden de stad door een geweldige en langdurige overstroming was geteisterd, hoorde de hele wereld daarvan op. Waren dit niet de tekenen van de zondvloed?

De algemene opwinding kwam langzamerhand weer tot bedaren, toen werd ingezien dat het in Ur slechts een plaatselijk begrensde overstroming kon hebben betroffen. Weliswaar ontdekten de archeologen ook in Uruk en Kisj soortgelijke lagen die op overstromingen wezen, in de Sumerische bodem, maar die stamden klaarblijkelijk uit totaal verschillende tijden. Tal van steden in het zuidelijke Mesopotamië zijn door die 'zondvloed' in het geheel niet bereikt. Buitendien bleek al spoedig dat ook in het overstroomde Ur het culturele verband voor en na de overstroming niet was verbroken. Van een nieuwe mensheid na de zondvloed kon dientengevolge geen sprake zijn.

Dus kan worden aangenomen dat de slijklaag van Ur haar oorsprong vindt in een verplaatsing van de rivierbedding van de Eufraat of samenhangt met de verschuiving der lagunen van de Perzische Golf, aan de oevers waarvan Ur in oude tijden lag. De geheimzinnige betovering die bijbelse woorden op de mens uitoefenen, verdween weer, toen hij zich gesteld zag tegenover de nuchtere waarnemingen der bodemonderzoekers.

Dat wil daarom niet zeggen dat de archeologie alle raadselen weet op te lossen, die uit vele waarnemingen resulteren; maar zij heeft door scherpe onderzoekingen antwoorden gevonden die het mogelijk maken een diep inzicht in de Oud-Sumerische wereldbeschouwing en haar geloofsvormen te krijgen. Zo schijnen zich in de koningsgraven van Ur in de laatste minuten van het leven tonelen te hebben afgespeeld waaruit blijkt dat niet alle vrouwen der hofhouding met rustige gelatenheid de dood zijn ingegaan.

In een der gifpotten, waarnaast een soort scheplepel lag, werden namelijk vrouwensieraden, bestaande uit goud en stenen, aangetroffen. „Vanaf die plaats”, merkt Wilhelm König op, „begon in oostelijke(!) richting ... koperen vaatwerk (bekers) op de grond te liggen. Ongeveer in het midden van de ruimte was een plaats, bezaaid met alle soorten van sierparels van goud en steen, die blijkbaar eens halskettingen hebben gevormd. Nog verderop lagen de bekers op een hoop.”

Deze gifbekers bezitten een eigenaardige vorm: ze zijn halfronde en vertonen in het midden der ronding een tepelvormige verhevenheid: Het zijn nabootsingen van de menselijke moederborst. Uit dergelijke bekers dronk men dus bij de overgang naar het leven hiernamaals, naar het nieuwe leven zoals elk kind bij de intrede in het aardse bestaan uit de moederborst drinkt.

Welk een diep inzicht in de Sumerische wereld van voorstellingen kreeg men zo! Ongeveer 30 van zulke bekers zijn thans in het museum voor oudheden te Bagdad en verdere bekers

in het Brits Museum te Londen en in het museum van de universiteit te Pennsylvania tentoongesteld. Zij tonen de weetgierige toerist of museumbezoeker hoe innig dood en leven in de Sumerische wereldbeschouwing met elkander verbonden waren.

Dat zich echter in de ketel met vergift vrouwensieraden bevonden, kan worden verklaard dit is althans de mening van Konig uit de algemene opwinding en door het gedrang dat onder de vrouwen was ontstaan toen zij hun giftbeker vulden. Daarbij kunnen de sieraden in de ketel zijn gevallen, terwijl anderen ze op de korte weg naar de hun voorgeschreven plaats stuk braken misschien daarbij tevens hun rode kleren verscheurend. Want nog heden behoort dit tot de oosterse rouwceremoniën. Zo is ook te verklaren dat bij de eerste proefopgravingen talrijke losse gouden en stenen parels zijn gevonden.

Naast dergelijke indrukwekkende ervaringen der archeologen, die rechtstreeks op oeroude en geheiligde voorstellingen van de mens betrekking hebben, staan intussen ook de uiterst profane van onze eigen tijd.

Want de Arabische hulparbeiders staken de gevonden parels stilzwijgend in hun eigen zak. Alleen wanneer de mannen der wetenschap zelf aanwezig waren, werden dergelijke parels gevonden. Of wanneer een betrouwbare voorman toezicht op het werk hield.

Het was echter tamelijk gemakkelijk het gestolene terug te bekomen. Op de volgende betaaldag maakte Woolley bekend dat voor elke gevonden gouden parel een baksjij zou worden betaald dat ongeveer het drievoudige bedroeg van hetgeen de Arabische goudsmiden plachten te betalen. Deze aankondiging werd door de Arabieren deels met diepe bevreemding, deels echter met onverholen bekommerdheid aangehoord. De volgende werkdag leverden de Arabieren een verrassend groot aantal gouden parels uit de onderzoekingsschachten af. Zij hadden de parels intussen van de handelaars teruggekocht.

Over het schrijven

Omstreeks het midden van het tweede millennium vóór Chr. ontdekten de schrijvende en op schrijven beluste schriftgeleerden van het Nabije Oosten dat men ook op houten tafeltjes, op leer en papyrusbladeren met behulp van inkt kon schrijven, en zulks sneller en gemakkelijker dan met spijkerschriftgriffels op vochtige kleitabletten, die men eerst drogen, stempelen en verpakken moest om ze enigszins houdbaar te maken.

Bij de nieuwe methode van schrijven ontstonden uit spijkerschrifttekens cursieve letters of cursief geschreven klankwaarden. Hoe meer vanaf dat ogenblik met inkt werd geschreven, des te intenser werd echter het ongeluk van de moderne archeologie voorbereid. Want bijna alles wat op hout, leer of papyrus te lezen stond, ging door weersinvloeden verloren. Het verging, vermolmde en viel tenslotte tot stof uiteen. Zelfs daar waar men zich nog van kleitafeltjes bediend en die met inkt beschreven had, wiste het vochtige klimaat in de loop van de lange tijd het schrift weg.

Zo komt het dat het moderne taalonderzoek het verlies van bijna de gehele literatuur van het Nabije Oosten (Egypte uitgezonderd, waar het droge klimaat veel heeft bewaard) uit de beslissende laatste duizend jaar vóór Chr. te betreuren heeft. Slechts spijkerschrifttabletten en de in steen gebeitelde opschriften der monumenten bleven bewaard.

Uit de oudste perioden van de Sumerische en Akkadische geschiedenis staat dus een belangrijk grotere literatuur ter beschikking dan over de tijd van Mozes tot Christus. Slechts hierdoor is te verklaren dat enige decennia geleden voor een als echt beschouwd

handschrift uit de 8ste tot 10de eeuw vóór Chr., dat gedeelten van de mozaïsche geschriften van het Oude Testament bevatte, een miljoen pond sterling is verlangd. Waarschijnlijk zou de bezitter van het handschrift dat bedrag ook terstond hebben gekregen, indien het echt gebleken was. Maar het was niet echt.

Uit de beslissende laatste duizend jaar vóór Chr., waarin de oude sterrengodsdienst in de ganse wereld moet zijn veranderd, totdat hij in de bijbelse geschriften bijna in het geheel niet meer was waar te nemen (zonder zijn psychische macht over de mens te hebben verloren), is dus slechts een zeer gebrekkig studiemateriaal aanwezig.

Ook de oudste Sumerisch-Akkadische literatuur is dikwijls slechts uit latere afschriften of uit afschriften van afschriften, met alle mogelijke fouten en vergissingen bij het overnemen, bewaard gebleven. Doordat namelijk ook ongebrande spijkerschrifttabletten niet onverwoestbaar zijn, doch verbrokkelen en eindelijk tot stof uiteen kunnen vallen. Dat verklaart ook hoe moeilijk het moderne taalonderzoek het had om ook het Sumerische schrift en de Sumerische taal uit te vorsen en te leren.

Het eerste beeldschrift der Sumeriërs van Uruk bestond uit ongeveer duizend beeldtekens, die later tot ongeveer 600 tekens ingekrompen zijn. Maar zelfs 600 beeldtekens in moderne woorden te vertalen is geen kleinigheid.

Daarom gelukte het pas in het begin van onze eigen eeuw de eerste beeldtekens te ontraadselen. In de loop van tientallen jaren slaagden daarna Duitse en Britse onderzoekers Hommel, Unger en Barton erin de betekenis van het grootste deel der beeldtekens duidelijk te maken. Maar nog heden ten dage is het onderzoek van het Oud Sumerische beeldschrift niet afgesloten. Tal van beeldtekens blijven voor verschillende uitleggingen vatbaar.

Aan het ontsluiten van de Sumerische taal namen baanbrekend de Duitser Friedrich Delitzsch en de Fransman Thureau Dangin deel. In 1923 verscheen een Sumerische grammatica van de Duitser Poebel. De Deen Thorkild Jakobsen en de Duits Amerikaanse S. N. Kramer zetten de moeilijke arbeid voort en vervolmaakten en verbeterden haar. Vele nieuwe vondsten uit de Sumerische ruïnenheuvels zo ook de ontdekking van Sumerische 'woordenboeken' en grammatica's in Nippur rechtvaardigen de hoop dat in afzienbare tijd de Sumerische taal net zo goed wordt beheerst als de Babylonisch-Assyrische, de Akkadische.

De scheppers der cultuur

Als levende taal verdween het Sumerisch reeds in de eerste eeuwen van het 2de millennium vóór Chr., na de ondergang van de Sumerische stadstaat. Als cultische en schrijf taal der priestergeleerden te vergelijken met het Latijn of Grieks in de tegenwoordige tijd beheerste zij het geestelijk leven nog bijna 1500 jaar tot in de laatste eeuwen vóór Chr.

De Sumeriërs waren het die uit hun beeldschrift het eerste spijkerschriftstelsel hadden geschapen en daarmee de leermeesters der Babyloniërs en Assyriërs en van alle andere spijkerschrift schrijvende volkeren waren geworden. Vele Akkadische woorden zijn bovendien aan de Sumerische taal ontleend.

Maar niet alleen het schriftstelsel en talrijke Sumerische begrippen waren door de Babyloniërs en Assyriërs overgenomen, maar ook belangrijke elementen van de Sumerische

beschaving en wereldbeschouwing.

Zo laat zich tenslotte verklaren dat de Sumeriërs zonder meer voor de scheppers der cultuur (naast de Egyptenaren) gelden, al is ook in de laatste tijd gebleken dat ook de Sumeriërs van hun onbekende voorgangers klaarblijkelijk belangrijke cultuurelementen overgenomen en krachtig ontwikkeld hebben.

In elk geval spreekt het vanzelf dat met grote belangstelling onderzoek werd en nog wordt gedaan naar de herkomst dezer Sumeriërs, die weliswaar aan de Perzische Golf de haard van hun cultuur hadden opgericht, maar daar niet van oudsher gevestigd waren geweest. Echter: tot nu toe bleven de onderzoekingen zonder succes; juister gezegd: ze leverden niet meer op dan verschillende hypothesen. Een der voornaamste middelen van de oudheidstudie de leer van de talen laat ons bij de Sumeriërs in de steek.

De Sumeriërs hadden namelijk noch een Semitische noch een Indogermaanse noch een andere bekende taal. De Sumerische taal maakt het dus, voor wat de herkomst als volk betreft, niet mogelijk een aanknopingspunt te vinden bij een ander volk en een ander gebied van vestiging. Noch op grond van de bouw van de taal noch met behulp van de woordenschat liet tot dusver het Sumerisch zich bij een andere bekende taal of taalgroep onderbrengen.

De onderzoekingen bleven zonder resultaat bij dit geweldig interessante en scheppende volk, welks culturele invloed blijkbaar niet slechts tot Indië reikte, maar in het westen tot Syrië en tot ver in het noorden van Mesopotamië.

Op zoek

De verlaten, dode puinhopen der Sumeriërs krijgen geen rust meer. In 1918 begint de Brit Campbell Thompson in een ruïnenheuvel Abu Sjarein ongeveer 22 km zuidwestelijk van Ur proefsleuven te graven. Daar had reeds Taylor in 1855 beschreven kleitabletten gevonden. Thompson ontdekt resten van bouwwerken van koningen der 3de dynastie van Ur en ook de naam van de gestorven stad: Eridu.

Sedert 1948 onderzoeken Irakese jonge geleerden dit Eridu. In het noordelijk deel van de heuvel ontdekt Fuad Safar een uit bakstenen gebouwd paleis en vindt cultuurvormen die klaarblijkelijk uit het noorden en noordwesten van Mesopotamië afkomstig zijn. Uit pre en vroeg historische tijden stammen in Eridu tempelgebouwen die niet minder dan veertien bouwstadia, de bouwprestaties van vele tijdperken, vertonen. Geen wonder dat de Sumeriërs Eridu voor de oudste stad der wereld hebben gehouden.

Onder vele cultusvoorwerpen komen daarbij ook figuren met slangenkoppen aan het licht. Maar ze zijn niet vrouwelijk, zoals in Ur, doch mannelijk. Derhalve hetzelfde slangensymbool, maar een ander geslacht.

De menselijke skeletten die diep in de bodem van Eridu, niet ver van Ur, worden gevonden, geven het onderzoek echter een nieuwe impuls: Het zijn de sporen van een mensensoort, meent de Fransman Contenau, die ongeveer als „Mediterraan ras” kan worden beschreven en zich nog heden overheersend van Portugal tot Indië vertoont.

Ongeveer 25 km zuidoostelijk van Uruk wordt in 1933 door Franse archeologen een Sumerische stad opgegraven, die reeds Loftus in 1853 en Andrae in 1903 trachtten te doorgronden: Larsa, tegenwoordig Senkerek genoemd.

Ook hier moet de archeologie zich haasten om de uit roofzucht ondernomen opgravingen

der inheemsen voor te zijn, die hun bijgelovige angst voor de geesten van het verleden verloren hebben en ijverig zoeken naar de dingen waarvoor de particuliere handel in antiquiteiten van Bagdad tot New York zich interesseert. Overal neemt het gevaar toe dat de verzamelhartstocht van financieel krachtige amulettenjagers het zich moeizaam vormende mozaïek der oude cultuurgeschiedenis zware schade toebrengt. En de kleine stenen stier van Larsa, die, evenals in Uruk, eenmaal misschien een processiestang of een altaar heeft getooid, zou voor de fetisjisten van de tegenwoordige tijd stellig een welkome vondst zijn geweest.

Overal, in elke puinheuvel van Sumerië, zoeken en graven de archeologen in Umma (Djocha), 50 km ten noorden van Uruk; in Isin, 28 km ten zuiden van Nippur, waar vierduizend jaar geleden het huwelijk van de sterrengodin Inanna met haar bruidegom Tammuz gevierd en door de aardse koning en diens gemalin of hogepriesteres voorgesteld was.

Zij zoeken in Adab, 65 km ten noorden van Uruk, en ontdekken een prachtig tempelgebouw uit het begin van het 2de millennium vóór Chr. Overal worden de proef sleuven gegraven ook in het puin van Dsjemdet Nasr, 240 km noordelijk van Ur, waarnaar een geheel prehistorisch tijdperk wordt genoemd en de heuvels aangesneden. Overal tasten de archeologen in het duister van het verleden rond, ontcijferen zij opschriften, bouwdata, hymnen en gebeden, lezen zij verdragen en economische documenten; en overal vinden zij de kleine en de grote, de kostbare en de armzalige figuren de stieren, de slangen, de arenden met leeuwecoppen, de lammeren en leeuwen.

Is het het juiste spoor?

De graven der Sumeriërs met hun kostbare sieraden, hun prachtige wapens en mooie kunstvoorwerpen getuigen van een belangrijk feit: namelijk dat de Sumeriërs in een land leefden dat zo goed als geen metalen in de bodem bezit, en niettemin het procédé van smelten en de smeedkunst verbazingwekkend perfect beheersten.' Een volk dat deze kunst in die mate meester was als uit de koningsgraven van Ur blijkt, woonde stellig eenmaal in een land waar voldoende edele metalen en koper waren. Terwijl bij de vraag naar de herkomst der Sumeriërs de taalstudie ons in de steek liet, wordt thans gepoogd met behulp der metallurgie het geheim van hun herkomst te ontsluiten.

Het brons dat in de koningsgraven van Ur werd gevonden, bevat een bepaald deel nikkel. Waar bevinden zich dergelijke ertsen?

Men vindt ze in het nabije Oman aan de Perzische Golf. Een teleurstelling voor de onderzoekers. De Sumeriërs hadden bijgevolg het brons van heel dichtbij betrokken.

Anders is het bij het tin dat door de Sumeriërs werd gebruikt. Tinertsen zijn zeldzaam. Behalve enkele vindplaatsen in Midden en Zuid-Amerika komen het Midden-Europese Ertzgebergte, Spanje, het Noordfranse Bretagne en Engeland (Cornwall, Devonshire) in aanmerking. Een tijd lang meenden sommige archeologen in alle ernst dat de Sumeriërs hun tin uit Engeland hadden betrokken. Toen dook evenwel met het oog op het voorkomen van tin in Achter-Indië twijfel op. Ook het tin biedt geen betrouwbare aanknopingspunten. Er was echter ook nog de lapis lazuli, de blauwachtige lazuursteen, die de Sumeriërs zo rijkelijk voor tooi en sieraden bewerkt hadden. Waar kwam deze lapis lazuli eigenlijk vandaan?

De vaklieden verklaren dat hij uit het Pamirgebergte afkomstig is. De Pamir, in het noordwesten van Indië, ligt meer dan 3000 km van de Perzische Golf verwijderd. Bovendien is het een woest bergland, dat tegenwoordig door nomaden als zomerweide wordt gebruikt. Zouden de Sumeriërs eenmaal daar als bergvolk hebben gewoond? Hoe komt echter een bergvolk ertoe zich aan de Perzische Golf, 3000 km van zijn vaderland verwijderd, in een volkomen ander klimaat, waaraan ze niet gewend waren, te vestigen?

Nog sterker: Wat was aanleiding om in het moerasland aan de Beneden-Eufraat en Tigris kanalen aan te leggen, de rivieren te reguleren en in geheel vreemd milieu een nieuw leven te beginnen?

Hebben de Sumeriërs hun lazursteen niet veeleer langs de handelsweg betrokken via de bij de Pamir van China naar Europa lopende oude handelsweg, de latere „zijdeweg”? En is het niet denkbaar dat deze handelsweg niets, maar dan ook helemaal niets, over de herkomst der Sumeriërs behoeft te zeggen?

De geheimen van Sumerië blijven onopgelost. Er is nog een ander geheim: zoals de koningsgraven van Ur hebben getoond, bezaten de Sumeriërs reeds omstreeks het midden van het 3de millennium vóór Chr. de vierwielige wagen een uitvinding die gewoonlijk aan de Indo-europeanen wordt toegeschreven. Hebben de Sumeriërs de wagen eerder dan de Indo-europeanen uitgevonden? En vonden de Indo-europeanen hun strijdagens naderhand nog een keer uit? Of gaat de uitvinding tot een gemeenschappelijke bron terug?

Indië China Zuid-Amerika

Over Iran en Mesopotamië strekken de velden van de opgravingen der archeologie zich naar het oosten uit naar Indië en naar het noorden tot CentraalRusland.

Russische geleerden beginnen het gebied van hun land te onderzoeken.

In 1922 ontdekt de Brit Sir John Marshall in het gebied van de Indus in Harappa en Mohenju / Daru een oeroude en hoog ontwikkelde cultuurlaag van Indië uit het 3de2de millennium vóór Chr. Veel van hetgeen daar aan het licht komt, duidt op nauwe betrekkingen met Sumerië. De slangen verschijnen, de stieren, de heilige boom.

De van de ene moeilijke taak naar de andere geroepen taalgeleerden worden door een nieuw raadsel bedreigd: de in Indië gevonden schrifttekens, ten dele in beeldschrift, zijn onbekend. Op de zegels van Harappa en Mohenju Daru zijn deze onbekende schrifttekens met het beeld van een rund verbonden. Talrijke beeldjes van naakte vrouwen dragen eigenaardige hoofd en halssieraden. Op een platte schaal van faience is een hurkende vrouw voorgesteld; zij zit met gekruiste benen tussen slangen en wordt door mensen aanbeden. De rusteloze bodemonderzoekers richten tenslotte de blik naar cultuurgebieden ver in het oosten. De Zweed J. G. Andersson ontdekt in de Chinese provincies Honan en Konsoe, in het stroomgebied van de HoangHo, de sporen van een oeroude cultuur uit de steentijd; en in Midden en Zuid-Amerika komen, deels in het woekerende oerwoud verborgen, de geheimzinnige monumenten en symbolen van ondergegangene Indianenvolkeren aan het licht.

Maar van Europa dat zijn eigen gebied van Scandinavië tot aan de Middellandse Zee en van de Atlantische Oceaan tot aan de Oeral steeds nauwkeuriger, steeds meer verwonderd onderzoekt en daarbij dingen ontdekt die totaal onbekend waren, van Europa dus is Sumerië schijnbaar door meer gescheiden dan slechts door een oceaan.

Vanuit de Kaukasus?

Steeds weer worden de menschedels uit de Sumerische graven gemeten. Ten dele zijn het lange schedels. Maar wat merkwaardig! Deze langschedelige Sumeriërs stelden zich in hun kunstproducten meestal als korthoofdig voor. Daardoor kwam het dat sommige onderzoekers de Sumeriërs voor Indo-europeanen (met 'lichte' huid), anderen voor Proto-Turken hielden, resp. nog houden. Het is het ene raadsel na het andere. Sommigen menen dat de Sumeriërs er als de tegenwoordige ... Britten hebben uitgezien.

Neen, schudden andere geleerden het hoofd, in het gebied waar de Sumeriërs waren gevestigd, treden reeds in het begin twee totaal verschillende rassen op. Ook het rassenonderzoek is niet in staat de herkomst der Sumeriërs te doorgronden.

Zijn er dan inderdaad geen aanknopingspunten?

Daar is toch die Indo-europese wagen! Daar zijn de direct opvallende overeenkomsten tussen de koningsgraven van Ur en tal van vorstengraven die in Griekenland, in het oostelijk gebied van de Balkan en tenslotte in Zuid-Rusland ontdekt zijn. Daar is de gewelfde bouw, het koepelgraf. De bouwwijze daarvan zou op Griekenland of Zuid-Rusland kunnen wijzen.

En plotseling merkt het taalonderzoek, zij het ook voorzichtig en met reserves, op dat bij de Sumerische taal betrekkingen met de nog niet geheel uitgevorste talen van de Kaukasus in ieder geval niet geheel uitgesloten zijn.

Kwamen zij daarvandaan? Was de Kaukasus, was het land van de sage der Argonauten hun oorspronkelijke vaderland? Hebben de Sumeriërs in de reusachtige dalkommen, die zich met wijde moerasgebieden van de Zwarte tot de Kaspische Zee uitstrekken, geleerd hoe men kanalen aanlegt en vruchtbaar land uit slijk en moeraswoestenijen wint? Kwam ook niet, volgens het bijbelse bericht, Noach vanuit de Kaukasus?

Sinds generaties wordt het oudheidkundig onderzoek stap voor stap door de macht der feiten gedwongen de ware kern van historische berichten bij Homeros of bij Herodotos en andere klassieke schrijvers te erkennen, al mogen daarbij dan ook in details vele vergissingen en fouten ingeslopen zijn.

Waarom zou dan ook niet de Bijbel de tocht van de Kaukasus naar 'Sinear' (Sumerië) in wezen juist beschrijven? Geen enkele schrijver van het Oude Testament kon er belang bij hebben gehad deze tocht naar Ur te verzinnen. Integendeel, hij moet uit oude overlevering stammen.

Slechts hem die van het Oude Testament geen waar woord verwacht en de historisch echte kern alsmede de mythische overleveringen als waardeloos op zij schuift, overkomt het dat hij de betrekkingen van Ur in Sumerië met de gebieden van de Kaukasus over het hoofd ziet.

Plotseling doet de aan de Eufraat en Tigris gravende archeologen een andere ontdekking vermeld staan. Aller ogen richten zich naar de gebieden ten zuiden van de Zwarte Zee en de Kaukasus.

Daar in de landschappen midden in Turkije duiken, een paar eeuwen na de tijd van de Sumerische koningsgraven, geheimzinnige stamverbanden op.

II. VAN TROJE NAAR DE DODE ZEE

14. DE SCHAT VAN PRIAMOS

Buiten voor de poorten van de stad ligt een verheven heuvel, ver in 't veld, naar alle kanten rond te lopen. ILIAS, 2de ZANG

Wat kon eigenlijk een schatrijke zakenman aanleiding hebben gegeven op de leeftijd van 41 jaar zijn bloeiende onderneming te liquideren om een totaal ander leven te beginnen? Een leven vol vermoeienissen, zorgen en moeiten, dat hem dwong zijn geld weer uit te geven, en hem tenslotte verdachtmakingen en vijandigheden bij de vleet bezorgde.

Hoe merkwaardig klinkt het: Op het hoogtepunt van succes in zaken wierp de op 6 januari 1822 in het Mecklenburgse Neu-Bukow geboren, onder armoedige omstandigheden opgegroeide en daarna zeer rijk geworden Heinrich Schliemann zijn leven als koopman zonder aarzeling over boord. In 1864'65 aanvaardt hij een wereldreis, die hem naar Indië, China, Japan en Amerika voert. In 1866 zit hij in Parijs en leert. De bijna 45jarige Schliemann studeert archeologie en Oud-Grieks. Tegelijk schrijft hij zijn eerste boek, over China en Japan.

In 1868 begint hij, in het Turkse Klein-Azië, in het landschap Troas, naar Troje te zoeken. Omdat hij in Homeros gelooft. In tegenstelling met vele geleerden houdt hij Homeros niet slechts voor een prins der dichters, maar tevens voor een historicus, die in zijn epen geschiedenis heeft medegedeeld.

Zeker, Heinrich Schliemann is niet de eerste die in Homeros en aan het bestaan van Troje gelooft. Reeds twee mensenlevens voordien, tegen het einde van de 18de eeuw, zwierf de Fransman Le Chevalier door Troas rond daar waar de smalle Hellespont de verbinding over land met Europa onderbreekt. Destijds zocht Le Chevalier vergeefs, omdat hij zich liet beïnvloeden door het gepraat der inwoners. En in 1864 begon de Oostenrijker von Hahn een proefopgraving op de plaats waar 6 jaar later Schliemann graaft.

Heinrich Schliemann laat zich door de twijfelachtige verhalen der inwoners niet van de wijs brengen, maar gaat een uur gaans vanaf de kust naar een hoogte, genaamd 'Hissarlik', toe. Niet voor niets heeft hij de berichten van de klassieken over de bronnen en de loop van de Skamandros zorgvuldig bestudeerd.

Peinzend staat Schliemann op de heuvel Hissarlik. Daarna keert hij, zonder te graven, naar Parijs terug. Daar schrijft hij zijn tweede boek, over 'Ithaka, Peloponnesos en Troje'. Het geeft in grote lijnen de zelfgekozen weldra aan te vangen nieuwe levenstaak aan.

Dan is het zover. In 1870 staat hij met zijn jonge Griekse vrouw Sophia met de schop in de hand op de heuvel Hissarlik. Hij werft inheemse arbeidskrachten aan en begint Troje te zoeken. Op zijn kosten. Geen instelling van het avondland helpt hem daarbij. Drie jaren verlopen waarin Schliemann met zijn arbeiders in de diepte wroet.

Vrij van vooroordelen, begaat hij daarbij in de ogen der hooggeleerde archeologie zijn eerste misdaad: Hij breekt zonder omhaal dwars door de bovenste vestigingslagen uit de klassieke Griekse en Romeinse tijd heen. Hij zoekt dieper. Hij onderzoekt de puinheuvel

letterlijk tot in de grond en stoot tot aan de oorspronkelijke rotsbodem door. Daar vindt hij de oudste sporen van vestiging: *Troje I*. In tegenstelling met de aanduidingen voor de Mesopotamische lagen worden de lagen van Troje van beneden naar boven geteld.

Schliemann is van Troje I niet bijzonder onder de indruk gekomen, ja, zelfs ronduit erdoor teleurgesteld. Dit zou eens Troje zijn geweest? Deze armzalige bouwwerken? Ondenkbaar! Dat kon niet het Troje van Homeros zijn geweest. Hij gaat een trap hoger en wroet *Troje II* ondersteboven.

Daar vindt hij wat hij zoekt: geweldige muren van een burcht, een glooiende onderbouw van kleine stenen en een bovenbouw van leemstenen en houten balken. Was het het Troje van Hektor en Priamos? Een geweldige brand moest dit Troje II verwoest hebben. Overal vertonen zich de sporen daarvan. Zo, slechts zo kon Troje eens zijn ondergegaan. Heinrich Schliemann weet het heel zeker. Voor hem valt er niet aan te twijfelen; en wie die uit Homeros de ondergang van Troje in de strijd tegen de Grieken kent, zou er ook aan kunnen twijfelen?

Drie jaren verlopen dus. Schliemann is met wat hij heeft ontdekt, tevreden. Waartoe nog verder te zoeken? Op 15 juni 1873 wil hij zijn werk beëindigen. Hij wil naar huis, om zijn verslag te schrijven. Voor hem is Troje gevonden.

En dan gebeurt het: 24 uur voor de laatste steek met de schop glinstert er iets uit een gat in de muur, niet ver van de westelijke poort van Troje II. Bliksemsnel handelt Schliemann. Onder een of ander voorwendsel stuurt hij dadelijk alle arbeiders naar huis. Hij wil alléén onderzoeken wat hem daar in het gat van de muur als goud tegenblinkt.

Alleen zijn vrouw Sophia is bij hem, wanneer hij de grote goudschat voorzichtig uit het gat te voorschijn haalt.

Het zijn twee gouden diademen met 2272 gouden ringen, 4066 bijna hartvormige plaatjes en 16 godenbeelden alles van gedegen goud. Buitendien 24 gouden halskettingen, oorhangers, knopen en spelden, kortom: in totaal 8700 voorwerpen van zuiver goud; daarnaast een gouden beker van 601 gr., een gouden fles en ander vaatwerk, deels van zilver, deels van verguld zilver, en veel koperen gerei.

Het is onbegrijpelijk! Schliemanns eerste zorg is hoe hij deze goudschat voor beslaglegging door de Turken kan redden niet om hem zelf te behouden, maar om hem aan de wetenschap van het avondland te tonen en haar ter beschikking te stellen. Schliemann is ervan overtuigd dat hij de schat van de grijze vorst Priamos heeft ontdekt. Misschien had Priamos hem op het laatste ogenblik in het muurwerk van de westelijke poort verstopt, toen Troje in vlammen en rook onderging. Daaraan gelooft Schliemann, en in dit geloof is hij ook gestorven.

Vijanden roeren zich

Voor alles wordt Schliemann in beslag genomen door de zorgen hoe men de grote goudschat onopvallend naar Athene, in zijn eigen huis, kan smokkelen. De controle aan de Turkse grens vormt een grote hinderpaal. Hoe de „schat van Priamos” dus over de grens te krijgen? Hij en zijn vrouw komen op het idee van groentemanden. Verborgen tussen groente uit Hissarlik, reist de goudschat van Priamos over de Hellespont naar Athene. Met enig hoofdschudden nemen de Turkse beampten kennis van het feit dat de groente van Hissarlik veel beter is dan die van Athene. Dat in elk geval de jonge mevrouw Schliemann

daaraan boven elke andere groente de voorkeur geeft en ze daarom ook in haar keuken te Athene wil gebruiken. Zeker: de merkwaardige invallen van een rijke vrouw! Men moet haar haar gang maar laten gaan. En sindsdien zijn de groentemanden van mevrouw Sophia Schliemann in de geschiedenis der archeologie net zo beroemd als het schort of de halsdoek van Sophia waarin de schat van Priamos voor het eerst ingezameld werd, toen hij uit het oude muurgat van Troje II te voorschijn kwam.

Later schenkt Schliemann deze goudschat voor het grootste deel aan het Museum voor Volkenkunde in Berlijn.

In 1873 verschijnt Schliemann's boek: 'Trojaanse oudheden'. Trots en gelukkig geeft hij het uit. Hij beschrijft de geweldige muren van de burcht van Troje, de trotse torens, de paleisgebouwen binnen de stadsmuren en de verwoesting door een grote brand. En hij beschrijft de goudvondst, de 'schat van Priamos'. Alles bij elkaar vormt in zijn ogen één sluitend beeld. Troje II is voor hem het Ilion van Hektor en Achilles, van Agamemnon en alle helden uit de Ilias.

En daarmee begint Schliemann's tragedie.

Hoe meer de mare van de betekenis zijner ontdekkingen zich verbreidt en door de hoogst verbaasde burgerij van Europa wordt besproken, des te vaker en verbitterder wordt gesproken over de 'dilettant', de outsider, die zich niet op een academische bevoegdheid voor zijn eigenaardige excursies kan beroepen. Overal worden de scherpe pennen in de inktpotten gedoopt, om deze naïeveling, deze fantast en dwaas op zijn nummer te zetten en terug te drijven naar zijn eigen terrein waaruit hij als een jong kalf is losgebroken om mal rond te springen in de geheiligde domeinen der wetenschap. Nog is hij alleen maar een dwaas. Maar hij wordt een vijand, wanneer hij zich begint te verweren. Nooit heeft hij, aldus verklaart later Schliemann's medewerker, de archeoloog en architect prof. Wilhelm Diirpfeld, de spot en de hoon begrepen waarmee verscheidene geleerden, voornamelijk Duitse filologen, op zijn publicaties over Troje geantwoord hebben.

Hoe is zo iets mogelijk? Vertegenwoordigers van de meest geleerde van alle geleerde wetenschappen gedragen zich in hun reacties absoluut onwetenschappelijk. Terwijl Schliemann in Engeland welwillende instemming vindt, voor zover men er niet de voorkeur aan geeft het zwijgen omtrent hem te bewaren, spant een deel van de Duitse geleerden zich in om hem belachelijk te maken, dan wel eenvoudig te belasteren.

In wezen zijn het geen uitblinkende geesten die hem op die manier aanvallen, doch eerder lieden die hun onbevredigde wraakzucht wegens door henzelf geleden nederlagen eindelijk eens, zonder risico en zonder de eer van de stand te kwetsen, op deze outsider en dilettant kunnen botvieren.

Hun namen zijn tegenwoordig alle vergeten en zullen daarom hier ook niet worden genoemd. In hun eigen tijd gelden zij echter als autoriteiten, die in geleerde verhandelingen tegenover de ontdekking van Schliemann de bewering lanceren dat het epos van Homeros zuiver verdichting is, die niets met geschiedenis en helemaal niets met de obscure heuvel Hissarlik te maken heeft.

In 1874 kenschetste een dergelijke autoriteit, professor in zijn vak, Schliemann's boek over Troje als „de zinnen benevelende humbug”. Zo trots zijn zij, zo van zichzelf overtuigd. Een ander overschrijdt tenslotte, wanneer hij geen argumenten meer weet, de grenzen van het fatsoen: Hij verklaart dat Schliemann zijn vermogen in Rusland door het smokkelen van

salpeter heeft verworven.

Dan barst de storm los. Enige lieden beschuldigen Schliemann ervan de 'schat van Priamos' van tevoren op de vindplaats te hebben begraven. Op die manier kwalificeren ze hem ronduit als een bedrieger. Tegelijkertijd doen de Turken hem echter een proces aan, omdat hij zich onrechtmatig uit Turkse bodem goud toegeëigend en uit het land gesmokkeld heeft.

Zeker, Schliemann vindt ook vrienden. Het zijn juist die geleerden wier namen men tegenwoordig nog kent: de beroemde Rudolf Virchow, die niet alleen arts, maar ook antropoloog en zeer belangstellend oudheidkundige is, wordt zijn vriend. In Frankrijk is het vooral de voortreffelijke filoloog Émile Louis Burnouf, die als directeur van de École française te Athene voor hem opkomt.

Merendeels zijn het overigens de tegenstanders en aanhangers van de soort die zoals de Amerikaan Will Durant zich sarcastisch uitdrukt zonder meer verwerpen wat een andere generatie van geleerden in moeizame arbeid vervolgens als juist zal bevestigen.

In 1879 keert Schliemann naar Troje terug. Veel vragen hebben zich opgestapeld die hij nog moet ophelderen. Dit keer is hij vergezeld van zijn vrienden Virchow en Burnouf. Weer wordt gegraven. En dan verschijnt Schliemann's 5de boek: 'Ilios'.

Daartussen ligt de tijd waarin hij in Mykene op Griekse moederbodem de koningsgraven ontdekt een mededeling waardoor nu als door een donderslag de studeerkamers der westerse geleerden worden getroffen.

In 1879 benoemt de universiteit van Rostock hem tot verbijstering van alle arrogante niet voor rede vatbare antipoden tot *doctor honoris causa*. In 1881 schenkt hij zijn Trojaanse verzameling aan de stad Berlijn, die hem dankt door hem tot ereburger te benoemen.

In 1882 graaft hij opnieuw in Troje. Nu heeft hij de belangstelling van de vakwetenschap afgedwongen: De jonge architect Dörpfeld, die bij de Duitse opgravingen in het Griekse Olympia zijn kundigheid heeft bewezen, biedt hem zijn hulp aan, en Schliemann is wel zo verstandig die dankbaar aan te nemen.

Zijn zevende boek verschijnt: 'Troje'. Het klinkt als een triomf. In 1889 vindt de Eerste Internationale Conferentie in Troje plaats, in 1890 de tweede. Heeft hij het klaargespeeld? Staat hij op het hoogtepunt van zijn succes? Heeft hij niet een vermogen verspeeld om dit te bereiken?

Op 26 december 1890 sterft hij in de geboortemaand van vele pioniers der archeologie. In Berlijn klaagt hij tegenover zijn vriend Virchow over zijn ooraandoening. Dan reist hij naar Athene, naar huis, naar Sophia. Hij komt daar niet meer aan. Onderweg, in Napels, neemt de dood de rusteloze zoeker tot zich. Het is genoeg geweest. Hij heeft genoeg gedaan en een berg van reserves en verstokte meningen uit de weg geruimd.

Sommigen vergeven hem dit ook nu nog niet. Wanneer einde april 1929 bijna veertig jaar na Heinrich Schliemann's dood het Archeologisch Instituut van het Duitse rijk met de uit de ganse wereld in Berlijn verzamelde professoren, directeurengeneraal, doctoren en 'werkelijke geheimraden' zijn schitterend honderdjarig jubileum viert en daarbij ook met grote eerbied Winckelmann uit Stendal herdenkt overhandigt de eerste burgemeester Boss van Berlijn „ter gedachtenis aan de grote archeoloog Heinrich Schliemann” het jubilerende instituut weliswaar een kleine schenking „tot dit doel”, maar de voorzitter en professor Gerhard Rodenwaldt dankt in zijn antwoordrede „de heer eerste burgemeester van de stad

Berlijn voor de vriendelijke gelukwensen en de mededeling van de vorstelijke schenking die de burgers van Berlijn, de magistraat en de stedelijke afgevaardigden van Berlijn ons ten deel hebben doen vallen”. De naam Heinrich Schliemann neemt hij niet in de mond.

De Trojaanse oorlog duurt voort.

Wat destijds de outsider en dilettant Heinrich Schliemann zwaar werd aangerekend, is tegenwoordig een vanzelfsprekend gebod: Men houdt niet meer in de bovenste Griekse laag op, maar graaft, zij het ook onder geheel andere vereisten dan Schliemann kon weten, tot aan de oorspronkelijke rots of aardbodem door.

Nochtans is het kernprobleem van het gehele, door Schliemann op touw gezette onderzoek naar Troje nog steeds niet opgelost. Wat vond Schliemann in Troje II, dat hijzelf voor het Troje van Hektor en Priamos hield?

Daarom gaat het nu juist.

Toen na Schliemann's dood Derpfeld in de heuvel Hissarlik verder groef en daarbij Troje VI ontdekte, schijnt het als een opluchting door de rijen der geleerden te zijn gegaan: Niet Schliemann, doch de uit de beste school van archeologen voortgekomen Derpfeld had het Troje van Priamos gevonden!

Tientallen jaren lang hield het dogma der wetenschap stand dat Troje VI dat in vele opzichten beantwoordde aan de Griekse burchten uit de tijd van Homeros het Troje van de Ilias was.

Wat Schliemann daarentegen in Troje II, in een veel oudere laag dus, had ontdekt, bleef onopgehelderd. En toch heeft de tijd ook in de strijd om Troje op de slagvelden der archeologen niet alleen oude wonden geheeld, maar ze ook weer opengereten. Het begon namelijk hiermee, dat in de Eerste Wereldoorlog tijdens de zware gevechten om de Dardanellen ook de ruïnenheuvel Hissarlik door de granaten van Britse slagschepen opnieuw doorwoeld werd en daarbij oorlogsschade leed zoals de oude Grieken en Trojanen, toen zij hun geweldige burchten bouwden, niet in de verste verte hadden kunnen dromen.

Zo is te verklaren dat na de oorlog de Amerikaanse archeologie zich over de heuvel Hissarlik ontfermde en met ruime middelen, onbelast door de vele vooroordelen van het verleden, opnieuw de wonden van de eenzame heuvel onderzocht.

Volgens de toen door de leider der opgravingen C. W. Blegen uitgewerkte chronologie moest Troje II Schliemann's Troje ongeveer omstreeks 2300 vóór Chr. bestaan hebben, minstens een millennium vroeger dan het Troje uit de Ilias. Troje VI bloeide echter omstreeks 1350 vóór Chr. Ook daarin vond men een bevestiging dat niet Schliemann, maar Derpfeld de ontdekker van het Troje van Homeros was.

Toen echter deze Amerikaanse beslissing de studeerkamers der westerse geleerden binnendrong en daar met instemming werd ontvangen, viel tegelijk een druppel alsem in de beker. Het was een bericht dat de archeologen voor nieuwe raadsels plaatste: Troje VI het Troje van Dörpfeld was helemaal niet door een brand verwoest, zoals aan het einde van de Trojaanse oorlog het geval behoorde te zijn integendeel, Troje VI werd duidelijk het slachtoffer van een aardbeving en niet van de oorlogsfakkels.

En daarmee vertoonde de oude verdeeldheid zich in een nieuw gewaad aan de peinzende wereld: Heeft Homeros dan toch alleen maar gedicht?

Of heeft hij meer gedicht dan de geschiedenis van nut is?

De Amerikanen hebben sindsdien een neiging aan de dag gelegd een nog jongere burcht dan Troje VI namelijk Troje VIIa tot het Troje van Homeros te proclameren.

Maar de Duitsers het gaat soms toch heel merkwaardig toe! de Duitsers, tenminste een van hun geleerdste koppen, zijn in de laatste tijd geneigd om veeleer Troje II voor dat van Homeros te houden. Juist het Troje van Schliemann!

En misschien zou hij, Heinrich Schliemann, in zijn graf, samen met Homeros, in het beroemde homerische gelach uitbarsten, indien hij de geleerde orakels van onze tijd eens zou aanhoren.

Misschien! Want het kan ook mogelijk zijn dat hij voor de rijkdom van archeologische kennis van onze dagen en voor de vele mogelijkheden van vergelijking met de antieke wereld rondom Troje met diepe eerbied wordt vervuld. En stellig zou hij dan de laatste zijn om het, alleen maar om zijn vergissing niet toe te geven, te blijven houden op Troje II. Want Troje VIIa, dat naar de mening van tegenwoordig werkelijk in de tijd van de 12de eeuw vóór Chr. valt, waarin, naar het schijnt, de Trojaanse oorlog plaatsvond juist dit Troje, dat noch door Schliemann noch door DOrpfeld werd ontdekt, maar door de Amerikaan Blegen, is inderdaad door een zware brand ondergegaan en nimmermeer herrezen. Het daaropvolgende Troje VIIb toont door zijn gekleurde ceramiek een volslagen verandering van bevolking aan. En deze nieuwe bevolking kwam eenmaal uit het gebied van de Donau.

Dit echter met alle stelligheid op die wijze te beweren zou zelfs hun voor wie het met Heinrich Schliemann nog steeds niet helemaal in de haak is, mishagen. Want Schliemann heeft zich met zijn hele hart aan 'een zaak gewijd die uit de wensdromen van zijn jeugd ontstond. Reeds daarmee heeft hij ze enigszins twijfelachtig gemaakt, onverminderd zijn grote verdiensten ten aanzien van het onderzoek.

Omdat de veldslagen der archeologie zelden alleen met opgewonden gemoederen geleverd en gewonnen kunnen worden, doch in de eerste plaats met koel hoofd en met oneindig veel kennis en ervaring. Schliemann kon als pionier van het onderzoek inzake Troje veel dingen evenzo weinig weten als zijn hem vijandige tijd.

Maar dat doet niets af aan zijn roem. Want ook de kennis van onze tijd is nog niet voldoende om over de heuvel van Hissarlik het laatste woord te spreken. En daarom duurt de Trojaanse oorlog nog steeds voort.

15. DE TELL HALAF

Hij voerde Israël in ballingschap naar Assur en deed hen wonen in Halah, aan de Habor (Chabur), ...2 Kron. 17:6

Het komt Heinrich Schliemann als ontdekker toe, tegenover zijn succes dat van een man te stellen die, uit ander hout gesneden, geen woord Oud-Grieks verstond, maar daarvoor des te beter Arabisch, en die het ten laatste tot een eigen museum in Berlijn bracht.

Het is een Rijnlander, in 1860 in Keulen ter wereld gekomen en met de naam Max Baron von Oppenheim gedoopt. Zijn neiging tot avonturen dreef hem na enig zoeken naar de nabijheid van de plaats waarheen Abraham trok, toen hij Ur der Chaldeeën vanuit het noorden gaande verliet: naar de buurt van Haran. Hoe dit echter gebeurde en welke ontdekking de baron uit Keulen daarbij deed die er tenslotte toe leidde een geheel tijdperk van de mensheid naar een door hem uitgegraven puinhevel te noemen, dat is voorwaar een lange en verbazingwekkende geschiedenis.

Deze begint met de verre reizen van de vermogende Max von Oppenheim door het Nabije Oosten, door de wereld van de Islam van Marokko tot OostAfrika en Indië. Meer dan een half jaar heeft de 35jarige baron er plezier in in de inheemse wijk van Caïro met diep godsdienstige sjeiks samen te leven en daarna in Noord-Arabië, Syrië en Mesopotamië in de tenten der oorlogszuchtige bedoeïenen hun taal en zeden te leren. Tenslotte kent hij de ziel van deze woestijnsjeiks zo grondig en is hij bepaald zo op hen gesteld, dat hij, waar hij ook komt, als een goede vriend ontvangen en gastvrij opgenomen wordt. Geen wonder dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken van het Duitse Rijk zich van de diensten van deze baron uit Keulen verzekert, opdat hij in diplomatieke functie bepaalde verbindingen met de Arabische bedoeïenen vorsten in noord en zuid tot stand brengt. Zodoende geeft Max von Oppenheim des te sterker aan zijn neiging toe om met goed uitgeruste karavanen zigzag door de woestijnen en steppen van Syrië en Irak te reizen, ten einde oude beschavingen te ontdekken.

In 1899 stevent hij met 25 goed bewapende mannen naar het Haran van Abraham. Hij zoekt daar de machtigste van alle stamhoofden der bedoeïenen, de heer van de grote bond van stammen der Milli, Ibrahim Pasja. In de buurt van **Urfa** vindt hij hem.

De Duitser wordt gastvrij ontvangen en drie dagen lang als een echte vriend in de enorme tent van het stamhoofd onthaald. Bij dit feestmaal wordt de baron in het diepste vertrouwen over 'merkwaardige stenen beelden' verteld die op een heuvel bij het dorpje Ras el Ain, in het brongebied van de Chabur, een zijrivier van de Eufraat, gevonden zouden zijn.

Het dorp Ras el Ain, zo wordt de Duitse baron ondershands toegefluisterd, heeft een opwindende tijd achter zich. Daarbij was het in wezen aan het gebeurde volkomen onschuldig, want het had slechts een overledene willen begraven, toen die verschrikkelijke dierengedaanten met mensenhoofden uit het graf opdoken. Weliswaar was het graf dadelijk weer dichtgegooid en het lijk op een andere plaats ter aarde besteld maar, zoals het noodlot nu eenmaal wilde, het ongeluk was reeds gebeurd en niet meer tegen te houden: in hetzelfde jaar was het dorp door een bijzonder hevige droogte, met daarbij zwermen

sprinkhanen en de cholera geteisterd. Met de dag werd het steeds meer in de overtuiging gesterkt door eigen onachtzaamheid voor een schare van boze geesten, die in of bij die griezelige stenen beelden huisden, de weg naar de bovenwereld te hebben vrijgemaakt. Bovendien waren de zo geplaagde inwoners van Ras el Ain Tsjetsjen, die wegens hun mohammedaans geloof uit de Kaukasus verdreven waren. Maar, zoals Allah en zijn Profeet het soms beschikten, deze Tsjetsjen hadden zich in Ras el Ain in een ware koortsstreek gevestigd, hetgeen de oorzaak was geworden dat ze als vliegen stierven. Zij waren ook bijzonder bang wat de omgang met boze geesten betrof, en dit was, zo werd de geïnteresseerd luisterende baron Max von Oppenheim verzekerd, tenslotte geen wonder meer.

En hier blijkt duidelijk dat de in de omgang met machtige bedoeïenensjeiks zo ervaren Keulse baron er ernstig belang in stelt de verschrikkelijke stenen dieren met de mensenhoofden te leren kennen. Hij besluit de merkwaardige vertelling van de Tsjetsjen van Ras el Ain grondig te onderzoeken, neemt hartelijk van zijn gastheer afscheid en trekt met zijn goed uitgeruste karavaan, de aanvallen van vreemde roversbenden onderweg als lastige vliegen afwerend, in vier dagreizen, d.w.z. langs omwegen, naar Ras el Ain.

Op leven en dood

Het koortsverwekkende klimaat in het brongebied van de Chabur heeft van een volksstam van ruim 50.000 Kaukasiërs die zich daar dertig jaar geleden had gevestigd, bij het begin van de 20ste eeuw nog slechts een rest van ongeveer 200 gezinnen overgelaten. Weliswaar moet de voortschrijdende uitroeiing ook aan de onophoudelijke gevechten met de rondzwervende benden bedoeïenen worden toegeschreven, maar hoe hard de koorts van Ras el Ain inderdaad kan toeslaan, zou de baron spoedig aan den lijve ondervinden.

Voorlopig wordt hij door het dorpshef van Ras el Ain gastvrij ontvangen en voor de maaltijd uitgenodigd. Daarbij brengt Max von Oppenheim heel terloops het gesprek op de merkwaardige dierenbeelden met mensenhoofden, maar hij stuit op verbaasde gezichten. De Tsjetsjen zitten alsof ze voor de eerste keer van hun leven van dergelijke dingen horen. Doch de baron geeft het niet op. Hij beschrijft de stenen en belooft de Tsjetsjen een rijke beloning, indien ze hem naar de plaats waar ze te vinden zijn, zouden brengen. De Tsjetsjen ontkennen. Zij ontkennen hardnekkig en met de wanhoop van mensen die voor hun leven vechten. En tenslotte zweren zij op de Koran dat zij niet gelogen hadden.

Het is bijna ongelooflijk: Deze vrome en godvruchtige mannen doen louter uit angst voor de boze geesten een meened! Maar zij hebben buiten de Duitse baron gerekend, die noch voor de duivel noch voor de boze geesten der Tsjetsjen bang is, die integendeel zijn mensen bijeenroept en nu met donderende stem zijn gastheren vervloekt, die een valse eed op de Koran hebben afgelegd. Hij zegt hun ronduit dat zij uit angst voor een nieuwe misoogst en vooral uit angst voor de wraak van de boze geesten onwaarheid gesproken en een meened op het heilige boek van de Islam gedaan hebben.

Bij het nu losbarstend tumult gaat het werkelijk op leven en dood. De Tsjetsjen trekken hun lange dolkmessen. Maar zelfs nu bewaart Max von Oppenheim zijn berekenende kalmte. Met luide stem roept hij hun toe dat zij aan hun meened nu ook nog de zwaarste misdaad zouden toevoegen, namelijk een gast in hun eigen huis te doden! Hij speelt zijn laatste kaart uit en wint.

De hevig ontstelde Tsjetsjen bekennen hun schande. Zij geven toe de gast te hebben belogen, en berouwwol beloven zij hem de heuvel te zullen wijzen waarop zij, toen zij het graf voor hun dode groeven, de stenen beelden hadden gevonden.

En zij noemen voor de eerste maal de naam van de heuvel die, in bijna dezelfde vorm en in verbinding met de rivier de Chabur { Habor), in de Bijbel in het tweede boek der Koningen voorkomt: tell Halaf.

Sinds de Assyriërs in de 8ste eeuw vóór Chr. het noordelijke Israël verwoest en zijn inwoners o.a. ook naar de Chabur weggevoerd hadden, vanwaar zij nimmermeer naar het Beloofde Land zijn teruggekeerd, staat deze naam in de Bijbel. En sedert enige decennia staat hij ook in bijna elk wetenschappelijk werk over archeologie van het Nabije Oosten van Moskou tot San Francisco en van New York tot Londen, Parijs en Berlijn: tell Halaf.

De 19de november 1899 brengen de boetvaardige Tsjetsjen de Duitser naar de Tell Halaf. Drie dagen lang graaft Max von Oppenheim bij wijze van proef, en reeds dadelijk komen gedeelten van een grote paleisgevel aan het licht, bovendien reliëfplaten en eigenaardige standbeelden. Alles wordt door hem zorgvuldig weer met aarde bedekt, want hij bezit nog geen concessie om te graven van de Turkse regering. De heuvel Halaf en zijn ontdekker Max baron von Oppenheim verdwijnen daarmee voor meer dan tien jaar uit onze gezichtskring. Eerst in 1912 duiken beiden weer op.

In de koortshel

Wat deze baron uit Keulen in het jaar 1911 onderneemt, doet hij blijkbaar goed. Hij brengt niet slechts beproefde vaklieden van Robert Koldewey mee, maar al dadelijk ook een arts, een secretaris, bedienden en lijfwachten. En dan scheidt hij bij de Tell Halaf een comfort alsof hij zich daar voor zijn hele leven wil installeren.

Op bijna duizend kameelruggen voert deze bijzondere man niet alleen de gewone bagage van een expeditie en wetenschappelijke instrumenten aan, maar ook nog een smalspoor met twaalf kipkarren, bovendien veel schoppen en spaden, houwelen en werktuigen en bijna al het materiaal voor het bouwen van een huis voor de expeditie. Want bij de Tell Halaf en in de verdere omgeving zijn alleen maar zand en moeras, maar geen spijker en geen schop en helemaal geen onderkomen te vinden. Alles moet uit Aleppo langs opmarswegen worden aangesleept, hetgeen veel tijd in beslag neemt. Om namelijk geen al te grote verliezen door roofovervallen te lijden, kiest de ervaren Max von Oppenheim omwegen, hetgeen voor elk transport per kameel ruim twintig dagen tijd kost.

Denk eens aan: twintig dagen voor elke kameel, duizend kamelen, een smalspoor, alle bagage, veel instrumenten en werktuigen, een huis en veel proviand! Want de tell Halaf ligt in een verlatenheid die men zich niet kan voorstellen. De het dichtst bij zijnde nederzettingen van enige betekenis, zoals Urfa, zijn vele dagreizen verwijderd. Daartussen ligt de woestijn zonder water, boom of struik, bevolkt door hongerige hyena's en jakhalzen, door slangen, schorpioenen en ongedierte. En dan verder ook de eeuwig dreigende gevaren door de tot de gebruiken en gewoonten van Tsjetsjen en bedoeïenen behorende rooftochten. Indien deze Duitse baron bij de machtigste stamvorsten niet zo bemind was dan kon hij erop rekenen dat zijn op duizend kameelruggen aangevoerde voorraad in korte tijd naar alle windstreken verstrooid en hemzelf benevens zijn metgezellen een waardige begrafenis in het woestijnzand bereid zou zijn.

Daarom schijnt Max von Oppenheim zich intussen het minst te bekommeren. Hij slaat zijn eerste tentenkamp aan de oostelijke zijde van de Tell Halaf op en rijdt naar het dorp Ras el Ain, om de oude bewoners te begroeten met wie hij het 12 jaar tevoren zo hevig aan de stok had gehad.

Doch het dorps hoofd en diens oude metgezellen zijn reeds dood. Overal ontmoet Max von Oppenheim vijandige blikken. En wederom worden hem aanzienlijke moeilijkheden bereid: ee verklaring met de Turkse concessie om te graven wordt niet erkend. Tenslotte beweert een Tsjetsje dat hij de rechtmatige eigenaar van de heuvel is, en weigert vergunning te geven om daar te graven.

Telegrammen aan de regeringsinstanties vanuit een twee dagreizen verwijderde plaats: interventies, instructies de Duitser te laten graven. Eindelijk verdwijnt de tegenstand in het dorp Ras el Ain. Hij kan in de Tell Halaf gaan graven.

Maar er ontstaat een nieuwe hinderpaal: hij krijgt geen arbeiders. Elke poging om een behoorlijke ploeg arbeiders tegen draaglijke lonen uit Ras el Ain en omgeving aan te werven, lijdt schipbreuk. Geen vinger verroert zich om in de Tell Halaf te graven.

Maar de baron vindt een uitweg. Hij werft 200 Armeniërs uit ver afgelegen plaatsen aan. Eerst thans kan hij met het bouwen van het huis voor de expeditie beginnen. Daarop laat hij de eerste proefsleuven bij de Tell Halaf graven. En daarbij gebeurt iets wat door de Tsjetsjen uit Ras el Ain precies wordt verwacht: In de vreselijke hitte van de gloeiende zomer van 1911 drogen de wanden van deze proef sleuven snel uit, vallen tot stof uiteen, en een aardverschuiving bedelft, nadat nog maar nauwelijks met de arbeid is begonnen, verscheidene Armeniërs. Razend snel wordt gegraven om ze te bevrijden. Voor één jongeman is het echter reeds te laat. Hij is in het zand gestikt. Nu komen de Armeniërs in verzet. Zij horen van de bewoners van Ras el Ain dat de Tell Halaf vol boze geesten zit, en weigeren te werken. De baron moet nieuwe arbeiders aanwerven. Dit gelukt hem alleen op grond van zijn goede, oude betrekkingen niet de bedoeïenenvorsten. Eindelijk gaat het voorwaarts.

De sfinx van de Tell Halaf

Max von Oppenheim begint op de oude plaats die hij 12 jaar tevoren weer had dichtgegooid, te graven. Langzamerhand komen onder de schoppen der ontstelde bedoeïenen drie kolossen van dieren aan het licht. Het zijn reusachtige godenbeelden en gesluisde sfinxen en verdere delen van de paleisgevel.

„Terwijl wij ons op de vloer waarop de stenen beelden stonden, tastend voortbewogen” zo bericht von Oppenheim, „legden wij van lieverlede de muurresten en ruimten van het tempelpaleis bloot. De richting van de doorgang door de poort in de grote gevel volgend, kwamen wij ... in de eerste tempelruimte.” De lemen vloer daarvan was geheel bedekt met de resten van verbrande ingestorte balken. In het oostelijke gedeelte van de tempelruimte lag het van pijn ineengekrompen skelet van een jong meisje met haar sieraden.

Wat heeft zich hier afgespeeld?

Wat betekenen de stenen beeltenissen van een gesluisde sfinx?

Max von Oppenheim mobiliseert verdere ploegen arbeiders. Tenslotte graven 550 bedoeïenen bij de Tell Halaf, bedienen het smalspoor, kippen de volle wagens, graven en staken. Af en toe staken zij, wanneer het stof van de hete zandstormen te hevig in hun

ogen waait of wanneer een of andere raddraaier hen aanspoort hogere lonen te eisen. Maar doodkalm worden 'de kinderen van Allah' door de baron uit Keulen weer aan het werk gezet. Hij weet met hen om te gaan en hen gerust te stellen. En zij gehoorzamen, alle boze geesten van de tell Halaf ten spijt. Van tijd tot tijd verzamelen de stamgenoten en families zich bij de tell Halaf om een reusachtig tentenkamp van vele duizenden mensen te vormen. Van ver af komen de sjeiks van alle grote bedoeïenenstammen of althans hun afgezanten, om hun bij de Tell Halaf zwoegende broeders en zonen te bewonderen, maar nog meer het Duitse opperhoofd, die fabelachtige sommen geld uitgeeft om een puinheuvel af te graven die toch niets beters dan stenen en scherven bevat. Nooit zullen de zonen van de woestijn begrijpen waarom men deze scherven zo liefdevol kan verzamelen en sorteren. Ze zijn toch voor helemaal niets meer te gebruiken. Hoe grappig kunnen zelfs zulke rijke, zulke machtige en zulke verstandige mannen als deze Duitsers zijn!

Daar huizen zij die in heerlijke oasen konden leven, in de koortshel bij de tell Halaf. Hun eigen dokter zakt plotseling in elkaar en moet zwaar ziek van de koorts naar de dichtst bij zijnde haven worden gebracht. Maar hij is daar niet meer te redden en sterft in Beiroet. Zwaar ziek van de koorts moeten een architect, een fotograaf en een secretaris naar Duitsland worden teruggestuurd. En dan ligt de Duitse baron zelf terneer en worstelt wekenlang bij de tell Halaf met de dood. Weet hij dan niet dat in deze koortshel twee en een half duizend jaar geleden ontelbare kinderen Israëls te gronde zijn gegaan? Wat heeft hij hier nog te zoeken?

Maar zo zijn ze nu eenmaal, die archeologen!

In plaats van naar huis te gaan en de verpestende, helse hitte van de tell Halaf te ontwijken, laten ze nieuwe mensen uit Europa komen. Tenslotte arbeiden er tien Duitsers, waarvan vijf architecten sommigen hunner zullen later leerstoelen in de kunstgeschiedenis en in de oude cultuurgeschiedenis aan Duitse universiteiten aanvaarden, een arts, een fotograaf en twee secretarissen naast de onverwoestbare baron.

Einde 1913 wordt de opgraving onderbroken. Neen, ze is nog lang niet beëindigd, in de winter van 1914 zal zij weer ter hand worden genomen. Want er is nog veel te doen, veel te ordenen en te verklaren. Men mag helemaal niet bij de tell Halaf ophouden.

Maar de wereldoorlog komt, de lange Eerste Wereldoorlog. En de schoppen der Duitsers verroesten bij de tell Halaf.

De laatste opgraving

Eerst in 1927 14 jaar later keert Max von Oppenheim naar de tell Halaf terug. De heuvel behoort niet meer aan Turkije, maar tot het gebied van de Franse mandaatregering van Syrië. Op grootscheepse wijze verlenen de Fransen de Duitser een nieuwe concessie om te graven voor het gehele brongebied van de Chabur; ja, ze helpen hem zelfs waar zulks nodig is.

Intussen hadden de oorlogsomstandigheden de uit de tell Halaf geborgen en in het huis van de expeditie bewaarde stenen beelden opnieuw begraven. Ze liggen onder de puinhopen van het tijdens de gevechten tussen Turken en Syriërs stukgeschoten huis. Maar alles kan weer in orde worden gebracht, te meer daar de Franse directeur van het Instituut van Oudheden in Noord-Syrië, M. J. Darrous, zich als beschermer der Duitse expeditie en haar vondsten en tenslotte als een charmante vriend doet kennen.

Darroux brengt de Duitsers, onder wie zich weer verscheidene beproefde architecten bevinden, wapens en voorraden uit Aleppo. In 1929, op de terugweg, wordt hij in de buurt van Ras el Ain door enige bandieten overvallen, beroofd en om het leven gebracht. De rouw om deze man is bij de Duitsers diep en oprecht.

Al gauw arbeiden er weer 200 bedoeïenen bij de tell Halaf. Velen kennen hem reeds uit de tijd van voor de oorlog. De geborgen stenen beelden stellen een stierejacht, een gevecht tussen leeuw en stier en een gevecht tussen mens en leeuw en andere dingen voor. Eén afbeelding vertoont twee horens dragende dieren bij een boom. Het is het overal in het Nabije Oosten tot aan Indië toe verbreide motief van de heilige boom (de Melkweg) met de beide maansikkels.

Bij de ingang van het paleis van de tell Halaf staan echter vijf reusachtige dierenlichamen van steen. In het midden staat een stier, rechts en links daarvan een leeuw en verder aan elke buitenkant een sfinx met het hoofd van een vrouw. Achter deze vijf kolossen van dieren verheffen zich de stenen gedaanten van drie mensen.

In het geheel zijn het acht wezens, waarvan vijf dieren resp. gemengde wezens. Heeft het iets te betekenen? Ligt er in deze groepering een zin?

Verscheen ook niet in de Bijbel God Abraham en gebod hem van vijf dieren acht stukken als offer te maken? (Gen. 15) . Ook dit gebeurde in Syrië. Toen Abraham naar het gebod van de Heere handelde, „sloot de Heere een verbond” met hem en sprak: „Aan uw nageslacht zal Ik dit land geven, van de rivier van Egypte tot aan de grote rivier, de rivier de Eufraat.”

Nu staan de Duitsers bij de Chabur, de zijrivier van de Eufraat, bij de tell Halaf, niet ver van Haran, en staren naar de acht wezens bij de paleisingang van de tell Halaf, die vermoedelijk duizenden gevangen Israëlieten hebben gezien, toen de Assyriërs hen uit Palestina verdreven en naar de moerassen van de Chabur weggevoerd hadden. Geschiedenis? Welk een vreselijke geschiedenis van een volk! „*En Israël werd uit zijn land in ballingschap weggevoerd naar Assur, tot op de huidige dag.*” (2 Kon. 17 : 23). Uit diepe lagen van de tell Halaf komen amuletten te voorschijn die wederom een stier (of een rund) voorstellen. Ten dele is op dergelijke amuletten een kronkelende slang zichtbaar.

Een stenen tablet stelt een wezen voor waarvan het menselijk hoofd en bovenlichaam in een visstaart eindigt. In beide handen houdt het wezen een reusachtige slang vast, die het gehele reliëf omlijst.

Sluit de kring zich zo?

De lagen van de tell Halaf gaan tot in de vroege kopersteentijd terug. In de diepste lagen komt eivormig vaatwerk te voorschijn. En eindelijk komen uit deze oeroude bodem de figuren van klei van een hurkende vrouw aan het licht. Het is weer de houding van het baren. De pogingen tot vormgeving zijn nog zeer primitief. Het hoofd heeft geen vorm of is meestal helemaal niet aanwezig. Het leem is bij de hals afgeknepen. Zonder twijfel is het een poging om het wonder van het baren voor te stellen.

Maar het hoofd? Zou dat afgeknepen hoofd misschien juist een bijzondere betekenis hebben? Het resultaat van de lange onderzoeken is tenslotte dat de Duitse baron Max von Oppenheim in de tell Halaf onmiskenbaar een der oudste cultuurplaatsen van Voor-Azië heeft ontdekt.

Uit de oudste tijd stammen de stenen beelden zonder schrift en de bontgekleurde scherven van ceramiek, die eindelijk aanleiding gaven om die laag als de 'Tell Halafperiode' van het 5de4de millennium vóór Chr. aan te duiden. Overal waar in de diepte der Vooraziatische puinheuvelds dezelfde bonte ceramiëkscherven opduiken zo ook in Ur diep onder de vroegSumerische laag, spreken de archeologen van de prehistorische tell Halafperiode.

En daarmee heeft baron Max von Oppenheim uit Keulen, de vriend der bedoeïenen, bewezen niet alleen een held te zijn in de strijd tegen koorts, hitte en stof, maar ook een man die zich tot een deskundig archeoloog ontwikkelt en het aan het einde van zijn opgravingen presteert de door hem verworven schatten uit een tijdperk der mensheid dat zes tot zeventuizend jaar achter ons ligt, in een eigen tell Halafmuseum te Berlijn ten toon te stellen.

Nu zal men echter ook begrijpen dat Max von Oppenheim, die zich zoveel moeite had getroost, om over het uitgegeven geld maar helemaal niet te spreken, over de vraag peinst vanwaar eigenlijk de mensen kwamen die in de tell Halaf hun stenen beelden en paleisgebouwen oprichtten hoe ze er wel mogen hebben uitgezien en waar ze zouden kunnen zijn gebleven.

Zo komt hij in zijn rapport over de tell Halaf ook over Abraham te spreken en over de kinderen Israëls, die volgens de bijbelse chronologie ongeveer 1,5 duizend jaar na Abraham gedwongen werden zich weer daar boven bij Haran en in het brongebied van de Chabur te vestigen, toen het noordelijk rijk Israël te gronde was gegaan.

Zo blijkt de bodem rond Haran de werkelijk met het lot van het volk van Israël verbonden bodem te zijn. Want daarheen trok Abraham met de beloften van de Heere dat hij het Beloofde Land zou bereiken; daar, in Haran, hield ook Jakob, Abrahams kleinzoon, zich lange tijd op, wiens naam daarna in 'Israël' werd veranderd en tenslotte keerden de verstrooide tien stammen van de staat Israël naar Mesopotamië en ten dele naar dezelfde streek van Haran terug, om het Beloofde Land nimmermeer weer te zien. Een tragisch lot!

Arameeërs, Syriërs, waren de voorvaderen van Israël, zoals het in de Bijbel heet: „Daarna zult gij voor het aangezicht van de Heere, uw God, betuigen: Een zwervende Arameeër was mijn vader . . .” (Deut. 26 : 5).

Niet ver van Haran, in Urfa, verzamelt baron von Oppenheim inheemse sagen over Abraham, en in Haran zelf vindt hij nog herinneringen aan de mooie Rebekka, Isaks vrouw.

Maar wat leefde vóór Abraham hier; hoe zagen de mensen uit de tell Halafperiode eruit? En de baron meent dat er, naar het afgebeelde type op de stenen te oordelen, van een Dinarisch ras sprake moet zijn, waarvan de resten nog thans in Albanië, Dalmatië en de Oost-Alpen leven. Behoorden zij tot de voorvaderen van Abraham? En hoe kwamen zij naar Syrië en Mesopotamië? Via de Kaukasus, zoals de Bijbel schijnt aan te duiden?

16. DE KINDEREN HETH WORDEN GEZOCHT

Toen stond Abraham op ... en sprak tot de Hethieten: Een vreemdeling en bijwoner ben ik bij u ...
Gen. 23 : 36

Tussen Heinrich Schliemann's edele passie voor Troje en de niet minder nobele van Max von Oppenheim voor de tell Halaf ligt een lange tijd en een wijd gebied: geheel Klein-Azië. Terwijl Schliemann in het westen, bij de Dardanellen, en in het gezicht van de Griekse kust over Homeros en het geheim van de heuvel Hissarlik nadacht, peinsde von Oppenheim ten zuiden van het geweldige gebergte van de Kaukasus, aan de oostelijke grens van Klein-Azië, over de tell Halaf en het raadsel van het mengsel van volkeren. De baron zag geen Grieken en dacht niet, zoals Schliemann, aan Homeros neen, hij zag Armeniërs, Syriërs, Koerden, bedoeïenen de nakomelingen van ondergegangene wereldrijken. En Max von Oppenheim dacht daarbij aan de Bijbel en de Koran.

Welnu, zonder aan de eerbiedwaardige ouderdom van de heilige geschriften der christenen, Israëlieten en mohammedanen afbreuk te willen doen, in de buurt van Haran bestonden blijkbaar veel oudere geschriften. Ze waren op oude stenen gevonden, die een eigenaardig en totaal onbekend beeldschrift vertoonden: hiërogliefen!

Maar geen Egyptische hiërogliefen, doch volkomen vreemdsoortige. Als boden uit een oeroud schimmenrijk doken ze plotseling op en verdwenen weer.

Dat was de grote zorg! Men zal het geen filoloog ten kwade kunnen duiden, wanneer hij zich over onleesbare opschriften, die ontwijfelbaar een schrift voorstellen, veel zorgen maakt. Het zijn om zo te zeggen beroepssentimenten, waarover men zijn hart moet uitstorten. Zo laat zich verklaren dat zich over deze merkwaardige en niet leesbare steenschriften in de zich meer en meer tot een internationale gemeente aaneensluitende archeologie een gesprek ontspon dat een vreemde indruk maakte. Vreemd intussen alleen voor het grote publiek, dat zich ten aanzien van Troje hoogstens voor Homerische verzen kon warm maken, maar reeds tegenover de tell Halaf bij gebrek aan passende teksten eenvoudig de draad kwijt raakte.

Daarbij ging het voornamelijk om het Noord-Syrische gebied aan de bocht van de Boven-Eufraat, juist om de streek rond Haran, dat men helaas niet kon uitgraven, omdat het nog in leven was omdat er nog mensen in hun huizen leefden onder welker grondmuren de geheimen verborgen lagen. Eigenlijk geen prettige aanblik, zo'n levende stad, waarin eens niet alleen de god Nanna-Sin, doch ook Abraham had gewoond!

Dan was elke heuvel met puin tot aan de daken prijzenswaardig, het meest natuurlijk een heuvel die zo grondig en zo plotseling met alles wat erin was, door de bliksem was getroffen, dat niemand het had gewaagd daar nog een hut te bouwen.

Weliswaar waren dit ideale gevallen, en waar worden idealen eigenlijk altijd verwezenlijkt? „Niets helpt de opgraver meer dan een gewelddadige verwoesting,” verklaart Sir Leonard Woolley met loffelijke openhartigheid. „Wanneer een bouwwerk langzaam in verval is geraakt, kan men er zeker van zijn dat de verarmde bewoners alle voorwerpen van waarde eruit hebben gehaald. Het gunstigste dat kan plaatsvinden, is een vulkanische uitbarsting die een plaats zo diep begraaft, dat niemand teruggaat om zijn bezittingen te bergen. Maar

de ideale voorwaarden van een Pompeji treft men zelden aan, en de archeoloog moet ook voor minder gunstige omstandigheden dankbaar zijn.”

Juist! Dankbaar zijn, ook wanneer het niet precies om Sodom en Gomorra gaat! Maar Haran? Haran is een hopeloos geval, zolang zich daar de aarde niet opent of iets anders gebeurt om het weg te vagen. Dat was de grote zorg van de archeologen, toen de westerse taal en schriftgeleerden omtrent de onleesbare hiërogliefen hun eigen zorgen verkondigden.

De hiërogliefen van Karkemisj

Eigenlijk gaat het bij die hiërogliefen om geen nieuwe ontdekkingen. Want over deze merkwaardige tekens hadden reeds anderhalve eeuw tevoren de Brit H. Maundrell (in 1714) en de Fransman La Roque (in 1722) ter gelegenheid van hun reisbeschrijvingen over Syrië bericht.

Maar toenmaals had de wereld nog genoeg andere dingen te doen, dan dat ze zich om beeldschriften uit Syrië zou bekommeren. De belangstelling voor deze hiërogliefen nam pas toe met het voortschrijden der archeologie. Daarbij ontstond de indruk dat het centrum van deze vreemdsoortige cultuur met haar onbekende beeldschrift in Noord-Syrië moest liggen aan de bocht van de Eufraat b.v. bij Haran dan wel bij Karkemisj.

Met Haran was helaas niets te beginnen maar met Karkemisj? Ja, maar waar lag Karkemisj dan?

Waar het lag, wist men uit de Bijbel: het lag aan de Eufraat. Dat wist iedereen die misschien voor geschiedenis een 4, maar voor godsdienst een 10 had: aan de Eufraat! De profeet Jeremia (46 : 2) heeft het de archeologen nagelaten: „ ... *aan de rivier de Eufraat bij Karkemis ...*”

Alleen wist niemand waar. En de Eufraat is lang. De Eufraat is zo akelig lang, dat niemand erin slaagde Karkemisj te ontdekken. Zonder twijfel bestond de stad niet meer, en des te begeerlijker gleden de blik der archeologen langs de oever van de Eufraat. Uit Assyrische spijkerschriften was op te maken dat Karkemisj een belangrijke plaats was geweest. Naar alle schijn hadden daar de vreemde hiërogliefenschrijvers gezeten. Misschien was Karkemisj wel hun hoofdstad geweest.

Dus op naar Karkemisj!

Kunt gij u nog George Smith herinneren de jonge flinke kopergraveur uit Londen, die zo schitterend teksten in Assyrisch spijkerschrift kon lezen? Welnu, diezelfde Smith sprong op zijn laatste reis naar Mesopotamië in Aleppo op een paard, haalde nog eens enkele afschriften van Assyrische spijkerschriftteksten uit zijn zak, las die vlug door en reed toen in maart 1876 rechtstreeks naar een ruïneveld aan de Eufraat dat tegenwoordig 'Dsjerabis' wordt genoemd.

Dat is Karkemisj, zei Smith en had gelijk. En daaruit blijkt weer eens hoe goed het is wanneer men in staat is op het juiste moment op het juiste tablet het juiste te lezen.

Toen stuurde George Smith een bericht naar Londen en beschreef het enorme ruïneveld van Dsjerabis, dat hij met de grootste stelligheid voor het verdwenen Karkemisj hield. Tegelijk berichtte hij ook over de merkwaardige hiërogliefen die op talrijke stenen van Dsjerabis Karkemisj te zien waren.

Helaas was het het laatste bravourstuk van George Smith, voordat hij enkele maanden later

aan de pest moest sterven. Zijn bericht sloeg direct in Londen in. Het Brits Museum liet drie jaar lang (1878'81) in Karkemisj onder leiding van consul P. Henderson graven.

Daarna trad gedurende dertig jaar weer rust in Karkemisj in. Eerst in 1911 begonnen nieuwe opgravingen, waaraan de hele eerste lichter der Britse archeologen deelnam, daaronder ook Woolley en de jongere tegenspeler van de Duitse ontdekker van de tell Halaf: T. E. Lawrence.

Vele jaren voor en na de Eerste Wereldoorlog deden de Britten moeite om tussen de ruimschoots aanwezige sporen van brandcatastrofen de ontwikkeling van de zich over vele duizenden jaren uitstreckende geschiedenis van Karkemisj te doorgronden, en bij tijden werd de indruk versterkt dat Karkemisj inderdaad de residentie van die geheimzinnige hiërogliefenschrijvers moest zijn geweest.

En ofschoon geen enkele regel van hun beeldschrift leesbaar was, rezen reeds de schaduwonttrekken van een oud en klaarblijkelijk zeer machtig rijk uit het verleden. Zijn naam kende men reeds. Belangwekkende opschriften op Mesopotamische monumenten en spijkerschrifttabletten en ook het Oude Testament duiden op dit rijk en zijn volk: op de Hethieten.

Het waren kennelijk dezelfde Hethieten en hier kon de bijbelkenner weer zijn kennis van de geschiedenis tonen die ten tijde van Abraham in Kanan gevestigd en daar de meesters waren, de kinderen Heth. Het 23ste hoofdstuk van Genesis verklaart steeds weer met nadruk, hoe nobel deze Hethieten de weduwnaar geworden Abraham aan een familiegraf te Hebron in Kanan hadden geholpen, en hoe Abraham zich „nederwierp voor het volk des lands, de Hethieten”.

Waar lag dus de hoofdstad van deze Hethieten?

In Kanaän kon zij niet hebben gelegen, eerder in NoordSyrië, misschien in Karkemisj, deze grote, oude stad.

Echter: tussen Hebron in Kanaän en Karkemisj aan de Eufraat ligt een uitgestrekt gebied, liggen vele provincies en landschappen. Buitendien doken de Hethitische hiërogliefen ook ver in het zuiden van Karkemisj op: in Hamath. En verder kwamen zij in de ergste koortsstreek van Syrië voor in de moerassige lage dalgrond van El Amk, niet ver van Antiochië.

Daar, bij een vervallen dorp, genaamd Sindsjirli, ontdekte Hamdi Bei, de directeurgeneraal der Turkse musea, op een dag acht wonderlijke, klaarblijkelijk tot een paleispoort behorende reliëfplaten. Duitse archeologen zagen deze stenen afbeeldingen enige tijd later, toen zij door Sindsjirli reden.

In 1887 vroegen zij Istanboel om de concessie om te graven, en toen zij deze verkregen, rustten zij hun eerste expeditie naar Sindsjirli uit. In maart 1888 kwam die in Sindsjirli aan. Het zou een der vreselijkste expedities worden die archeologen ooit moesten ondernemen.

Een spoorwegman ontdekte Pergamon

Natuurlijk kan men over Sindsjirli niet berichten zonder de vermaardste Duitse archeologen te vermelden die daar gewerkt hebben. Daar Sindsjirli echter om zo te zeggen op een ander arbeidsveld van archeologisch onderzoek ligt namelijk in de landschappen dicht bij de Syrische kust van de Middellandse Zee, waar eenmaal ook de cultuurwereld der

oude Grieken en Romeinen op Klein-Aziatische en Syrische bodem bloeide, duiken hier ook de namen van verdienstelijke archeologen op die tot dusverre nog niet voor het voetlicht traden.

Deze onderzoekers, die de sporen der Grieken en Romeinen naspeurden, stieten op hun arbeidsveld onverwachts op Hethitische monumenten en opschriften. Daar hebben we dan allereerst het eigenaardige lot van een man, dat tevens toont hoe men tegen het einde van de 19de eeuw zonder speciale studies een geacht archeoloog kon worden.

Karl Humann, een Rijnlander uit het district Disseldorf, had als jong student niet kunnen dromen archeoloog te worden. Hij wilde veeleer spoorwegen aanleggen. Maar de dokters rieden de 22jarige student aan zijn plannen op te geven, de studie af te breken en naar het zuiden te gaan om daar zijn aangetaste gezondheid te herstellen. Karl Humann volgde deze raad braaf op met het resultaat dat we hem later in het ergste pest en koortshol, namelijk in Sendsjirli, terugvinden.

De jonge Humann reisde dus naar Chios en Samos, om daar in de Griekse zon en in het gezicht van de Klein-Aziatische kust gezond te worden. Meer uit tijdverdrijf groef hij op Samos bij de beroemde tempel van Hera uit de klassieke oudheid en vond op die wijze de eerste verbinding met de onbekende wereld der archeologie.

In 1864 droeg de Turkse regering hem werkzaamheden als landmeter op voor geprojecteerde spoorweglijnen in Palestina, Klein-Azië en op de Balkan. Op de leeftijd van 35 jaar legde de blonde, lange Rijnlander voor de Turken een weg aan van het Klein-Aziatische Pergamon naar de kust. Daar beklom hij op een goede dag de hoge burcht en vond inheemse kalkbranders bezig grote marmeren sculpturen uit een oude vestingmuur te halen, stuk te slaan en in hun kalkoven te werpen. Humann pakte enige reliëfplaten weg en stuurde die naar de Berlijnse musea. Tegelijk sloeg hij bij de Turkse regering alarm. Hij kreeg gedaan dat een officieel verbod werd uitgevaardigd deze blijkbaar oeroude kunstwerken verder in de kalkovens te verstoken. Kortom: Karl Humann werd de ontdekker van het beroemde Pergamonaltaar en al de prachtige Griekse bouwwerken die onder Humann's leiding in Pergamon in acht jaren van hard werken (1878'86) uit het puin te voorschijn kwamen.

In 1880 verleende de universiteit van Greifswald hem de doctorstitel; in 1884 werd hij als leider van de opgraving van Pergamon met de titel van directeur der Berlijnse musea, bestuurszetel Smyrna, vereerd. Zo kon het iemand vergaan die, om zijn aangetaste long te genezen, de spoorwegingenieur aan de kapstok hing en naar het zuiden ging. Humann was reeds een gewaardeerde, bijna 50jarige man, toen hem de opgraving van Sendsjirli werd toevertrouwd.

De tweede, tijdelijk bij Sendsjirli betrokken, vermaarde archeoloog heet Otto Puchstein, een Pommeraan, een van die grote enigszins zwaartillende, maar steeds goedmoedige Pommeranen, en hij had zes jaar lang in Straatsburg en Berlijn in de archeologie gestudeerd. Daarna werd hij van 1881'83 als beursstudent van het Duitse Archeologische Instituut naar plaatsen in Italië, Griekenland, Egypte en Klein-Azië waar opgravingen plaatsvonden, gestuurd, om vervolgens de betrekking van assistent van de directie der Berlijnse musea te aanvaarden een post die hij ruim 14 jaar lang bekleedt, totdat hij tenslotte bij de opgravingen van Badbek zijn lauweren oogstte. Als voorzitter van het Duitse Archeologische Instituut bereikte hij de hoogste waardigheid die door de Duitse

archeologie kan worden verleend.

Dan moeten we nog de Weense arts en antropoloog Felix von Luschan en diens charmante vrouw Emma noemen, die in Sendsjirli als handelende en lijdende personen optraden. Verder de Freiburgse schrift en taalvorser prof. Julius Euting, de prehistoricus Hubert Schmidt, de schrijver Eduard Stucken en eindelijk ook Robert Koldewey. Dit is voldoende om de kring der tien tot twaalf Duitsers te beschrijven die in de jaren 1883, 1888'94 en 1902 in Sendsjirli groeven.

Een lange tijd voor een afschuwelijk oord!

De slangen van Sendsjirli

De opmars naar Sendsjirli is voor een expeditie die elke spijker, elke schop, elke mand en stoel en elk bed zelf moet medebrengen, niet eenvoudig. Sendsjirli (plaats der ketenen) ligt in het dal tussen de hoge Amanus en de oostelijke Kurd-Dagh en kan vanaf de kust slechts over de Bailanpas worden bereikt aanvankelijk ternauwernood per wagen, later nog slechts op rijdieren.

Wanneer men zich voorstelt dat de expeditie ook de werktuigen voor ongeveer 150 tot 200 arbeiders die zij in Sendsjirli wil aanwerven, moet aanvoeren pikhouwelen, schoppen, kruiwagens en draagmanden, een veldsmederij, tenten en veldbedden, proviand en letterlijk alle levensbehoeften, met inbegrip van medicijnen, dan zal men ook begrijpen hoe moeilijk alleen reeds de weg over de bergpas is, voordat de Duitsers in het troosteloze Koerdendorp Sendsjirli aankomen.

Het is begin april. Het weer is koud en nat. Aan een onderkomen in de erbarmelijke en vervuilde hutten der Koerden is eenvoudig niet te denken. De meegebrachte tenten moeten gewoonweg in het slijk worden opgebouwd; de veldbedden zijn doornat, en een ijzige wind stuift door het dal.

Maar de Duitsers werpen zich onverwijld op hun werk. Ze hebben geen tijd te verliezen, want op z'n laatst in juli plegen de Koerden met het gehele gezin en al het vee hun hutten in het dal te verlaten om het hete jaargetijde in de gezondere lucht der bergweiden door te brengen. Soms verdwijnen ze nog eerder, namelijk na het eerste sterfgeval ten gevolge van koorts. Voor de eerste proefgraving blijven er dus amper drie maanden tijd over. Later zal zich niet één arbeider meer voor de puinheuvel Sendsjirli laten vinden.

De aanwerving van arbeidskrachten slaagt. Na een paar dagen graven ruim honderd Koerden, door de ongewone en verleidelijke mogelijkheden om geld te verdienen uit hun rust gehaald, bij de heuvel, slepen het puin weg, sjoeren zware steensculpturen en kolossen van leeuwen te voorschijn en scheppen de resten van het geweldige complex van een burcht bloot.

En terwijl de door het dal gierende storm de tenten verscheurt, terwijl Duitsers zowel als Koerden letterlijk in het slijk waden, verschijnen reeds vol vertrouwen de eerste zieken bij de blanke medicijnman, om na ondergane behandeling de roem van de Weense arts als de wind over alle bergen en naar elk Koerdisch moddernest te verbreiden.

Ondertussen verandert het toneel van Sendsjirli. Omstreeks half mei spreidt zich een drukkende hitte als een nachtmerrie over het dal. De zwartwaterkoorts der Koerden meldt zich.

Tegelijk verschijnen de kwelgeesten van de naderende zomer, in de eerste plaats wolken

van steekmuggen en ongelooflijke scharen vergiftige slangen. Wie langs de vermodderde greppels van de dorpen der Koerden loopt, waaruit met het steeds meer verdampende water de vergiftige adem van de koorts opstijgt, kan meemaken hoe deze slangen als kikvorsen in het water springen, de een na de ander. Einde mei worden de slangenbeten bij de inheemsen steeds talrijker. Dr. von Luschan moet helpen, waar en hoe hij kan. En de eerste koortslidder van de expeditie meldt zich. Dan ligt Karl Humann, die eenmaal door de artsen naar het zonnige zuiden is gezonden, opdat zijn aangetaste gezondheid zich daar zou herstellen, met een bedenkelijk aan longontsteking grenzende ziekte ter neer.

En tenslotte zijn bijna alle deelnemers aan de expeditie naar Sendsjirli ziek van de koorts. In deze situatie moet Karl Humann het kamp verlaten. De Turken roepen hem naar Istanboel. Nu leidt Dr. von Luschan, de arts uit Wenen, de onderneming. Daarbij moet hij de eigen koortslidder verzorgen en de van alle kanten aanstromende patiënten der Koerden. Tegen slangenbeten kan hij overigens ook niet altijd helpen; en zo gebeurt het dat een Koerdische jongen, die door een slang in zijn duim wordt gebeten, het Duitse kamp binnenloopt, daar een bijl grijpt en kortweg zelf zijn duim afhakt. Uiteraard zonder verdooving en zonder desinfectie. Zijn dapperheid wordt algemeen bewonderd.

De koningsburcht

Intussen wordt met de dag de overtuiging sterker dat de grote heuvel van Sendsjirli kolossale bouwwerken van een burcht of paleis bevat, en wel van een tot dusver onbekende vorm van bouwen. En het wordt ook steeds duidelijker dat aan deze heuvel jarenlang moet worden gegraven om al zijn geheimen te doorgronden.

Bij de daarop systematisch verrichte werkzaamheden in de jaren 1888'94 en 1902 komt een koningsburcht uit de Syrische geschiedenis van het laatste millennium vóór Chr. te voorschijn. Bij haar poorten stonden vier geweldige leeuwen van steen, en bij de paleisingang van de verschillende, uit verscheidene bouw en cultuurperioden stammende gebouwen vormden dubbele sfinxen de stevige basis van enkele zuilen.

Op een reliëfplaat is een gevleugeld wezen met arendskop te zien. Een weergod Hadád draagt een kap met horens.

Robert Koldewey ziet het nieuwe dat de archeoloog hier in Sendsjirli tegemoet treedt. „Het hele cultuurgebied”, aldus merkt hij op, „waartoe deze werken behoren, hier voor het eerst grondig onderzocht, scheidt zich door een beslist eigen karakter af van dat van het oosten zowel als van dat van het westen. Slechts zelden kunnen wij ons iets herinneren wat daarop lijkt; ook dat ligt veraf: In het oosten Assyrië en Babylonië, in het westen hoogstens Troje.”

Er is geen twijfel aan: de oudste bouwwerken van Sendsjirli gaan terug tot de invloed van de Hethieten die door de archeologen worden gezocht om hun beeldschrift en hun cultuur en geschiedenis te ontraadselen. Doch één ding wordt met de dag duidelijker: Ook Sendsjirli kon niet hun hoofdstad zijn geweest. Puchstein zoekt met zijn staf van medewerkers de hoofdstad der Hethieten. De Fransen zoeken en de Britten. Archeologen van andere staten beproeven hun geluk. En dan komen uit de Verenigde Staten Amerikaanse expedities aan, die tien jaar lang in NoordSyrië verblijven. Zij vinden weliswaar verbazingwekkende dingen, maar de residentie der Hethieten vinden ook zij niet. De hoofdstad van een der machtigste rijken uit de klassieke oudheid is spoorloos verdwenen. Wie zal er zich op kunnen beroemen haar te hebben gevonden?

Boven in Anatolië

Voor de mens van onze tijd lijkt het wonderlijk in hoe hevige mate de openbare mening omstreeks het begin van deze eeuw zich voor nieuwe berichten over de Hethieten en hun monumenten interesseerde. In het bijzonder in Engeland bestond daarvoor zulk een levendige belangstelling, dat voornamelijk geleerden zich konden permitteren voor een leerstoel of een ander ambt te bedanken, om zich ongestoord aan hun eigen studiën en het schrijven te wijden.

Zo legde Archibald Henry Sayce Brits oriëntalist en taalvorser, professor in de vergelijkende taalwetenschap te Oxford en vooraanstaand Brits taalonderzoeker op de leeftijd van 30 jaar zijn professoraat neer, om vanaf dat ogenblik deels in de Oriënt, deels in Engeland van de opbrengst van zijn vele boeken te leven.

Een daarvan, 'Fresh Light from the Monuments', dat in het Duits onder de titel 'Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen' (Oude monumenten in het licht van nieuwe onderzoekingen) in 1886 in Leipzig verscheen (en ook in andere talen werd vertaald), behaalde alleen al in Engeland binnen enkele jaren zeven drukken. Van Sayce's boek 'The Hittites or the story of a forgotten people' (De Hethieten of de geschiedenis van een vergeten volk) verscheen in 1903 de derde druk. Sayce was het ook die de ijverig in geheel Syrië naar de hoofdstad der Hethieten zoekende archeologen er opmerkzaam op maakte dat het onbekende beeldschrift niet alleen in Syrië was te vinden, maar ook in noordelijk Klein-Azië b.v. op oeroude steenblokken van Yazilikaya, dicht bij een ruïneveld bij het dorp Bogazkiy.

Nu was het dorp Bogazkiy de onderzoekers reeds lang bekend. Het ligt midden in het oude landschap Cappadocië, waarvan de kern in een wijde bocht door een rivier wordt omgrensd. Deze rivier is de Kisilirmak, die ten tijde van de Grieken 'Halys' werd genoemd. Midden in dit Turkse landschap, enkele dagreizen van de tegenwoordige Turkse hoofdstad Ankara verwijderd, vond in 1834 de Fransman Texier de ruïnenhoop van een klaarblijkelijk oeroude stad bij Bogazkëy. Texier tekende een aantal interessante beeldhouwwerken en architectonische bijzonderheden na en publiceerde die na zijn terugkeer in Parijs.

Bijna dertig jaar later, in 1862, onderzocht een Franse groep onderzoekers Guillaume en Perrot de ruïnen grondiger. Hun wetenschappelijke notities werden in 1872 in een groot werk over de oudheden van Klein-Azië in Parijs gedrukt.

Het beeld werd evenwel enkele jaren lang door de nieuwe roem van de in Troje gravende Heinrich Schliemann verduisterd. De Fransen hadden weliswaar de prioriteit, maar verroerden geen vinger om verder in de ruïnevelden bij Bogazkiy te zoeken.

In 1882 verscheen een door Otto Puchstein en Karl Humann geleide Duitse expeditie. Deze onderzocht naast Noord-Syrische ook Klein-Aziatische ruïnenplaatsen en maakte tenslotte ook bij Bogazkôy een nauwkeurige situatietekening van het ruïneveld. Daarna wendde de expeditie zich naar Syrië om daar naar de hoofdstad der Hethieten te zoeken.

De spijkerschrifttabletten van de Nijl

In 1888 kwam een vondst die midden in Egypte, in El-Amarna, werd gedaan, de onderzoekers te hulp. Het waren brieven in spijkerschrift van Klein-Aziatische, Mesopotamische en Syrische koningen aan de Egyptische farao. Aan deze

spijkerschrifttabletten kon men, naast opschriften op Egyptische monumenten, reeds zeer veel over de verdwenen Hethieten ontlenu. Daar het steeds zijn bekoring heeft van onze tegenwoordige kennis uit op die van onze grootvaders omstreeks de eeuwwisseling terug te blikken, loont het zich eens na te slaan wat een goede encyclopedie reeds toen over de Hethieten wist te vertellen:

„Hittieten (Hethieten, bij de Egyptenaren: Cheta); naast Egyptenaren en Babyloniërs Assyriërs op twee na het grootste cultuurvolk van Voor-Azië, genoemd op de Egyptische monumenten van Thotmes III tot Ramses (15de - 12de eeuw vóór Chr.).

Het verwoestte omstreeks 1350 vóór Chr. het aan de Boven-Eufraat gelegen rijk Mitanni, welks koning Dusjratta de onlangs gevonden correspondentie (van El-Amarna) met Amenhotep III had gevoerd. Ramses II leverde tegen de Cheta's in het 5de jaar van zijn heerschappij (dus omstreeks 1295 vóór Chr.) bij Kadesj (in Noord-Syrië) een slag, die hij als een grote overwinning verheerlijkte, maar die niet beslissend was, want omstreeks 1280 kwam het tussen hem en de koning der Chetieten Chetasar tot een vrede en bondgenootschap. De monumenten der Hittieten strekken zich ongeveer van Hamath tot Karkemisj uit, doch deze Syrische Hittieten vormen slechts een tak van een grote groep van volkeren, waarvan de gelijksoortige monumenten over geheel Klein-Azië tot aan de Egeïsche Zee verspreid zijn; zie ook Sendsjirli. Hun nationaliteit is nog niet uitgemaakt, daar de ontcijfering van het zeer eigenaardige Hittitische beeldschrift nog niet geheel schijnt te zijn gelukt.”

Dat was dus omstreeks het begin van onze eeuw ongeveer de kennis omtrent de Hethieten. Het was reeds een opmerkenswaardige kennis slechts één ding ontbrak eraan: een inlichting over de hoofdstad van dat grote volk, waarvan de monumenten over geheel Syrië en Klein-Azië verspreid waren.

Waar lag de residentie van de koningen der Hethieten?

Tientallen jaren waren reeds verlopen sedert deze vraag voor de eerste keer was gesteld. Doch toen de 20ste eeuw aanbrak, wist nog niemand ter wereld een antwoord daarop.

Winckler zoekt tevergeefs

Wanneer in de oudejaarsnacht vóór 1 januari 1900 de kerkklokken van Berlijn de aanbreekende nieuwe eeuw inluiden, luistert de 36jarige Hugo Winckler heel verstrooid naar het lawaai en het gejuich waarmee de Berlijners het grote keerpunt in de tijd vieren. Winckler kan deze vreugde niet delen; hij is ziek en hij is alleen.

Hij staart afwezig naar de voor hem liggende tekst van twee spijkerschrifttabletten, die weliswaar in Babylonisch spijkerschrift, maar in een hem onbekende taal geschreven zijn. De tabletten had men twaalf jaar geleden in Egypte, in ElAmarna, gevonden. Op het ene staat als ontvanger een koning van Arzawa aangegeven, op het andere een vorst die omstreeks het midden van het tweede millennium vóór Chr. in het noorden van Kanaän moest hebben geregeerd. Meer was niet te ontcijferen. Het was om wanhopig te worden.

Overigens alleen voor een filoloog als Winckler de schrijver van een hele reeks wetenschappelijke werken, zoals b.v.: 'De teksten van de spijkerschriftinscripties van Sargon' (1889, 2 delen) of 'Boek met teksten van spijkerschriftinscripties ten dienste van het Oude Testament' (1892) . Bovendien is Winckler de vertaler van de teksten van de wetten van Hammurabi van Babylon en tevens de schrijver van een werk in twee delen over

de geschiedenis van Israël.

Deze uit Gräfenhainichen in Saksen afkomstige Hugo Winckler leest dus Babylonisch-Assyrische spijkerschrifttabletten zoals anderen hun ochtendblad. Geen wonder dat hij de weliswaar met Babylonisch spijkerschrift, maar in de onbekende Arzawataal geschreven tabletten ronduit als een uitdaging voelt. Het is veel gevegd van een privaatdocent in de studie van het spijkerschrift, berustend af te moeten wachten!

Zeker, met twee kleitabletten kan men weinig aanvangen. Wanneer men taalgeleerde is, moet men in berusting afwachten, totdat een groter aantal van dergelijke Arzawatabletten wordt gevonden. Men moet geduld oefenen, totdat een of andere geluksvogel dergelijke tabletten ergens uit de aarde spit of uit een gat in een muur peutert, uit een doodkist of wie weet waarvandaan.

Al tien jaar lang wacht Hugo Winckler. Er komt totaal geen beweging in. Totaal niet ook niet in zijn wetenschappelijke positie. Sinds jaren is hij privaatdocent zonder vast inkomen, een boekenwurm, die voor een heel kleine kring van vakgeleerden het ene werk na het andere schrijft, een huismus, die licht en vrijheid zoekt, maar steeds weer door de noodzaak zijn dagelijks brood te verdienen aan zijn schrijftafel gekluisterd is jaar in jaar uit, zonder onderbreking. Nergens is een lichtpunt te zien. Hij is reeds afgemat en staat wat vreemd tegenover de buitenwereld. Neen, het is geen mens voor gezelschap! Met Babylonische spijkerschriftteksten gaat hij naar bed, en met Assyrische staat hij weer op. Geen wonder ook dat hij hoe langer hoe meer, en niet in de laatste plaats met het oog op de Bijbel, Babylon voor de bron van alle cultuur houdt. (Van Sumerië weet zijn tijd nog weinig).

Hugo Winckler's leven vliet heen. Hij viert zijn 40ste verjaardag en is nog steeds privaatdocent, enigszins onhandig, niet erg prettig in de omgang, niet bijzonder bemind.

Dan eindelijk maakt hij zich van alles los!

Door een vermogende leerling laat hij een opgravingsexperiment voor zich financieren en reist met hem naar Sidon. Daar, hoog in het noorden van Kanaän, aan de kust van de oude Foeniciërs, zoekt hij in 1903'04 naar de sporen der Arzawataal.

Een beambte van het Turks museum van Istanboel vergezelt hem en houdt toezicht op zijn doen en laten. In Sidon vindt Hugo Winckler geen schrifttabletten met de Arzawataal. Hij doet in het geheel geen noemenswaardige ontdekking. Mist hij de gelukkige hand? Laat het geluk hem helemaal in de steek?

Ja, dat is het! Vlijt alleen is niet voldoende, en het geluk laat zich niet dwingen. Nog meer gesloten, nog meer in zichzelf gekeerd, komt Winckler naar Berlijn terug. Hij zal nooit meer graven; hij kan zich dit helemaal niet permitteren. Hij heeft op één kaart gezet en verloren. Zijn benoeming tot buitengewoon professor reeds lang in de pen, reeds lang verwacht werkt als een pleister op de wond.

Winckler wacht verder. Hij weet niet dat zijn ster reeds aan het opkomen is sedert de tijd dat hij zich van zijn schrijftafel heeft losgemaakt en naar Sidon gereisd is.

Het ligt niet aan Sidon, maar aan het feit dat hij iets heeft ondernomen. Doordat hij, de huismus, het heeft gewaagd iets te beginnen, heeft in de diepste teleurstelling van zijn aan teleurstellingen zo rijke leven Hugo Wincker's lot van geleerde zich reeds naar het stralende licht van de roem toe gekeerd zonder dat hij het weet.

De ontdekking

De Turkse begeleider van Wincicler in Sidon heet Macridy-Bey. Hij heeft in de ogen van de Duitser de verdwijnende hoop en de ontkiemende wanhoop gelezen, toen Winckler Sidon verliet. Deze Macridy-Bey herinnert zich zijner, wanneer op zekere dag in het museum van Istanboel een spijkerschrifttablet binnenkomt. Een rijke grondbezitter had het op zijn landgoed gevonden en het vervolgens naar Istanboel gestuurd, opdat de geleerde heren het eens zouden bekijken. Wanneer Macridy-Bey dit kleitabelt in handen krijgt, pakt hij het meteen weer in en stuurt het naar Berlijn, naar Hugo Wincler.

Nu kan in deze tijd een spijkerschrifttablet geen museum en geen universiteit meer op stelten zetten. Alle hoofdsteden van het avondland en van de Verenigde Staten bezitten dergelijke tabletten reeds in overvloed. Doch prof. Hugo Winckler springt op, wanneer hij het spijkerschrifttablet uit Istanboel ontvangt.

Omdat het namelijk in de Arzawataal is geschreven.

Waarvandaan is dit tablet afkomstig? Zijn er misschien nog meer daarvan? Waar? Dat is toch niet te geloven! 15 jaar heeft hij gewacht, en nu sturen de Turken hem een Arzawatablet thuis. Is dat denkbaar? Droomt hij niet?

Hij moet direct naar Istanboel! Direct! Vandaag nog. Hij mag geen dag, geen uur, geen minuut verliezen! De tijd is kostbaar zijn tijd. Naar het station dus, naar de trein! Bagage, uitrusting? Ach, allemaal bijzaak. Hij heeft geen van beide. Waar moet hij de tijd vandaan halen om zich daarom te bekommeren? Op weg naar Turkije! De trein rijdt, de wielen dreunen in zijn dommelend hoofd de cadans: Arzawa, Arzawa, Arzawa

In Istanboel valt hij de Turk om zijn hals, staart in het van de malaria zieke gezicht van Macridy-Bey en vraagt vanwaar het komt, vanwaar het Arzawatablet afkomstig is. Hij, de onooglijke, enigszins verbeterde geleerde uit Berlijn, is een en al levendigheid: Maar dat is een geweldige verrassing, hartelijk dank, maar toe, zeg me alsjeblieft, waarvandaan? Waar vandaan?

En Theodore Macridy-Bey kijkt hem lachend aan: „Vit Bogazkëy!”

Zij reizen beiden naar Ankara, met de trein, zonder enige bagage. In Ankara krijgen ze rijpaarden om naar Bogazkëy te komen. Winckler heeft koortsachtige haast; hij is niet in staat aan het gewone spel van de oosterse handelaars mee te doen. Hij heeft geen tijd om met hen te marchanderen; hij heeft een paard nodig, opdat hij naar het dorp Bogazkóy kan rijden, dat 145 km ten oosten van Ankara hoog in het gebergte, 1000 m boven de zeespiegel bij een bergpas ligt. Die vervloekte handelsmanieren van het Oosten! Hij - in elk geval - heeft wel wat beters te doen, hij moet naar Bogazkóy! En voor een hoop geld kopen ze twee erbarmelijke vildersknollen. Zij rijden op slechte wegen op slechte paarden. Drie, vier dagen zijn ze onderweg. 's Nachts ligt de professor uit Berlijn in hutten vol luizen of smerige stallen en peinst.

Wat zal hij in Bogazkëy vinden? Daar hebben de Fransen toch al gezocht, daarna Puchstein en Humann en hoevelen meer en ze hebben niets gevonden. Zou hij nu dat geluk hebben? Zou hij werkelijk nog een tablet in de Arzawataal vinden? En zo ja, wat zegt dat dan nog?

Niemand kan die taal begrijpen, en of zij iets met de Hethieten te maken heeft, is helemaal niet zeker een vage hoop slechts, zonder enige wetenschappelijke basis! Hij schrikt: wetenschappelijke basis?

En hij ziet hoe de scherpe pennen in de inktpotten duiken, hoe de vochtig glanzende

bedrukte vellen uit de machine glijden als slangen, vergiftige, dodelijke slangen. Is hij geleerde of is hij avonturier?

Dan zijn ze in Bogazköy. Winckler stormt op zijn gastheer, de vermogende Zia Bey, af, die het Arzawatablet gevonden en naar Istanboel gestuurd heeft. Hij of diens koeherder of iemand anders. Dat is hem totaal onverschillig. Hem interesseert slechts één ding: zijn er nog meer daarvan? Waar werd het gevonden? Hoeveel zijn er nog? Kan hij ze dadelijk zien? Of zijn het de gewone Babylonische of Assyrische tabletten die hijzelf in Berlijn bezit?

Ze halen de schouders op, want zij zijn maar boeren en geen onderzoekers van spijkerschrift en taalgeleerden. Maar zij brengen hem brokstukken van spijkerschrifttabletten. Hij rukte ze als het ware uit hun handen, leest, neen hij leest niet. Hij kan ze immers helemaal niet lezen! Doordat het de Arzawataal is.

Het ene tablet na het andere: alles Arzawataal!

Met drie dozijn brokstukken rijdt Winckler met MacridyBey naar Ankara terug. Die ellendige paarden! Die ellendige wegen!

's Nachts, in een herberg, staat hij op. Hij kan niet slapen. Lucht! Frisse lucht! Hij gaat naar buiten en hoort hoe zijn hart klopt. Is het van vreugde? Of voelt dit arme hart oneindig ver van het brein van deze geleerde verwijderd voelt het reeds dat de laatste zeven jaren van zijn leven zijn aangebroken?

Hugo Winckler ziet op naar het fonkelend firmament. En nu bemerkt hij met een warm gevoel van geluk dat zijn ster eindelijk is opgegaan.

De stad heette Chattusjasj

Hugo Winckler spoedt zich naar Berlijn, onderhandelt met het Duits Archeologisch Instituut, daarna met het pas opgerichte Duitse Genootschap voor het Oosten een exclusieve vereniging van vermogende en invloedrijke lieden, die zich tot taak heeft gesteld „de studie van de oosterse oudheid . . . te bevorderen” en het verwerven van oosterse oudheden en dergelijke te steunen, om geldmiddelen voor omvangrijke opgravingen in Bogazköy te verkrijgen. Hij loopt van de directeuren der staatsmusea naar schatrijke bankiers, vervolgens naar de machtige lieden die het dispositiefonds van de Duitse keizer beheren; hij houdt lezingen, probeert te overtuigen, smeekt tenslotte en bedelt. Hij onderneemt alles wat denkbaar is, opdat zijn expeditie naar Bogazköy kan vertrekken om de tabletten op te graven de spijkerschrifttabletten in de Arzawataal.

Binnen enkele maanden gelukt hem alles wat hij nastreeft.

In juli 1906 komt Hugo Winckler vergezeld van vaklieden van het Turkse museum te Istanboel, van hulpkrachten en een jonge Duitse geleerde weer in Bogazköy aan. Dan beginnen ze te graven.

Met hulp van inheemse arbeiders boort de expeditie zich door het losse rolgesteente van de berghelling in het ruïneveld. Winckler ziet evenwel zo goed als werkloos daarbij toe. Hij is geen architect, ook geen bodemonderzoeker hij is taalgeleerde. En wat hem bij de puinheuvel van Bogazköy interesseert, zijn alleen maar schrifttabletten. Daarop wacht hij, op niets anders.

Indien men hem een met parels en diamanten bezette kroon uit de heuvel had gebracht, dan zou hij deze teleurgesteld op zij geschoven en naar spijkerschrifttabletten gevraagd hebben.

Langzaam, veel te langzaam voor Winckler, komen de opgravers vooruit; veel te langzaam opent de heuvel zich. De drukkende hitte kwelt hem in zijn werktent, het wachten kwelt hem, vele dingen kwellen hem, maken hem onrustig en ongeduldig. Hij is eigenlijk een ziek mens. Maar hij zal beslist alles vergeten, de omgeving, de hitte en zichzelf, wanneer hij eindelijk maar spijkerschrifttabletten te zien kon krijgen. Dag aan dag wacht hij erop, hunkert hij er koortsig naar. Al was het er maar één!

Twintig dagen verlopen op die manier, twintig lange, ondraaglijk hete dagen wacht Hugo Winckler reeds in deze broeiende zomer van Anatolië. Het is gewoon niet meer uit te houden.

Hij schrikt, spitst de oren, hoort buiten opgewonden stemmen. Zijn hart staat stil. Hij vliegt naar buiten, naar de plaats van de opgraving, ziet daar een muur uit het puin omhoogsteken, ziet hoe de schoppen der mensen onder deze muur graven en plotseling heeft iemand een schrifttablet in de hand, een mooi, ongebroken spijkerschrifttablet.

Arzawa? Hij grijpt ernaar. Nimmer was hij ongeduldiger, zenuwachtiger, meer gespannen. Nee, niet Arzawa; hij kan het tablet lezen. Het is goed Babylonisch. Het is een 'brief' een brief uit Egypte aan de koning der Hethieten. Hij leest; zijn slapen bonzen, zijn hand beeft. Dan staart hij de mensen die om hem heen dringen, aan, loopt naar zijn tent, zinkt neer op zijn stoel. Dat is toch niet te geloven! Droomt hij?

Hugo Winckler leest een brief van farao Ramses II aan de koning der Hethieten. En de brief gaat over het verdrag tussen de Egyptenaren en de Hethieten over het vredesverdrag na de slag bij Kadesj aan de Orontes in Noord-Syrië.

Natuurlijk kent Winckler dit verdrag, zoals alle geleerden in de archeologie van het Nabije Oosten het kennen. Aan de muur van de tempel van Thebe-Karnak aan de Nijl staat het duidelijk geschreven.

En nu houdt Hugo Winckler, professor uit Berlijn, een mededeling omtrent dit beroemde verdrag, door de Egyptische farao aan de koning der Hethieten gericht, in de bevende hand. Is het niet ongelofelijk? Is het niet als een sprookje?

Ligt in de grafheuvel van Bogazkáy soms het Hethitische staatsarchief?

En waar zich het archief van de staat bevindt genadige hemel, hij houdt toch nog maar pas één tablet in zijn hand!, waar zich het archief van de staat bevindt, daar moet toch de hoofdstad der Hethieten liggen. Of niet? Vergist hij zich?

Tabletten! Hij moet spijkerschrifttabletten hebben nu, dadelijk!

En hij krijgt ze. Iedere dag krijgt Winckler zijn spijkerschrifttabletten manden vol, zoveel als hij maar verlangt en kan lezen. En Winckler leest alleen nog maar. Veel kan hij niet begrijpen, doordat het om de Arzawataal gaat. Maar talloze andere tabletten zijn in goed Akkadisch gesteld, en deze tabletten leest Winkler nu van 's morgens tot 's avonds, onvermoeid. Hij leest Hethitische geschiedenis, de namen van Hethitische koningen, van hun zonen en kleinzonen en de naam van hun hoofdstad: Chattusjasj.

Dus Chattusjasj! Is dat Bogazkáy?

Tot vervulling gekomen leven

Tienduizend spijkerschrifttabletten brengt de heuvel van Chattusjasj Bogazkáy voort.

Om te beginnen! Er gaat een alarmkreet naar Berlijn.

De voorzitter van het Duitse Archeologische Instituut, Otto Puchstein, komt met zijn medewerkers toesnellen. De bodemonderzoekers moeten ingrijpen. Die Winckler die geluksvogel zonder weerga! Interesseert zich toch alleen maar voor zijn literatuur. Maar tenslotte hebben vakkundige archeologen nog andere belangen. Er liggen in Chattusjasj Bogazkáy geweldige stadsmuren, poorten van koningspaleizen er ligt daar een gehele ondergegangene stad onvergelykelyk kolossaler dan Troje of Ninevé of Ur, daar ligt iets vreemds, dat uitgevorst dient te worden.

In 1911 sterft Otto Puchstein.

En terwijl deze buitengewone Winckler, intussen naar Berlijn teruggekeerd, reeds de eerste lijst van Hethische koningen publiceert; terwijl hij nogmaals naar Chattusjasj reist om zich wederom te laven aan de stroom van nog steeds uit het puin te voorschijn komende schrifttabletten bewonderd en benijd door sommige opgewonden geleerden, daalt reeds de donkere schaduw op hem neer. De doodzieke moet voortdurend door een ziekenzuster vergezeld worden. Hij neemt afscheid van Chattusjasj, van zijn geluk, van zijn ster. Het scherm van het grote wereldtheater zakt voor hem. Zijn spel is uit; het is genoeg.

19 april 1913 sterft Hugo Winckler, pas 50 jaar oud, na een langdurige ziekte in Berlijn. Hij blaast de laatste adem uit, nadat hij het Hethitische staatsarchief in hoofdzaak doorgezien en het belangrijkste uit de schier ondoorgrondelijke schat van oorkonden nog zelf gepubliceerd heeft.

Zijn werk is gedaan, voor zover het zijn taak was.

Eerst lange tijd na de Eerste Wereldoorlog keren Duitse onderzoekers Martin Schede, directeur van het Duitse Archeologische Instituut te Instanboel, en Kurt Bittel naar Chattusjasj Bogazkáy terug, om het werk waarmee men was begonnen, voort te zetten. En nog heden bijna een halve eeuw na Winckler's dood is Bogazkáy nog steeds voor de Duitse archeologie een bedevaartplaats en een plaats om verder te graven.

In de vrede van zijn bevrijde ziel liet Hugo Winckler het aan de volgende generatie over de Arzawataal, die wij voortaan de Hethitische willen noemen, uit te pluizen. Weliswaar werden in Winckler's nalatenschap aanwijzingen aangetroffen dat hij reeds lang aan de ontraadseling van deze taal moet hebben gewerkt, maar nadere gegevens werden niet gevonden.

Misschien heeft Hugo Winckler ze vernietigd, toen hij de dood voelde naderen, opdat ze in de onvolledige staat waarin zij zich bevonden niet in handen van het kritische nageslacht zouden vallen.

De grote verrassing

Na Winckler's vroegtijdige dood staan dus de taalvorsers in de ganse wereld voor de moeilijke en langdurige taak de taal der Hethieten te ontraadselen. Nog weten zij niet dat hun een der grootste verrassingen in de geschiedenis der archeologie te wachten staat; ze vatten de nieuwe taak onbevangen aan.

Reeds in 1915, in de Eerste Wereldoorlog, publiceert de 36jarige Weense professor Friedrich Hrozny een later in Praag werkende Tsjech de eerste voorlopige mededeling over zijn poging de Hethitische taal te ontcijferen. Zijn bericht verschijnt in de mededelingen van het Duitse Genootschap voor het Oosten.

En met behulp van voorbereidend werk, dat voornamelyk de onvermoeibare Friedrich

Delitzsch verricht, verschijnt in 1917 de eerste Hethitische grammatica van Hrozny. Keizer Wilhelm II beschouwt die als belangrijker dan het verloop der veldslagen. In elk geval is hij in hoge mate geërgerd, omdat zijn omgeving hem niet tijdig ervan op de hoogte stelt.

In 1929 verschijnt de tweede grammatica van de Fransman L. Delaporte, in 1933 de derde grammatica van de Amerikaan E. H. Sturtevant, in 1940 de vierde van de Duitser Johannes Friedrich, die in 1952'54 vervolgens zijn Hethitisch Woordenboek in het licht geeft.

In hoofdzaak is daarmee de weg tot het begrijpen van de taal der Hethieten en tot het bestuderen van haar documenten geopend, voor zover de laatste in Akkadisch spijkerschrift zijn geschreven. Ten einde het bereikte voortdurend te verbeteren neemt een gehele reeks taalgeleerden aan het internationale werk deel: b.v. de Zwitser E. Forrer, verder Ferdinand Sommer, Goetze en anderen. Het wordt evenwel steeds neteliger uit de wijde kring van linguïsten en filologen namen te noemen. De taalstudie ontwikkelt zich tot een gemeenschappelijke arbeid, waarbij ideeën, voorbereidende werkzaamheden, correcties en aanvullingen door vele geleerden van de universiteiten en instituten voor wetenschappelijk onderzoek in de ganse wereld gegeven resp. verricht worden.

Maar de grote verrassing door Friedrich Hrozny het eerst geschetst en tien jaar lang zorgvuldig, ja, zelfs bepaald ongelovig getoetst deze verrassing dus wordt in 1933 door de Amerikaan Sturtevant aan de wereld gepresenteerd.

Alleen ging in het lawaai van oorlogszuchtige marsmuziek van marcherende colonnes deze verrassing juist daar teniet waar zij het meest iets te zeggen zou hebben gehad: in CentraalEuropa.

Uit Europa

Waardoor zou een oudheidstudie die in het Oosten jaar op jaar en na elk decennium voor steeds nieuwe wonderen staat, bij deze Hethieten ten zuiden van de Zwarte Zee, in Anatolië, midden in Turkije eigenlijk nog bijzonder worden verrast?

Bij een volk met een hoofdstad, genaamd Chattusjasj, bij een bergpas, 1000 m. boven de zeespiegel; bij een volk dat in de Bijbel als heer van Palestijnse steden wordt geprezen dat, blijkens Egyptische oorkonden, een gevaar voor het rijk aan de Nijl was, en ongeveer in de tijd van Mozes met Egypte een plechtig vredesverdrag sloot?

Dit alles is de archeologie reeds lang bekend en geeft geen aanleiding meer om zich te verwonderen. Ook de berichten uit Egyptische bron dat het Hethitische koningshuis aangezocht was de reeds vroeg weduwe geworden, nog jonge koningin en echtgenote van de farao Toet-Anch-Amon een prinsgemaal te bezorgen, zijn in de koele atmosfeer der wetenschap eerder romantische twijfelachtigheden dan respectabele feiten.

En niettemin werden de archeologen in de hoogste mate verrast. De taal der Hethieten bleek namelijk een Indo-europese taal te zijn. Verschillende woorden zijn namelijk nauw verwant met het Grieks, het Latijn, maar ook met Duits, Engels en Nederlands. Zo b.v.:

Hethitisch	Duits	Engels	Nederlands	Latijn
vatar	Wasser	water	water	edere
ed, ezza	essen	eat	eten	ego
Petar	Feder	feather	veder	quis
uga	ich	I	ik	quid
kuis	wer		wie	

Andere worden staan weer dichter bij het Keltisch of bieden geen mogelijkheden tot vergelijking, resp. schijnen met Kaukasische talen samen te hangen.

Ten tweede herinneren de Hethitische bouwwerken, vestingen en paleizen, de schikkingen der zuilen en de beeldhouwwerken hier en daar aan de Mykeens-Griekse tijd aan het tijdperk van Griekenland in de eerste helft van het 2de millennium vóór Chr. De Hethieten herinneren onomstootbaar aan Europa.

Hun geschriften zijn de oudste oorkonden van de West-Indogermanen. Toen zij zich indertijd, in de tijd dat Abraham leefde, met deze onderhielden, zoals de Bijbel bericht, hebben zij in een taal gesproken die ook tot de verwante voorloopster van de Duitse taal wordt gerekend. En toen zij enkele eeuwen later in het begin van de 13de eeuw vóór Chr. het vredesverdrag met Egypte sloten ruim 2500 jaar voor de kruisridders, kwamen in hun onderhandelingen vele woorden voor die thans Duitse, Engelse, Nederlandse, Franse of Latijnse woorden zijn.

Zo wonderlijk kan oeroude geschiedenis zijn die zich voor de onderzoekende ogen der archeologen onthult.

Zijn de Hessen met de Hethieten verwant?

Het is nog onbekend of de Hethieten over de Hellespont (over Troje) of over de Bosporus dan wel verder naar het oosten over de Kaukasus naar Klein-Azië kwamen.

Daarentegen is wel bekend hoe zij er uitzagen. Op de wanden van Egyptische tempels zijn ze afgebeeld, waar zij gemakkelijk van de Semieten kunnen worden onderscheiden. Ze hebben hoge hoofden, sterk ontwikkelde lange neuzen en zien er, zoals Speiser zich uitdrukt, 'Faals' uit ongeveer als de Westfalers.

Niet alleen deze Faalse gezichten der Hethieten verleiden als het ware tot speculatie, maar ook hun oude naam 'Chatti' of 'Cheta'. Want precies dezelfde naam 'Chatti' komt voor bij Germaanse volksstammen die in de laatste eeuwen v. Chr. tussen Rijn en Wezer opdoken, zoals Tacitus bericht ('Germania', 29 vóór Chr.).

Het is niet onmogelijk dat ze reeds tweeduizend jaar voordien in Klein-Azië, Syrië en Kanaiin geschiedenis hadden gemaakt, voordat zij ten oosten van de Rijn (en als 'Chattuariërs' ook aan de Noordzeekust) verschenen.

Want daartoe waren zij meer in staat dan andere Germaanse stammen. Ten tijde van Tacitus blonken zij nog in menig opzicht boven de massa der in steeds sterkere mate in Midden en West-Europa opmarcherende Germaanse volken uit. De Chatti (Chatten, Katten) ten oosten van de Rijn waren niet slechts lichamelijk meer gehard, maar ook vindingrijker en schranderder dan andere Germanen. Hun krijgstucht was streng; zij streden niet wild en zonder plan, maar volgens de bevelen van hun aanvoerders en in slagorde. Ongetwijfeld hadden zij reeds ten tijde van Tacitus een lange, in vele generaties ontwikkelde krijgsservaring achter de rug.

Nochtans dit moet hier met nadruk worden gezegd laten noch overeenkomstige vormen van hoofd en gezicht, noch gelijke volksnamen toe onvoorwaardelijk te concluderen dat de KleinAziatische Hethieten met de Europese Chatten of Katten identiek zijn. Voor dezen veranderde overigens omstreeks 700 na Chr. hun naam in 'Hassi': Hessen.

En reeds worden we ongelovig: De Hessen zouden met de KleinAziatische Hethieten

verwant zijn? Je reinste fantasie!

Nu moet men voorzichtig zijn. Want net zo onwaarschijnlijk klinkt de zwerftocht van de Kelten in de 3de eeuw vóór Chr. over Macedonië en Griekenland tot in Klein-Azië, waar zij zich vestigden om daar als 'Galaten' de geschiedenis in te gaan.

Bovendien moet men in het 2de millennium vóór Chr. niet beslist aan volksverhuizingen in grote stijl denken. Het kunnen aanvankelijk slechts zeer beperkte kasten van krijgers met superieure gevechtstechniek zijn geweest, die met paarden en strijdagens op de wijde zeeën van achtergebleven en slecht bewapende landbewoners als schepen kwamen aanzeilen.

En peinzend slaat men daarbij misschien weer de Bijbel op, waar geschreven staat: „De reuzen waren in die dagen op de aarde, en ook daarna, toen de zonen Gods tot de dochters der mensen kwamen, en zij hun kinderen baarden; dit zijn de geweldigen uit de voortijd, mannen van naam.” (Gen. 6: 4) .

De geschiedenis van deze reuzen en beroemde mannen voert blijkbaar van het noorden van Klein-Azië over Syrië naar Kanaän en Egypte. Het is niet slechts, volgens bijbelse versie, de tijd van Abraham integendeel, het is ook diens weg van Haran naar Kana n en Egypte. Wie zou dus onder alle omstandigheden het historische bericht willen afwijzen dat de Bijbel ons geeft?

Het geheimzinnige beeldschrift

Wij herinneren ons dat de Hethieten de archeologische onderzoekers allereerst door hun raadselachtig beeldschrift opvielen. Met de ontraadseling van de Hethitische taal was natuurlijk dit beeldschrift nog niet ontcijferd.

Tot verwondering der geleerden vond men deze slechts op gedenkstenen, op paleis, tempel en rotswanden. Alle kleitabletten die Winckler in zo ruime mate in Chattusjasj Bogazköy vond, waren daarentegen met Akkadisch spijkerschrift beschreven.

Was het een nieuw raadsel?

Waarom schreven de Hethieten principieel alleen op rotswanden, op muren en gedenkstenen in hun hiërogliefen?

Een plausibele verklaring vond men pas, toen men ontdekte dat Chattusjasj Bogazköy in de 12de eeuw vóór Chr. door een grote brand in as en puin was ondergegaan. Een nieuwe golf van volkeren uit het noorden trok destijds brand stichtend door Klein-Azië tot aan de poorten van Egypte en vernietigde ook Troje.

In Chattusjasj drogen met die brand de bronnen van geschriften op. De berichten verstommen „als de stem van een mens”, zei Moortgat, „die door een dodelijke slag” getroffen is.

In het puin van de brand van Chattusjasj bleven weliswaar de onbrandbare kleitabletten met de spijkerschrifttekens bewaard, maar niet de tafeltjes die met Hethitische hiërogliefen waren beschreven. Want die tafeltjes waren van hout. Op hout schreven de Hethieten in hun eigen en ouder beeldschrift, totdat zij ertoe overgingen het Akkadische spijkerschriftstelsel en kleitabletten te gebruiken.

Vermoedelijk bestond het grootste deel van het archief van Chattusjasj uit dergelijke houten schrifttafeltjes met het oude Hethitische beeldschrift. Want tal van kleitabletten van Chattusjasj vormen slechts korte aanvullingen en commentaren op de Hethitische

houten tafeltjes, welker inhoud voor alle tijden verloren is gegaan.

Maar deze zou ook dan verloren zijn, wanneer Chattusjasj niet in de stormen van de nieuwe volksverhuizing in vlammen was opgegaan. Want deze houten tafeltjes zouden op den duur toch geen weerstand hebben kunnen bieden aan het Klein-Aziatische klimaat, d.w.z. ze zouden toch in elk geval vermolmd en uiteindelijk tot stof vergaan zijn.

Hoe heetten eigenlijk de Hethieten?

De benaming 'Hethieten' werd door de geschiedvorsers overgenomen uit de bijbelvertaling van Martin Luther. Door de naburige volken werden zij 'Chatti', ook wel 'Hatti', 'Cheta' en 'Chittim' genoemd.

Daarmee begint intussen een modern mysterie, dat zich, aangezien de wet der gewoonte almachtig is, niet meer laat corrigeren. Want 'Chatti' was reeds de naam van een oud gevestigd volk in Klein-Azië, voordat de zogenaamde Hethieten zich als de heersende klasse van meesters uitbreidden.

Aan de andere kant waren er reeds Indogermaanse volksgroepen in Klein-Azië gevestigd die vóór de Hethieten de zogenaamde Hethieten in het land gekomen moeten zijn. Met andere woorden: Klein-Azië, Syrië en Kanaán waren reeds lang voor het binnentrekken der zogenaamde Hethieten het doel van vele migraties, ook uit Europa. Zo wordt dan eindelijk begrijpelijk dat in de religieuze teksten der zogenaamde Hethieten niet minder dan acht verschillende cultische talen opduiken. Duizenden jaren van een nog geheel onbekende geschiedenis van migratie en versmelting liggen achter dergelijke verschijnselen verborgen.

Maar ook wordt begrijpelijk dat de ontcijfering van de Hethitische hiërogliefen weer niet het werk van een enkeling kon zijn. Zij werd veeleer door een ganse groep geleerden onder handen genomen. Talrijke voorbereidende werkzaamheden van voortreffelijke taalgeleerden als Sayce, Jensen, Thompson en Cowley deden de ontcijfering pas langzaam, vaak zelfs met aanzienlijke tegenslagen, vorderen. En eerst in de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog kon de oneindig moeilijke arbeid door linguïsten en filologen als Meriggi, Bossert, Forrer, Hrozny en anderen min of meer tot een einde worden gebracht.

En ook hier blijkt hoe de geleerden der archeologie vandaag misschien door een Zwitser, morgen door een Deen of Hollander en Zweed geleid reeds lang tot een internationale gemeenschap samengegroeid zijn.

Duizend jaar voor de stichting van Rome (754 v Chr.)

In Chattusjasj ontmoet de archeologie weliswaar bijzondere eigen trekken van de Hethitische cultuur, maar ook vele tekenen van dezelfde wereldbeschouwing die tot in Indië en zuidwaarts tot in Egypte toe duidelijk kenbaar is: het geloof aan de vergoddelijkte sterrenhemel.

Aan de poort van de bovenstad van Chattusjasj treden twee geweldige leeuwen plastisch uit de machtige stenen pijlers naar voren. Bij de ruïne van een paleis flankeren twee geweldige sfinxen leeuwenlichamen met vrouwenhoofd de paleisingang. Een reliëf aan de koningspoort vertoont een koning met de gehoornde helm.

Ook de heilige stier, die reeds in de Sumerische koningsgraven van Ur verschijnt, is de Hethieten bekend. Hij is verbonden met een weergod, die op de stier staat. Oorspronkelijk was hij waarschijnlijk zelf de stier, de maanstier. Nog heden ten dage is in Europa

veelvuldig de mening verbreid dat de maan invloed op het weer heeft.

Naast deze stiergod vereerden de Hethieten een goddelijke koningin en vervolgens ook een groot aantal kleinere godenfiguren.

Het in het gebergte gelegen Chattusjasj was inderdaad hun hoofdstad een geweldige vesting zonder voorbeeld. Het uitgestrekte stadsgebied was door talrijke op de hoogten gelegen burchten beschermd en door een kolossale stadsmuur omsloten, die van de ene burcht naar de andere, van de ene hoogte naar de andere en van daar naar het dal en dan weer naar boven liep.

„Het geweldigste stuk van deze stadsmuur is” aldus merkt Hugo Winckler's tijdelijke medewerker Ludwig Curtius op „dat, gebouwd op de 1242 m boven de zeespiegel gelegen bergrug van Jer Kapu. Hier was op de hoogste plaats van de bovenstad niet slechts een hoge wal met gepleisterd talud van een dubbele bekronende muur met torens en twee tot deze omhoog voerende trappen opgericht, maar het midden van de inzinking van de berg was ook met het binnenste gedeelte van de stad verbonden door een ongeveer 70 m lange, 2,40 m brede en meer dan 3 m hoge onderaardse tunnel, die door de wal heen was geleid en door daarop aangebrachte stenen de indruk wekte gewelfd te zijn. Wij vonden deze, die ook reeds aan de vroegere bezoekers van de ruïne bekend was, zo verstopt door modder en puin, dat wij ons aanvankelijk slechts kruipend daarin konden voortbewegen.”

Duizend jaar voor de stichting van Rome hebben de Europese Hethieten dergelijke bouwwerken midden in het tegenwoordige Turkije opgericht.

Er wordt verder gezocht!

Overall begint de archeologie naar de sporen van deze wonderlijke Hethieten te zoeken. Een Deense groep onder leiding van H. Ingholt speurt in 1931'38 voor rekening van de Carlsberg Stichting in het Syrische Hamath. Zweedse archeologen onderzoeken het eiland Cyprus. Giuseppe Furlani zoekt voor de Missione Archaeologica Italiana in het Assyrische gebied. De Duitser C. F. LehmannHaupt graaft, in de richting van de Kaukasus, in het Armeense bergland, bij het Vanmeer, in een koningsstad Tusjpa van het oude Ararat, nadat reeds tientallen jaren vroeger Duitsers en Fransen tot in de hooggelegen dalen van de Kaukasus waren doorgedrongen. Nee, zij zoeken niet de ark van Noach! Zij zoeken naar de culturele verbindingen, samenhangen, trek en opmarswegen.

Langzamerhand wordt het Nabije Oosten van de kusten aan de Middellandse Zee tot diep in het Perzische Iran met een steeds dichter net van plaatsen waar wordt gegraven, bedekt.

In de sinds lange tijd bekende ruïnevelden graven de archeologen verder: in Karkemisj aan de Eufraat vanaf 1911 voor het Brits Museum; in Arslan Tasj 'Leeuwsteen' ten oosten van Karkemisj, waar reeds in 1886 en 1899 voor het museum van oudheden te Istanboel werd gegraven, en waar een elitegroep van Franse archeologen opnieuw in 1927'28 zoekt.

Wat in Arslan Tasj aan beeldhouwwerken en reliëfs wordt gevonden, wijst wederom op dezelfde cultuur en hetzelfde uniforme wereldbeeld: poortleeuwen en stieren van basalt in de burchten, aan paleis en tempelmuren, die met muurschilderingen en ivoren ornamenten versierd zijn. Naast andere, blijkbaar op de achtergrond tredende cultische tekenen dus steeds weer de stieren en de leeuwen.

Poortleeuwen ook in tell Ahmar, het oude TilBarsib aan de Eufraat, 20 km stroomafwaarts van Karkemisj, waar in de jaren 1927 en 1929'31 talrijke Franse onderzoekers voor het Louvre werkzaam zijn en daarbij niet alleen bouwwerken van paleizen uit de tijd der

Assyriërs met rijke muurschilderingen vinden, doch ook sporen van nederzettingen die tot in het Oude millennium vóór Chr. teruggaan.

In DuraEuropos aan de Eufraat, ten noorden van Karkemisj, zoeken jarenlang de Britten, daarna de Fransen en tenslotte de Amerikanen, die er hun uit Rusland afkomstige prof. Michael Rostowzew van de Yaleuniversiteit in New Haven te werk stellen. In opdracht van het Instituut voor het Oosten van de universiteit van Chicago onderzoekt omstreeks dezelfde tijd, in 1926 en 1928, Hans Hennig von der Osten in Anatolië in de naaste omgeving van de Hethitische hoofdstad Chattusjasj ongeveer driehonderd plaatsen van oude nederzettingen, waarvan de meeste waarschijnlijk reeds in de tijd van het Hethitische rijk hebben bestaan. De opgravingswerkzaamheden zijn haast niet te tellen.

Op reizen vol ontberingen trachten ondertussen Britse geleerden in het westen van Klein-Azië de opschriften der oude Phrygiërs te verzamelen. En terwijl de Tsjech Hrozny in het Hethitische Cappadocië, in KaneshKiiltepe, een nieuwe schat van meer dan duizend schrifttabletten vindt, graven Oostenrijkse geleerden in Ephesos, Duitsers in Ankara, Fransen in Teos aan de Ionische kust, Britten in Istanboel, en andere archeologen wenden zich naar het zuiden.

De Duitsers A. Rust een zelfmademan onder de archeologen en doctor honoris causa van een Duitse universiteit, nadat hij zich bij zijn bodemonderzoek in Europa letterlijk een reputatie gegraven had graaft in 1930 bij Jabrud, ten noorden van Damascus, in totaal 45 cultuurlagen op, die ten dele tot diep in de middensteentijd, tot in het 20ste millennium(!) vóór Chr. teruggaan. Rust telt alleen al zeven lagen uit de middensteentijd met vijf verschillende culturen.

In de vlakte van Amk bij Antiochië waar de Duitsers in Sendsjirli graven vergaren Amerikaanse onderzoekers omvangrijk materiaal bij hun onvermoeid speuren naar sporen van vestigingen in de pre en vroeg historische tijd, en aan de Klein-Aziatische zuidkust, in Mersin; stuiten de Britten op 17 cultuurlagen uit de bronzen ijzerperiode. Daaronder ligt de schier ondoorgrondelijke, tien meter diepe vestigingsbodem uit de laatste periode van de steentijd.

En dan neemt Leonard Woolley de taak op zich in die vlakte van Amk bij Antiochië nieuwe opgravingen te verrichten. Het Britse Institute of Archaeology stuurt in 1933 de geleerde die reeds zoveel successen mocht boeken, naar de 'Dorstige Heuvel', om het geheim daarvan te ontsluiten.

17. DE DORSTIGE HEUVEL

Het geschiedde ... dat de discipelen het eerst te Antiochië christenen genoemd werden." Handelingen 11:26

Waarom vestigt de mens zich steeds weer op dezelfde plaats? Waarom bouwt hij bij voorkeur zijn tempels daar waar de oude stonden? Gewoonte? Zeker, deze speelt een grote rol. Het is het vertrouwen in datgene wat eertijds goed en nuttig was. Maar tal van andere dingen werken mee: De bronnen zijn reeds aangelegd, grondmuren kunnen weer benut worden, en zelfs totaal verwoeste nederzettingen leveren altijd nog voldoende bouw materiaal op, b.v. bakstenen.

Maar steden werden niet alleen daarom op de puinhopen, op de rug van de voorgaande gebouwd, omdat deze door vijandelijke hand in as en puin waren ondergegaan, maar meer nog om een heel eenvoudige, om zo te zeggen 'natuurlijke' reden. Het op de straten geworpen afval beenderen, scherven, vuilnis hoopte zich steeds hoger op. De deurdrempels kwamen onder het niveau van de straat te liggen, het regenwater drong de eens op de begane grond gelegen ruimten binnen en weekte bovendien de lagen ongebrande stenen los. Dan moest men hoger bouwen op de in elkaar gezakte leemhopen der voorouders. Daardoor kwam het dat een nieuwe stad in de regel op de muren van de oude ontstond. Een nederzetting lag steeds weer boven de voorgaande. En daarmee werden de heuvels hoger en boden tenslotte nieuwe voordelen als burchten tegen de vijanden in de vlakke.

Dat weet Leonard Woolley reeds lang. Voor hem is het ook niet meer van belang of hij een willekeurige heuvel uitgraaft waarin een oude nederzetting begraven ligt, maar of hij onder vele heuvels de belangrijke kan vinden, waar zich geschiedenis had afgespeeld indien enigszins mogelijk oeroude geschiedenis vóór Mozes en Abraham.

Dergelijke heuvels te vinden is voorwaar niet eenvoudig. Men ziet het ze niet aan welke geheimen ze bewaren en of ze eenmaal de residentie van een koning dan wel een onbetekenende provinciestad waren. Stom en gesloten liggen ze daar. Men moet instinct en ervaring bezitten, de gave goed te combineren en ook een gelukkige hand hebben. En wie zal betwijfelen dat Woolley die naast zijn grote ervaring heeft?

In het noordwesten van Syrië, bij de ingang van het dal van Antiochië, daar waar eertijds de oude karavaanwegen van het rijk der Hethieten in het noorden naar het zuiden van Egypte en van het verre Babylon aan de Eufraat over Damascus naar de kust van de Middellandse Zee elkaar gekruist moeten hebben daar ligt een troosteloze, nietszeggende puinhoop. Door de inheemsen wordt hij de 'Dorstige Heuvel' genoemd: *Atsj-ana*.

Zonder veel overtuiging prikte Woolley in de Dorstige Heuvel. Wat hij aanvankelijk vond, maakte een armzalige indruk en was aan snel bederf onderhevig.

Reeds lang bekende scherven van aardewerk uit de tijd van de 13de eeuw vóór Chr. werden gevonden. Er was niets wat de archeologie bijzonder kon interesseren.

Doch toen ontdekte Woolley de resten van een bouwwerk dat klaarblijkelijk vroeger eenmaal een tempel was. Toen hij de trap van deze tempel blootlegde, vond hij aan de onderkant van de stenen plaat van een trede het reliëfbeeld van een koning. Het was het beeld van de grote Hethitische koning Tudsjalia, die omstreeks het midden van de 13de

eeuw vóór Chr. had geleefd.

Blijkbaar was de tempel gewelddadig verwoest. In het inwendige ervan werd een troon van basalt uitgegraven die tot een standbeeld behoorde. In een ruimte ernaast was eertijds een schacht in de bodem uitgehold en met zware steenblokken gevuld. De grootste van deze stenen woog 1,5 ton. De schacht was daarna weer toegedekt, maar vooraf had men tussen de zware stenen de gebroken stukken van een standbeeld geworpen. Het hoofd was eraf geslagen en lag met kleine stukjes van de voeten en de baard naast het standbeeld.

Dit stenen beeld in de schacht met de zware steenblokken behoorde, zoals vervolgens bleek, tot de troon van basalt in de tempel.

Dit stenen beeld bleek een zekere koning Idrimi voor te stellen en ongeveer twee eeuwen lang in de tempel als heilig te hebben gegolden. Aan de voorkant waren 104 regels spijkerschrifttekens te lezen.

In deze inscriptie beschrijft koning Idrimi zijn leven. Daaruit kon worden opgemaakt dat de Dorstige Heuvel de ruïnen van een hoofdstad Alalach bevatte de residentie van een koninkrijk Mukisj, in welks geschiedenis zich ook de geschiedenis van de grote staten uit die tijd, in het bijzonder van de Hethieten, omstreeks het midden van het 2de millennium vóór Chr. weerspiegelde.

En daarna ondernam Woolley zeven maal, tot het jaar 1949, opgravingen aan de Dorstige Heuvel. Hij groef tot de modderlaag 15 m. diep en vond 17 verschillende lagen van nederzettingen 17 duidelijk gescheiden perioden van de geschiedenis ener mensheid die bijna ononderbroken terugloopt tot in het 4de millennium vóór Chr.

Toen Woolley het tempelcomplex van de 16de laag uit het 4de millennium vóór Chr. opgroef uit een tijd die meer dan drieduizend jaar voor de dagen der eerste christenen ligt, stuitte hij op de grote vijand van elke opgraving, op grondwater. Maar in dit grondwater staken de ondoorgrondelijke resten van verdere lagen van nederzettingen.

In een caisson van stalen schoren en gegolfd plaatijzer arbeidden de opgravers onder bescherming van een motorpomp. Zij drongen tot 5 m onder het terrein van de tempel van de 16de laag in de diepte door. De groeve geleeke tenslotte „met haar pompen, buizen, hefkransen, ladders en platforms eerder op het arbeidsterrein van een aannemer van ondergrondse werken dan op een archeologische opgraving”. Maar slijk en water verhinderden daarna toch de onderste laag, de 17de, van de andere te scheiden.

De rotsblokken in de tempel

Hoe dieper Woolley groef, des te geheimzinniger werd het beeld van de bouwen cultuurgeschiedenis van de mens die hier meer dan vijfduizend jaar geleden had geleefd. Zo werd in laag 16, de voorlaatste, een groot tempelcomplex met een binnenhof van 7 X 20 m gevonden. Deze binnenhof van het oeroude heiligdom was met bakstenen geplaveid. Hij was omgeven door glad gepleisterde, wit gekalkte tegelmuren.

Onder het plaveisel van de hof was een vierkante schacht verborgen, die tot de oorspronkelijke bodem doorliep. Deze schacht was met enorme rotsblokken en kleinere stenen opgevuld.

Dat zou op zichzelf niet zo wonderlijk zijn, indien er in de naaste omgeving van de Dorstige Heuvel stenen waren. Maar die zijn er niet. De geweldige rotsblokken die de schacht onder het plaveisel van de binnenhof vulden, moesten verscheidene kilometers ver uit de bergen aangevoerd zijn. Daarbij wegen de grootste stenen van de schacht meer dan drie ton.

Welk gebod beval die prehistorische mens, die toenmaals noch wagens noch trekdieren kende, zulke zware rotsblokken naar die plaats te rollen om ze daarna in een vierkant gat onder de vloer van de binnenplaats van de tempel te begraven?

Daarna herinnert Woolley zich de tempeltoren van Ur. Ook daar was in de bodem van het terras een vierkante groeve aangelegd, waarin grote, onbehouwen kalksteenblokken lagen (vgl. blz. 126). Was het een altaarfundament geweest?

Destijds hadden de archeologen niets gevonden wat de betekenis van die groeve in Ur zou hebben kunnen verklaren. Nu vindt Woolley in de Dorstige Heuvel, niet ver van de kust van de Middellandse Zee en meer dan duizend kilometer van Ur verwijderd, een zelfde schacht met zware steenblokken. Waarschijnlijk is deze zelfs nog ouder dan de schacht in het terras van de tempeltoren van Ur.

In de Dorstige Heuvel was boven de met tegels bedekte schacht een 2 1/2 m. hoge muur opgericht. In het midden van de muur bevond zich eenmaal een lage deur. Maar deze was reeds toen met bakstenen dichtgemetseld en door een laag pleister geheel onzichtbaar gemaakt.

Laag 7

De sporen en resten van oude tempels en koningspaleizen strekken zich door alle tijdperken van de Dorstige Heuvel heen uit. Ongeveer in het midden ligt laag 7. Zij stamt uit de 17de eeuw vóór Chr., dus uit de tijd van Abraham.

Hier werden voor het eerst met spijkerschrift beschreven kleitabletten gevonden. Tegelijk vertoont zich een verbazingwekkende beschaving. Ingebouwde bassins en onderaardse rioolbuizen, die het vuile water uit het koninklijk paleis door de stadsmuren leidden, getuigen niet slechts van een uit Kreta bekende bouwwijze, maar ook van een vroegere tijd dan Kreta. Stenen muursokkels, houten pijlers op ronde voetstukken en bonte fresco's, die in kleur, stijl en techniek aan Kreta herinneren, versterken de indruk dat hier in de Dorstige Heuvel aan de Syrische kust voorvaderen der Kretenzers moeten hebben geleefd, toen de Bijbelse Abraham nog met zijn veekudden door de landen trok.

Maar ook deze laag 7 biedt de onderzoekers nog raadsels genoeg. Vijftienhonderd jaar na de oudste sporen van nederzettingen had men juist in schacht 7 bij het bouwen van het koningspaleis wederom een vierkante schacht gegraven. Deze schacht was afgebouwd tot een kamer met een stevige bodem van beton. De bodem daarvan lag 2 m lager dan die van de paleisruimten. Als toegang tot deze onderaardse kamer had een zware basaltplaat gediend, die op pinnen draaide en van grendels was voorzien.

Toen Woolley deze onderaardse kamer ontdekte, was de basaltdeur half geopend. Maar grote, tegen de binnenkant opgehoopte steenblokken versperden de toegang. In een hoek van de ruimte vond men hopen houtas. Daarin lagen zes vazen van albast en klei. Tegen de zuidwestelijke muur stond een houten kist. Daaromheen lagen de skeletten van vier mensen zodanig, dat op elke hoek van de kist een schedel lag. De kamer was, toen Woolley haar vond, volkomen met aarde gevuld. De trap erheen was dicht gebouwd.

Bij de ondergang van het koningsgeslacht van laag 7 waren tempel en koninklijk paleis geplunderd en verbrand. Onder de betonnen banken van het heiligdom bevonden zich de resten van houten kisten die opengebrouwen en leeggehaald waren. Op de grond lagen de schrifttabletten van het tempelarchief verspreid. Daarnaast vond men stukgeslagen beeldjes

en brokstukken van ivoorwerk. De godenfiguren bezaten vergulde houten lichamen; hun hoofden waren van ivoor en de pruiken uit speksteen gesneden.

Uit de verbazingwekkende hoeveelheid aarden vaatwerk in tegenstelling met dat in alle oudere lagen onbeschilderd concludeerde Woolley dat in laag 7 een heel ander volk op de Dorstige Heuvel moet hebben geheerst. Ten gevolge van een opstand schijnt het te zijn ondergegaan. Roodgeblakerde muurstompen getuigen in elk geval van het einde. Waar eens het paleis van de koning stond, verhief zich lange tijd een plaats voor het storten van puin.

Toen Woolley in het jaar 1949 zijn opgravingen bij de Dorstige Heuvel beëindigde, had hij een berg aardewerkscherven, een stapel schrifttabletten met enige koningsnamen die tot dusverre nog onbekend waren geweest, en enige monumenten geogst. Strikt genomen was het wel wat heel weinig om een duidelijk beeld van de verscheidene duizenden jaren oude geschiedenis van de Dorstige Heuvel te kunnen geven.

Een eeuw geleden zou ook niet één archeoloog daartoe in staat zijn geweest. Woolley vermocht echter met behulp van wat hij had ontdekt zonder een enkel jaartal te bezitten met tamelijk nauwkeurige data een dergelijk beeld der geschiedenis te schetsen.

Hij was daartoe in staat, doordat hij op het levenswerk van verscheidene generaties van oudheidkundigen (dat van hemzelf inbegrepen) kon steunen, die in moeizame en ook geestrijke arbeid het stukgeslagen beeld weer als een mozaïek hadden samengesteld.

En zo komt het erop neer dat met de trek der archeologen naar het zuiden van Syrië naar Kanaän toe ook de gespannen verwachting toenam waarmee de ervaren archeologen de eigenlijke bodem van de Bijbel naderden: *het Beloofde Land*.

De Venkelheuvel

In het aan bochten rijke strandgebied van de Syrische kust tegenover het eiland Cyprus ontdekte in 1928 een ploegende boer toevallig een lange, onderaardse gang, die door rolgesteente en puin verstopt was. De gang kwam uit in een kamer die klaarblijkelijk een grafkuil was. Door de verhalen van de man opmerkelijk gemaakt begonnen al heel gauw Franse archeologen zich voor deze geheimzinnige grafkamer te interesseren.

Het volgend jaar, 1929, vonden zij F. A. Schaeffer en G. Chenet in de nabijheid van de onderaardse groeve een heuvel, ongeveer 10 minuten lopen van het strand verwijderd. Deze heuvel volkomen verwilderd op een moeilijk toegankelijke plaats gelegen en door de zijtakken van een wilde beek omsloten wordt door de inheemsen Rasesjsjamra 'Venkelkaap' genoemd, omdat er venkel op groeit.

Reeds bij de eerste proefgravingen kwamen beeldjes, vaatwerk, graven en schrifttabletten te voorschijn. En daarmee werd de Venkelheuvel tot een domein der Franse archeologie.

Hij toont veel interessante kanten. Een ervan is de volgende: In een dieper gelegen laag L stieten de opgravers op de resten van een nederzetting en graven, die blijkbaar uit de tijd van de overgang van het 3de naar het 2de millennium vóór Chr. stamden. In deze graven lagen de niet verbrande resten van de lijken van mensen, waarvan de medegegeven sieraden door de Franse onderzoekers konden worden geborgen. Meestal zijn het halsbanden, open armringen, kleine buisjes van spiraaldraad, spelden met knotsvormige knoppen en andere voorwerpen.

En hier blijkt weer eens hoe opletend de internationale archeologie ook de

werkzaamheden in ver afgelegen gebieden volgt. Want toen de onderzoekers in Rasesjsjamra, bij de Venkelheuvel van de Syrische kust der Middellandse Zee, deze sieraden uit de oeroude graven bijeenbrachten, beschreven en ook afbeeldden, hieven de geleerden van het Europese bodemonderzoek verwonderd het hoofd op.

Dezelfde sieraden als die welke in laag L van de Venkelheuvel te voorschijn kwamen zo merkt b.v. de Zwitserse geleerde Otto Tschumi op, werden ook in Zwitserland, in de Elzas en in geheel Zuidwest Duitsland in overeenkomstige vormen gevonden.

De Syrische Venkelheuvel geeft uit de tijd van het 3de en 2de millennium waarin de Hethieten of wellicht degenen aan wie de Hethieten hun naam ontleenden, misschien reeds op weg naar Kanaän waren interessante raadsels op. Maar het zijn niet de enige.

Nieuwe schrifttabletten

Plotseling ging er een nerveuze onrust door de wereld der godsdienstwetenschap en theologie. En ook dat was de schuld van de Venkelheuvel. Want vele schrifttabletten kwamen eruit te voorschijn. Deels zijn ze in de Sumerische en Babylonische, Hethitische en Egyptische taal beschreven en derhalve leesbaar, deels echter ook in een onbekende taal en door middel van een nieuw schriftstelsel van 30 spijkerschrifttekens: *een alfabet*.

Uit de leesbare schrifttabletten bleek de naam van de stad die in de Venkelheuvel begraven ligt: *Ugarit*. Egyptische, Hethitische en andere oorkonden berichten over haar.

Naar alle schijn werd Ugarit ongeveer in dezelfde tijd, misschien iets later, verwoest, waarop in het noorden van Klein-Azië de Hethitische hoofdstad Chattusjasj in vlammen opging.

Niet dit was evenwel zo belangrijk, doch iets anders. De onbekende taal der schrifttabletten van Ugarit bleek namelijk al gauw een oud dialect van de taal van Kanaän te zijn een dialect dat met het Hebreeuws uit de tijd tussen Abraham en Mozes, omstreeks het midden van het 2de millennium vóór Chr., verwant is. Nauwelijks waren deze schrifttabletten met het Oud-Hebreeuwse dialect de taalvorsers bekend, of Hans Bauer (1930, Halle/Saale) publiceerde reeds het resultaat, dat daarna door de Fransen E. Dhorme en C. Virolleaud werd voltooid.

Geen wonder dat de schrifttabletten van Ugarit zich plotseling bij alle beoefenaren der godsdienstwetenschap en theologen in de grootste belangstelling verheugden. Want de bodem van Kanaän zelf leverde tot dusver slechts heel schaars oorkonden uit de tijd tussen Abraham en Mozes en ook tussen Mozes en de eerste koningen van Israël op.

Voor zover het om de eerste koningen en de daarop volgende tijd gaat, is dit begrijpelijk, omdat men in het begin van het laatste millennium vóór Chr. het spijkerschriftstelsel had opgegeven, om in plaats daarvan met inkt op dunne, gebrande kleitafeltjes of op Egyptische papyrus te schrijven. In het vochtige klimaat van Kanaän werd de inkt in de loop van de lange tijd uitgewist, en papyrus verging en verrotte.

Daardoor kwam het dat de naar de heilige oorkonden van de Bijbel in Kanaän zoekende geleerden met lege handen konden vertrekken en met des te groter belangstelling hun aandacht aan de oorkonden van Ugarit schonken. Ugarit ontwikkelde zich al spoedig tot een beroemde vindplaats, die vele jaren lang de ene Franse expeditie na de andere tot zich trok.

De taal van de Bijbel

Ugarit's bijdrage tot de onderzoekende godsdienstwetenschap is voornamelijk daarom zo belangrijk, omdat zij in de loop van de laatste duizend jaar vóór Chr. niet door de corrigerende hand van vele generaties van priesters kon worden verduisterd en verdoezeld. Want Ugarit ging met zijn schrifttabletten plotseling ten onder.

Dit gebeurde omstreeks de tijd van Mozes, misschien iets vroeger of later in elk geval omstreeks de tijd waarop, volgens een bijbels bericht, bij de kinderen Israëls de dans om het Gouden Kalf ophield en Mozes op de Sinaï nieuwe wetstafelen van God ontving. Dat echter nog lange tijd na David en Salomo dergelijke gouden kalveren door het volk van Israël vereerd en gewijd werden, wordt weliswaar in de Bijbel niet verzwegen, maar verklaart nauwelijks het werkelijk verloop van de godsdienstgeschiedenis.

En daarmee ontplooiden de schrifttabletten van Ugarit hun fascinerende aantrekkingskracht, die talloze geleerden onder haar invloed bracht en tot nadenken dwong. Want de teksten van de Venkelheuvel bevatten overwegend religieuze gegevens; het zijn mythen, bezweringen en gebeden; kortom: het zijn uiterst belangrijke bijdragen tot de bijbelse godsdienstgeschiedenis.

Het komt er dus bij de Venkelheuvel niet zozeer op aan de resten van de opgegraven tempel met archief en schrijversschool te beschrijven, maar veeleer de onderaardse koninklijke grafkelders in de trant van de koepelgraven van Kreta en Griekenland.

In Ugarit zijn het gewoonweg dodenpaleizen met vele kamers, grote voorraadkruiken en voor de schijn aangelegde waterleidingen. Bij de ingang van een dergelijk koningsgraf lag nog het skelet van een man die blijkbaar zijn heer als dienaar of lijfwacht in het hiernamaals was gevolgd. Onder de bodem der graven lagen vergulde godenfiguren, en daaronder die van de zo vaak in de Bijbel vermelde sterrenmaagd, die als Inanna van de Sumeriërs, als Ishtar van de Akkadiërs reeds lang bekend is. In de Bijbel wordt zij meestal 'Asjera' (Astarte) genoemd.

En juist hier begint de magische aantrekkingskracht van de Venkelheuvel.

Bijbelse goden

Op de voorgrond van de religieuze wereldbeschouwing van Ugarit staat de god Baal.

De naam betekent niets anders dan 'Heer' in de zin van eigenaar of bezitter. Wanneer wij heden aan Baal denken, bekruipt ons een onaangenaam gevoel, omdat wij geleerd hebben Baal voor een boze god te houden. Dat hij zelfs in de Bijbel niet steeds een boze god was, blijkt b.v. uit het verhaal van koning Ahazia van Israël, die naar Baal verlangde toen hij een ongeluk kreeg. Ahazia, aldus tekent de Bijbel op, zond boden naar Baal-Zebub, de god van Ekron, om te vragen of hij zou genezen (2 Kon. 1 : 2).

Nu gaat het er hier niet om de moeilijke weg te volgen langs welke een goedige Baal-Zebub tot de boze Beëlzebub werd het lijkt van meer belang, de Baal van Ugarit te beschouwen, die op een stèle is afgebeeld: een mens met een helm met horens. In de linkerhand houdt Baal een tot speer gestileerde boomstam. Bijgevolg een hemelgod, die als zinnebeeld van de Melkweg de staf bezit.

Ook de zo vaak in de Bijbel met Baal samen vermelde sterrengodin verschijnt in Ugarit. Daar is zij op een ivoren snijwerk als vrouw met naakt bovenlichaam, maar met brede halsketting, afgebeeld, die in het kapsel blijkbaar de slang draagt. In haar handen houdt de

godin bundels aren. Rechts en links van haar verheffen twee horens dragende dieren zich op de achterpoten tot haar: de Venusster met de beide maansikkels sinds Sumerië reeds lang bekend.

„De maagd Anat komt hem (Baal) tegemoet gelijk het hart ener koe haar kalf” zo luidt het in een tekst uit Ugarit, „gelijk het hart van een moederschaap tot zijn lam uitgaat, zo gaat Anat's hart uit tot Baal.”

Hoe nu? Wordt hier Baal met het Gouden Kalf en tegelijk met het Lam Gods vergeleken? En zij, de godin, met de Maagd?

Inderdaad: Baal schijnt een god der opstanding (met de horens) te zijn geweest. Met hem moest dus de Israëlitische leer van Jahowah tot een akkoord komen, resp. tijdelijk zich zelfs verenigen.

Wat echter geen Bijbel meer opmerkt, schijnt zich bij de Venkelheuvel van Ugarit als vraag als het ware op te dringen: Was het bijbelse conflict tussen Jahowah en Baal in het diepste wezen der zaak een geschil om het geloof in de opstanding? Een conflict dat uiteindelijk door de leer van Christus is opgelost?

Tal van vragen dringen zich in Ugarit op. Men mag die niet met het gevoel tegemoet treden. Want met het gevoel kan geen wetenschap beoefend worden.

Nog een derde godheid verschijnt in Ugarit, en ook deze is in de Bijbel genoemd: El. De naam is reeds anoniem en betekent 'De Machtige'.

Op een stenen stèle zit god El op een troon. Hij draagt horens aan het hoofd. In het midden van het beeld is een gevleugelde schijf met de ster met acht stralen te zien.

Ook in Ugarit is het dus dezelfde symboliek, dezelfde wereldbeschouwing en vaak zelfs hetzelfde beeld: De Venusster van de goddelijke maagd met de horens van de maan. Als derde god der 'drieëenheid' verschijnt in het Nabije Oosten de zon of een geallegoriseerde stergod als Sirius of Jupiter.

Zo ongeveer luidt dus de taal van Ugarit. Zij verstomde omstreeks de tijd van Mozes. Vanaf dat tijdstip wordt zij, bedacht op de behoeften van Israël, nog slechts vernomen door de handschriften van het Oude Testament, waarop een nieuw licht valt. Licht uit de hemel licht van een oeroud geloof in sterren. Geheiligde overlevering uit oeroude tijd sinds Sumerië, sinds Babylon, Assur en Ur.

18. ARCHEOLOGEN IN HET HEILIGE LAND

Heilig Mij alle eerstgeborenen ... zowel van mens als van dier; zij zijn Mijn eigendom. Exodus. 13:2

Het is niet de moeite waard de namen van de vele geleerden te noemen die in de 19de eeuw naar het Beloofde Land trokken, ten einde daar raad en uitsluitel te halen meer raad, meer uitsluitel dan de Bijbel geeft. Haast niemand van hen keerde met meer kennis naar huis terug, wel echter niet zelden diep teleurgesteld. Teleurgesteld over het land, over zijn mensen, zijn handel in oosterse relikwieën, zijn gebrek aan beschaving en zijn wierookwolken van verzonnen legenden. Daarnaast echter ook teleurgesteld wegens het gebrek aan werkelijke geschiedenis, aan feiten en kennis. Neen, ook in het Heilige Land kan men de kennis niet plukken, zoals men bessen van een struik plukt men moet ervoor werken, men moet graven en speuren jarenlang, tientallen jaren lang!

In 1860 begint de Fransman Joseph Ernest Renan lid van de academie van opschriften, professor in de Hebreeuwse en Syrische taal, schrijver van het beroemde boek over het leven van Jezus in de van ouds bekende Foenicische handels en havensteden Byblos, Sidon en Tyrus aan de kust van de Middellandse Zee te graven.

Diep in rotsen en in puin verborgen openen zich vorstengraven uit oeroude tijd. In stenen en houten doodkisten, prachtig met goud, ivoor en majolica versierd, liggen dode vorsten voor hem. Kostbaar vaatwerk, kostbare metalen gereedschappen, sikkelswaarden, lampen en offerbekkens vullen de groeven.

Renan's onderneming in een wereld die het onderzoeken van de heilige grond niet zelden nog als een godslastering aanvoelde, verwekte groot opzien, maar vele jaren lang bleef het zonder noemenswaardige navolging. Doch slechts nog schijnbaar droomde het land van de bijbelse geschiedenis ongestoord voort. Bijna onmerkbaar had zich een verandering voltrokken een ommekeer in de geest, in de denkstijl, een ommekeer ook in het geloof. Met toenemende ijver wijdde de wetenschap zich aan het navorsen van de tijd en de oorsprong van de bijbelse geschriften. Zij wilde niet alleen geloven zij wilde ook weten.

In 1865 wordt in Londen het 'Palestine Exploration Fund' opgericht. In opdracht daarvan graaft Warren voor het eerst in Jeruzalem.

In 1877 ontstaat de 'Deutsche Verein zur Erforschung Palastinas'. In 1882 wordt in Rusland het 'KeizerlijkRussische orthodoxe PalestinaGenootschap' in het leven geroepen; en achtereenvolgens ontstaan het 'Nederlands Comité voor Opgravingen in Palestina' te Amsterdam, het 'Deutsche evangelische Institut fiir Altertumswissenschaft des Heiligen Landes', de 'American School of Oriental Research', de 'British School of Archaeology' en in vele andere staten soortgelijke genootschappen, verenigingen, instituten. Eerst in 1920 wordt eindelijk de 'Palestine Oriental Society' in het leven geroepen, die zich tot taak stelt het wetenschappelijk onderzoek van alle staten op de bodem van het Heilige Land tot een gemeenschappelijke arbeid te verenigen.

Na lang dralen betreedt een internationale elite van archeologen, taalgeleerden en etnologen het land waar het toneel van de bijbelse geschiedenis ligt. Nog maar zelden zijn het op avonturen beluste reizigers; integendeel, het zijn wetenschapsmensen van betekenis, die door de grote musea en universiteiten der wereld niet gestuurd worden om geweldige

kolossen van leeuwen en stieren met baardige gezichten uit de grond te halen - maar wier verlangen veeleer naar het zuiver wetenschappelijke uitgaat.

Zij komen niet alleen. Ook uit de cellen van geleerden van christelijke kloosters stromen zij steeds meer toe, uit de ordegemeenschappen der dominicanen, benedictijnen en jezuïeten. En allen kennen de gehele literatuur die uit de klassieke oudheid nog is overgebleven, beter dan de literatuur van de tegenwoordige tijd. De laatste is sterfelijk - de eerste niet!

Nu staan ze in dit merkwaardige land, waarvan reeds de kusten zo afstotend werken, de blik naar het binnenland beletten en aan oppervlakkige nieuwsgierigheid onttrekken. Hun grote geleerdheid weet veel dingen van dit land, maar ze hebben er niet het flauwste vermoeden van waar deze of gene beroemde stad waarover de Bijbel bericht, zou kunnen worden gevonden. Reeds de oude schrijvers wisten met sommige oudtestamentische opgaven niets meer te beginnen. Nu willen zij iets zoeken wat reeds tweeduizend jaar geleden verdwenen en vergeten was.

De geschonken stad Gezer

Omstreeks 1900 vinden Britse onderzoekers een puinheuvel die zij voor de oude vesting der Filistijnen Gath houden. Maar de levende wereld van de Islam belet verdere opgravingen, omdat daar mohammedaanse begraafplaatsen liggen. Doch dan gebeurt iets wat als een dijkbreuk werkt. Weer is het het Britse Palestine Exploration Fund die de dijk doorbreekt; het laat een verdwenen stad uit de tijd van Salomo uitgraven.

Het is Gezer. Niemand wist waar die stad eenmaal lag. Zelfs haar naam was van de aardbodem verdwenen. Eerst toen de Franse geleerde Charles Clermont-Ganneau bij het lezen van middeleeuwse Arabische geschriften op de gedachte kwam dat een daarin genoemde heuvel Dzezer (Teil Dzezer) weleens het oude Gezer kon zijn, naar Palestina reisde en op de aangegeven plek inderdaad de Teil Dzezer vond - eerst op grond van deze aanwijzing besluit het Palestine Exploration Fund te Londen zijn onderzoeker R. A. S. Macalister naar deze heuvel te sturen om hem uit te graven.

Het is 1902. Er gaan nieuwe sterren aan de hemel der archeologie op. Zeven jaar lang (met een onderbreking van een jaar) zoekt Macalister in de 200 m hoge puinhoop van de Teil Dzezer aan de weg van Jeruzalem naar Jaffa de stad waaraan geen boom en geen struik meer herinnert. Hij offert zeven jaar van zijn leven op om de wetenschap te bewijzen dat hij inderdaad de stad heeft gevonden waarvan het in het 1ste boek der Koningen heet:

„Farao, de koning van Egypte, was opgetrokken, had Gezer ingenomen en met vuur verbrand en de Kanaänieten die in de stad woonden, gedood, waarna hij haar als bruidsschat schonk aan zijn dochter, de vrouw van Salomo." (1 Kon. 9 : 16) .

Macalister ontdekt geweldige, onderaardse tunnelwerken, die - met stenen werktuigen! - tot een diepte van bijna 30 m in hoge gewelven uit de rotsen zijn uitgehouwen. In de diepte vindt hij een onderaardse bron. Deze had klaarblijkelijk de stad bij een belegering voor dorst behoed. Toen de kinderen Israëls Kanaän binnentrokken, kon geen belegering deze vesting ten val brengen, zoals het boek Jozua erkent. Oeroude bijbelse beweringen kloppen bijgevolg.

In Gezer worden vele lagen van nederzettingen zichtbaar. Zij gaan van de steentijd tot in de tijd van Christus. Eerst in de vijfde laag verschijnen er voorwerpen van brons, in de derde laag van ijzer. Oeroude aarde, oeroude geschiedenis der mensheid!

Geheimzinnig Gezer

Maar dan ontdekt Macalister iets bijzonders. Diep onder het puin vindt hij de nauwe, trapvormige toegang tot een grot. In deze grot waren de wanden op een bepaalde hoogte gladgemaakt. Op de gladgemaakte wandfriezen zijn verscheidene groepen krabbels te zien. Kriskras getrokken lijnen vormen een soort patroon van een schaakbord. Alleenstaand of in groepen zijn figuren in de vorm van punten in de wand van de grot gegrift. Buitendien zijn dieren voorgesteld: koeien, buffels, herten.

Deze tekeningen zijn klaarblijkelijk duizenden jaren oud en stemmen overeen met de in West-Europa ontdekte schilderijen uit de steentijd. Ze gelijken op bepaald verbluffende wijze op b.v. de afbeeldingen in de grotten van de Franse Dordogne.

Nog merkwaardiger doet echter een andere ontdekking aan die Macalister in een oeroud graf van Gezer doet: In een grot liggen 14 mannelijke skeletten. Blijkbaar betreft het krijgers die gemeenschappelijk in de strijd gevallen en daarna gemeenschappelijk begraven waren. Een verder skelet behoort aan een ongeveer 16-jarig meisje. Maar alleen het bovenlichaam is aanwezig. Precies onder de ribben was het lichaam doorgesneden en gescheiden. Bekkenbeenderen en benen zijn verdwenen. In de grot is geen spoor meer daarvan te vinden.

Op een andere plaats doet Macalister dezelfde waarneming in Gezer. Onder de grond van een muur waren twee mannen begraven. Aan hun voeten stonden nog kruiken en rondom verschillend vaatwerk. De hand van een der mannen rustte op een schaal die vermoedelijk eenmaal met spijzen was gevuld.

Ook bij deze twee doden ligt een gehalveerd skelet. Het is dat van een ongeveer 17-jarige knaap. Zijn lichaam was eveneens onder de ribben gescheiden; onderlichaam en benen ontbreken.

En nu komt weer het verrassende verband met Europa, ditmaal met Oostenrijk. Op het Hallstätter gravenveld uit het einde van de steentijd tonen Europese bodemonderzoekers in meer dan een dozijn gevallen dezelfde ongewone methode van begraven aan. Zijn de oude bewoners van Kanaän met de Europeanen verwant? En hoe en wanneer kwamen zij in het Beloofde Land? Of was Kanaän misschien de oorspronkelijke woonplaats?

Ook in Gezer worden graven van een stadskoning ontdekt. Zij bestaan uit verscheidene onderaardse kamers, die door gangen met elkaar zijn verbonden. Deels zijn ze echter op bijzondere wijze afgesloten.

In een van deze grafkamers - die door geen grafrover kon worden betreden, omdat de zoldering van kalksteen was ingestort - vindt Macalister behalve veel aardewerk talrijke kostbare sieraden van goud en edelstenen, bovendien zalfpotten van albast, gereedschappen ingelegd met ivoor, struisvogeleieren en amuletten.

Een hardvochtige en bevreedende indruk maakt in Gezer het grote onderscheid bij het begraven van de arme bevolking. Aan de zuidzijde van de heuvel ontdekt Macalister een aantal flesvormige groeven. Ze zijn tot aan de rand met de beenderen van mensen en dieren gevuld. Zonder grafgiften! Het zijn de graven van het gewone volk, waarvan de profeet Jeremia (26 : 23) spreekt.

Alleen de welgestelde, de voorname en rijke kreeg - en zulks waarschijnlijk niet alleen in Gezer - zijn persoonlijk bezit mee in het goed voorbereide graf: de gebruiksartikelen van het dagelijks leven, eet- en drinkgerei, wapens en andere zaken. De vrouwen gaf men hun

sieraden en eventueel een metalen spiegel mee, de kinderen hun speelgoed.

Zo laat zich ten slotte de doffe haat verklaren die in het Beloofde Land te allen tijde de arme jegens de rijke had gekoesterd, en begrijpelijk wordt ook de macht van hem die verkondigde dat eerder een kameel door het oog ener naald gaat dan dat een rijke het Koninkrijk Gods binnengaat. „Gij zult uw naaste liefhebben gelijk uzelf” staat niet in de Tien Geboden die op de stenen tafelen van de Sinai geschreven zijn. Het is veeleer een toevoeging uit later tijd.

Kinderoffers

De resultaten van Macalister's opgravingen elektriseren de ganse wereld. Gezer ontwikkelt zich tot de erkende vindplaats der archeologie in Kanaän. In een grot worden talrijke kinderlijken gevonden. Ze zijn in kruiken begraven. Geen van deze kinderen was ouder dan acht dagen. Bij geen enkel worden sporen van verminking of gewelddadige dood aangetroffen. Slechts bij twee skeletten zijn sporen van verbranding zichtbaar. Zij moeten nog levend in de kruiken geschoven zijn, de meesten met het hoofd naar beneden. Zo zijn ze daarna op een heilige plaats begraven. Misschien waren het eerstgeborenen die de Heere als offers moesten worden gebracht. Nog ten tijde van Mozes heet het uitdrukkelijk in de Heilige Schrift: „Want alle eerstgeborenen onder de Israëlieten, zowel van mens als van dier, zijn

mijn eigendom ... !” (Num. 8 : 17; Ex. 13 : 2) .

Volgens het eensluidend oordeel der geleerden betreft het hier - zo merkt in alle geval G. Riccotti op - offers ter wijding. Jongere vondsten hebben bovendien het klassieke voorbeeld van Gezer bevestigd.

Nog ten tijde van koning David werden - weliswaar als zoenoffers - zeven koningszonen tegelijk geofferd: „ ... Dezen hingen hen op, voor het aangezicht des Heeren, op de berg. Die zeven vielen tezamen en werden ter dood gebracht in de eerste dagen van de oogst, in het begin van de gersteoogst.” (2 Sam. 21 : 9) .

Onder dergelijke omstandigheden blijft het onduidelijk of de aanklagende woorden van de profeten Jeremia en Ezechiël wegens de kinderooffers van Israël zich ten onrechte alleen tegen Baäl richten. Hebben zij het 2de en 4de boek van Mozes (de boeken Exodus en Numeri) niet gekend?

De vinger van Asjirat

Aan de oude heerbaan die van Egypte door Kanaän naar Syrië voerde, lag eenmaal in het noorden van Palestina een versterkte stad, genaamd Taánach. Haar naam is uit Egyptische, Assyrische en oudtestamentische mededelingen bekend. Daarom valt het niet moeilijk, in de Teil Ta'annak het graf van de stad te vermoeden die reeds in de tijd dat Jezus leefde, niet meer bestond.

In de puinhoop daarvan begint in 1901 de Weense professor Ernst Sellin te graven. Hij vindt daar - een zeldzaamheid voor Palestina! - spijkerschrifttabletten. Het zijn `brieven' van naburige vorsten aan de stadskoning van Taánach, wiens naam `Ishtarjasjur' luidt. De naam herinnert aan de grote sterrengodin van Babylon: Ishtar.

De brieven-cassette van Ishtarjasjur, waarin hij zijn belangrijke brieven bewaarde, is een gebroken, 60 cm lange en 65 cm hoge kist van klei. In een dezer brieven staat,

klaarblijkelijk door een Egyptische bevelhebber geschreven, o.a.: „Alles wat gij hoort, schrijf mij vandaar, opdat ik het verneem. Wanneer de vinger van Asjirat zich zal vertonen, zo moge men zich dat in het geheugen prenten en in acht nemen. En het teken en de zaak bericht mij!”

Wat raadselachtig, zelfs wanneer men rekening houdt met een onduidelijke vertaling. Wanneer de vinger van Asjirat zich zal vertonen?

Zeker, men kent de vinger Gods, en de vinger die in Babylon op de wand van het paleis van de koning schreef - maar een vinger van Asjirat? Een vinger die zich zou vertonen aan de stadskoning Ishtarjasjur? Waar dan? Hoe dan?

Welnu, men kent die Asjirat. Het is de met Ishtar en Inanna overeenkomende sterrengodin van Kanaän. Haar vinger kan dus slechts aan de hemel te zien zijn. Daar vertoont zich een vinger in de gestalte van de maansikkel tegen het einde van de maand.

De brief van de Egyptische bevelhebber geeft dus een termijn aan: Wanneer de vinger van Asjirat zich zal vertonen, wanneer de maansikkel bij de Venusster staat, dan verwacht hij een brief. Een heel gewone brief op een vastgestelde tijd!

De tegenwoordig ongewone wijze van uitdrukken moet ons niet verwonderen. Men moet bedenken dat er toenmaals nog geen kalenders in moderne zin waren. Alle datums moest men van de hemel aflezen, en in een diepreligieuze wereld sprak men nu eenmaal van de vinger van de grote sterrengodin wanneer men de tijd voor of na de nieuwe maan bedoelde. Dezelfde vinger vertoont zich trouwens ook in de Bijbel, toen namelijk voor de ogen van de Egyptische tovenaars de staf van Mozes in de slang veranderde.

Natuurlijk vertoonde hij zich toen! Omdat de slang immers zelf de vinger is.

Het is dezelfde vinger die nog in tal van verminkte en bedorven sprookjes van het avondland rondspookt - de vinger die bloedig gestoken wordt, die afvalt of afgesneden wordt (of de teen). Daarom kennen nog heden ten dage Europese boeren-weerspreuken het gebruik niet met de vinger naar de hemel te wijzen, en helemaal niet naar de maan. Want het zou wel eens kunnen gebeuren dat de vinger in de almachtige analoge betovering verdort - met nieuwe maan namelijk, wanneer ook de hemelse vinger, de vinger Gods, de vinger van Asjirat verdort, afvalt, sterft. Want deze vinger kondigt immers ook de dood van de koning aan: in Babylon, met nieuwe maan, op de beschreven wand.

Met andere woorden: wij zijn niet meer tegen de stijl van uitdrukken uit de tijd van de Bijbel opgewassen. En helemaal niet, wanneer met opzet een kunstmatige of raadselachtige taal wordt gebezigd, zoals dit zo vaak bij de schrijvende intellectuelen gebruikelijk was. Wij lezen iets dat wij helemaal niet meer of in het gunstigste geval verkeerd begrijpen. Wat spitsvondige woordspelingen uit de tijd van Mozes zijn - of uit een andere tijd -, dringt in het geheel niet meer tot ons bewustzijn door. Is dat niet jammer, wanneer men bedenkt hoe belangrijk en ook heilig het geschrevene voor ons is?

Acht gouden ringen

Taanach biedt echter nog een andere verrassing. Op de vloer van een ingestort huis uit het midden van het 2de millennium v. Chr. - dus ongeveer uit de tijd tussen Abraham en Mozes vindt Sellin een bijzonder raadsel. Dicht opeengedrongen liggen op die vloer de skeletten van vijf kinderen en een vrouw. Blijkbaar had de dood hen allen gelijktijdig achterhaald.

Wat vreemd! Want kennelijk was het geen overval en geen moord ten gevolge van oorlog. Kostbare sieraden liggen nog bij de stoffelijke overblijfselen: een gouden voorhoofdsband, acht gouden ringen, twee van zilver, drie van brons, vijf blauwe parels, een zilveren spang, amuletten en andere voorwerpen. Een waardevolle vingerring heeft drie veelkleurige cilinders die gedraaid kunnen worden. Een rijke vrouw dus!

Een vrouw die men niet had beroofd en die niettemin samen met vijf kinderen was gestorven. Waren het haar eigen kinderen? Of was de kinderschaar bestemd om de vorstelijke vrouw te vergezellen?

Er is echter nog iets anders, wat ons bewijst dat ook onze zin voor getallensymboliek net zo is achteruitgegaan als die voor de oude symbolieke taal van de vinger, van de slang, van de hoorn en de staf.

Want dezelfde schikking van getallen die men bij de rijke vrouw van Tanach aantreft in de gestalte van de acht gouden ringen en de overige sieraden, is ook in de heldenliederen van de oudere Edda aanwezig:

„Toen sprak Giaflaug, Giuki's zuster: Mij acht ik op aarde de onzaligste. Mannen verloor ik niet minder dan vijf, dochters twee en drie zusters en acht broeders; ik alleen leef.” (Gudr. fyrsta 4).

Dat is de getallensymboliek:

*Acht gouden ringen acht broeders,
twee zilveren ringen twee dochters,
drie bronzen ringen drie zusters,
vijf blauwe parels vijf mannen.*

Gelijk gezegd, begrijpen wij haar niet meer; en vooral begrijpen we niet wat de oudere Edda hoog in het noorden van Europa zou hebben te maken met de vrouw die in Tanach in Palestina gemeenschappelijk met vijf kinderen nu ongeveer 3500 jaar geleden stierf.

Doch de wonderen van Kanaän zijn daarmee niet afgelopen. Onder de schoppen der archeologen beginnen ze pas op te bloeien. Vóór Jezus Christus en vóór Mozes, ja, soms zelfs nog vóór Abraham.

Abrahams terebint

Ruim 30 km ten zuiden van Jeruzalem ligt in een bloeiend bergdal de oeroude stad Hebron, door de Arabieren 'El Chalil' 'Vriend Gods' genoemd. Daarmee is niemand anders dan Abraham bedoeld. Ook de christelijke kruisvaarders duiden Hebron als 'Castellum ad sanctum Abraham' aan. Voor de christenheid en de islam geldt Hebron evenals voor het Israëlitische geloof, voor de stad van Abraham. En alle drie godsdiensten baseren hun mening voornamelijk op het 23ste hoofdstuk van Genesis, waar wordt beschreven wat bij de begrafenis van Sara, Abrahams vrouw, gebeurde, toen zij „stierf te KirjathArba, dat is Hebron, in het land Kanaän”.

Toen verkreeg Abraham van de Hethieten een 'eigen grafstede' „het veld van Efron, dat in Machpela tegenover Mamre ligt ... en de spelonk aldaar, en al het geboomte op het veld, op het gehele terrein ervan rondom”. Daar begroef hij zijn dode vrouw „in de spelonk van het veld van Machpela, tegenover Mamre, dat is Hebron, in het land Kanaän”.

Getrouw aan die bijbeltekst vereren de mohammedanen de dubbele grafspelonk van

Abraham rechtstreeks in Hebron. Zij zetten daarmee een oerchristelijke traditie voort, op grond waarvan ten tijde van Justinianus boven een spelonk Machpela een christelijke kerk was opgericht. De kruisvaarders hebben haar duizend jaar later gerestaureerd of herbouwd, totdat tenslotte de islam een moskee, het Haram, ervan maakte, en vanaf dat ogenblik alle ongelovigen streng verbood het mohammedaanse heiligdom te betreden. Aan de eigen gelovigen werden enige lege grafplaatsen als die van Abraham en zijn familie aangeduid.

Vermoedelijk was het die inbezitneming door de islam die daarna de gedachte deed opkomen dat Abrahams graf helemaal niet in Hebron heeft gelegen, doch vanaf het begin in het bos Mamre, een half uur lopen noordwestelijk van Hebron verwijderd.

Daar zou ook de oeroude 'terebint van Abraham' hebben gestaan, de heilige boom waaronder Abraham de drie mannen onthaalde die hem de zoon Isaäk aankondigden, hoewel Abraham en zijn vrouw reeds hoogbejaard waren, gelijk in het 13de en 18de hoofdstuk van Genesis te lezen is. En juist daar waar zich de heilige terebint bevond, zou ook de spelonk Machpela hebben gelegen, waarin de familie van de 'vader der volken' en natuurlijk ook hijzelf begraven ligt.

Nu zijn spelonken, grote grafspelonken onder machtige bomen, niet ongewoon; integendeel, zij komen van Afrika tot de Zuidzee zo veelvuldig voor, dat men geneigd is onder elke boom te gaan kijken of zich daar ook niet een grote grafspelonk bevindt.

Want grafspelonk en grote boom vormen een belangrijk thema van de mythologie.

Het oorspronkelijk beeld van de grote boom met de spelonk staat namelijk aan de hemel. Het is de Melkweg, waarbij zich de grafspelonk bevindt waarin de maan kruipt, wanneer de afnemende sikkkel verdwijnt: tegen de tijd der zomerzonnwende, wanneer volgens oude tijdrekening een oud jaar eindigde en een nieuw begon. Hier wordt niet slechts de oude maan begraven, maar ook de nieuwe geboren vaak in dezelfde spelonk waarin zich ook een kribbe kan bevinden.

De neiging van oude volkeren om hun geschiedenis en voornamelijk die van hun koningen en helden als een afschaduwing van hemelse gebeurtenissen voor te stellen, ruimt niet alleen vele moeilijkheden van een geschiedschrijving in moderne zin uit de weg zij sluit zelfs de mogelijkheid niet uit dat inderdaad bepaalde aardse grafspelonken bij grote bomen als plaatsen voor het begraven van grote leiders van volkeren, vorsten en helden zijn gebruikt. Want gelijk in de hemel, zo ook op aarde! En ingeval zich bij dergelijke spelonken toevallig geen grote boom mocht bevinden, dan plant men hem eenvoudig, opdat hij tot verering kan dienen voor de nazaten, die zich misschien over spelonken graf en geboortespelonken zonder boom zouden verwonderen.

Welnu, 3 km ten noorden van Hebron ligt inderdaad een plek met ruïnes die de naam van Abraham draagt. De Bijbel bericht dat Abraham „bij de terebinten van Mamre” woonde, „bij Hebron” en daar een altaar heeft gebouwd (Gen. 13 : 18). Daar stond ook de grote boom waaronder de geboorte van Isaäk werd aangekondigd. Alleen één ding stemt tot nadenken: Abraham leefde daar in een tent niet in een spelonk.

In 1926'27 onderneemt pater Andreas Evaristus Mader, directeur van het Oosters Instituut van het Duitse GërresGenootschap te Jeruzalem, dank zij de financiële steun van de 'Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft' een proefopgraving. De zichtbare, uit geweldige vierkante steenblokken bestaande resten van een muur blijken bij het uitgraven delen van een reusachtig bouwwerk te zijn, dat vermoedelijk in de 1ste eeuw vóór Chr. was

verwoest. Uit de overblijfselen daarvan had keizer Hadrianus in de 2de eeuw na Chr. een nieuw bouwwerk om een bron van Abraham met boom laten oprichten.

Na de overwinning van het christendom liet Constantijn de Grote het cultisch bouwwerk van Hadrianus slopen en in plaats daarvan een christelijke kerk bouwen. De resten daarvan zijn, zij het ook pas na lang zoeken, door Franse en Britse onderzoekers later teruggevonden. De Arabieren hadden de puinhopen ervan sinds de 7de eeuw na Chr. als een welkome steengroeve gebruikt.

Naar de berichten van klassieke schrijvers te oordelen had zich daar in het bos Mamre vijftienhonderd jaar na Abraham, dus ongeveer omstreeks de tijd van Christus' geboorte een grote markt ontwikkeld, een der grootste markten van handelaars en kopers van Syrië en Palestina.

Tragisch wordt de geschiedenis van deze markt bij de terebint van Abraham pas door de opstand van Bar Kochba van Israël in de 2de eeuw na Chr. Want keizer Hadrianus liet naar deze markt de duizenden gevangen Israëlieten slepen, opdat ze daar in slavernij verkocht werden.

De opgraver Mader bericht bovendien: er werden meer dan duizend munten van bijna alle bestuurders van Palestina uit de eerste zeven eeuwen na Chr. gevonden, verder stukken van marmeren platen en albasten vaatwerk, fragmenten van inscripties, Romeinse dakpannen, een klein votiefaltaar, een leeuwenkop van albast, manden vol blokjes mozaïek, resten van oor en vingerringen, beenderen van dieren en bijzonder veel poten van hanen louter getuigenissen, aldus merkt Mader op, die kennelijk samenhangen met de offergaven die op het altaar van Abraham gebracht waren.

Dit alles kwam in het bos Mamre aan het licht. Ook de resten van oeroude wortels werden in de grond aangetroffen; ze konden wel van een sterke en oude boom afkomstig zijn die lang geleden voor alle gelovigen als Abrahams terebint gold.

Van Abraham zelf vond men ook in het bos Mamre geen spoor.

De toren van Sichem

In het bergland van Midden-Palestina (van Samaria) flankeren twee machtige, bijna 1000 m hoge bergen, Ebal en Gerizim, de enige pas die het kustland met het dal van de Jordaan en Oost-Jordanië verbindt. In de inzinking van deze bergpas ligt Nablus een stadje met enkele tienduizenden inwoners. Nablus verraadt met zijn nauwe en kromme straatjes, zijn bedrijvige katoen en veehandel, zijn vele zeepfabrieken naast moskeeën en kerken nagenoeg niets van de grote geschiedenis van de in de nabijheid gelegen stad, van welker voormalig bestaan nog slechts de puinheuvel tell Balata vagelijk getuigt. Deze stad heette 'Sichem'.

Sichem was volgens bijbelse mededelingen een der belangrijkste steden in de geschiedenis van Israël. Abraham trok van Haran rechtstreeks naar Sichem. Daar verscheen hem de Heere en beloofde hem dat Kanaän aan zijn nakomelingen zou toebehoren. En Abraham bouwde te Sichem een altaar voor de Here.

Zijn kleinzoon Jakob „kwam op zijn tocht ... behouden bij de stad Sichem, in het land Kanaän (nadat hij uit Mesopotamië was gekomen) en sloeg zijn legerplaats ten oosten van de stad op; hij kocht . . . het stuk land waarop hij zijn tent gespannen had . . . Daar richtte hij een altaar op . . .” (Gen. 33 : 1820).

Daar stond ook een heilige terebint. Daaronder begroef Jakob de niet nader beschreven idolen van alle vreemde goden „die in hun bezit waren”, en ook de „ringen die in hun oren waren” (Gen. 35 : 4), waarvan kan worden vermoed dat ze naar vele voorbeelden (zulks b.v. in Ur) de vorm van de maansikkel hadden.

Ook hier zou derhalve in een duistere en moeilijk te verklaren geschiedenis over het hemelse voorbeeld van boom met maansikkel verteld zijn.

Stellig was het dezelfde terebint waarbij enkele eeuwen later de veldheer Jozua het volk verzamelde en voor hen „inzetting en recht te Sichem” vaststelde, alsof niet enkele tientallen jaren tevoren Mozes op de Sinai de Tien Geboden ontvingen en de wetstafelen van de berg Gods aan zijn volk gebracht had.

„Jozua schreef deze dingen in het wetboek Gods, en hij nam een grote steen en richtte die aldaar op, onder de terebint, op de heilige plaats des Heren” (Joz. 24:26).

Sichem was dus volgens deze lezing de geheiligde plaats der wetgeving, en naar Sichem werd het uit Egypte meegevoerde gebeente van Jozef overgebracht en daar begraven „in het stuk land dat Jakob voor honderd stukken geld ... gekocht had, en dat de Jozefieten verkregen tot een erfelijke bezitting”.

Bij Sichem stond echter ook de toren waarin alle mannen en vrouwen voor Abimelech vluchtten. „Daarop hieuw ook ieder van de manschappen takken af en zij volgden Abimelech, legden ze op het gewelf en staken het gewelf boven hen in brand. Zo stierven ook al de inwoners van Sichem-Toren, ongeveer duizend mannen en vrouwen.” (Richt. 9 : 49). Zo is de geschiedenis van Sichem vol traditie en heiligheid, maar ook vol moord, roof en oproer.

Om ook de historische werkelijkheid na te speuren, begint in 1913 prof. Sellin met prof. Praschniker aan de voet van de heilige berg Gerizim te zoeken. Hij vindt de resten van een paleis en geweldige, uit reusachtige veldstenen opgerichte cyclopmuren.

In 1926 en de volgende jaren zetten Sellin en later Welter deze opgravingen voort en ontdekten daarbij stadspoorten, muren en resten van gebouwen uit verschillende tijdperken.

Nadat volgens schatting omstreeks 1600 vóór Chr. de oudste stad Sichem verwoest was, verhief zich daar een torenachtige versterking op een hoog talud, die tenslotte tot een machtige tempeltoren uitgebreid is.

De tweede in de Bijbel vermelde toren stond buiten de stad ter halve hoogte van de berg Gerizim, vermoedelijk in de buurt van de „Waarzeggersterebint”. (Richt. 9 : 37).

Daar vonden in 1931 de archeologen een ruimte met Kanaänitisch cultusgerei. Dit moet de toren zijn geweest waarin duizend mensen ter wille van hun geloof verbrandden. Het waren, zo zegt de Bijbel, Israëlieten die El-Berith aanbaden.

De heilige berg Gerizim is bij uitstek een voorbeeld hoe de heiligheid van een plaats duizenden jaren lang aan een en dezelfde plek gebonden kan zijn, alsof door de verandering der godsdiensten niets is veranderd. Want op de Gerizim stond niet slechts een tempeltoren van Baal, stond niet slechts de heilige terebint en de heilige steen van Abraham, Jakob en Jozua, maar stonden ook zoals kapelaan Alfons Maria Schneider toelicht na de Israëlitische heiligdommen Samaritaanse, hellenistische, christelijke en eindelijk mohammedaanse.

In 1928 wordt de in de 5de eeuw op de Gerizim gebouwde christelijke kerk blootgelegd. Godsdiensten kwamen en gingen op de Gerizim. Alleen de heilige bergen zijn gebleven, de vage herinneringen aan heilige terebinten „waarzeggersterebinten”, heilige stenen en altaren. Daarbij maakt het niets meer uit of ze Baal dan wel Allah golden. Want ze zijn immers niet gebonden aan namen van goden die de aardse mens bedacht, maar ze zijn oerbeelden, eeuwige oerbeelden van de hemel.

De bronnen van Berseba

Toen Abraham naar Kanaän kwam, aldus bericht de Bijbel, sloot hij met Abimelech, de koning der Filistijnen (?), een verbond. „Daarom noemt men die plaats Berseba, want die beiden hebben daar gezworen” (Gen. 21 : 31) .

Abraham plantte bomen te Berseba. Ook zijn zoon Isaak kwam naar Berseba en bouwde er, omdat daar des nachts de Heere voor hem verscheen, een altaar. Zijn knechten groeven een put en zeiden tot Isaak: „Wij hebben water gevonden. En hij noemde hem (de put) Seba.”

Ook Isaaks zoon, JakobIsraël, trok naar Berseba, waar „in nachtgezichten” de Heere voor hem verscheen, zoals bij zijn vader gebeurd was, en hem beloofde hem tot een groot volk te maken, wanneer hij naar Egypte zou trekken. Toen trok Jakob met alle have, alle vee en alle verwanten naar Egypte.

Berseba (Bires Seba: 'Leeuwenput') ligt ongeveer 70 km ten zuiden van Jeruzalem. In de Middeleeuwen was de stad bisschopszetel. Tegenwoordig herinneren nog twee oude daar aangelegde bronnen aan de bijbelse tijden van Abraham en zijn kinderen.

Na de Tweede Wereldoorlog graven daar Franse archeologen onder leiding van Jean Perrot. Daarbij beleven zij de eerste grote verrassing. Zij stoten namelijk op een wijd vertakt, onderaards systeem van putten, schachten, grotten, trappen, vertrekken en verbindingsgangen. In de rotsbodem van Berseba wordt een hele onderaardse stad ontdekt de oudste onderaardse stad ter wereld.

Tot 10 m onder de aardoppervlakte strekken zich kleinere en grotere galerijen uit, van waaruit men door gangen in talrijke ronde grotten komt, die blijkbaar lange tijd achtereen bewoond waren. Vermoedelijk dienden zij in het hartje van de zomer tot bescherming tegen de gloeiende hitte, in de winter tegen de koude en in de overgangstijden tot bescherming tegen de onaangename zandstormen. Ze waren van zorgvuldig gebouwde graansilo's voorzien, bezaten eigen bronnen en bevatten alle levensbehoeften.

Een schier onoverzienbare massa wapens, werktuigen, gebruiksvoorwerpen van vuursteen, been, marmer, maar ook van ivoor en koper komt bij het onderzoek van deze holenstad te voorschijn. Daarbij valt in het bijzonder de verbazingwekkende beheersing van de koperbewerking op, de mooie vormgeving, maar ook de overvloed van ceramiek.

De archeologen zijn geneigd te veronderstellen dat er sprake moet zijn van een onvergankelijk hoge, op zichzelf staande trap van beschaving uit het 4de millennium vóór Chr. een trap van beschaving dus die ongeveer tweeduizend jaar voor Abraham in Berseba bereikt is.

De herkomst dezer mensen is nog in geheimzinnige duisternis gehuld. Hun kunst en techniek plaatsden de onderzoekers voor tal van raadselen. Maar dan doet zich de tweede grote verrassing voor. Bijna als een vaag aanduidend antwoord op de zich opdringende

vragen wordt in de grotten van Berseba iets gevonden wat een spoor zou kunnen zijn, een vingerwijzing: De onderaardse holenstad bevatte ook kiezelstenen en deze zijn met magische tekens beschilderd.

Juist de Franse archeologen worden ten zeerste verrast. Want kiezelstenen waarop met rode verf op letters gelijkende tekens zijn geschilderd, waren reeds in de Franse beekgrot van Mas d'Azil gevonden. Zij stammen uit het einde van de ijstijd (vgl. blz. 117). Net zulke kiezelstenen met op overeenkomstige wijze geschilderde tekens hebben de Fransen in Berseba gevonden.

Wat verbond Palestina met West-Europa?

Wanneer men eens vluchtig overdenkt hoeveel dingen van Palestina aan Europa herinneren, dan blijft slechts de, overigens moeilijke, vraag over of onze voorvaderen van Europa naar Kanaän zijn getrokken of omgekeerd.

Waarschijnlijk komen beide migratiewegen in aanmerking. Bedoeld zijn de oeroude gebruiken om dieren op wanden van grotten te tekenen, doden te halveren, heilige bomen, rotsen en opgerichte stenen te vereren maar bedoeld zijn ook leeuw en stier, het dodenschip en de slang, de vis en de arend in de religieuze symboliek.

Bedoeld zijn verder de talloze sporen van de Europese maanaanbidding, waarvan de overblijfselen nog tot in onze dagen in boerenweerspreuken of grappige versjes, in sprookjes en in bijgeloof bewaard zijn gebleven. Hier vindt men de sterkste band tussen Europa en Kanaän, resp. het gehele Nabije Oosten. Overal is de bloedende maan bekend en zijn verbinding met de dood, met het geraamte, de horen, het schip, de vinger, de tand en de worm.

En wanneer tegenwoordig iemand dromerig en enigszins verlegen, zoals dit tegenover de alwijze wereld betaamt zou bekennen dat hij het onbestemde gevoel had reeds eenmaal in Palestina te hebben geleefd, dan is er weinig aanleiding om daarom te lachen.

Veeleer moet men glimlachen om degenen die menen dat hun voorvaderen de laatste tien tot twintigduizend jaar (om slechts daarvan te spreken) niet anders dan aan de Rijn of aan de Theems of Seine zouden hebben gezeten. Hun moest men eens de schedels van de Neanderdalmens laten zien die niet aan de Rijn of in Engeland, doch in Palestina zijn gevonden in 1925 in een grot noordwestelijk van het Galilese Meer van Tiberias, in 1934 zuidelijk van Nazareth en later nog op andere plaatsen.

Of men zou de sceptici naar de megalieten van Palestina en Oost-Jordanië moeten brengen naar de dolmens en menhirs en de kringen van rotsblokken, opdat ze vergelijkingen konden maken met dezelfde megalieten in Noord-Frankrijk, Engeland en in het algemeen Noord-Europa. En tenslotte zou men hun eens moeten vragen wat hen dan zo sterk bij de oude handschriften van een schijnbaar wildvreemd volk, dat de Bijbel ons achterliet, roert. Of ze geloven dat dit uitsluitend zo is, omdat zij het op school niet anders geleerd hebben?

O nee! Zo eenvoudig is het niet! Zo eenvoudig was ook niet het verloop van de geschiedenis. Zij begint niet met de Sumeriërs of met de Hethieten en Filistijnen, maar lang voor hen, en blijkbaar begint zij gemeenschappelijk in West-Europa en Kanaän.

Ook hierop hebben de putten van Berseba, die Abraham en zijn kinderen kenden, velerlei te zeggen. Voor alles één ding: geschiedenis is in een voor ons haast niet te begrijpen rangorde van grootheden zinrijk. Zij bezit het vermogen tot zichzelf terug te keren.

19. DE FILISTIJNEN

Koning Josia ging hem tegemoet; en deze doodde hem te Megiddo, zodra hij hem zag. 2 Kon. 23 : 29

In 1903 besluit de Duitse Palestina-Vereniging de verdwenen koningsstad van Kanaän te zoeken, die in de geschiedenis van de veldslagen der Egyptenaren, Syriërs en Indogermanen een grote rol speelde: Megiddo. Ook deze stad behield haar bijbelse naam niet.

Aan de heer en karavaanweg van Syrië naar Egypte begint in hetzelfde jaar G. Schumacher een geodetisch ingenieur, die in opdracht van de Duitsers terreinopnemingen verricht in de tell el Mutesellim, de puinheuvel van Megiddo, te graven. Schumacher stoot op vele lagen van menselijke vestigingen en trappen van beschaving. Dan ontdekt hij een vrij groot gewelf, dat blijkbaar uit het midden van het 2de millennium vóór Chr. stamt: een grafkuil. Daarin liggen de resten van zes lijken van drie mannen, twee vrouwen en een jongen. Eén der mannen ligt hoger op een uit stenen gemetselde bank. In goud gevatte amuletten en sieraden van steen en brons bedekken de doden. Klaarblijkelijk betreft het het graf van een oude stadskoning van Megiddo.

Verwonderd tellen de opgravers de vele voorraadkruiken met voedselresten, die in de grafkamer staan. Het zijn 42 kruiken. Niemand kan zeggen waarom het er zoveel zijn, maar het getal 42 zelf is, naar het Oude Testament en het Egyptische Dodenboek te oordelen, een heilig getal.

In de nabijheid van het vorstengraf liggen in een nis van onbehouwen stenen twee in elkaar geschoven aarden kruiken. Zij bevatten de resten van heel kleine kinderen, liggend in as en resten van kolen. Daarnaast staat een kleine, eenmaal met spijzen gevulde bak.

In een tweede grafkamer liggen twaalf andere doden met hoog opgetrokken knieën, daaronder twee kinderen in de leeftijd van ongeveer 12 tot 15 jaar. Om hun voetgewrichten dragen zij spangen van bronzen parels. Is hier sprake van de begeleiding van de dode stadskoning naar het hiernamaals?

Twee jaar lang graaft Schumacher in Megiddo. Daarna ligt de heuvel twintig jaar lang onaangeroerd. Eerst in 1925 verschijnen er Amerikanen. Zij interesseren zich voor de tell el Mutesellim Megiddo en maken met de talrijke eigenaars die zich met aanspraken op bezit ervan melden, korte metten; zij kopen de kleine boeren en schaapherders de hele heuvel zonder meer af.

Het Instituut voor het Oosten van de universiteit van Chicago wil demonstreren hoe men een grafheuvel vakkundig en in laagjes afgraaft; het wil een modelopgraving op touw zetten. Aan een reeks voortreffelijke archeologen der U.S.A. met een staf van hulpkrachten wordt dit toevertrouwd.

Twaalf jaar later, in 1937, zijn de Amerikanen onder leiding van Gordon Loud nog steeds aan het graven. En ook na de Tweede Wereldoorlog is hun belangstelling voor de tot in zijn diepste diepten onderzochte puinheuvel nog niet gedoofd. Want Megiddo bezit historie een duizenden jaren oude geschiedenis vol spanningen.

Reeds bij de Duitse opgraving in 1903'05 vertoonden zich tussen de lagen V en VI van boven naar beneden geteld sporen van brand. Doch eerst uit de Amerikaanse modelopgraving blijkt dat die sporen van brand zich over de gehele heuvel uitstrekken. Een

vreselijke, de ganse stad aantastende brand had Megiddo tijdelijk volkomen verwoest. Maar Megiddo is steeds weer tot nieuw leven ontwaakt. Dat bewijzen de twintig onder elkaar liggende cultuurlagen, die tot ver in het duister der prehistorie en vroege geschiedenis teruggaan.

Stad na stad ontstond op de bodem van Megiddo; stad na stad bloeide en verzonk, en op haar graf bouwde een nieuwe generatie zich een nieuwe stad. De oudste nederzettingen moeten in Megiddo tweeduizend jaar voor de binnenkomst van het volk van Israël gebloeid hebben.

In de lagen VII tot VIII uit de 15de tot de 12de eeuw vóór Chr. liggen de grondmuren van het paleis van een vorst. Het draagt de sporen van de ongeveer driehonderdjarige opperheerschappij van Egypte over delen van Syrië en Kanaän. Uit zijn schatkamers worden kostbare ivoren kunstwerken uit de tijd der Ramessiedenfarao's geborgen. Daaronder bevinden zich brokstukken van ivoren platen die met Egyptische hiërogliefen zijn beschreven.

Nog is geen spoor van het volk van Israël in deze lagen te ontdekken. Maar laag VII is nochtans van betekenis voor de geschiedenis der volkeren. Want daarin vertonen zich de eerste kentekenen van een vreemde ceramiek andere potten, schalen en schotels. Het is de zogenaamde 'Filistijnenceramiek'.

Deze Filistijnen zijn niet meer de Hethieten uit de tijd van Abraham en zijn kinderen, maar zij behoren tot de geweldige golf van 'zeevolken' die, uit Europa komend, Klein-Azië, Syrië en Kanaän tot voor de poorten van Egypte overspoelden, toen de Hethitische hoofdstad Chattusjasj en vele andere steden, waaronder ook Troje, ondergingen.

De Filistijnen waren het tenslotte die als 'Pelisjtim' of 'Philistaei' het land Kanaän de nieuwe naam verleenden: Palestina.

Wij weten hoe zij er uitzagen. Op Egyptische tempels zijn ze afgebeeld: lange, slanke gestalten, die bijzonder levendig aan klassieke voorstellingen der Grieken herinneren.

Waarschijnlijk behoorden deze Filistijnen tot de trekkende scharen van volkeren die diep uit de Balkan en het Midden en Oosteuropese gebied naar de Illyrische en Griekse kusten opdrongen en tenslotte met hun hele gezin over Troje of over zee, ook vanuit Kreta, tot in Egypte doordrongen. Hun sporen zijn dus ook in de bodem van Megiddo in Palestina te vinden: geschiedenis van de 12de eeuw vóór Chr.

Nog is in Megiddo geen spoor van Israël te ontdekken. Na het einde van laag VI door de grote brandcatastrofe vertoont de volgende, jongere laag V een volslagen ander beeld. Maar pas in laag IV rijzen de royale stallingen voor de paarden en strijdagens van koning Salomo uit het puin op.

De archeologen hebben ze nagemeten en getracht te schatten hoeveel paarden daarin konden worden ondergebracht. Ze kwamen tot een getal van 120 paarden. Maar ze ontdekten nog iets: een mooi reliëf met het lichaam van een liggende leeuw met de kop van een arend.

De veel oudere Sumerische arend met leeuwenkop, die aan de Perzische Golf werd gevonden, verschijnt in Megiddo duizend jaar later als leeuw met arendskop. Ook dit is geschiedenis cultus en cultuurgeschiedenis. Het wonder van Kanaän begint zich geheel te openbaren.

Koning Saul

Zuidoostelijk van dezelfde vlakte van Jizreël, in welker noordelijk deel Megiddo ligt, verbergt de puinheuvel tell el Husn het bijbelse Beth-Sean (Beisan) .

In 1921 stuurt het museum van de universiteit van Pennsylvania in de Verenigde Staten beproefde archeologen naar Beth-Sean. Een vele jaren in beslag nemende taak ligt voor hen.

Wederom duiken Egyptische cultuurvormen op. Ook de bodem van Beth-Sean toont de sterke invloed van Egypte in de 15de tot de 13de eeuw vóór Chr. Abraham is reeds dood, de kinderen Israëls vertoeven volgens de bijbelse lezing in Egypte, en Mozes is nog niet op de wereld.

Ook de aanleg van de vesting van Beth-Sean laat de Egyptische wijze van bouwen zien. Een machtig basaltblok vertoont een beeld van de farao Sethos I, terwijl deze voor een god een offer brengt. Boven de gestalte zweeft het ornament van een gevleugelde schijf, die gemeenlijk als de zonnescijf wordt verklaard. De steen draagt een Egyptische inscriptie over oorlogsgebeurtenissen in Palestina.

Deze zwarte gedenksteen van farao Sethos I (ongeveer 1317'01 vóór Chr.) verwekt bij geschiedkundigen alsmede bij godsdienstgeleerden groot opzien. Want in zijn snoevende inscriptie wordt o.a. verklaard dat de farao in Palestina rust geschapen en de bedoeïenen zonder vaste woonplaats als gevangenen naar Egypte gevoerd heeft.

De geleerden beginnen te mompelen. Zijn daarmee ook de Hebreëen bedoeld? Ligt misschien in deze historische mededeling over het wegvoeren van Semitische stammen de kern van de 'sage' van de latere uittocht van de kinderen Israëls uit Egypte? Of bevestigt het opschrift te Beth-Sean niet als het ware de latere vlucht van de als gevangenen behandelde Israëlieten uit Egypte? Maar wanneer waren zij gevlucht? Na de dood van Sethos I? Of nog later?

Tegenover een dergelijk bericht komt natuurlijk de belangstelling voor andere zaken die uit de bodem van Beth-Sean te voorschijn komen, op de achtergrond: voor het cultisch vaatwerk met geprofileerde slangenlichamen of voor de grote aarden doorkisten in de vorm van kruiken met maskers van gezichten, die zich goed laten vergelijken met de gouden maskers die in Griekenland zijn gevonden.

Ze zijn jonger dan de zwarte gedenksteen van de Egyptische koning Sethos I en stammen naar alle schijn uit de 12de eeuw vóór Chr. uit de tijd der Filistijnen. En hier vertoont zich wederom geschiedenis: De Filistijnen hadden omstreeks hun tijd de Egyptische heerschappij in Egypte gebroken.

Maar een weinig later, ongeveer omstreeks 1000 vóór Chr., duikt in Beth-Sean de naam van de eerste koning van Israël op: *Saul*. Aldus bericht althans het Oude Testament: „Toen de Israëlieten aan de overzijde van de vlakte en aan de overzijde van de Jordaan bemerkten, dat de mannen van Israël de vlucht genomen hadden, en dat Saul en zijn zonen dood waren, verlieten zij de steden en vluchtten; daarna kwamen de Filistijnen en nestelden zich daarin. Toen nu de Filistijnen de volgende dag de gesneuvelden kwamen plunderen, vonden zij Saul en zijn drie zonen liggen op het gebergte Gilboa. Zij hieuwen zijn hoofde af, roofden zijn wapenrusting en zonden boden rond in het land der Filistijnen ... En zij legden zijn wapenrusting in de tempel van Astarte (= Asjirat/Isjtar), en zijn lijk hingen zij aan de muur van Beth-San.” (1 Sam. 30 : 710).

Wie de ijdele en leugenachtige taal van Egyptische en andere monumenten uit die tijd kent, kan dit eenvoudige bericht van het Oude Testament niet dan geschokt lezen. De Israëlitische historicus Josephus voegt duizend jaar later eraan toe dat de Filistijnen Saul en zijn zonen aan de muur van Beth-Sean aan het kruis geslagen hadden, nadat zij de hoofden van de vier mannen van de rompen hadden gescheiden.

Zo begon het noodlot van de koningen van Israël. Hoe het eindigde, is niet minder aangrijpend.

Daarentegen valt voor de archeologen over de muren van Beth-Sean vanaf dat ogenblik het donkere scherm der geschiedenis. Het wordt nacht in Beth-Sean duister als de weg en het einde der Filistijnen en van al de Europese stammen die daar geheerst en gestreden hebben.

Eerst in de tijd van de Hellenen verschijnt in de laatste eeuwen vóór Chr. een nieuw licht in Beth-Sean. Ook dat komt uit de oude wereld, uit Europa. Want nagenoeg onmiddellijk boven het puin van de stad Beth-Sean uit de 11de eeuw vóór Chr. staan de fundamenten van de Griekse stad Skythopolis, waarin blijkbaar overwegend Skythen uit ZuidRusland of de Balkan leefden.

Deze fundamenten van Skythopolis staan, zoals de archeologen zorgvuldig registreerden, op de resten van de oude stadsmuur waaraan het lijk van de eerste koning van Israël hing.

20. DE BAZUINEN VAN JERICHO

*En de Heere sprak tot Jozua: Zie, Ik geef Jericho met zijn koning, de krachtige helden, in uw macht.
Jozua 6 : 2*

Wie van Jeruzalem naar het oosten reist, komt na een moeilijke tocht door de bergen in de dalkom van de Jordaan, daar waar de rivier in de Dode Zee uitmondt. Ongeveer twee uur gaans ten westen van de Jordaan ligt het armoedige dorp Richa (El Rihu) met een Grieks klooster en een vervallen toren uit de tijd der kruisvaarders. Dicht bij dit dorp bevindt zich een oase, een in de oudheid bloeiende, in het tropische klimaat van de dalkom bepaald welig voortwoekerende landstreek van tuinen vol palmen en balsemstruiken. Daar lag bij een bron de „Palmstad” Jericho. Wanneer men uit het oosten komt en haar probeert te bereiken, moet men waden door de voorde van de Jordaan, die er vlakbij ligt.

Daarover handelt het 4de hoofdstuk van het oudtestamentisch boek Jozua, waarin wordt beschreven hoe het wonder van de terugwijkende Schelfzee tijdens de vlucht uit Egypte zich aan de Jordaan herhaalde: „Omdat de Heere, uw God, de wateren van de Jordaan voor u heeft doen opdrogen, totdat gij erdoor getrokken waart, zoals de Heere, uw God, gedaan heeft met de Schelfzee, die Hij voor ons heeft doen opdrogen, totdat wij erdoor getrokken waren.”

Vóór Jericho geschiedde daarna het tweede wonder. Want Jericho was de vesting die de toegang tot het noordelijk deel van Palestina versperde. Men moest haar veroveren, als men Noord-Palestina bereiken en daar vaste voet krijgen wilde. Hoe de verovering van deze machtige stad gelukte, wordt in het 6de hoofdstuk van het boek Jozua beschreven. Jericho kon met zijn machtige muren niet door wapengeweld worden genomen. Slechts een wonder kon helpen het wonder der bazuinen, door welker geschal de stadsmuren ineens stortten, en het wonder met de „ark des Heeren”, die zeven dagen lang om de stad werd gedragen, totdat Jericho in handen van de kinderen Israëls viel.

In de duizendvoudige geschiedenis van oorlogen en belegeringen der mensheid is er geen geval dat, hoe vaak God de wapens der veroveraars ook zegende, met Jericho zou kunnen worden vergeleken. Reeds wegens zijn stadsmuren is Jericho voor de archeologie een interessant object voor onderzoek.

In de jaren 1907 en 1909 graaft prof. Ernst Sellin in opdracht van de Duitsers, en door verscheidene archeologen en architecten geadviseerd, bij de Tell es-sultan, de ruïnen van Jericho. Vanzelfsprekend was het doel in de eerste plaats een grondig onderzoek der mysterieuze muren. De architecten meten deze merkwaardige stadsmuren en zoeken de plaatsen waar ze konden zijn omgevallen.

De buitenste muur was ongeveer anderhalve meter, de binnenste zelfs drie en een halve meter dik. Tussen deze beide cyclopermuren lag een tussenruimte van slechts drie à vier meter. Deze muren zouden omgevallen zijn? Door bazuinstoten en door bezweringen met de ark Gods en het getal zeven?

Zelfs het godvruchtigste gemoed zal een lichte twijfel aan een dergelijke bestiering Gods in de krijgsgeschiedenis niet geheel kunnen onderdrukken laat staan de archeologen, die met de meetstok en de aan hun beroep eigen sceptis het onderzoek ondernamen.

Het resultaat daarvan was: De muren van Jericho zijn inderdaad omgevallen. Geweldige scheuren in de kolossale muren bevestigen dit en eveneens het instorten van hele stukken muur, de buitenmuren naar buiten, de binnenmuren naar binnen.

Dus toch een wonder!

Daarbij maakt het niet veel uit of het, volgens de bijbelse lezing, de bazuinstoten waren, dan wel dat het, zoals de moderne architecten menen, een geweldige aardbeving was in de dalkom van de Jordaan bij de Dode Zee die de muren van Jericho had doen instorten.

Maar wanneer? Wanneer vond deze aardbeving plaats?

Voor een bevredigende oplossing van dit vraagstuk interesseren zich niet slechts de kenners der bijbelse chronologie, maar evenzeer de geologen, de historici en natuurlijk de archeologen. En hier kan alleen maar worden geregistreerd dat de meningen over het tijdstip ver uiteenlopen.

Enerzijds menen sommige geleerden dat er sprake moet zijn geweest van zware aardbevingen in de 15de eeuw vóór Chr., anderen daarentegen zijn ervan overtuigd dat deze aardbevingen in de 13de of 12de eeuw vóór Chr. kunnen hebben plaatsgehad juist in de tijd dat de kinderen Israëls droogvoets door de Jordaan kwamen en plotseling zagen hoe de muren van Jericho uiteenbarstten en omvielen.

Sindsdien zijn er over de muren van Jericho veel verklaringen gegeven. De bijbelse is bekend. En niet in de laatste plaats om harentwille hebben Britten, Amerikanen, Oostenrijkers en Duitsers zich opgewonden over de vraag of die muren kunnen zijn omgevallen juist op het ogenblik dat de kinderen Israëls over de Jordaan kwamen. Plechtig hebben Sellin en Watzinger vroeger gedane tijdschattingen teruggenomen en daarvoor in de plaats nieuwe gegeven, die om zo te zeggen proberen de theologische behoeften recht te doen wedervaren.

Daarbij speelt het, naar het ons toeschijnt, voor een werkelijk vroom gemoed geen bijzondere rol of de muren van Jericho honderd of zelfs tweehonderd jaar voor het tijdstip waarop de bazuinen schalden, zijn omgevallen. Of zelfs tien jaar later.

Jericho viel in elk geval door verraad in handen van de kinderen Israëls. En omdat ook daarin een goddelijke beschikking kenbaar is, kan men het de kroniekschrijver niet kwalijk nemen dat hij die ook tot de mysterieuze aardbeving uitbreidde, waarin Gods wil zich immers toch nog krachtiger openbaart dan in de gevolgen van een gewoon verraad.

Het verraad wordt door de Bijbel helemaal niet ontkend. Hij beschrijft veeleer hoe de verraadster, de hoer Rachab met haar familie, gespaard werd, nadat de ganse bevolking van Jericho en haar vee zonder uitzondering afgemaakt waren: „Zowel man als vrouw, zowel jong als oud, tot runderen, schapen en ezels toe.”

Het wonder van Jericho verbleekt, het afgrijzen van de methoden van oude oorlogvoering neemt toe. De Duitsers verlaten de 30 m hoge puinberg van Jericho vol scherven, vuil en brokken steen. Zij weten dat Jericho later weer opgebouwd is en dat Hiël van Bethel zijn oudste en jongste zoon als bouwoffers in de nieuwe bouwwerken heeft ingemetseld. De puinhoop van de vroegere „Palmstad” verzinkt weer in zijn diepe slaap.

In 1918 wordt hij ruw daaruit gewekt. Een inslaande Turkse granaat legt aan het Britse front bij Jericho een inscriptie bloot, en na het einde van de Eerste Wereldoorlog beginnen de dominicanen van de École Biblique te Jeruzalem op deze plaats een Israëlitische

synagoge uit te graven.

Met geduldige belangstelling leggen de dominicanen de eerste volledige, zij het ook sterk beschadigde mozaïekvloer van een oud godshuis bloot. In het middenschip vertoont dit mozaïek een dierenriem, bovendien een voorstelling van Daniël in de leeuwenkuil en andere mythische thema's van de Bijbel. Aan beide zijden van de middelste deur vertoont het vloermozaïek van Jericho de gestalten van twee grote dieren. Zij staan naar de poort van de synagoge toegekeerd, als het ware als bewakers van het oude Israëlitische heiligdom. En er zijn zelden afbeeldingen van een geheiligde overlevering die met zulk een belangstelling kunnen worden beschouwd, als juist deze twee grote dieren aan de toegangspoort van de oude synagoge. Want het zijn een leeuw en een stier.

Beter dan door duizend woorden blijkt uit deze beelden het verband met de oeroude culturen van Mesopotamië. Twee, drieduizend jaar na de leeuwen en stieren van Babylon, van geheel Assyrië, en met name sedert de tijd der koningsgraven van Ur verschijnt het tweevoudige zinnebeeld van de maan in het mozaïek der synagoge van Jericho bijna tweeduizend jaar na de verboden dans om het Gouden Kalf; want die synagoge werd in de 6de eeuw na Chr. gebouwd.

Lijken zonder hoofd

In 1929'30 begin de Brit John Garstang opnieuw met de opgravingen van Jericho. Ze duren jarenlang. In 1935'36 stoot Garstang op de onderste vestigingslagen uit de steentijd. Hij vindt een trap van beschaving ouder dan het 5de millennium vóór Chr. waarin het maken van aardewerk, van potten, koppen en schalen, nog onbekend was. Maar de mensen uit die primitieve laag leefden reeds permanent in rond gebouwde en daarna ook in vierkante huizen.

De huizen vertonen een zorgvuldig geëffende lemen vloer, die soms beschilderd en gepolijst was. De muren bestonden reeds uit bakstenen en vastgeklopte aarde.

In een van deze prehistorische lagen van Jericho stond ook een soort feestzaal met zes houten palen. Het moet een tempel zijn geweest de primitieve voorloper van een godshuis. Binnen de ruimten daarvan en in de naaste omgeving vonden de archeologen geen huishoudelijke voorwerpen, maar daartegenover talrijke kleifiguren van dieren van rund, schaap, geit en varken en plastische modellen van mannelijke geslachtsorganen.

Er is geen twijfel aan: deze oerbevolking van Jericho, die nog niet eens aarden potten gekend en vervaardigd had, vormde reeds uit klei figuren van dieren en andere dingen, en men kan zich gewoonweg plastisch voor de geest halen hoe op zekere dag een van deze vormers op het idee moet zijn gekomen uit de weke stof een kop of een pot te boetseren om uit te drinken of te eten. In deze prehistorische fasen van Jericho werden ook levensgrote figuren ontdekt, die in groepen zijn voorgesteld: man, vrouw, kind. Om deze te maken was gipshoudende leem op een van riet vervaardigd skelet gestreken. De figuren zijn nog zeer onbeholpen en zien er plat uit zodanig, alsof aan deze plastische voorstelling lange tijd schilderijen op rotswanden of in grotten waren voorafgegaan. Zij bewijzen in ieder geval hoe sterk de prehistorische mens van Jericho zich met het wonder van de paring en van het gezin heeft beziggehouden: met een der eerste en sterkste indrukken na de menswording. Het is derhalve begrijpelijk dat hij deze duurzame indruk vervolgens ook in zijn voorstellingen van een godenfamilie overnam.

Na de Tweede Wereldoorlog graven de Britten opnieuw in Jericho jaar na jaar, jarenlang. In 1953 leidt Kathleen Kenyon de verdere blootlegging van deze 'oudste stad ter wereld'. Door de Britten uitgenodigd, nemen enkele jaren lang ook Duitse antropologen aan de steeds interessanter wordende onderzoeken deel. In hoofdzaak blijkt daaruit dat de voor ongeveer acht tot tienduizend jaar in Jericho levende mens in een paradijsachtige omgeving een gevaarlijk en in wezen ook ellendig leven leidde en gemiddeld nauwelijks ouder dan 20 jaar werd.

Weliswaar is dit gemiddelde sterk beïnvloed door de zeer hoge kindersterfte. Maar ook de volwassen mens, die aan de duizenden gevaren van de vroege kinderjaren ontkomen was, moest jong sterven. Slechts enkelen werden 40 tot 45 jaar oud. Oudere mensen waren er blijkbaar helemaal niet in Jericho.

Met volslagen afgeknaagde tanden het gevolg van het nuttigen van een in stenen schalen grof fijngewreven en met fijne zandkorreltjes vermengd voedsel van grutten en peulvruchten teerden de niet meer tot kauwen in staat zijnde mensen kennelijk weg en wachtte hen de hongerdood. Daarbij valt op dat de oudste graven van Jericho uit de tijd omstreeks 6500 jaar vóór Chr. grotendeels skeletten zonder hoofd vertonen. De schedels der doden waren van het lichaam gescheiden en afzonderlijk begraven.

De hoofdcultus en het koppensnellen kunnen weliswaar in vele delen der wereld nog tot in de nieuwe tijd worden aangetoond, maar hier in Jericho schijnt men aan de bron van dergelijke cultische gebruiken te staan.

Waarom werd bij de doden ongeveer acht tot tienduizend jaar geleden het hoofd van het lichaam gescheiden en dit apart begraven? Deze vraag moet men stellen, en men kan haar ook niet ontwijken.

Geschiedde dit wederom naar hemels voorbeeld? Geschiedde het, omdat ook de maan het hoofd wordt afgesneden langzaam, elke dag meer, totdat het gehele hoofd, het gehele gezicht van de maan, verdwenen is?

De sporen van de onthoofde of in stukken gesneden maan zijn op de aarde te talrijk dan dat men een dergelijke gedachte van de hand zou mogen wijzen. Nog in de tegenwoordige tijd weet een Middelduits gedicht van de maan te vertellen dat haar nieuwe licht „in merg en been” toeneemt. Maar waarom deze navolging? Waarom moet men de menselijke doden het hoofd afsnijden, zoals bij de hemelse maan haar hoofd wordt afgesneden? Wat beoogt deze navolging? Welnu, het afgesneden hoofd van de maan groeit weer aan. De maan begint een nieuw leven. Waarom zou haar zich steeds herhalend lot ook niet voor de mens gelden? Waarom zou hij niet weer opstaan zoals de maan? Was het korte leven van de oerbewoners van Jericho vijftienhonderd jaar vóór Christus' geboorte voor een denkend schepsel anders dan door een dergelijke hoop te verdragen? Was anders de vlugge dood te dragen? Was het Sodom of Gomorra?

Niet ver van Jericho, aan de oostelijke kant van het dal van de Jordaan, arbeiden sedert 1930 archeologen van naam in opdracht van het Pauselijk Bijbels Instituut bij een raadselachtige puinhoop, die door de inheemsen 'Teleilat Ghassul' wordt genoemd.

De eerste opgravers berichten dat zich op deze plaats een oeroude stad heeft bevonden, die misschien nog ouder is dan Jericho.

Daar komen bekens aan het licht die met reliëfbeelden van vrouwenbustes of slangen

versierd zijn. De slangen schijnen uit de bekers te drinken.

In zeer diep gelegen lagen, die blijkbaar zesduizend jaar oud zijn, verschijnt op een witgekalkte muur een reusachtige ster met acht afwisselend rode en zwarte stralen. Het is klaarblijkelijk dezelfde ster die reeds op de drempel van de historische tijd in het Sumerische Mesopotamië als het teken van Inannalsjar of kortweg voor het begrip 'God' verschijnt.

De ster van Ghassul staat in het middelpunt van een grote compositie van beelden die helaas nog slechts in resten zichtbaar is. Blijkbaar zijn slangen en ogen om de ster geschilderd.

Weer verdiepen de onderzoekers zich in de tijdsbepaling. De archeologen nemen de gepolijste bijlen van vuursteen en de vele kleischerven in de hand en vergelijken ze nauwkeurig met de Syrische Tell Halafcultuur en met prehistorische trappen van beschaving van Egypte uit het Ode millennium vóór Chr. Daarna geven zij aan de cultuurlaag van Ghassul met de ster van acht stralen een eigen naam het Ghassuliaan en schatten haar ouderdom op ongeveer vijf á zesduizend jaar.

Opwinding ontstaat, wanneer Arabische arbeiders brokstukken van ceramiek opgraven waarop ingekraste schrifttekens te zien zijn. Dadelijk snellen schriftgeleerden toe, die geïnteresseerd en daarna met hoog opgetrokken wenkbrauwen de eigenaardige tekens bestuderen. Vervolgens worden de baksjij eisende Arabieren zo lang verhoord, totdat ze bedremmeld toegeven de tekens zelf in de gevonden scherven gekrast te hebben, in de hoop daardoor een bijzonder grote baksjij te kunnen verdienen. Ook met dergelijke voorvallen moeten archeologen rekening houden.

Met des te groter stelligheid kunnen zij dan echter verklaren dat Ghassul op een zeer hoge trap van beschaving stond, toen het reeds in de eerste fase van de bronstijd door een geweldige brand is vernietigd. Deze brand moet naar schatting omstreeks de 20ste eeuw vóór Chr. hebben plaatsgegrepen en letterlijk de gehele stad in as veranderd hebben. Daarmee brak plotseling de geschiedenis van Ghassul af, van een stad van een uitermate hoge cultuur, waarvan men tot dusverre de naam nog niet heeft kunnen vaststellen. Sindsdien is de plaats nimmermeer bewoond. De intussen verlopen vierduizend jaar hebben de overblijfselen van de grote brand met de grond gelijkemaakt.

Was het Sodom? Was het Gomorra? Men weet het niet. Men weet slechts dat er geen andere stad van betekenis daar in de dalkom van de Jordaan was waaromtrent wij over een historische mededeling beschikken. En daarom blijft niets anders over dan in de Bijbel na te lezen wat er van Sodom en Gomorra geschreven staat. Want reeds de muren van Jericho hebben bewezen dat het bijbelse bericht daarover weliswaar uit een eigenzinnige denkstijl voortspuit, maar nochtans op onloochenbare gebeurtenissen berust: „De zon was over de aarde opgegaan . . . Toen liet de Heere zwavel en vuur op Sodom en Gomorra regenen ... ; en Hij keerde die steden om, benevens de gehele Streek, met al de inwoners der steden en het gewas van de aardbodem. Maar zijn (Lots) vrouw ... zag om, en werd een zoutpilaar.” (Gen. 19 : 23-26).

Men kan dergelijke zoutpilaren nog thans bij de Dode Zee, bij de 'Zee van Lot', zien.

21. DE SCHRIFTTABLETTEN VAN SAMARIA

Hierna gebeurde het volgende. De Jizreëliet Naboth had een wijngaard, te Jizreël gelegen naast het paleis van Achab, de koning van Samaria. 1 Kon. 21

De laatste jaren vóór de Eerste Wereldoorlog zijn de archeologen uit de ganse wereld ongeduldiger dan ooit in de aarde van Palestina aan het zoeken. Met een geweldige uitrusting verschijnen de geleerden der U.S.A. op het slagveld van een nog altijd jonge wetenschap.

In opdracht van de universiteit van Harvard graaft van 1908 tot 1910 een expeditie onder leiding van G. A. Reisner en Cl. S. Fisher, waaraan ook de Duitser Schumacher deelneemt, in de puinhopen van de voormalige hoofdstad van het Israëlitische Noordrijk: in Samaria. Sinds 1931 worden de onderzoekingen in een gemeenschappelijke onderneming van de universiteit van Harvard, de Hebrew University te Jeruzalem, de British Academy, het Palestine Exploration Fund en de British School of Archaeology te Jeruzalem voortgezet. J. W. Crawford leidt de eerste jaren de verenigde Amerikanen, Britten en Israëlieten.

Maar de opsomming van zoveel instituten die zich uitsluitend voor Samaria interesseren, moge de lezer alleen maar een indruk ervan geven tot welk een imponerende organisatie alleen reeds de Britse en Amerikaanse archeologie, die in Palestina werkzaam is, zich heeft ontwikkeld.

Het in de 9de eeuw vóór Chr. op nieuw terrein gebouwde Samaria blijkt bij de opgravingen een sterke koningsvesting, omwald met 5 m brede muren, te zijn. In een prachtig, met ivoren platen en ivoren snijwerk versierd paleis heersten hier de koningen van Israël vanaf de deling van het rijk van David (na de dood van Salomo) in de 10de eeuw vóór Chr. tot aan de ondergang van het Noordrijk omstreeks 721 vóór Chr. En hier in het paleis van Samaria vinden de opgravers eindelijk schrifttabletten.

Het zijn kleine kleitafeltjes uit de 9de eeuw vóór Chr., die met inkt beschreven en nog leesbaar zijn de oudste Israëlitische geschreven documenten die tot nu toe in Palestina zijn gevonden. Helaas stelt de inhoud teleur; het gaat zonder uitzondering om 'recu's' voor zendingen wijn en olie aan de koninklijke huishouding. Natuurlijk is alleen reeds het schrift op zichzelf voor de schriftgeleerden van onze tijd van het grootste belang.

De bodemonderzoekers houden zich daarentegen liefdevol bezig met het waterbekken aan het noordelijk einde van het koninklijk paleis te Samaria, omdat daarheen het lijk van koning Achab moet zijn gebracht: „Toen men de (strijd)wagen bij de vijver van Samaria afspoelde, lekten de honden zijn bloed (terwijl de hoeren hem wiesen), naar het woord des Heren, dat Hij gesproken had.” Hoe en waarom koning Achab die zich door list en moord een wijngaard had toegeëigend aan dat woord des Heren te gronde ging, wordt uitvoerig door de Bijbel bericht.

Samaria was overigens ook het toneel van een groter drama in de geschiedenis van Israël. Want omstreeks 721 viel het Noordrijk uiteen. „In het negende jaar van (zijn laatste koning) Hosea nam de koning van Assur Samaria in; hij voerde Israël in ballingschap naar Assur en deed hen wonen in Halah, aan de Habor, de rivier van Gozan, en in de steden der Meden.” (2 Kon. 17 : 6) .

Geen bijbels geschrift deelt mede dat zij of hun kinderen ooit weer naar het Beloofde Land terugkeerden. Tien van de twaalf stammen van het rijk van David trokken in ballingschap weg, om naar alle schijn in de koortsmoerassen van Assyrië te gronde te gaan.

Zo kwamen ze ook terug in de streek van Haran, vanwaar Abraham eens was weggetrokken om het Beloofde Land in bezit te nemen. Maar Samaria werd door de Assyriërs met mensen uit „Babel, Kutha, Avva, Hamath en Sefarvaïm” bevolkt. „Zij namen Samaria in bezit en vestigden zich in de steden daarvan.” (2 Kon. 17:24).

De lange nabetrachting die de Bijbel aan dat bericht over de ondergang der tien stammen toevoegt, somt de zonden der koningen en van het volk op: afgodendienst naar de „wijze der heidenen” (die in werkelijkheid in overeenstemming was met de oude religieuze traditie van Israël), de aanbidding van gewijde palen en beelden van de sterrengodin Asjirat op de hoogten en „onder elke groene boom”, de verering van Baiil en van de „gegoten beelden, twee kalveren”, in het algemeen het handhaven van de sterrengodsdienst, van de aanbidding van „het gehele heir des hemels”. Toen verwijderde de Heere hen „van voor zijn aangezicht”.

Tegenwoordig herinneren nog slechts resten van ruïnen bij het dorp Sebastie aan het oude Samaria, dat het laatst door Herodes de Grote prachtig herbouwd was, en deze puinhopen tonen ons hoe heerlijk deze stad eenmaal moet zijn geweest.

Is dat alles? Is dat alles wat aan aardse resten uit de bijbelse geschiedenis is overgebleven?

Hartstochtelijk speuren

Waar zijn de gedenkstenen van Jozua? Waar zijn de altaren onder de heilige bomen? Waar zijn de sporen der Hethieten, der Moabieten, der Edomieten waar de hoogten met de sporen van hun godsdienst?

In 1921 staat de Fransman Pézard op de bodem van de oude vesting der Hethieten Kadasj aan de Orontes in het noorden van Palestina.

In 1922 legt de American School of Oriental Research in het ruïneveld van Gibea geweldige dubbele muren en de resten van een sterke hoektoren bloot.

Van 1926 tot 1929 graaft een Deense expeditie onder leiding van Hans Kjaer en Karl Christensen in Silo waar eenmaal de ark des verbonds stond, voordat zij door de Filistijnen werd buitgemaakt naar de sporen van de profetische woorden van Jeremia: „Gaat naar mijn plaats die in Silo was . . . en ziet wat Ik daarmede gedaan heb om de boosheid van mijn volk Israël.” (Jer. 7 : 12) .

Inderdaad: alles is verwoest. De klaarblijkelijk door God gezonden Filistijnen hebben geen steen op de andere gelaten.

In 1926 beginnen de opgravingen van de Tell en Nasbeh. In hetzelfde jaar ondernemen verenigde expedities van de Pittsburgh Xenia Theological Seminary en de American School of Oriental Research, onder leiding van William F. Albright, het onderzoek en de opgraving van Debir (Tell Beit Mirsim, vroeger: Kirjath-Sefer). Het is een reeds in het boek Jozua en in het boek Richteren genoemde plaats. Onder de interessante vondsten bevindt zich een beeld van een godin om wie zich een slang kronkelt.

In 1928 worden de door Duncan Mackenzie (1911-1912) in opdracht van het Palestine Exploration Fund begonnen opgravingen van BethSemes (Tell el Rumeileh) door Elihu Grant, die door het Haverford College is uitgezonden, weer ter hand genomen.

In hetzelfde jaar beginnen de universiteit van Yale en de British School of Archaeology met het onderzoek van Gerasa, dat vervolgens jarenlang door de universiteit van Yale gemeenschappelijk met de American School of Oriental Research wordt voortgezet. Kosten spelen geen rol. Het rijke Amerika is bereid elk vereist bedrag dat de archeologische opheldering van de bijbelse geschiedenis mogelijk maakt, ter beschikking te stellen.

In de jaren voor en na de Tweede Wereldoorlog zoeken J. MarquetKrause in Ai, Albright en Sellers in Beth-Zur, Nelson Glueck in de tell elCheleifeh (de puinheuvel van de havenstad EzeonGeber uit Salomo's tijd), Flinders Petrie in oeroude installaties voor het verwerken van erts ten zuiden van Gaza, en de Italiaan B. Bagatti speurt in 1955 in de geheimzinnige grotten van Nazareth naar de levenssporen van Maria en Jozef en hun Zoon Jezus.

Het Gouden Kalf

In 1934 graven W. F. Albright de man die 25 talen beheerst en een coryfee van het Amerikaans onderzoek in Palestina is en J. L. Kelso voor de American School of Oriental Research en voor het Pittsburgh Xenia Theological Seminary in Bethel, waar eenmaal het centrale heiligdom van Israël moet hebben gelegen. Reeds Abraham had daar op een berg een altaar opgericht. Daar had ook Jakob een steen opgericht en met olie gezalfd.

In de tijd der Richteren stond er in Bethel een orakelheiligdom van Israël, waarheen soms het gehele volk ter bedevaart ging, er weende en vastte en zijn God brand en dankoffers bracht. Maar wie was deze God? Want daar in Bethel stond tijdelijk de heilige Ark Gods, maar ook een Gouden Kalf.

Sedert Abraham getuigt de Bijbel van het dramatische worstelen van volk en priesters om het juiste godsbegrip. De jongere theologie van Israël trachtte een vroom en conservatief volk aan het verstand te brengen dat zijn cultische gebruiken uit de tijden van Abraham tot Mozes zondig en verwerpelijk waren.

Doch tal van koningen van Israël en Juda stonden aan de kant van het volk. Jerobeam, de koning van Israël na de dood van Salomo, liet twee gouden kalveren vervaardigen; het ene stond in Dan, het andere in Bethel. En de koning had zijn volk toegeroepen: „Dit zijn uw goden, o Israël, die u uit het land Egypte hebben geleid.” (1 Kon. 12 : 28). „Waarlijk”, zo had eens Jakob gezegd, „dit (Bethel) is niet anders dan een huis Gods, dit is de poort des hemels.” (Gen. 28 : 1617).

Was dit Gouden Kalf van Bethel Jahowah? Of was het Baal?

Wat als 'afvalligheid' van een volk van de godsdienst der vaders wordt gekenschetst, is in werkelijkheid het 'halsstarrig' handhaven van hetgeen is overgeleverd. Daarin ligt, volgens een jongere lezing, Israëls schuld.

Stof en ellende

Er zouden nog vele andere puinheuvelds kunnen worden opgesomd waarin de archeologen naar de sporen van de bijbelse geschiedenis zoeken. Lachis moet worden genoemd, de stad die ten tijde van koning Hizkia door de Assyriërs belegerd en veroverd werd. Maar waar lag Lachis?

Jarenlang meenden de Britten in de Tell el Hesi, ca. 25 km noordoostelijk van Gaza, de oude stad te hebben gevonden, en na intensief graven legden Flinders Petrie en F. J. Bliss

daar acht opeenvolgende steden bloot. Aan de muren van de derde stad was een heel bos van olijfbomen verstookt om ze aan het branden te brengen, opdat de bewoners zich zouden overgeven. Waren het de Assyriërs geweest? Of gebeurde dit reeds in de tijd van Abraham, en wie was toen de belegeraar? Lag Lachis heel ergens anders?

In de Tell el Duweir? Ook daar niets dan puin. Bergen afval, puin en ruïnen te midden van een onzichtbaar geworden zee van tranen, van pijnen en zorgen, van ellende!

Nee, dit Beloofde Land was nimmer een gelukkig land. Vanuit het zuiden werd het steeds weer door Egypte beoorloofd en onder het juk gebracht, en vanuit het noorden kwamen de machtige heersers van Syrië, Klein-Azië en Mesopotamië: de Hethieten en Filistijnen, de Assyriërs en Babyloniërs, de Perzen en Syriërs, en vanuit het oosten steeds weer de Arabieren.

Ongelukkig Kanaän! Zand tussen de grote molenstenen der machtige wereld! En één ding wordt in het licht der vele oorlogen reeds duidelijk: Wat volk en priesters en de koningen of Richteren in hun hartstochtelijk worstelen om het ware godsgeloof niet zelf verwoestten de altaren, de beelden en monumenten, gedenkstenen en heilige plaatsen op de hoogten, dat hadden hun vijanden van hen weggenomen. De laatste waren de Romeinen.

Ter wille van de vrede en hun leven rukten de koningen van Israël de versieringen van de tempeldeuren, gaven zij het heilig gerei prijs, de gouden tafels, de luchters, de sieraden alles wat voor een volk waarde moest hebben en het dierbaar moest zijn.

Daarom ook daarom zijn er uit de bodem van Kanaän geen schatten meer te bergen, geen gedenkwaardigheden, geen archieven, geen gouden kalveren of gouden adelaars, geen troonzetels met leeuwenpoten en amper nog bronzen slangen. Zo gezien is de bodem van Palestina een steenachtige akker waarop voor archeologen geen druiven meer kunnen worden geoogst.

Over de ontboste aarde van het Heilige Land waait de adem Gods. Hij blaast het zand van de puinhopen voor zich uit en in de nieuwsgierige ogen der levenden. Want soms is het beter dat zij niet zo scherp toekijken.

22. JERUZALEM

Zie, wij gaan op naar Jeruzalem en de Zoon des mensen zal overgeleverd worden aan de overpriesters en schriftgeleerden ... Matth. 20 : 18

Afgezien van enkele pogingen die weinig opleverden, moet als eerste ernstige poging om de archeologische geheimen van Jeruzalem te doorgronden die van de Brit M. Parker worden genoemd. Parker zoekt van 1909 tot 1911 onmiddellijk ten zuiden van het oude tempelplein naar de heilige Ark des Verbonds van Israël. Het tempelplein zelf mag niet worden aangetast, omdat daarop het heiligdom van de islam, de Rotskoepel, staat.

Derhalve zijn de opgravers gedwongen net als mijnwerkers in schachten en mijngangen te werken. Weliswaar wordt de verdwenen Ark des Verbonds niet gevonden, maar de erbij gehaalde vaklieden, zoals H. Vincent, benutten de welkome gelegenheid om de oneraardse gangen, grotten en graven uit de voorchristelijke tijd te onderzoeken.

Met dezelfde geestdrift wijdt zich daarna een Frans, door de bekende bankier Rothschild gefinancierd, genootschap aan de zichzelf gestelde taak om Davids graf te Jeruzalem te ontdekken, waarvan men aanneemt dat het in de buurt van het Kedrondal, eveneens ten zuiden van het oude tempelplein, moet liggen. Het wordt niet gevonden. In plaats daarvan nemen beproefde archeologen o.a. R. Weili, in 1913'14 en in 1923'24 het heft in handen, onderzoeken de ligging van diverse segmenten van de burcht van David, de loop der muren en haar watervoorziening.

De Britten op hun beurt R. A. S. Macalister en anderen graven op kosten van het Palestine Exploration Fund en van het bekende Londense dagblad Daily Telegraph op de Ofel een heuvel die, eveneens geheel zuidelijk van de tempel, Davids veste zou bevatten. Zij vinden weliswaar resten van gebouwen in verscheidene lagen uit de oudste tijden, maar niets wat de bijbelvaste wereld zou kunnen verrassen of gelukkig maken.

Of is het onderzoek van de Gihonbron, die Jeruzalem ten tijde van de koningen van Juda van water voorzag, in staat vrome gemoederen sterk te ontroeren? Zeker, het is een technische prestatie een tunnel door de rots te boren en daardoor het water tot in de stad te voeren, opdat het door middel van een diepe bronschacht kon worden geschept, zonder dat eventuele belegeraars wisten waarmee de bewoners der stad hun dorst lesten. Stellig kan ook de theorie dat Davids hoofdman Joab door deze tunnel en door de bronschacht is geklommen en daardoor de onneembare vesting der Jebusieten Jeruzalem ten val heeft gebracht, haar bekoring hebben. Een Britse officier doet het kunststuk na en vindt zonder bijzondere moeilijkheden door die geheime toegang de weg naar de stad.

Maar zijn dit eigenlijk de problemen die ons in Jeruzalem sterk kunnen boeien en een diepe indruk op ons kunnen maken? Naarstig en behoedzaam beproeven de Hebrew University te Jeruzalem, de American School of Oriental Research en andere instellingen hun geluk op de plek van Israëls geschiedenis waar werkelijkheid, legende en geloof het dichtst bij elkander wonen. En vol argwaan zien de machten der wereld erop toe dat de schoppen der archeologen noch de geheiligde bouwwerken uit de tegenwoordige tijd in gevaar brengen noch de vromen verdichting bijgeval logenstraffen of op andere wijze de rust der gelovige zielen verstoren. Overigens houdt ook in Jeruzalem de wereld ervan alleen

maar bekende dingen te ontdekken.

Daar is de Rotskoepel. De islam heeft hem boven een heilige rots opgericht, waarvan de top binnen in het heiligdom te zien is. Waarschijnlijk bevond zich op deze rots eenmaal het brandofferaltaar van de tempel van Salomo, en voordien het altaar van David als vermoedelijke opvolger van een heilige plaats uit nog ouder tijd.

Daar in de Rotskoepel mag natuurlijk nergens naar de sporen van de tempel van Salomo worden gegraven. Men moet er zich mede tevreden stellen, de Bijbel te lezen en aan de hand der daarin genoemde afmetingen het verdwenen heiligdom van Israël te reconstrueren. De afmetingen zelf zijn niet zeer indrukwekkend. Volgens deze had de zo wereldberoemde en ten koste van geweldige massa's mensen en materiaal gebouwde tempel van Salomo ongeveer de grootte van een gemiddelde dorpskerk uit onze tijd.

Golgotha

Hier in Jeruzalem vertoont zich de heerszuchtige aanspraak der beide grootste godsdiensten der wereld, het christendom en de islam, op de heilige grond van Israël. Deze is met een menigte dicht opeen staande bouwwerken uit de nieuwe tijd of de Middeleeuwen bezet, die de archeologen elke steek met de schop beletten. Afkeer en verachting zou ieder treffen die voorgaf naar historie te zoeken en ernaar streefde de wirwar van middeleeuwse of zelfs antieke legenden van exacte geschiedenis te scheiden, of zelfs wenste te graven op de vermeende „Schedelplaats” en bij het Heilige Graf. Want hier liggen de grenzen van de wetenschappelijke archeologie.

Men mag weliswaar de in zilver gevatte inzinkingen in de kerk van het Heilig Graf bekijken, opdat men weet waar eenmaal het kruis van de Heiland heeft gestaan, maar men mag al niet meer, zonder bevreemding op te wekken, vragen waarom een nauwelijks 20 cm diepe rotsspleet zoals die in alle rotsen ter wereld te zien is met een koperen plaat is afgedekt. Want hier gaat het helemaal niet meer om geloof of ongeloof, doch om de bewust gevormde legende van de spleet in de rots die, toen Jezus stierf en de duisternis inviel, tot aan het middelpunt van de aarde is opengebarsten.

Legende is dat Jezus van Nazareth bij zijn kruisiging „het gebeente van de oervader (Adam) met zijn bloed” bevochtigd heeft. Legende is zelfs de plaats Golgotha zelf, de „Schedelplaats”, door de latinisten met „Calvaria” (van calva: schedel) vertaald. En hier begint de tragedie van een geloof dat er in de allereerste plaats behoefte aan heeft de aardse plaatsen aan te wijzen waar de Verlosser geleefd en geleden heeft. Want juist over de plaats waar Hij is gestorven, heeft zich naar de maatstaven der archeologische wetenschap een waas van diepe duisternis uitgespreid.

Dit wordt verklaard uit het verloop der geschiedenis zelf. Na het verschrikkelijk einde van de opstand tegen de Romeinen in het jaar 70 na Chr. mocht geen Israëliet of jodenchristen meer het verwoeste Jeruzalem betreden. Vooral nadat op de puinhopen van Jeruzalem onder Hadrianus (omstreeks 130 na Chr.) een Romeinse militaire kolonie was gebouwd, was de toegang streng verboden voor hen. Tal van generaties hebben toen Jeruzalem nimmer gezien en daarmee ging ook de herinnering aan de Schedelplaats en het graf van Jezus evenzeer verloren als die aan de plaats van het laatste Avondmaal en andere plaatsen van uitermate grote betekenis. Reeds in de dagen van Hadrianus wist blijkbaar niemand meer waar onder de ruïnes van Jeruzalem het huis van Kajafas en de bestuurszetel van Pilatus begraven lagen. Zo bleven alle deuren wijd open voor de legende.

Daar waar thans de kerk van het Heilig Graf met de Schedelplaats ligt, hadden de Romeinen op een kunstmatig terras het heiligdom van Venus opgericht. Eerst toen tweehonderd jaar later Constantijn de Grote (306-377) beval „de hooggeprezen plaats der opstanding ... voor allen zichtbaar en eerbiedwaardig” te maken, duiden de christenen de tempel van Venus als die plaats aan. De tempel werd met het oog daarop afgebroken.

Onder het gejubel der gelovigen kwam toen onder het terras een grot te voorschijn de „heil brengende” grot, de „heilige grot” van de opstanding. Keizer Constantijn beval haar door een „geweldig en prachtig bouwwerk” te eren. De vele verwoestingen waaraan dit bouwwerk daarna in de loop der geschiedenis ten prooi viel van de totale plundering in de 7de eeuw door de Perzen tot de brand in het jaar 1808 hebben er misschien toe bijgedragen dat de gedachte dat de geheiligde Schedelplaats en dus ook het Heilig Graf helemaal niet op die plaats gelegen hadden, nimmer werd opgegeven. Volgens de evangeliën stond uitsluitend vast dat Golgotha buiten de stadsmuur was gelegen.

In 1867 wordt ongeveer 150 m ten noorden van de Damaskuspoort een graf ontdekt dat aan het bericht der evangeliën – door sommigen - beter schijnt te beantwoorden dan het tegenwoordig bijna in het centrum van de stad gelegen Golgotha. Dit graf ligt buiten, en een rotsachtige heuvel die duidelijk de vorm van een schedel bezit, steekt erboven uit. Sinds het verblijf van generaal Gordon (1882) in Jeruzalem, die zich voor deze plek als de plaats waar Jezus is gestorven, verklaarde, geldt het vereenzaamde en nauwelijks opvallende graf op de Schedelrots ten noorden van de Damaskuspoort voor „Gordon's graf van Christus”.

Het zou inderdaad bij het eenvoudige leven van Jezus beter passen dan de pronkerig overladen kerk van het Heilige Graf midden in de stad Jeruzalem.

In 1925/27 worden 460 m ten noorden van de Damaskuspoort gedeelten van een stadsmuur ontdekt, die de volgende jaren (tot 1940) steeds weer onderzocht en hoektoren verder uitgegraven worden. En juist deze nieuwe ontdekkingen hebben aanzienlijke nervositeit te voorschijn geroepen, omdat ze schijnen te bewijzen dat wat tegenwoordig voor de plaats van Golgotha en het Heilig Graf wordt beschouwd, juist niet de Schedelplaats en het graf van Jezus kan zijn geweest, omdat ze nog binnen de stadsmuren hebben gelegen, toen men Jezus ter kruisiging wegvoerde.

Sindsdien wil de twijfel niet verstommen of de bescheiden rest van een rots een vierkant blok, amper 5 m³ groot inderdaad de Schedelplaats is geweest waarop het kruis van Christus stond. Was het niet Golgotha, dan lag ook het Heilig Graf niet in de nabijheid daarvan dan is de hele kerk van het Heilige Graf te Jeruzalem in de loop der geschiedenis zo vaak door brand en roof en haat vernield en verwoest een vrome dwaling. Maar ja, er zijn vele dwalingen op de wereld, die zelfs met de beste wil niet meer rechtgezet kunnen worden.

Bethlehem

In een tot graf dienende grot bij de paal van Golgotha opgestaan en in een grot geboren wie zou dit in het licht van het hemelse voorbeeld willen bestrijden? Anderhalf uur lopen ten zuiden van Jeruzalem ligt Bethlehem, de geboorteplaats van Koning David. Hier blijkt de doelbewuste, ronduit politieke bewering dat Jezus van Nazareth als de toekomstige

koning van Israël daar ter wereld is gekomen waar de eerste grote koning David eenmaal was geboren: David, de „Geliefde”, de zoon van Isaï uit Bethlehem in de stam Juda, meer nog: de herder die de schapen van zijn vader weidde en haast zonder wapens Goliath tegemoet ging om hem te doden. Welk een koninklijk voorbeeld voor Jezus van Nazareth uit Galilea duizend jaar na David!

Nog steeds breken de bijbelkenners en archeologen hun hoofd met de vraag waar eigenlijk het veld lag waar de herders „des nachts over hun kudde de wacht” hadden gehouden, toen een engel des Heren tot hen kwam en sprak: „Weest niet bevreesd, want zie, ik verkondig u grote blijdschap, die heel het volk zal ten deel vallen: U is heden de Heiland geboren, namelijk Christus, de Heere, in de stad van David. En dit zij u het teken: Gij zult een kind vinden in doeken gewikkeld en liggende in een kribbe.” (Luc. 2 : 8 v.v.).

Hoe niet in een grot? En dat veld der herders te Bethlehem? Waar lag dat?

In elk geval niet in Bethlehem zelf, want de herders spraken tot elkander: „Laten wij dan naar Bethlehem gaan om te zien hetgeen geschied is en ons door de Heere is bekend gemaakt.” Het veld der herders lag bijgevolg buiten de stad. Waar het echter lag, daarover zijn de verschillende confessies het niet eens. De ruïnen van het Latijnse veld der herders liggen op een lage heuvel, waarop in 1954 op een naakte rots een kerk is opgericht.

Hoe vonden de herders echter de „kribbe”? Was er in heel Bethlehem alleen maar deze ene? „Stellig was het teken ‘Kribbe’ voor de herders de wegwijzer”, meent met dagend begrip Clemens Kopp, zij liepen niet in den blinde rond. Dat dit teken van de Kribbe nog heden naast de Melkweg (in het teken van de Kreeft in de Dierenriem) ligt daar dus waar zich ook de beroemde grot moet bevinden verklaart waarschijnlijk het ‘wonderlijke ronddolen’ van de overlevering in het aardse Bethlehem. De mythe van de grot van Bethlehem is vol tegenspraak.

Geen pen heeft ons nagelaten hoe de geboortegrot er uitzag, toen in de 4de eeuw een schitterende basiliek erboven werd gebouwd, en waar eens haar toegang was. Tegenwoordig verheft zich boven die rots-grot de kerk der Geboorte.

Toen in 1932 het plaveisel van haar voorhof vernieuwd moest worden, maakten Britse archeologen van deze unieke gelegenheid gebruik om daar op enkele plaatsen in de diepte te graven, uiteraard zonder tot de wanden van de geboortegrot en de grot van de kribbe door te dringen. Er zijn er namelijk twee.

Onder het midden van het kerkkoor ligt de geboortegrot. Een zilveren ster met het opschrift „Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est” is op de marmeren vloer te zien, en vrome acribie hecht er waarde aan door middel van het woord

„Hic” met alle nauwkeurigheid de plaats van de geboorte vast te leggen. De 12 m lange en ongeveer 3,5 tot 4 m brede grot is voor een natuurlijke grot ongewoon gelijkmatig. Het gewelfde dak ervan is gemetseld. Vloer en zijwanden zijn met marmeren platen resp. tapijten bedekt.

Naast deze geboortegrot ligt dan ook nog de 3 m lange en 1,80 m brede grot der kribbe. Ook daarvan zijn de wanden met marmeren platen en gordijnen bedekt. Er zijn intussen nog andere heilige grotten in Bethlehem, maar ook deze zijn niet toegankelijk voor de archeologen, omdat de macht van mythische overlevering sterker is dan het metende en onderzoekende verstand. Weliswaar weet Paulus, de oudste schriftelijke bron vóór de evangeliën, niets van een geboorte van Jezus in Bethlehem,

weliswaar schreef de in de 4de eeuw in Bethlehem vertoevende Hiëronymus dat men in de geboortegrot te Bethlehem de „Geliefde van Venus”, Adonis, heeft beweend, weliswaar beweren apocriefe evangeliëgeschriften dat Jezus van Nazareth „op de terugweg van Bethlehem” bij of in de grot van Rachel is geboren, dus niet in Bethlehem zelf, het geloof bekommert zich daarom evenwel niet.

Omdat het er namelijk niet op aankomt waar die beroemde grot nu werkelijk kan hebben gelegen, doch hoe sterk het 'Ere zij God in den hoge' in de harten weerklank vindt.

'Zijn stad'

Ver van Bethlehem verwijderd, aan de noordzijde van het Meer van Gennesareth midden in Galilea biedt zich voor de archeologie een van de zeldzame gelegenheden ongehinderd op een heilige plaats te graven: in Kapernaïm, 'zijn stad'.

Daar waar Jezus van Nazareth, die door de bewoners van Nazareth, die Hem wilden doden, werd verjaagd, zich in de laatste tijd van zijn leven vaak heeft opgehouden, in het puin van de tegenwoordige Tell Hum, vinden de Duitsers H. Kohl en C. Watzinger de overblijfselen van een oeroud bouwwerk. Bedekt door het met gras begroeide ruïneveld rusten daar stukgeslagen steenblokken, zuilen en ornamenten. Het zijn de resten van een oude synagoge.

Is het de synagoge waarin Jezus zijn landgenoten eenmaal heeft gevraagd zijn vlees te eten en zijn bloed te drinken, opdat zij het eeuwige leven zouden hebben en op de Jongste Dag opgewekt zouden worden?

De gedachte dat in deze synagoge Jezus gestaan en gepredikt zou kunnen hebben, geeft enkele leden van de franciscaner orde vleugels. Liefdevol en nauwgezet bouwen zij uit de aanwezige resten der ruïne de facade van het oude godshuis gedeeltelijk weer op en reconstrueren de ornamenten met de palmen en wijnranken, de leeuwen en stieren.

De franciscaner pater Orfali, die de opgraving en reconstructie leidt, geeft zich tenslotte moeite in zijn geschrift 'Capharnaüm et ses ruines' (Parijs, 1922) te bewijzen dat deze synagoge inderdaad uit de 1ste eeuw stamt en bijgevolg reeds tijdens het leven van de christelijke Heiland kan hebben bestaan. Anderen hellen intussen tot de mening over dat dit godshuis eerst in de 2de eeuw is gebouwd. Vermoedelijk staat het op de puinhopen van de synagoge waarin Jezus vertoefd en gepredikt zou kunnen hebben.

Wat merkwaardig! Dit Heilige en Beloofde Land is weliswaar rijk aan godsdienstige legenden en mythen, rijk aan heilige plaatsen en prachtige kerken, synagogen en moskeeën maar arm aan historisch onbetwistbaar vaststaande plaatsen uit zijn religieuze geschiedenis, arm aan archeologische getuigenissen en schriftelijke documentatie.

En omdat dit zo is, is elke nog zo bescheiden papyrussnipper, elke nieuwe vondst van een geschrift en elke nog zo weinig betekende ontdekking in staat een eigenaardig wankel houding aan het slingeren te brengen, waarin angst en zorg met blijde opwinding gemengd zijn. En zo alleen zo wordt het begrijpelijk dat plotseling een of ander nieuw gevonden document een rol vermag te spelen die honderd jaar geleden nog volkomen ondenkbaar zou zijn geweest.

Zonder de geschiedenis van de handschriften van de Dode Zee zou derhalve het verhaal van de lotgevallen der gravende wetenschap in Palestina onvolkomen blijven.

23. DE HANDSCHRIFTEN

In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God.

INLEIDING TOT HET EVANGELIE VAN JOHANNES

In 1868 vindt de Elzassische missionaris F. A. Klein in de ruïnen van Dibon een gedenksteen met Hebreeuwse schrifttekens. Dibon ligt ruim 20 km ten oosten van de Dode Zee, in het voormalige gebied der Moabieten, de oude vijanden van Israël.

Naar Jeruzalem teruggekeerd, maakt Klein de Franse taalgeleerde ClermontGanneau op de merkwaardige steen opmerkzaam. Clermont Ganneau spoedt zich naar Dibon en kopieert de schrifttekens. Hij stuurt deze kopie met zijn verslag naar Parijs en beveelt de aankoop van de gedenksteen voor het Parijse Louvre aan.

Voordat evenwel het toestemmend antwoord uit Parijs binnenkomt, hebben bedoeïenen de steen met behulp van een kruitlading laten springen. Het heet dat ze van mening waren uit de vele afzonderlijke stukken grotere winst te kunnen slaan dan uit de hele steen. Een andere lezing zegt daarentegen dat ze de steen uit gelovig fanatisme verbrijzeld hadden, opdat hij niet in handen van de gehate mensen uit het avondland zou vallen.

Clermont Ganneau is in elk geval in staat twee tamelijk grote brokken en 18 kleinere stukken bijeen te zoeken en alles naar Parijs te zenden. Daar, in het Louvre, wordt de steen weer in elkaar gezet.

Wat moderne schriftgeleerden sensationeel daaraan vinden, zijn de daarin gegraveerde schrifttekens. Want tot dat ogenblik was er niemand ter wereld die had geweten hoe het Hebreeuwse schrift uit de 9de eeuw er uitzag. Pas de steen van Dibon toont deze schrifttekens en vormt zodoende een hoogst welkom en interessant studieobject.

Het betreft het overwinningsgedenkteken van een zekere koning Mesa (Mesja), dat over de succesvolle strijd der Moabieten tegen de Israëlieten bericht. Ook de Bijbel beschrijft deze oorlog en bekent dat de aanval op de Moabieten werd afgebroken, en wel om de volgende redenen: „Daarop nam hij (Mesa) zijn eerstgeboren zoon, die in zijn plaats koning zou worden, en offerde hem ten brandoffer op de muur. Toen kwam een grote toorn over Israël, zodat zij van hem wegtrokken en naar hun land terugkeerden.” (2 Kon. 3 : 27) .

De historische opgaven van de Heilige Schrift en de vijandelijke opgaven dekken elkaar derhalve, waarbij de motivering van de terugtocht van Israël niet beter en niet slechter is dan menige motivering in de moderne krijgsgeschiedenis.

Koning Mesa van Moab doodde echter, nadat zijn god het offer van de koningszoon had aangenomen, nog zeventuizend vijanden, „mannen en kinderen en vrouwen en meisjes en slavinnen”.

De steen van Mesa moet omstreeks 840 vóór Chr. zijn ontstaan. Hij vertoont niet slechts het oudste destijds bekende Hebreeuwse schrift, maar veroorlooft ook dat tamelijk nauwkeurig chronologisch te bepalen. En daarin ligt zijn buitengewone waarde voor het moderne schriftonderzoek.

Het gebalsemde handschrift

Enkele jaren na de ontdekking van de steen van Mesa ontplooit zich bij de handelaars in

oudheden van Jeruzalem en andere plaatsen in Palestina een onrustige bedrijvigheid. Onverwachts duiken namelijk verdere indrukwekkende voorwerpen op, die klaarblijkelijk uit dezelfde 9de eeuw vóór Chr. stammen, want ze dragen schrifttekens die opvallend op die van de steen van Mesa uit Dibon gelijken. Weliswaar gaat het niet om nieuw ontdekte gedenkstenen, doch om aarden kruiken.

Gezien de oeroude Hebreeuwse schrifttekens behoeft het niet te verwonderen dat de antiquarische waarde van die kruiken zeer hoog getaxeerd wordt. De prijs stijgt met het toenemen der belangstelling die daarvoor aan de dag wordt gelegd.

Ook de Pruisen, door hun consul in Jeruzalem op de buitengewone vondst opmerkelijk gemaakt, interesseren zich levendig voor de aarden kruiken uit de 9de eeuw vóór Chr. en geven eindelijk hun consul opdracht de beschreven kruiken tegen betaling van de gevraagde 20.000 taters aan te kopen.

De verkoper is een antiquair Schapira, en bij de Duitse geleerden en museumdirecteuren reeds als heel betrouwbaar bekend, omdat hij aan de Berlijnse staatsbibliotheek al waardevolle oude handschriften verkocht en ook het Brits Museum ontwijfelbaar echte handschriften bezorgd heeft.

Doch de Fransman Clermont Ganneau, die de steen van Mesa weer bij elkaar gezocht en de brokstukken ervan naar Parijs gestuurd heeft, bevalt iets aan deze zaak niet. Hij destijds nog een piepjong taalgeleerde en tijdelijk Franse tolk in Jeruzalem vindt dit een merkwaardige geschiedenis en laat het er niet bij zitten. Hij piekert erover hoe eigenaardig het toch in het leven toegaat en hoe de antieke kruiken eigenlijk met de steen van Mesa in verband zouden kunnen staan. Kortom: Clermont Ganneau onderneemt uitstapjes en zoekt Jeruzalem en omgeving systematisch naar alle pottenbakkerijen af die door het maken van gangbaar vaatwerk hun brood verdienen. En het gelukt hem inderdaad de pottenbakkerij op te sporen waar het zogenaamd antieke vaatwerk alsmede de oude schrifttekens daarop gemaakt zijn. In deze pottenbakkerij vindt hij dan tevens een lijst met de Moabitische schrifttekens van de steen van Mesa als voorbeeld. Clermont Ganneau heeft de vervalsing aan de willekeurige samenstelling van die schrifttekens herkend.

De poppen zijn aan het dansen! De Pruisische staat weigert de betaling, en sindsdien ontstaat tussen de jonge Franse schriftgeleerde en tolk Clermont Ganneau en de antiquair Schapira een gevaarlijke vijandschap.

Aan deze vijandschap hebben Britse taalgeleerden het waarschijnlijk te danken dat hun een zware blamage bespaard bleef.

In 1883 verrast Schapira het Londens Museum met een sensationele aanbieding. Het betreft een oeroud handschrift dat gedeelten uit het 5de boek van Mozes, Deuteronomium, bevat. Het handschrift is, aldus licht Schapira toe, in een grot niet ver van Arair (Aroër) gevonden in de buurt van de in de Bijbel genoemde rivier de Arnon (thans Wadiel Modsjib), ten oosten van de Dode Zee en niet al te ver van Dibon. Daar zou een bedoeïen het ontdekt hebben. Het was in een zwartachtig stuk linnen gewikkeld en „naar Egyptische trant gebalsemd”.

Gedeelten uit het 5de boek van Mozes, ongeveer uit de 9de eeuw vóór Chr.?

De Britse geleerden staan paf! Geheel Groot-Brittannië staat verstomd en wordt dan door een onbeschrijflijke koorts aangegrepen. Niet zozeer wegens het gevraagde miljoen pond

sterling toenmaals een schier ondenkbare som geld! Nee, Engeland is ten zeerste beroerd door de gedachte een handschrift te kunnen verwerven dat slechts enkele eeuwen jonger is dan de vermoedelijke tijd waarin Mozes, de schrijver ervan, leefde. In een dergelijk handschrift moet nog rechtstreeks de adem Gods zijn te bespeuren de Geest Gods, die het aan zijn aardse knecht Mozes gedictieerd had.

Weliswaar schijnt de tekst zeer aanzienlijk van de uit later tijd overgeleverde af te wijken, in het bijzonder schijnt hij te bevestigen dat bepaalde hoofdstukken van het 5de boek van Mozes, zoals ook door westerse geleerden wordt beweerd, latere toevoegsels moeten zijn maar dit alles is op het ogenblik bijzaak. Van belang is dat de schrift Gods, de Heilige Schrift, het door Schapira voor een miljoen pond aangeboden, door een bedoeïen ten oosten van de Dode Zee in een grot gevonden, gebalsemde handschrift uit het jaar 896 vóór Chr. zou stammen. Weliswaar niet meer uit de tijd van David en Salomo, maar toch ongeveer een mensenleeftijd na de bouw van de tempel en dus eerbiedwaardig oud en heiliger dan heilig.

Vanzelfsprekend moet men alles eerst zorgvuldig onderzoeken! Niets mag overijld worden gedaan. Het Brits Museum heeft de taal en schriftgeleerden opgeroepen, die zullen onderzoeken nauwgezet en naar beste weten en geweten. De hoog in aanzien staande hebraïst Dr. Ginsburg, een uitstekend kenner op het gebied van Hebreeuwse handschriften, neemt de grote taak op zich.

De Engelse kranten geven berichten. Nog schommelen hun mededelingen tussen scepsis en hoop, maar in hun dagelijkse bulletins over de voortgang van de met het ontcijferen en vertalen verbonden arbeid schemert vertrouwen door. Want de vormen der letters gelijken op het bekende opschrift van Mesa. Naar de letters te oordelen is het handschrift zonder twijfel zeer oud.

Dat gaat zo drie weken door. Dan verschijnt Charles Clermont Ganneau, de sinds een jaar naar Parijs teruggekeerde, thans 37jarige geleerde, die het ene boek na het andere over het onbekende Palestina, over archeologische onderzoekingen en oosterse oudheden schrijft. Hij reist naar Londen en wil dit mysterieuze, kostbare handschrift, dat geheel Engeland in spanning houdt, zien.

Zeker, de Britse geleerden hebben er helemaal geen bezwaar tegen dat de Fransman aan het onderzoek van het handschrift wil deelnemen. Maar Schapira wijst dit van de hand. Hij weigert elke inmenging van die vervloekte tolk, die hem reeds in Jeruzalem zoveel ergernis heeft bezorgd. De Britten halen de schouders op, maar geven toe.

Doch Charles Clermont Ganneau heeft de vervalsing reeds geconstateerd. Alleen al uit de door het museum tentoongestelde kleine stukjes van het handschrift toont hij aan dat het om een vervalsing moet gaan. Bovendien bevat de tekst taalfouten. Duitse geleerden hadden Schapira reeds voordien gewaarschuwd (hetgeen overigens eerst later bleek) en hem aanbevolen „zichzelf en anderen met dergelijke zwendel geen last te bezorgen”.

En het einde? Verlegen zwijgende kranten in Engeland en dan een kort bericht in maart van het volgend jaar, 1884: In een hotelkamer te Rotterdam heeft zich een man doodgeschoten. Het is Schapira.

Nooit is men erachter kunnen komen of Schapira zelf de vervalsing pleegde of daartoe opdracht gaf, dan wel dat hij het slachtoffer van vreemde vervalsers was geworden. Persoonlijkheden van naam nemen het na zijn dood voor zijn rehabilitatie op, ofschoon

met zekerheid vaststaat dat Duitse taalgeleerden Schapira ondubbelzinnig op de vervalsing hadden gewezen, voordat hij haar aan het Brits Museum te koop aanbood. Een tragisch lot?

Geiten helpen ontdekken

Twee mensenleeftijden gaan voorbij, totdat een nieuw sensationeel bericht in de 'koppen' van de wereldpers verschijnt: in 1949. Ditmaal helpen geiten bij de verbazingwekkende ontdekking van handschriften.

Ook deze keer is het bij de Dode Zee, maar niet ten oosten daarvan, doch westelijk. Op de gewone landkaarten is de vindplaats aan de westelijke oever meestal in het geheel niet aangegeven, zo onbetekenend is zij. Men kan haar echter vinden, wanneer men vanuit Bethlehem, zuidelijk van Jeruzalem, een rechte lijn naar de Dode Zee trekt. Daar bij de oever ligt een voorgebergte Ras Fasjka. Het vormt een rotswand naar het noorden toe, en aan de voet van dit kale, doodse, in de tropische hitte van de Dode Zee broeiende voorgebergte borrelt een bron: Ain Fasjka. Ongeveer 4 km ten noorden daarvan, langs de rand van het gebergte, ligt een grot.

Twee bedoeïenen van de stam der Ta'amira hebben haar in 1947 ontdekt. Deze bedoeïenenstam drijft daar in het voorjaar zijn kudden geiten en schapen in kleine groepen door de rotskloven, op zoek naar het spaarzame voedsel. Daarom klimmen geiten naar elke grashalm, en soms klimmen ze te hoog. Men moet achter hen aangaan en ze uit de gevaarlijke situatie bevrijden.

Zo gebeurt het dat één van de twee bedoeïenen zijn geit achterna klimt en daarbij een gat in de rots ontdekt. Door dit gat kan men in een donkere grot neerzien. De jongen werpt een steen erin en hoort iets rinkelen, alsof een kruik breekt. Bevat de grot misschien schatten?

De tweede bedoeïen wordt erbij geroepen, en beiden werken zich nu door het rots gat in de grot. Zij is ongeveer 8 m lang en 2 m breed. Daar vinden zij weliswaar geen gouden schatten, maar aarden kruiken, die met deksels afgesloten zijn. Eén van deze kruiken is door de steenworp gebroken.

De kruiken bevatten lederen rollen, die in oud linnen zijn gehuld, en die lederen rollen zijn aan de binnenkant met schrifttekens bedekt.

Daarmee is het de twee zonen van Allah reeds duidelijk dat ze weliswaar geen goud ontdekt hebben, maar dan toch wel 'antikas' antiquiteiten, waarvan men goud kan maken. Zij nemen de omhulde lederen rollen en enige onbeschadigde kruiken mee en laten die aan de sjeik van de stam zien. Met diens wijze raad begint de odyssee van de handschriften van de Dode Zee.

Monniken, handelaars, professoren

Het is te begrijpen dat de bedoeïenen zich allereerst tot hun mohammedaanse geestelijke, de 'sjech' van Bethlehem, wenden. Deze bekijkt de schriftrollen lusteloos en constateert dat ze niet in het Arabisch zijn geschreven. Daarmee verliest de vondst al dadelijk zijn belangstelling, want alleen de taal van de Koran is voor een gelovige van belang. Wat voordien of nadien in een andere taal geschreven is, stamt hetzij van de ongelovigen zelf of, zoals blijkbaar in het onderhavige geval, uit de oudere tijd van de mensheid eenvoudig

gezegd: uit de tijd van onwetendheid vóór de goddelijke ingeving van de Koran door Allah. Verveeld verwijst de sjech van Bethlehem de bedoeïenenzonen naar de handel in oudheden. Zo komen beiden bij de handelaar Kando terecht, die in Bethlehem zijn zaken drijft, zonder zich bijzonder te bekommeren om de grotten waarin de christelijke Heiland het licht der wereld aanschouwde. Kando op zijn beurt wendt zich tot een collega in Jeruzalem, en deze stelt zijn bisschop op de hoogte, het hoofd van de christelijke sekte der Jacobieten: Mar Athanasios Jesus Samuel, 'aartsbisschopmetropoliet van Jeruzalem en geheel Jordanië'.

Dit geestelijk hoofd resideert in het Marcusklooster, dat in de chaos van smalle straatjes van de oude stad van Jeruzalem ligt, om zo te zeggen min of meer in slaap verzonken. Want daar verblijven nog maar weinig monniken van de sterk ingekrompen gemeente der Jacobieten.

De bisschop verlangt allereerst dat de mysterieuze schriftrollen hem getoond worden een begrijpelijke wens, die naar de handelaar Kando te Bethlehem en door deze naar de Ta'amira bedoeïenen aan de Dode Zee wordt doorgegeven. Er gaan weken overheen. In juni 1947 is het zover. Bij de handelaar Kando in Bethlehem verschijnen op zekere dag drie bedoeïenen met alle in de bewuste grot ontdekte schriftrollen. En Kando meldt zijn bezoekers telefonisch bij de aartsbisschopmetropoliet Mar Athanasios Jesus Samuel in Jeruzalem aan.

Zo komt het tenslotte dat drie verwilderd uitzierende, haveloze zonen van de woestijn voor de poort van het Marcusklooster te Jeruzalem staan en wensen te worden binnengelaten, opdat zij aan Zijne Heiligheid de lederen rollen kunnen tonen.

Maar de het grootste wantrouwen rechtvaardigende indruk die, alles bij elkaar genomen, de knapen van de Dode Zee op de gemoedelijke monniken maken, is zo vernietigend, dat de bedoeïenen kortweg afgewezen worden, te meer daar de afwezige bisschop geen instructies heeft gegeven om ze binnen te laten.

Het gevolg van een dergelijk misverstand is dat de drie in de war gebrachte en niet aan het leven en de drukte van de stad gewende bedoeïenen weer naar Bethlehem sjokken en daar afkerig van elke verdere onderneming de problematische rollen voor het grootste deel aan de handelaar Kando en voor een klein deel aan de sjech van Bethlehem afstaan. Waarschijnlijk kregen zij meer dan een gunst en uit barmhartigheid een paar centen daarvoor in de hand gedrukt.

Vanaf dat ogenblik stijgen intussen de prijzen. Voor vermoedelijk amper 200 gulden verkrijgt de bisschop te Jeruzalem vijf van de beste schriftrollen van de handelaar Kando. Maar noch weet hij noch de handelaar Kando welke gouden vissen ze gevangen hebben.

Wat bisschop Mar Athanasios Jesus Samuel te Jeruzalem thans onderneemt, is de voor de hand liggende poging zich klaarheid te verschaffen over de ouderdom der handschriften. Onder het voorwendsel dat ze toevallig in de eigen kloosterbibliotheek waren gevonden („Gij zult niet liegen!” staat toch niet in de Tien Geboden), stuurt hij een monnik naar de American School of Oriental Research in Jeruzalem en vraagt inlichtingen omtrent hun ouderdom en hun betekenis.

Ondertussen is het februari 1948 geworden, en nog vermoedt de pers van de hele wereld niet wat er aan de Dode Zee en in Jeruzalem aan vet gedrukte berichten op til is.

De Amerikanen stellen door vergelijking met een in Egypte gevonden papyrus met

Hebreeuws schrift zeer vlug de hoge ouderdom van de bisschoppelijke handschriftenrollen vast, maken fotokopieën van enkele gedeelten van de tekst en sturen deze naar een van hun grote kopstukken op het gebied van het onderzoek in Palestina naar prof. William F. Albright. En Albright stuurt half maart 1948 het volgende antwoord per luchtpost: „Hartelijk gelukgewenst met de grootste handschriftenvondst van deze tijd!”

Albright twijfelt niet in het minst aan de echtheid en schat de tijd van ontstaan van de hem in de fotokopieën voorgelegde tekstgedeelten (de Jesajarol) op ongeveer 100 vóór Chr.

De sensatie is er. Maar zij kan door de leek slechts worden begrepen, wanneer hij weet dat de tot nu toe oudste Hebreeuwse (resp. Aramese) handschriften van het Oude Testament uit de negende eeuw na Christus stammen. Het is de zogenaamde ‘Codex Cairensis’. De oorspronkelijke geschriften van het Oude Testament bestaan reeds lang niet meer. Alleen afschriften van afschriften, die wederom van afschriften afkomstig zijn, zijn aanwezig. Weliswaar zijn de omstandigheden wat de Griekse vertaling de Septuaginta uit de laatste drie eeuwen vóór Chr. betreft, beter, maar ook daarvan bestaan er nog slechts afschriften van afschriften.

En aangezien afschriften meestal fouten bevatten, die zich tot de uitvinding van de boekdrukkunst door foutieve afschriften steeds verder vermeerderden (ook bewuste veranderingen in de tekst, verkortingen of verlengingen zijn denkbaar), betreft het hier inderdaad een wetenschappelijke sensatie van de eerste rang, die Albright terecht als de grootste vondst van onze tijd aanduidt. De jacht naar de ontdekte handschriftenrollen begint.

Een miljoen in goud

Wat de bisschop betreft, hij probeert ten koste van alles achter de vindplaats van de lederen rollen te komen. Wanneer hem dit via de handelaar Kando gelukt, stuurt hij deze met enkele leden der gemeente naar de Dode Zee, opdat zij in de bewuste grot alles ondersteboven keren.

Zijn mensen verschaffen zich allereerst een gemakkelijker toegang, doordat zij beneden het hoog gelegen en nauwe gat door de rots heen breken en daarna alles wat zij nog in de grot vinden, naar buiten werpen. Daaronder bevinden zich nog enige fragmenten van oude handschriften, die zij thans naar hun bisschop brengen.

En daarmee verdwijnt Mar Athanasios Jesus Samuel, aartsbisschopmetropoliet van Jeruzalem en geheel Jordanië, uit onze gezichtskring en die van zijn treurende gemeente. Hij reist namelijk met al zijn schriftrollen naar het land der onbegrensde mogelijkheden, dat niet alleen rijk, maar ook bijbelvast genoeg is om voor handschriften die zo oud zijn, fantastische bedragen te betalen. Een gerucht zegt dat hij in de Verenigde Staten voor zijn vijf lederen rollen en enkele brokstukken waarvoor hijzelf ongeveer 180 gulden heeft betaald een miljoen dollar in de valuta der Verenigde Staten gevraagd en een kwart miljoen uiteindelijk inderdaad gekregen heeft. Zijn levensavond schijnt daarmee verzekerd te zijn.

Maar in Palestina begint de jacht naar de handschriften, niet in de laatste plaats door dergelijke berichten uit de Verenigde Staten verhaast, pas goed.

De geleerden van de American School of Oriental Research te Jeruzalem doen, met het oog op het opmerkelijke succes van de in de Verenigde Staten vertoevende bisschop, hetgeen voor de hand ligt: Zij zoeken, ijverig als bijen, naar de handelaar Kando te Bethlehem, van

wie de bisschop immers zijn rollen had verworven. Maar Kando is nergens te vinden; hij houdt zich schuil, stellig ook in een aanval van Weltschmerz wegens de ontvangen 180 gulden, maar hoofdzakelijk omdat de geschiedenis met de bisschop en het kwart miljoen dollar in Palestina veel stof heeft opgewaaid. Kando moet namelijk voor de onnozele paar centen die hij ontvangen heeft, terecht vrezen wegens illegale verkoop van oudheden (aan de bisschop) voor het gerecht gedaagd te worden.

Eindelijk gelukt het begin 1949 de secretaris van het Rockefellermuseum de handelaar Kando in Jeruzalem op te sporen. Maar Kando bezit alleen nog maar enkele fragmenten, een aantal kale, smerige en deels vergane stukjes leer, meer heeft Kando helemaal niet meer. En Kando, die zijn mooiste lederrollen de bisschop voor een belachelijk gering bedrag om zo te zeggen cadeau gegeven heeft Kando wil nu tenminste met deze laatste vodden die nog in zijn bezit zijn, de zaak doen waarvan hij zijn leven lang gedroomd heeft. Nooit zal hij zich de levering van zijn mooiste rollen aan de flinke bisschop kunnen vergeven, maar voor elke vierkante centimeter van deze in flarden gescheurde en vergane stukjes leer krijgt hij dan na moeizame onderhandelingen toch nog een pond sterling. Duizend pond betaalt de Jordaanse Dienst van Oudheden hem bij het sluiten van een contract als voorschot in de bevende handen.

En daarmee verdwijnt ook de handelaar Kando, verzoend met de machten dezer wereld, zij het ook nimmermeer over zichzelf tevreden, uit onze gezichtskring, om plaats te maken voor andere acteurs in de strijd om geld of wetenschappelijke eer.

De jacht duurt voort

Daar is allereerst Prof. E. Sukenik, die een leerstoel bekleedt in de Palestijnse archeologie aan de Hebrew University te Jeruzalem. Hij wordt reeds op de handschriftenvondst opmerkzaam nog voordat de Amerikanen iets daarvan vermoeden.

Door een tussenpersoon heeft de bisschop de professor namelijk een lederen rol ter beoordeling doen voorleggen, voordat hij zich tot de Amerikanen wendde.

Welnu, als specialist in oude Hebreeuwse handschriften kan Sukenik natuurlijk dadelijk constateren dat de hem getoonde Jesajarol uit de tijd omstreeks Christus' geboorte moet stammen; misschien is zij iets ouder. Sukenik zoekt nu op zijn eigen houtje naar de bron van dergelijke oude handschriften, en het gelukt hem tenslotte de rollen te verwerven die voor weinig geld door de bedoeïenen aan de sjech van Bethlehem zijn afgestaan. Wat Sukenik de sjech daarvoor moet betalen, is onbekend. Zijn rollen zijn tegenwoordig in het bezit van de staat Israël, zoals trouwens ook die welke in de Verenigde Staten terecht kwamen en die door een rijke mecenas uit New York aan de staat Israël geschonken werden.

Ondertussen zoeken Europese en Amerikaanse archeologen met christelijke monniken gemeenschappelijk naar de geheimzinnige grot waar de kostbare handschriften gevonden zijn. De daarnaar gevraagde bedoeïenen zwijgen uiteraard. Met de opgewonden vreemdeling voor ogen en wegens duistere berichten uit het grote land over het water die iets vertellen over akelig grote massa's goud, vormen zij hun eigen plannen en zoeken naar verdere grotten met zoveel mogelijk lederen rollen. Want nu is het hun duidelijk wat zij in hun ohschuld reeds weggegeven hebben. De zonen der woestijn begrijpen opeens hoe

lucratief het zoeken naar oude grotten kan zijn. En zij, die tot dusver de woestijn aan de Dode Zee weliswaar op een prik kenden, maar nog nooit in geestdrift konden geraken voor oude grotten zij zoeken thans met zeldzame ijver de rotsen aan de Dode Zee af.

Met hun nieuwe successen stijgen hun prijzen. Voor elk smerig, vervuild, in flarden gescheurd oud vod van een vierkante centimeter verlangen zij een Jordaanse dinar, ongeveer een pond sterling. Hier merkt men de taks van de handelaar Kando, waaruit men tot een geheimzinnige relatie kan concluderen. In ieder geval: terwijl Europeanen en Amerikanen nog steeds naar de eerste grot ten noorden van de bron Ain Fasjka zoeken, stromen uit een nieuwe, onbekende bron van de zonen der woestijn reeds verdere handschriften of althans brokstukken ervan.

Overall waar de archeologen en taalgeleerden op slinkse wijze achter de geheimen der bedoeïenen komen, treffen zij leeggehaalde grotten aan. Kortom: in de buurt van de eerste grot worden binnen enkele jaren nog tien verdere grotten ontdekt, waaruit de bedoeïenen in 1952 niet minder dan 15.000 fragmenten van ongeveer honderd hoofdstukken uit de Bijbel en een paar honderd nietbijbelse handschriften te voorschijn halen.

Maar in welk een toestand!

Klaarblijkelijk zijn de schriftrollen pas na veelvuldig gebruik, dus in versleten en deels gescheurde toestand als lijken in de grotten begraven. De tijd deed daarna de rest: De tropische weersgesteldheid, insecten en andere levende wezens hebben daarna in de grotten de vernieling voortgezet.

In 1956 wordt de elfde grot ontdekt. Daarin vindt men naast andere handschriften van het Oude Testament een bijna volledige rol met de bijbelse psalmen.

Het is niet onmogelijk dat in de volgende jaren nog meer grotten aan de Dode Zee worden gevonden, die nu misschien reeds aan de handige bedoeïenen bekend zijn. Aan de andere kant zal de volledige registratie en wetenschappelijke bewerking van het reeds thans aanwezige vondstenmateriaal vele jaren in beslag nemen.

De schervenheuvel Qumran

Vriendschappelijke betrekkingen met officieren van het Arabische legioen helpen de Belgische capitaine Lippens, die als waarnemer van de UNO in Palestina vertoeft, eindelijk de eerste grot te vinden waarvan de lederen rollen zoveel stof opjagen.

Kort daarna trekt de eerste archeologische expeditie de eerste van vele die nog zullen volgen naar de kale rotskloven aan de westelijke rand van de Dode Zee. Pater R. de Vaux, de leider van de bijbelschool der dominicanen te Jeruzalem, en G. L. Harding, de directeur van de Jordaanse Dienst van Oudheden, onderzoeken gemeenschappelijk de grot en treffen die in totaal verwoeste toestand aan. Tussen grote hopen scherven van kruiken die vroeger eenmaal in de grot moeten hebben gestaan, komen tenslotte nog een paar honderd onbeduidende stukjes van verdwenen schriftrollen te voorschijn.

Het is de laatste en magerste oogst, en ook die geeft geen antwoord op de vraag wie eenmaal de aarden potten met de oude schriftrollen in de grot kan hebben gezet. Het moeten toch mensen zijn geweest die in de nabijheid van de grot geleefd hebben. Maar wie leefde er dan toch bij deze verschrikkelijke Dode Zee, die noch vissen noch andere levende wezens bevat en werkelijk het stempel des doods draagt?

Wie kon er eigenlijk lust in hebben te midden van een nagenoeg volkomen uitgestorven

omgeving tussen kale rotswanden, zonder enige vegetatie, zijn leven te slijten zo te zeggen in het aangezicht van de dood? Waren er hier dan oude nederzettingen?

Nog voordat de archeologen op zoek gaan, weten zij het: aan de Dode Zee hadden eenmaal Essenen geleefd. Plinius heeft dit bericht.

In de buurt van de grot ligt de Chirbet Qumran. Chirbet is de Arabische benaming voor een puinheuvel. En in deze puinheuvel Qumran graven sedert eind 1951 de dominicanenarcheologen onder leiding van Pater de Vaux. In de tijd van zes jaar ondernemen zij zes expedities zo belangrijk, zo rijk aan gegevens en interessant is de Chirbet Qumran!

Zorgvuldig worden de resten van een gebouwencomplex uitgegraven. Daarin komen o.a. honderden Syrische, Israëlitische en Romeinse munten aan het licht. Zij stammen grotendeels uit de 2de en 1ste eeuw vóór Chr. en leveren reeds daardoor het bewijs in welke tijd Qumran bewoond was. Ook Griekse bijbelteksten worden gevonden. Misschien geven zij uitsluitel omtrent de legendarische geschiedenis van de vertaling van de Bijbel in het Grieks. Misschien! De Chirbet Qumran laat nog vele vragen onbeantwoord.

18 km ten zuiden daarvan ligt een 200 m diepe rotskloof met steile wanden zonder boom of struik. Aan de noordzijde, halverhoogte, ontdekken de rusteloos zoekende bedoeïenen vier naast elkaar liggende, uiterst moeilijk toegankelijke, ruime grotten. In 1952 voeren zij Pater de Vaux naar deze plaats.

Dan vertrekt een Belgisch-Hollandse expeditie, die in 1952 die vier grotten nauwgezet onderzoekt. In de 2de eeuw na Chr. hebben ze blijkbaar Israëlitische opstandelingen, de lieden van Bar Kochba, tot vesting en toevluchtsoord gediend. Er worden brokstukken van Griekse bijbelteksten uit deze tijd gevonden. De grotten hebben, naar het schijnt, niets met de Chirbet Qumran der zogenaamde Essenen te maken.

De belangstelling der archeologen voor deze grotten neemt overigens toe, omdat ze blijkbaar reeds voor de bronstijd van Palestina bewoond waren, d.w.z. reeds vóór 3000 vóór Chr. Andere sporen tonen dat dezelfde grotten ook in de loop der laatste drieduizend jaar vóór Chr. herhaaldelijk de daar verblijvende mensen tot woonverblijf gediend hebben.

Wie dreef de mensen daarheen?

Wie dwong hen, hun kinderen en kleinkinderen, te huizen in de rots-grotten van kale, dode kloven aan de Dode Zee, waarvan het water naar aardolie riekt en met vlekken van aardpek bedekt is?

Was het de niets ontziende veroveringsoorlog van vreemde volksstammen, die in de bloeiende nederzettingen van Palestina al wat leefde uitroeiden?

Of was het, aan het einde der voorchristelijke geschiedenis, de verwachting van het komende einde der wereld, van het Jongste Gericht? Maakten zij mee hoe Sodom en Gomorra in een regen van zwavel ondergingen? Hoe het vuur uit de vulkanische aarde te voorschijn barstte en geweldige aardbevingen niet slechts Jericho maar het gehele lange dal schokten waarin tegenwoordig de thans werkelijk Dode Zee ligt? Droeg niet alles ertoe bij om deze mensen godvruchtig te maken? Vragen. Vragen aan de archeologen en schriftgeleerden op de geheiligde en zo vaak geteisterde aarde van Palestina. Vragen naar de Essenen, naar hun geloofsbegrippen, hun betrekkingen tot het geloof der eerste christenen, tot Jezus van Nazareth zelf misschien. Is het nog archeologie? Is het niet reeds theologie? Of is het juist de grens waar de twee zich splitsen?

De schriftgeleerden van onze tijd

De eerste berichten over de Dode Zeerollen hebben een merkwaardige uitwerking gehad. Niet alleen omdat het motto „vondsten in grotten” zekere psychische grondakkoorden bij de mens aan het trillen brengt. Ze hebben veeleer ook een levendige discussie over de ouderdom van die handschriften uit de eerste grot bij Qumran ontketend.

Daarbij hebben archeologen van naam, aldus merkt de Hollander Van der Ploeg op, bij hun onderzoekingen vergissingen begaan, die zij later gecorrigeerd hebben. Sommigen hunner hebben aanvankelijk de kruiken waarin de schriftrollen zaten, voor minstens honderd jaar ouder gehouden dan ze in werkelijkheid zijn. Deze vergissing is weer van invloed geweest op de tijdsbepaling van de schriftrollen zelf.

Terwijl echter de meeste geleerden het er blijkbaar van lieverlede over eens zijn geworden dat de handschriften van de eerste grot waarschijnlijk tussen de 2de eeuw vóór Chr. en de 2de eeuw na Chr. ontstaan zijn sommige ervan zijn misschien iets ouder, verdedigen enkelen, waaronder de Amerikaan Salomon Zeitlin, de mening dat de rollen geenszins zo oud zijn, dat ze eerst in het begin van de Middeleeuwen zijn ontstaan.

Terwijl op die manier over de vraag naar de tijd van ontstaan der schriftrollen nog wel een flauw, ofschoon geen al te dicht waas ligt (de moderne koolstofmethode om de tijd te bepalen van de linnen omhulsels waarin de schriftrollen verpakt waren, gaf in Chicago een tolerantietijd van 167 vóór Chr. tot 233 na Chr. aan), gaat het bij de vraag naar de schrijvers, resp. koplisten van die handschriften reeds iets levendiger toe.

Wie waren die mensen, die in Qumran aan de Dode Zee hun leven leidden en hun gebruikte schriftrollen in de grotten opborgen? Waren het de Essenen?

De meeste geleerden hellen tot de opvatting over dat het Essenen, de leden van een volgens de ritus van monniken levende joodse sekte, waren. Anderen plaatsen deze vraag niet op de voorgrond, doch gaan ervan uit dat het Israëlieten waren misschien een bijzondere gemeenschap die in Qumran het spoedige Laatste Oordeel over alle mensen verwachtte, tegen de vreselijke gevolgen waarvan alleen de mensen van Qumran zich krachtens hun geloof gevrijwaard voelden.

En eindelijk bestrijden sommige geleerden dat er ooit Essenen geweest zijn. Een van deze geleerde neenzeggers schrijft daarover 83 bladzijden in een wetenschappelijk blad en in aansluiting daarop nog een heel boek, aldus bericht Van der Ploeg, om te bewijzen dat er nimmer Essenen ergens ter wereld hebben bestaan.

Voor zover het om dergelijke geleerde vragen gaat, laat het pro of contra het grote publiek koud, te meer daar het meestal nauwelijks weet wie eigenlijk met de Essenen worden bedoeld, wat die in Palestina te maken hadden en waarom ze aan de Dode Zee leefden. Het grote publiek schrikt veeleer pas dan uit zijn welverdiende rust op, wanneer sommige der moderne schriftgeleerden beweren dat de inhoud van de Dode Zeerollen duidelijk heeft bewezen dat een gehele reeks christelijke geloofsartikelen en dogmata grondig herzien dient te worden.

Zo maken twee schriftgeleerden van onze tijd van de gunstige gelegenheid die zich biedt om zichzelf en hun wetenschappelijk werk bij het verbaasde publiek bekend te maken, gebruik om de alarmerende bewering te lanceren dat het resultaat van het onderzoek der schriftrollen een radicale omwenteling betekent in de navorsing van het christendom en

speciaal van de geschiedenis van zijn ontstaan.

In Parijs vindt André Dupont Sommer voormalig katholiek priester en professor aan de Sorbonne tussen een in de handschriften van Qumran vermelde 'leraar der gerechtigheid' en Jezus van Nazareth een dermate grote overeenkomst dat hij deze als „bijkans verbijsterend” aanduidt.

In Engeland houdt een jong onervaren Brits geleerde, die aan de ontcijfering en vertaling der handschriften deelneemt, voor de radio een aanstoot gevende lezing, die voor hele bataljons geconsterneerde hoorders aanleiding is naar de telefoon of de pen te grijpen. Hij, John Allegro, beweert niet meer of minder dan het volgende: Uit nog niet gepubliceerde Qumranteksten blijkt, dat die 'leraar der gerechtigheid' gekruisigd is, dat men zijn lijk van het kruis genomen en begraven heeft en dat zijn discipelen de opstanding en wederkomst van hun dode meester hadden verwacht. Dientengevolge is Jezus van Nazareth de nauwkeurige kopie van een reeds voordien bestaand voorbeeld der Essenen.

Geheel Groot-Brittannië en de Verenigde Staten spitsen de oren. En ondanks een door vijf andere geleerden ondertekend dementi in de Londense Times begint de grote pers zich nu met de Dode Zeerollen bezig te houden. Met een voor wetenschappelijke vraagstukken anders heel ongewone ijver worden reportages, krantenartikelen en 'koppen' met het beroemde vraagteken gedrukt.

Op die manier blijkt er een ander soort behoefte bij het grote publiek te bestaan, waaraan dan onverwijld een Amerikaanse predikant der unitariërs tegemoetkomt met het verwijt dat de theologen der Verenigde Staten, vooral de kenners van het Nieuwe Testament, dus de christenen, hun taak om het publiek voor te lichten, niet vervuld hadden. Ja, deze theologen hadden zich zelfs aan bedrog schuldig gemaakt, doordat zij in hun publicaties uitdrukkingen gebruikten die voor henzelf een andere betekenis hadden dan voor leken.

De handschriftenvondsten van de Dode Zee stelden de theologen voor de onvermijdelijke plicht hun opvattingen omtrent het ontstaan van het christendom grondig te herzien. Maar daartoe hadden de theologen niet de moed.

Dat boek bevat als slagzin de tekst: „De Dode Zeerollen de grootste uitdaging van het christelijk dogma sinds Darwin's evolutieleer!” Is het zo?

Ongetwijfeld hebben christelijke leerstellingen en die van de Qumransekte van de Dode Zee punten van aanraking: het zondebesef is toegenomen, de verhouding tot bezit en huwelijk is ten gevolge van de gemeenschappelijke verwachting van een spoedig Laatste Oordeel negatief. Gemeenschappelijk is ook de verering van één Meester de 'leraar der gerechtigheid' aan de ene, Jezus van Nazareth aan de andere kant. Beiden zijn ter dood gebracht; beiden vermoedelijk door kruisiging. Dat is alles, dat schijnt tot dusverre alles te zijn. Zonder twijfel is echter gebleken dat er vóór het ontstaan van het eerste christendom reeds Israëlitische sekten waren die voorstellingen, resp. leerstellingen ontwikkelden of huldigden, die daarna, zij het ook gevarieerd, in de christelijke evangeliën verschijnen.

De veronderstelling dat er in de grondgedachten van het eerste christendom van een soort eerste schepping door Jezus van Nazareth, resp. door zijn apostelen en discipelen sprake is, is toch al sedert lange tijd onhoudbaar geworden; en daarmee ook de voorstelling van menig gelovig Israëliet, aan wie thans een nauwere betrekking tussen Israëlitische geloofsregels en het eerste christendom, waarschijnlijk tot zijn verdriet, wordt duidelijk gemaakt.

Voor de wetenschap zelf is het natuurlijk al lang iets heel gewoons dat er geen godsdienst kan ontstaan zonder psychische bindingen aan overgeleverde geloofsmaterie en daarmee ook geen nieuwe schepping die niet in symbolen of begrippen en fundamentele opvattingen in het verleden verankerd is. Echte godsdienstige nieuwe scheppingen zijn er waarschijnlijk alleen in de laatste ijstijd, in de oude steentijd en de volgende millennia geweest, maar niet meer ten tijde van de 'leraar der gerechtigheid' of Jezus van Nazareth, echter ook reeds niet meer in de tijd van Abraham en Mozes.

Overigens is het geen taak der theologie om dat vast te stellen, doch van de archeologie.

Alleen zij, die ons in Abrahams sporen van Ur naar Haran en van Haran naar Hebron, Sichem en Jeruzalem voerde, geleidt ons steeds verder naar het zuiden tot aan de poorten van Egypte.

Abraham trok naar Egypte en keerde vandaar terug; Mozes was in Egypte, vanwaar hij volgens de bijbelse voorstelling zijn volk uit de slavernij naar het Beloofde Land voerde. En Jezus van Nazareth zou met zijn ouders in Egypte vertoefd hebben.

De belangrijkste figuren van de Israëlitische en de christelijke godsdienst leefden langere of kortere tijd in Egypte. Van zijn geest hebben zij iets ontvangen, zijn goden moeten zij hebben gekend ook Jozef, ook Jakob en Jozua.

Egypte dus! De Bijbel begrijpen wil zeggen: naar de Nijl trekken. Ook naar de Nijl, niet alleen naar de Eufraat en Tigris en ook niet alleen naar de Jordaan en de Dode Zee.

III. AAN DE NIJL

24. HET SCHRIFT VAN DE WOORDEN GODS

Gij die na lange jaren deze monumenten zult zien, die zult spreken van hetgeen ik gedaan heb, gij zult zeggen: Wij weten niet .., hoe zij een hele berg van goud hebben kunnen maken. KONINGIN HATSJEPSUT VAN EGYPTE

Egypte een zich over vijftienhonderd kilometer uitstreckende rivieroase is een 'geschenk van de Nijl'. Zonder deze zou geen mens daar leven. 'El Bahr', zo noemen de Arabieren de Nijl, de 'Rivier', komt uit het zuiden, uit de equatorzone, waar in het voorjaar geweldige watermassa's uit de hemel vallen. Deze watermassa's bereiken na een meer dan 5000 km lange loop (de Nijl is op één na de langste stroom der aarde) de zuidelijke grens van Egypte en stromen vandaar nog meer dan vijftienhonderd kilometer door het land tot in de wijdvertakte rivierdelta aan de Middellandse Zee.

Regen kent Egypte zo goed als in het geheel niet. Alleen de Nijl overstroomt de velden, voedt de bronnen en pompen, drenkt de bodem en verandert hem onder een eeuwig stralende, blauwe hemel in een van levenskracht sprankelend, vruchtdragend land van tuinen voor korte tijd.

Voordat de levenschenkende wateren van de Nijl in het hartje van de zomer Egypte bereiken, worstelt het land met de dood. Van de uitgedroogde velden waaien de stofwolken. Hete woestijnwinden en de gloeiende hitte van een meedogenloos uit de Afrikaanse hemel schijnende zon kwellen mens en dier. De waterstand van de rivier daalt bedenkkelijk, de bronnen drogen op, de schepraderen staan stil, en de tastbaar nabije woestijn ligt als een rossig dier op de loer om zijn klauwen uit te slaan naar de versmachtende buit en de laatste levensresten te vernietigen.

Nergens is de grens tussen leven en dood, tussen vruchtbaar land en woestijn zo duidelijk getrokken en tegelijk zo gemakkelijk uit te wissen als in Egypte. Geen ander volk op aarde heeft daarom de dood, de woestijn, het hiernamaals zo diep in zijn wereldbeschouwing betrokken als het Egyptische.

Zo laat zich ook verklaren dat in de prehistorische tijd Egypte niet naar het oosten keek, om daar de opgang der zon te bewonderen en te eren Egypte keek in plaats daarvan naar het zuiden, in de richting waar de stroom vandaan kwam die het elk jaar het leven schonk. Rechts was het westen, links het oosten.

Jaar in jaar uit, van het ene leven in het andere, de ene eeuw na de andere was het zo. Wanneer de gloeiende hitte toenam en de bronnen uitdroogden, richtten de Egyptenaren de blik naar het zuiden, naar het vurig verlangde wassen van de Nijl.

Iedere morgen hoopten zij op het stijgen van de stroom, maar talloze keren werden zij teleurgesteld.

Totdat zij het eindelijk zagen: Wanneer de Nijl wies, stond in de vroege morgen voor

zonsopgang steeds een zeer bepaalde grote ster aan de hemel in het zuiden, vanwaar de stroom kwam. Wanneer deze ster verscheen, de grootste aan de ganse hemel, dan steeg ook de Nijl.

Op die manier verkondigde de ster grote vreugde. Ze gaven hem tal van namen; en een daarvan was waarschijnlijk 'Seth'. Hij was een goede god van de tijd, de verkondiger van het levenswater, van de Nijlvloed, ja, als verkondiger van het begin van het jaar ook de profeet van het nieuwe leven. Soms stond er nog een tweede mooie en grote ster in de nabijheid, wanneer Seth aan de ochtendhemel voor zonsopgang voor het eerst in het jaar verscheen. En Egypte gaf ook deze ster een naam: Horus.

Horus was de planeet Venus, die regelmatig om de acht jaar als morgenster bij Seth, de ster die tegenwoordig 'Sirius' wordt genoemd, verscheen. De avondster werd daarentegen door de Egyptenaren als een godin beschouwd. Zij wisten nog niet dat morgen en avondster een en dezelfde waren.

Het dodenschip

Haast in dezelfde tijd dat Seth, Sirius, aan de zuidelijke hemel het naderen van het Nijlwater verkondigde iets vroeger of later, gleed als een dodenschip de smalle, afnemende, 'liggend' verschijnende maansikkel naar het oosten, daarheen waar uit een geelwit stralende afgrond dan de zon oprees. Daar in het oosten verdween het dodenschip. Na drie dagen of op de derde dag verscheen aan de westelijke avondhemel een nieuwe maansikkel. Zonder twijfel was het een nieuw schip.

Lang dacht Egypte daarover na. Toen kwamen vreemdelingen, kwamen veroveraars en stichters van steden en zeiden dat het dodenschip een stier was met grote goudgele horens. Wanneer de Nijl steeg en tegelijk Seth, de grote ster, verscheen, dan ging de gouden stier in het oosten de dood tegemoet. En sommige Nijlbewoners gingen de opvatting huldigen dat Osiris, de maanstier, moest sterven omdat Seth verscheen omdat Seth hem van het leven beroofde. Anderen vonden echter dat de gouden stier uit eigen beweging de dood inging, opdat het water des levens naar Egypte zou komen.

Egypte bewaarde alles: het dodenschip, de stier, de grote Seth en Horus, de morgenster. En wanneer het leven brengende Nijlwater niet tijdig wilde komen, dan bootsten enkelen, en daarna steeds meer, de dood van de gouden hemelstier na, doordat zij een aardse stier slachtten.

Er kwamen andere mensen naar de Nijl, die wisten dat de stervende maan in een hemelse oceaan natuurlijk geen stier was, maar een vis. Stieren leefden, volgens hun mening niet in een hemelse zee, waarop dodenschepen varen, maar wel vissen. Daarom doodden zij op de juiste tijd vissen en het Nijlwater kwam.

Er kwamen nieuwe mensen naar de Nijl, die niet van een stier of een vis spraken, maar van andere dieren met horens: van rammen, van geiten en steenbokken, ja, zelfs van gouden evers en eindelijk ook van gehoornde slangen, die er uitzagen als vissen, namelijk als palingen.

Ook deze behield Egypte en vereerde alle dieren die iets aan hun lichaam hadden dat aan de maansikkel herinnerde.

Toen gebeurde het echter dat er vreemdelingen kwamen en beweerden dat het zuiden helemaal niet de zaligmakende hemelrichting was. De grote rivieren van Indië en

Mesopotamië ook de Jordaan van Kanaän stroomden helemaal niet van het zuiden naar het noorden, doch juist omgekeerd, van het noorden naar het zuiden. Indien de Nijl om onverklaarbare redenen een uitzondering vormt, dan rechtvaardigt dit nog geenszins het zuiden als voornaamste richting te heiligen.

Vanaf dat ogenblik richtten de Egyptenaren de blik ook naar het noorden. Zij stelden vast dat vandaar niet de gloeiend hete woestijnwinden waaien, maar de zoele, verfrissende van het noorden. En zij zagen aan de sterrenhemel hoe het geweldige rad der sterren om de noordpool draait; zij zagen de van sterren fonkelende boom in liet midden en de vollemaan aan zijn takken.

Wanneer deze vollemaan door de beide grote takken van de heerlijke hemelboom trok, dan kwam het Nijlwater. Ook dit behielden de Egyptenaren en zij baden tot de geweldige vollemaanleeuw, die steeds in de boomtakken verscheen op het ogenblik dat de gloeiende hitte van de zomer het dorstende land teisterde wanneer de mensen baden en slachtten, opdat toch maar het water van de Nijl zou komen.

De hellevorst

In enkele streken aan de Nijl begon men Seth, de grote ster, te haten. Klaarblijkelijk bracht hij niet het zegenrijke wassen van de Nijl, maar de helse hitte van de hete zomer. De Egyptenaren begonnen hem te vrezen en zijn naam tot een aanduiding van vele boze dingen, kortom, van het boze, te maken. Hij werd de rode, de heer van de woestijn en van de zomerhitte, de hellevorst zonder genade, die de offervaardige gouden stier doodde of zijn dood beval, zodra hij, Seth, aan de morgenhemel verscheen en als zodanig rechtstreeks uit het rijk van zijn woestijn en zijn hel voer: de verleider van de goede, offervaardige god.

Er kwamen echter nieuwe mensen naar de Nijl, die eindelijk verklaarden dat er aan de hemel noch stieren noch vissen leefden, omdat de hemel klaarblijkelijk noch een weide noch een oceaan was, doch een zee van lucht. Vogels, grote heilige vogels leefden daar, waarvan de klauwen of snavels eveneens aan de horens van de maan herinnerden. En het land aan de Nijl begon de ibis voor de maangod, de valk voor horus, de gier voor de avondster te vereren.

En toen kwam het grote keerpunt, het grootste: Ook Egypte zag in dat alle hemelgoden in wezen geen dieren van het land noch van het water noch van de lucht, doch goden in mensengestalte waren. Aan de oude diergoden werden menselijke lichamen gegeven. Alleen nog de hoofden herinnerden aan de oude opvattingen. En tenslotte bezaten goden en godinnen ook menselijke gezichten, waarvan het voorhoofd de oude godsdienstige symbolen behield.

Haast automatisch moest dit voor Egypte ten gevolge hebben dat de zich offerende stier of vis of ram door een menselijke god werd vervangen, wiens dood het water des levens, de nieuwe tijd en een nieuw leven bracht.

Vanaf dat tijdstip offerde Egypte mensen veel mensen. In zijn tempels vloaide mensenbloed over de altaren, opdat de Nijl zou wassen, opdat het land weer vruchtbaar zou worden, opdat de mensen voedsel en brood zouden krijgen, opdat het leven niet zou ten onder gaan, maar zou worden gegeven. Egypte behield alles en vergat niets. Het bewaarde het oude, tezamen met het nieuwe en heiligde allebei.

Eerst thans, na deze poging om de ziel van het oudste cultuurvolk (naast de Sumeriërs) te

beluisteren en te begrijpen eerst thans is het de moeite waard het land te betreden dat niets vergat, alles in zich opnam en tenslotte in de onbeschrijfelijke heiligheid van zijn wereld te ongeschikt was geworden om te leven en te vroom om te sterven.

Het avontuur begint

Toen in het midden van de 18de eeuw de eerste beschrijvingen van Egyptische monumenten uit de pen van moderne Afrikareizigers vloeiden, ontmoetten deze, juist wegens de geheimzinnige nimbus die het land van de Nijl omgaf, levendige belangstelling in het avondland. Het waren berichten van ondernemende lieden, die van de piramiden vertelden. De mededelingen waren vol avontuurlijke romantiek en maakten ook gewag met de lichte neiging de lezer te doen griezelen van het 'Dal der Koningen' aan de Midden-Nijl, niet ver van de ruïnen van Thebe.

Zo beschreef bij voorbeeld in 1743 de Brit Richard Pococke in zijn boek 'A description of the East' ('Een beschrijving van het Oosten') de gevaarlijke rit door de rotskloven ten westen van de Midden-Nijl. Links en rechts van de weg waren kamers in de rotswanden gehouwen, en sommige daarvan waren door zuilen gestut.

Verder waren er in de hele streek geen sporen van huizen of van enige vestiging. Alles was dood; er groeide geen boom, ja, zelfs geen grassprietje; er sjilpte geen vogel, er ademde geen leven.

Na een lange rit kwamen Pococke en zijn begeleiders op een open, ronde plek, die er uitzag als een amfitheater. Daar stegen zij van hun paarden af en klauterden een smal trapvormig pad op, dat blijkbaar door de rotsen heen was uitgehakt. Toen zij boven waren aangekomen, zagen zij de kale, roestbruine bergen en rotsen en het daarin verscholen Dal der Koningen nog eenzamer, nog meer verlaten dan de gehele streek waardoor zij tot dusver waren getrokken: stom en verstart, zonder enig groen, zonder boom of struik, als een uitgebrande krater in volkomen eenzaamheid.

Pococke noemde 14 koningsgraven, en van vijf tekende hij de plattegrond. Van vier andere graven verschaftte hij alleen maar schetsen van de buitenste galerijen en kamers. De overige graven die hij kon ontdekken, duidde hij aan als „versperd”.

Klaarblijkelijk was het Pococke niet mogelijk zijn onderzoekingen rustig voort te zetten en te beëindigen. Zijn begeleiders drongen erop aan te vertrekken. Zij gaven voor bang te zijn voor roversbenden, welke die streek onveilig maakten. Vermoedelijk waren ze echter veel banger om een nacht in het Dal der Koningen door te brengen. De geesten van het verleden schenen het dal van de dode farao's te beheersen.

Ongeveer 25 jaar later, in 1768, beproefde een Schot in het Dal der Koningen zijn geluk. Het was de Britse consul te Algiers, wiens reislust hem in de wereld der oude beschavingen deed rondzwerven: James Bruce.

Ook Bruce sprak in zijn vijfdelig werk over de ontdekkingsreizen naar de bronnen van de Nijl (Londen 1790) van moeilijkheden. De angst van zijn inheemse begeleiders om een nacht in het Dal der Koningen te moeten doorbrengen, was zo groot, dat ze hem kortweg in de steek lieten, toen hij geen aanstalten maakte het onzure dal te verlaten, hoewel het reeds tegen de avond liep.

Ook de gidsen van Bruce hadden het over vogelvrij verklaarde roversbenden gehad, die het Dal der Koningen onveilig maakten. In elk geval werd ook de onderneming van de Britse

consul overijld afgebroken. Toen Bruce zich namelijk plotseling alleen zag bij de graven der farao's, overvielen hem eigenaardige gevoelens, zodat hij hals over kop wegrende en pas opgelucht herademde toen hij de Nijl weer voor zich zag. Doch in de invallende duisternis kwam hij pas helemaal tot rust, toen hij zijn boot bereikte en van de oever kon afzetten. Toen gevoelde hij zich als een tot de levenden teruggekeerd mens.

De steen van Rosette

In 1787 vertoeft Goethe in Rome. Daar ziet hij vol verbazing tekeningen van een Egyptische piramide. Een Franse reiziger had die van de Nijl medegebracht. Goethe's oordeel luidt dat deze piramide het „geweldigste idee van architectuur” belichaamde dat hij in zijn hele leven had gezien. Hij houdt het voor onmogelijk dit idee te overtreffen.

Enkele jaren later meent een vriend van Goethe, de beroemde medicus Karl Gustav Carus, dat de piramiden op een oeroude, vergeten wetenschap duiden een wetenschap uit oeroude tijden, die verloren was gegaan. Met het oog op deze vergeten wetenschap kon men niet anders zeggen dan dat zij de tegenwoordige mensheid (in haar onwetendheid) rood van schaamte deed worden.

In 1797 schrijft Zoega de Deense Darwin onder de cultuuronderzoekers in Rome over de Egyptische obelisk. Tevens waagt hij zich uiterst voorzichtig aan een 'sortering' van de hiërogliefen. Hij probeert niet ze uit te leggen.

Twee jaar later, in 1799, gebeurt dan weer iets van grote betekenis. De steen van Rosette wordt gevonden.

Hij wordt gevonden tijdens de veldtocht van Napoleon naar Egypte. En hier doet zich de vraag voor of dergelijke ontdekkingen, die geschiedenis maken, niet steeds geschieden in het kader van gebeurtenissen die de kern, klein en onbeduidend als zij ons in het begin nu eenmaal voorkomt, om zo te zeggen verborgen houden, haar in wolken en kanongedonder, achter flikkerende bajonetten, het klinken van commando's en de bolstaande zeilen van grote oorlogsschepen verscholen doen gaan. En wie in staat is te geloven dat in de verwarring van onze wereld noodzakelijkerwijs datgene op tijd geschiedt waarop reeds de gedachten van belangrijke mensen gericht zijn die zal bereid zijn de ganse veldtocht van Napoleon naar Egypte als de dreigende stoffage bij de ontdekking van de steen van Rosette te verstaan. Want geschiedenis onuitwisbare geschiedenis. heeft daarbij alleen de steen van Rosette gemaakt.

Rosette is een Egyptisch dorp in de Nijldelta. Daar had tijdens de Franse expeditie een soldaat van Napoleon volgens bevel een tirailleurkuil gegraven. Daarbij Was zijn schop op een platte steen gestoten, die zo groot was als het blad van een tafel.

Toen men de steen onderzocht de naam van de soldaat die hem uitgroef, weet de faam niet, maar wel die van een Franse ingenieur, genaamd Bouchard, die het eerst de betekenis ervan inzag, toen men dus deze merkwaardige steen onderzocht, bleek in de eerste plaats dat er een stuk van afgesprongen en niet te vinden was.

Maar er bleek nog iets anders: dat namelijk de ganse oppervlakte ervan met drie verschillende soorten van schrift was bedekt. Het onderste was Grieks. Toen de erbij gehaalde geleerden zich over dit Griekse schrift bogen, lazen zij een interessante geschiedenis. Priesters uit geheel Egypte, zo heette het, hadden zich in de stad Memphis verzameld om een koning bijzonder te eren. Op deze bijeenkomst van priesters was

besloten de Lagide Ptolemaios Epiphanes in het negende jaar van zijn regering (196 vóór Chr.) hulde te bewijzen, door zijn beeld in alle tempels van Egypte te laten opstellen, omdat hij als jonge koning de tempels van Egypte geacht en hun priesters ondersteund had. Naast dergelijke standbeelden zou een gedenksteen worden aangebracht die dat besluit van de gezamenlijke Egyptische priesters in „heilig, demotisch en Grieks schrift” weergaf.

Pogingen tot ontcijferen

Een dergelijke gedenksteen was de steen van Rosette tweeduizend jaar na het besluit der priesters in een zandkuil aan de westelijke zeearm van de Nijl, twee uur gaans van de kust van de Middellandse Zee verwijderd, verbrijzeld door een Frans soldaat gevonden.

Het was een steen van zwart bazalt. Het bovenaan afgebeelde schrift bestond ontwijfelbaar uit hiërogliefen van de ‘heilige taal’, en de inhoud daarvan moest aldus gaf de Griekse tekst te kennen met die van het Griekse gedeelte overeenstemmen.

Het middelste veld bevatte ‘demotisch’, d.w.z. Egyptisch cursief schrift, de opvolger van de hiërogliefen. Ook dit was de taal en schriftgeleerden nog onbekend. Maar de kans misschien via de ontraadseling van het demotisch schrift tot de geheimen van de hiërogliefen door te dringen, was geboden. Men moest het eens proberen; men moest ja, wat moest men eigenlijk doen, wanneer men noch de schrifttekens kent noch de taal die erachter staat?

Een Franse geleerde beproefde zijn geluk. Hij vergeleek systematisch de demotische tekst in het middelste veld met de Griekse tekst. Het was Silvestre de Sacy, een beroemde oriëntalist en lid van de in hoog aanzien staande Academie van Inscripties te Parijs. Sacy kwam tot het inzicht dat er bij de hiërogliefen sprake was van een zuiver begrips en woordenschrift, waarvan de ontcijfering volkomen hopeloos was maar dat het demotische schrift een letterschrift voorstelde, waarvan de diverse klanktekens overigens moeilijk vast te stellen waren. Hij kon er in elk geval niet achter komen. Slechts enkele groepen van tekens vermocht hij te onderscheiden groepen van tekens die een bepaalde koningsnaam uitdrukten. Het was een mager resultaat, maar het was in ieder geval een begin.

Een Zweedse diplomaat, genaamd Akerblad, speelde het in 1802 in Parijs klaar een volledig alfabet van het demotisch schrift samen te stellen. Stellig was dit een prijzenswaardige daad, maar met letters alleen, waarvan men de klanken niet kent, kan men noch lezen noch vertalen.

Twaalf jaren verliepen, totdat in 1814 een Brit een opmerkelijke stap verder kwam. Het was een arts: Thomas Young. In 1815 publiceerde hij in Cambridge een vermoedelijke vertaling van de gehele demotische tekst, zoals die in het middelste veld van de steen van Rosette geschreven stond. Hij ontcijferde de daarin voorkomende eigennamen en probeerde ook een groot aantal andere woorden te verklaren. Nochtans bleef het grootste deel van de demotische schrifttekens onleesbaar. En Young meende bovendien dat juist veel woorden van de demotische tekst niet alfabetisch waren geschreven, maar als het ware symbolisch, b.v. door afkorting of vluchtige schrijfwijze van de vroegere hiërogliefen en een uit de laatste voortgekomen cursief schrift, het hiëratistische. Nu zijn er dus al drie Egyptische schriftstelsels: de hiërogliefen, vervolgens het hiëratistische schrift (dat zich tot de hiërogliefen

verhoudt ongeveer als onze drukletters tot de geschreven letters) en tenslotte het demotisch schrift. De geestdrift van het grote publiek voor de raadsels van de Egyptische schrifttekens, voor de geheimzinnige wereld van een verzonken, oeroude beschaving deze geestdrift daalde plotseling tot het nulpunt.

En bovendien: alles bleef toch al een onopgelost raadsel. Geen mens, zelfs de knapste taalgeleerde niet, was in staat te zeggen wat de talloze opschriften op de Egyptische tempelwanden, op de reusachtige monumenten, op wapens en amuletten, papyrusbladeren en grafstenen inhielden.

Niemand! Terwijl reeds de moeilijkheden om het demotisch schrift te ontraadselen geweldig groot waren schenen die bij de hiërogliefen eenvoudigweg onoverkomelijk. Het was nutteloos. Alleen dwazen konden zich daarmee bezighouden. Dwazen ondanks de steen van Rosette.

Een ster rijst

Op dit punt plegen biografen die eigenlijk over goden en graven wilden schrijven, een klein uitstapje te maken, bij welks begin zij sarcastisch vaststellen dat het een gewoonte is geworden de belangstellende lezers door een overvloed van bijkomstigheden met het leven van belangrijke mannen vertrouwd te maken. Op die manier wordt weliswaar het verdienstelijke werk vergeten, maar waarvoor wordt des te dieper ingegaan op de ziekelijke toestand waarin de moeder verkeerde, of de vermetele uitspraken van een vijf of zevenjarige en misschien op de sensationele of zelfs tragisch dramatische ontwikkeling van een genie, die, ofschoon hij een overtuigd aanhanger van Napoleon was, uit bepaalde ondoorgrondelijke motieven tot een vurige republikein wordt gemaakt. Misschien omdat dit voor het republikeinse Frankrijk prettiger om te lezen is.

Kortom: het is totaal misplaatst het leven van Jean Francois Champollion te dramatiseren, ofschoon hij verschillende moeilijkheden had te overwinnen. Eén ding is intussen niet te loochenen: Hij heeft zich voor zijn levensdoel doodgewerkt.

Geboren werd Champollion de astrologen mogen er welwillend kennis van nemen, voor zover zij het niet reeds lang weten op 23 december 1790 in een klein gat van het Franse departement Lot. En zijn geluk was dat hij een twaalf jaar oudere broeder bezat, die als professor in het Grieks en als oudheidkundige in Grenoble werkzaam was. Van hem ontving de knaap Jean Francois Champollion blijkbaar de eerste stimulansen tot zijn toekomstig beroep en waarschijnlijk ook de taaie energie om het net zo goed te doen als zijn oudere broeder. Kort gezegd: zijn broeder werd de vaderlijke opvoeder, het voorbeeld, de keizer van zijn ziel die in het politieke wereldbeeld van de rijpende jongeling dan de plaats van Napoleon innam, de protector en beschermer, die hem vormde, opvoedde en op de raadsels van Egypte opmerkzaam maakte. Wie weet overigens precies wanneer en hoe het jonge hart door het brandend verlangen werd bezield door een grote daad te bewijzen wat hij in staat was te volbrengen? Welnu, Jean Francois Champollion stelde daarin niet teleur. Hij offerde alleen maar zijn leven daarvoor op. Zijn broeder daarentegen, de twaalf jaar oudere professor, overleefde hem ruim 35 jaar.

De vingerwijzing

In 1807 vertoeft de zeventienjarige korte tijd ter voltooiing van zijn opleiding in Parijs; in

1809 neemt de universiteit van Grenoble hem als professor in de geschiedenis in haar onderwijzend personeel op. Ongetwijfeld is het het werk van de oudere broeder, die, zelf professor te Grenoble, met tedere liefde aan de jongere hangt.

Zes jaar lang gaat alles goed. Jean Francois schrijft ondertussen naarstig en met beleid aan zijn driedelig werk over 'Egypte onder de farao's' een vermetel waagstuk naar tegenwoordige maatstaven, wanneer men geen regel van de Egyptische literatuur kan lezen. Toch kan de thans vierentwintigjarige, de professor te Grenoble, absoluut over zichzelf en met zijn wereld tevreden zijn.

Maar dat is hij niet. In 1815 wordt hij als Bonapartist uit zijn ambt van hoogleraar ontslagen. Hij gaat naar Parijs. En nu is de jongeman bezielde door het verlangen dat hem het leven zal kosten. Hij zocht zich de zwaarste taak die een ontslagen professor in de oude geschiedenis op zich kan nemen, zelf uit: Hij wil thans de hiërogliefen ontcijferen. Allen, maar dan ook allen wil hij overtreffen: de Sacy, Akerblad, Young. Daarvoor hongert hij, daarvoor martelt hij zijn brein af.

En weer geschiedt er iets in de wereld wat deze eigenzinnige Jean Francois Champollion te Parijs als een vingerwijzing van een hogere macht aanvoelt: Op het eiland Philae in de Nijl, diep in het zuidelijk deel van OpperEgypte, wordt in 1814 een obelisk gevonden die een tweetalig opschrift bevat, hiërogliefen en Grieks. De Griekse inscriptie bevat slechts twee koningsnamen, die van een Ptolemaios en van Cleopatra.

Beide namen vallen in het hiëroglifisch schrift door 'cartouches' op door ringvormige omrandingen van de koningsnamen. De naam Ptolemaios staat bovendien reeds op de steen van Rosette. Men behoeft slechts de schriftgroepen in de cartouches met elkander te vergelijken om tot de vaste uitspraak te komen dat koningsnamen steeds in cartouches geschreven staan. Zo moet de zaak aangepakt worden!

Want hier blijkt ook met zekerheid hoe de naam van Ptolemaios en die van Cleopatra hiëroglifisch worden geschreven. Beide kunnen nauwkeurig van elkaar worden onderscheiden. Niettemin zal het nog zeven lange jaren duren. In 1817 keert Champollion naar Grenoble terug. Hij aanvaardt opnieuw een professoraat.

Nog ziet hij geen licht in de ontcijfering der hiërogliefen. Slechts door een smalle deurspleet schemert het. Steeds weer probeert hij deze deur open te rukken, maar het wil hem maar niet gelukken. Hij is nu 27 jaar oud te jong nog voor de roem die hem wacht.

Belzoni vist een obelisk uit de Nijl op

Een vrome legende vermeldt bij het leven van Giambattista Belzoni uit Padua in Italië, dat hij eigenlijk door zijn achtbare en vrome familie tot geestelijke bestemd was. Maar in plaats daarvan heeft de jongeman zich beziggehouden met bepaalde kunststukken, waarmee hij op de marktplaatsen de met open mond toekijkende menigte probeerde te bedotten met hydraulische, aan toverij grenzende waterwerken.

Slechts zuiver uit nood, toen hij met het door hem zelf gekozen handwerk niet meer de kost kon verdienen, ging hij later tijdelijk in een klooster. Hij verliet dit echter weer en ging, thans een flinke, knappe man van 22 jaar, naar het buitenland, toen de 19de eeuw aanbrak. Ook in Spanje en Engeland hield Belzoni zich minder met de catechismus onledig dan met atletische circusvertoningen, waardoor hij blijkbaar in staat was op menige vrouw een heel diepe indruk te maken.

Van Engeland en Spanje voert zijn weg hem tenslotte naar Egypte. Daar vindt hij, thans 37 jaar oud geworden, het grote avontuur van zijn avontuurlijk leven.

Eigenlijk is Belzoni alleen van plan de belangstelling der Egyptenaren op te wekken voor zijn nieuwe methoden om water te scheppen het produkt van zijn trucs met hydraulische waterkracht, waarmee hij zich reeds zo lang heeft beziggehouden. Maar daarmee heeft hij geen succes. De conservatieve bewoners van het Nijldal zijn voor onverschillig welke nieuwigheden nog helemaal niet te winnen. En Belzoni moet naar een ander beroep omzien, maar ditmaal gaat hij niet weer in een klooster.

Het toeval wil dat hij de Duitse Afrikareiziger Burckhardt ontmoet, die hem in kennis brengt met de Britse consulgeneraal Salt. En deze Brit sluit met de oersterke en blijkbaar ook moedige, geen scrupules kennende Belzoni een contract. Belzoni moet voor Engeland de „kolossale buste van Memnon” bedoeld is een reusachtig hoofd van de farao Ramses van Thebe - Luxor aan de Midden-Nijl naar de Middellandse Zeehaven Alexandrië brengen. Vandaar moet de kolossale buste naar het Brits Museum te Londen verladen worden.

Belzoni speelt het klaar. Hij brengt het tonnen wegende hoofd van de farao inderdaad naar Alexandrië. Van dat ogenblik af werkt hij deels voor rekening van het Brits Museum, deels voor eigen rekening.

Vijf jaar lang verzamelt deze man voor Londen oudheden, waar en hoe hij ze maar vinden kan van kleine amuletten tot 25 m lange, vele honderden centenaars wegende obeliskken. Belzoni verzamelt nu eenmaal alles. In wedijver met Drovetti, die in opdracht van de Franse consul voor de musea van Frankrijk werkt, eigent Belzoni, vaak met de wapens in de hand, zich alles toe wat hem en zijn museum op het gebied van Egyptische oudheden goed en waardevol toeschijnt.

Het is een roversleven, zoals dat alleen maar in het begin van de 19de eeuw aan de Nijl mogelijk is.

In 1819 keert Belzoni naar Engeland terug. Daar schrijft hij een boek over zijn avonturen aan de Nijl. In 1821 verschijnt het, en nog een eeuw later meent Carter dat het een der boeiendste avonturiersverhalen van de hele literatuur over Egypte is.

Zijn ruzies met de Egyptenaren en zijn moeilijkheden Belzoni laat bij voorbeeld een tonnen wegende obelisk in de Nijl vallen en vist hem er daarna weer uit illustreren om zo te zeggen het eerste hoofdstuk van de nog in de wieg liggende Egyptologie.

Wat Belzoni weet te vertellen, is intussen nog altijd geschikt om de geleerden in de Egyptologie op de westerse leerstoelen van onze universiteiten lichte stuipen op het lijf te jagen. Want het ontbrak Belzoni aan elk respect voor de oeroude kunstwerken en graven. Hij bedient zich bij voorbeeld van een stormram om daarmee in het Dal der Koningen de verzegelde grafdeuren der farao's open te rammeien.

Op die manier speelt hij klaar wat te midden van een geenszins meegaande of zelfs welwillende bevolking tot dusverre aan niemand gelukte: hij haalt enige koningsgraven leeg. Uit het grafbouwwerk van farao Sethos I haalt hij de prachtige albasten doodkist die thans in het Londens museum staat.

Wanneer Belzoni als een triomfator in Londen verschijnt, organiseert hij een tentoonstelling van zijn verzameling. Tevens verklaart hij dat in het Dal der Koningen niets meer te vinden is. Belzoni's belangstelling voor Egypte is daarmee abrupt verdwenen.

Hij keert niet meer naar de Nijl terug. In plaats daarvan onderneemt hij einde 1822 een onderzoekingsreis vanuit West-Afrika, om de bronnen van de Niger te vinden. Op weg daarheen sterft hij, 44 jaar oud.

Het eerste hoofdstuk van de kennis van het oude Egypte is uit. Een nieuw begint.

Een jaar nadat Belzoni's boek is verschenen, in 1822, verklaart Champollion in Parijs dat hij de hiërogliefen gedeeltelijk kan lezen.

De eerste leerstoel in de Egyptologie

Jean Francois Champollion sedert 1817 naar Grenoble teruggekeerd en daar weer als professor in de geschiedenis werkzaam doet in 1821 zijn eerste boek over de Egyptische hiërogliefen verschijnen. In hetzelfde jaar wordt hem opnieuw zijn professoraat ontnomen. Champollion is nu eenmaal Bonapartist en geen aanhanger van het regerende koningshuis. Weer gaat hij naar Parijs. Daar schrijft hij in 1822 zijn beroemd geworden aan baron Joseph Dacier, de permanente secretaris van de Academie van Opschriften. In deze brief licht Champollion toe hoe hij uit een reeks van koningsnamen een hiëroglifisch alfabet heeft samengesteld. Weliswaar was het niet volledig, maar het bleek later in hoofdzaak juist te zijn.

Nog zwijgt de wereld. Nog moet de uit zijn ambt ontslagen professor in Parijs honger lijden en op het oordeel van de grote heren in Frankrijks academies wachten. Hij zit aan zijn schrijftafel en werkt aan verscheidene boeken. In 1824 verschijnt zijn boek 'Précis du système hiéroglyphique', waarin hij bewijst dat dezelfde alfabetische schrifttekens die hij in de koningsnamen heeft gevonden, ook voor andere woorden gelden.

Dit jaar 1824 wordt het keerpunt in zijn lot. Want Frankrijk weet de nieuwe ster die aan de hemel der geleerden opgaat, al gauw naar waarde te schatten. In hetzelfde jaar valt hem de koninklijke opdracht ten deel voor twee à drie jaar naar Italië te gaan om daar bepaalde onderzoekingen te verrichten. Nog heeft de Franse Academie tijd nodig; nog zijn Frankrijks onsterfelijken er niet zeker van of deze eigenzinnige Bonapartist inderdaad op het punt staat de Egyptische hiërogliefen te ontraadselen.

Veel dingen pleiten daarvoor; men zal wel zien. Maar men mag niet overijld te werk gaan; men mag evenwel het misschien toekomstige genie, dat Frankrijks roem als land van geleerden zou kunnen vergroten, niet laten verhongeren. Men mag hem ook niet tot wanhoop drijven, maar moet hem laten werken voorlopig een beetje achteraf, in Italië.

In 1826 keert hij terug. De 36jarige Champollion aanvaardt in Parijs het ambt van conservator der Egyptische verzamelingen. Daar is hij in zijn element.

Nieuwe boeken worden er van hem gedrukt: over de godheden der Egyptenaren, over zijn onderzoekingen in het Egyptisch museum te Turijn. Hij heeft het druk; hij is gelukkig. In 1828 valt de eerste straal van de zon der genade op hem: Hij ontvangt de opdracht naar Egypte te reizen. Vergezeld van tekenaars en architecten gaat Champollion naar de Nijl. De schoonste reis van zijn leven ligt voor hem. Hij zal Frankrijks academies vorstelijk daarvoor danken.

Adembenemend Thebe

Een schip brengt hem met zijn begeleiders naar het zuiden naar de in puin liggende tempelstad aan de Midden-Nijl, LuxorKarnak, die door de Egyptenaren 'Weset', door de

Bijbel 'No', door de Grieken 'Thebe' genoemd wordt.

Hij vermoedt reeds wat hem wacht; niet voor niets geeft Homeros in de Ilias een weelderige beschrijving van Thebe met zijn honderd poorten. Zijn hart klopt hem in de keel, wanneer hij nagenoeg vlak bij de oostelijke Nijloever de reusachtige tempel van Luxor ontwaart het witte marmer en de heerlijke zuilencolonnades, de geweldige poortgebouwen der pylonen, de enorme 14 m hoge beelden van de zittende farao Ramses II, de obelisk van roze graniet (de tweede staat reeds in Parijs op de Place de la Concorde), de reliëfs en inscripties op de tempelmuren, de standbeelden van rood en zwart graniet, de afbeeldingen op de wanden van offerceremoniën en voorstellingen van feesten.

Te midden van de bergen puin en ruïnes ziet Champollion het niet te vatten wonder van een ongeëvenaarde cultuur, die meer dan drieduizend jaar geleden hier heeft gebloeid duizend jaar en langer voor de tijd der Grieken.

Champollion loopt door het armzalige Arabische dorp dat om de puinberg van de tempel van Luxor is ontstaan. Reeds vanuit de verte ziet hij het grootste wonder dat hem wacht: El Karnak.

De alleen van uit steen gehouwen ramsfinxen die naar Karnak voeren, kan hij nog niet zien. Veel is door het zand van de woestijn dichtgewaaid en als onder een lijkwade voor de zon van de eeuwig blauwe hemel verborgen. Het geweldigste staat er echter nog in verbazingwekkende volkomenheid en in geheimen gehulde pracht en getuigt van de oude roem van de koningin aller Egyptische steden. Champollion aanschouwt een gehele tempelstad.

Pylonen na pylonen machtige poortgebouwen nemen hem op, zuilengangen en zuilenhallen voeren hem langs prachtige reliëfbeelden, standbeelden van koningen, muurschilderingen met goden, offer en oorlogstaferelen, langs verwoeste bouwwerken, tempels en kapellen. Het is niet te beschrijven!

Wanneer Champollion door de geweldige, bijna 44 m hoge, 113 m. brede poort van de tempel van Karnak schrijdt waarvan de machtige, 15 m dikke steenblokken het heiligdom beveiligen, betreedt hij het grootste binnenhof van alle grote tempels van Egypte.

Hij ziet in het midden en aan de zijkanten zuilengangen, een kleine kapel, rechts een uitgebouwde tempel de Amontempel van farao Ramses III en kolossen van beelden in het puin; hij ziet weliswaar bergen van puin, maar hij voelt ook het geweldige van de prestaties op het gebied van bouwen. Een tweede, bijna 30 m hoge pyloon voert hem vervolgens in een grote zaal met zuilen.

Alsof alles wat hij tot dusver heeft gezien, slechts het voorspel van een daverend akkoord is zo staart Champollion ademloos naar het beeld dat zich voor hem vertoont. Op een ruim 5000 m² groot oppervlak rijst een heel woud van reusachtige zuilen van zandsteen omhoog. In 16 rijen gerangschikt, staan 134 zuilen voor hem, waarvan elke op zichzelf reeds een diepe indruk maakt. In het midden verheffen zich twaalf 21 m hoge 'papyruszuilen', ieder met een omvang van meer dan 10 m. De overige 122 zuilen zijn 13 m hoog en hebben een omvang van bijna 9 m. De zuilschachten en de zaalwanden zijn met reliëfbeelden van cultische ceremoniën en met hiërogliefen en koningstekens (cartouches) bedekt. Aan de buitenmuren zijn oorlogstaferelen zichtbaar.

Wederom gaat Champollion door grote poortgebouwen, langs gedenktekenen en obelisk, en wederom betreedt hij een zuilenhal. Links aanschouwt hij de grootste obelisk

van Egypte van rood graniet. In volmaakte symmetrie wijst deze omhoog naar de blauwe hemel een bijna 30 m hoge, ongeveer 350 ton wegende granieten monoliet.

Verloren en betoverd staat Champollion tussen de gigantische bouwwerken, in de zwijgende pracht van het oeroude verleden. Het is niet te vatten! En toch kent hij de papyrus van Harris niet, waarin staat geschreven dat in het heilige Karnak eenmaal 86.000 beelden hadden gestaan. Champollion is reeds zonder dat overweldigd door al de pracht.

De obelisk der koningin

Daar staat een gigantische obelisk voor hem. Wie heeft hem laten oprichten? Stellig een van de machtigste farao's. Hij treedt dichterbij; de naam moet daar te vinden zijn, in een cartouche natuurlijk.

Champollion wankelt bijna; hij voelt zich duizelig. Het is waarschijnlijk door het gevoel van geluk te kunnen lezen. En dan leest hij de cartouche met de koningsnaam: Hatsjepsut. Hatsjepsut? Was dat niet een vrouw, een koningin? Hij blijft steken, hij probeert te lezen o, wat is dat nog moeilijk! Neen, hij kan slechts de zin vatten van wat daar geschreven staat:

„Deze obelisk is van hard graniet uit de steengroeven van het zuiden. Hun toppen zijn van fijn goud, gekozen uit het beste in alle vreemde landen. Men kan hen vanuit de verte aan de rivier zien; de glans van hun stralen vervult de twee landen, en wanneer de zonnescijf tussen hen staat, is het werkelijk alsof zij in de gezichtskring(?) van de hemel steeg ...

Om ze te vergulden, heb ik goud gegeven, dat met, schepels gemeten werd, alsof het zakken graan waren ... Want ik wist dat Karnak de hemelse horizon van de aarde is.”

Wat vreemd! Hatsjepsut?

Champollion gaat weer door poortgebouwen, langs nissen met beelden van de god Osiris, langs 16kantige zuilen, langs enorme beelden van goden en godinnen, langs reliëfbeelden met processies van priesters, waarbij een heilige bark het maanschip wordt gedragen, langs paleisruimten waarin eenmaal koningin Hatsjepsut had geleefd, langs kleine kapellen, door verwoeste binnenplaatsen, door een feestzaal welke 20 zuilen en 32 pilaren (het getal van de 52 weken van een jaar) in vijf schepen staan, door dodentempels, binnenplaatsen. Er volgen ringmuren, kapellen, opschriften, beelden, nogmaals tempeldomeinen, deels op wrede wijze verwoest, wederom gedenktekenen, pylonen, reliëfbeelden, inscripties, het is niet te vatten! Neen, het is niet te vatten. Champollion is diep ontroerd, hij huilt bijna. Wat een massa inscripties! Genadige hemel, waar de kracht en de tijd, de kennis en de ervaring vandaan te halen om die ooit te vertalen? Dat is voor velen een levenstaak. Hij zal het niet alleen aankunnen neen, dat gelooft hij niet, hij zal het niet klaarspelen, nooit!

Daarna schrijft hij aan zijn vrienden in het verre Frankrijk: „Ik ben eindelijk naar het paleis of, beter gezegd, naar de stad der monumenten naar Karnak gegaan. Daar vertoonde zich de ganse pracht der farao's voor mij, alles wat de mensen hebben uitgedacht en in grote omvang volbrachten ... Geen volk op aarde, geen oud en geen modern, heeft de kunst der architectuur op zulk een verheven en grandioze schaal begrepen als de oude Egyptenaren. Zij begrepen als mensen die honderd voet hoog zijn.”

Als reuzen! Hij slaapt niet meer; het heeft hem getroffen, en hij heeft er reeds een voor gevoel van dat hij deze taak nimmer volbrengen kan; zij is te groot, te geweldig voor hem.

De terrassentempel van Hatsjepsut

Hij laat zich overzetten naar de westelijke oever van de Nijl, naar de koningsgraven.

Daar, aan de westelijke oever, staat Champollion diep ontroerd voor de ruïnen van de heerlijkste tempel die Egypte ooit geschapen heeft: voor de dodentempel van dezelfde koningin Hatsjepsut wier obelisk hij in Karnak heeft bewonderd.

Het is de terrassentempel van Der-el-Bahari.

In de inspringende voorzijde van de steil omhoog rijzende rotswand vlijt zich, opstijgend uit de dalbodem, het heiligdom der dode koningin tegen de kromming van de rots aan. Glanzend staan slanke pijlers, de Grieken waardig, vóór de onderbouw. Vandaar leidt een oprit in het midden naar de volgende verdieping omhoog.

De ruïnen van de terrassentempel Der el Bahari

Zo nadert het bouwwerk in drie terrassen geflankeerd door hallen die door pilaren worden gedragen de donkere rotswand. Daar heeft men de ruimten waar zich het allerheiligste bevindt, kennelijk door een explosie in de rotsen geschapen.

Welk een smartelijke indruk maakt de verwoesting van het heerlijke bouwwerk op hem! Nochtans is het hem mogelijk de vroegere schoonheid ervan nog te zien. Al weet hij ook niet dat de terrassen eenmaal met mirrebomen beplant waren, toch voelt hij de bewuste kunstzin van een vrouw, de gratie en de zin voor harmonie.

Hatsjepsut? Wanneer was dat? Wie was zij? Een geweldig werk wacht hem.

Hij sterft

Veel van wat hij in Egypte aantreft, is verbazingwekkend, bewonderenswaardig en groots. En Champollion verzamelt, tekent, kopieert opschriften, zoekt en graaft. Hij werkt als een bezetene. Dan reist hij naar Parijs terug: in 1830. Bijna twee jaar lang was hij onder de betovering van Egypte. Nu komt hij dronken van eeuwige zon en blauwe hemel terug, dronken van hetgeen hij gezien en bemind heeft, van het ongelooflijke. En Frankrijk sluit zijn grote zoon ontroerd in de armen. Champollion wordt in de Academie van Inscripties opgenomen. Het volgend jaar brengt hem een nieuw huldebetoon. Frankrijk sticht voor hem de eerste leerstoel in de Egyptologie aan het Collège de France voor hem, Champollion! Enkele maanden later, op 4 maart 1832, neemt de dood hem het onvoltooide werk uit de hand. Pas 41 jaar oud, sluit de uitgeputte en gesloopte geleerde voor goed de ogen. Heeft hij het geweten?

Hij moet het geweten hebben. Pas uit zijn nalatenschap wordt duidelijk hoe hard Champollion heeft gewerkt. De ganse rijkdom van kennis die hij zich door zwoegen heeft verworven, waartoe hij zich gedwongen heeft, blijkt pas na zijn plotselinge dood. Tweeduizend bladzijden manuscript verwerft Frankrijk uit deze nalatenschap voor de destijds fantastische som van 50.000 goudfranken. Daaruit worden dan drie delen 'Egyptische Grammatica' (1836'41) en ook een Egyptisch woordenboek in verscheidene delen (1842'44) gepubliceerd. Deze nagelaten werken van Champollion komen in de loop der jaren in handen van de steeds nog twijfelende en besluiteloze geleerden in en buiten Frankrijk, die weliswaar bereid zijn toe te geven dat men de namen der Egyptische koningen kan lezen, maar niet de vele teksten der monumenten en papyri. Moet er eerst een nieuwe Champollion komen om het de niet voor lering vatbaren te leren?

25. DE OPVOLGERS

*Gij hebt de Nijl aan de hemel geplaatst, opdat hij tot hen nederdale.. .
Hoe voortreffelijk zijn uw gedachten gemaakt, gij Heer der eeuwigheid!*
UIT EEN HYMNE VAN FARAO ACHNATON

Wat gebeurt er eigenlijk, wanneer een genie sterft, wanneer het jong, bezielde door scheppingslust en noeste vlijt, plotseling uit het leven scheidt? Grijpen dadelijk anderen naar de fakkel die aan de handen van de stervende ontglijdt? Of moet er eerst een nieuwe generatie opgroeien om het begonnen werk voort te zetten? Daar is Ippolito Rosellini, een in Pisa geboren Italiaan tien jaar jonger dan Champollion, maar reeds vroegtijdig, evenals Champollion, professor in de oosterse talen aan de universiteit van Pisa, een jong geleerde, geestdriftig als Champollion, die hij bij diens Egyptologische werkzaamheden in Italië hielp en die hij aan het hoofd van een Toscaanse groep onderzoekers naar Egypte volgde. Gemeenschappelijk lieten zij het wonder van de Nijl op zich inwerken, gemeenschappelijk verzamelden, tekenden, kopieerden zij, en gemeenschappelijk werkten ze tijdelijk aan de ontraadseling van de geheimen van het Egyptisch schrift en de Egyptische taal.

Zonder twijfel schijnt Rosellini de geschikte opvolger van Champollion te zijn. Hij geeft in 9 delen en 3 atlanten een indrukwekkend werk over Egypte en Nubië uit en schrijft uiterst achtenswaardige verhandelingen over de Egyptische taal en ook, naar ontwerpen van Champollion, een Egyptisch-Koptische grammatica.

Rosellini dus de opvolger!

Maar ook hij sterft vroegtijdig. Evenals Champollion pas 42 jaar oud, sterft Rosellini in juni 1843, ongeveer tien jaar na Champollion's dood. Als een kaars dooft het leven van een der meest belovende kandidaten voor de ledige troon van Champollion uit. Een nieuwe man volgt, die Champollion eveneens op diens beroemde reis naar Egypte had vergezeld: Charles Lenormant. Als student in de rechten was hij plotseling naar de archeologie overgegaan. Daarna had hij aan de Parijse bibliotheek en aan het Louvre gewerkt, en tenslotte, lang na Champollion's dood, het ambt van hoogleraar in de Egyptologie aanvaard.

Doch er worden geen beslissende vorderingen meer gemaakt. Nog zijn Champollion's thesen en werkmethoden geenszins erkend, nog balanceert de weegschaal tussen roem en schande. Nog trachten in Midden en Oost-Europa andere onderzoekers langs vreemde wegen het geheim van Egypte te ontsluiten.

Charles Lenormant professor in de Egyptologie te Parijs is niet in staat iets te beslissen, doordat hij geen genie is, doordat hem het fanatisme van de ijveraar en de energie van een apostel ontbreken. Neen, Lenormant is voor de rechterstoel van de geschiedenis niet Champollion's opvolger. Maar wie is het dan wel?

Er gebeurt iets merkwaardigs. En zonder het te willen opnemen voor een vage mystiek of voor de astrologen, moet het worden beschreven zoals het zich werkelijk heeft toegedragen. Misschien is het een toeval, maar dan beslist een van het soort dat ongewoon is en dat men niet zo licht kan vergeten. Champollion's opvolger is namelijk, evenals Champollion zelf, op 23 december geboren precies 20 jaar later dan Champollion, en niet in een Frans provinciegat, maar in een Midden-Duits.

Het decreet van Kanopos

In 1842 besluiten de Pruisen de Fransen en Italianen te evenaren en eveneens een onderzoekingsreis naar de Nijl te ondernemen. Ze staan onder leiding van een jonge filoloog, genaamd Karl Richard Lepsius.

De opdracht van de op staatskosten uitgezonden expeditie luidt in Egypte en Nubië, in de Soedan en op het schiereiland Sinai systematisch onderzoekingen te verrichten. Terwijl Egypte, niet in de laatste plaats Thebe aan de MiddenNijl, reeds van vreemdelingen uit alle landen, voornamelijk van Britse bezoekers, wemelt, meten de Pruisen met hun gewone grondigheid het gehele Dal der Koningen op en halen daarbij het graf van farao Ramses II en gedeeltelijk een tweede grafgebouw leeg.

Drie jaar duurt deze Pruisische onderzoekingsreis door Egypte en de aangrenzende gebieden. Dan verschijnt in Duitsland een op staatskosten uitgegeven prachtwerk onder de titel 'Monumenten uit Egypte en Ethiopië' in twaalf delen in groot formaat met ongeveer 1000 platen (Berlijn 1849/60). Vier delen met tekst volgen.

En Champollion? Wat heeft de Pruisische onderneming met Champollion te maken? Wel, Karl Richard Lepsius schrijft enkele jaren na Champollion's vroege dood een verhandeling over het hiëroglifisch alfabet en richt die in 1837 tot Rosellini. Lepsius publiceert ook de eerste betrouwbare uitgave van omvangrijke oud Egyptische teksten en levert de steeds nog twijfelende taalwetenschap het bewijs dat Champollion de juiste, de enig mogelijke weg tot ontraadseling van het Egyptische schrift en de Egyptische taal bewandeld heeft.

Dit bewijs vindt Lepsius dan in 1866 op zijn tweede reis naar Egypte in de ruïnes van San (Tanis) in de Nijldelta. Daar waar de kinderen Israëls eenmaal onder de Egyptische herendienst gezocht hebben, vindt Lepsius de derde steen met schrift.

Deze steen bewijst dat Champollion gelijk heeft. Het is de steen waarop het 'Decreet van Kanopos' staat geschreven een in het jaar 239 vóór Chr. in het BenedenEgyptische Kanopos door Egyptische priesters ter ere van koning Ptolemaios Euergetes opgestelde, wederom drietalige inscriptie, die volledig bewaard bleef en de schitterendste rechtvaardiging van Champollion's prestatie vormt.

Zo kan men ronduit zeggen dat de op 23 december 1810 te Naumburg als zoon van een geschiedvorser geboren Karl Richard Lepsius de door de hemel uitverkoren opvolger van de al te jong gestorven Fransman is.

Lepsius doorbreekt de muur van reserves en twijfels en legt overtuigend het wezen van de Egyptische hiërogliefen bloot. Hij schept daarmee de grondslagen die Champollion nog niet kon zien.

En zo verloopt het leven van prof. Lepsius te Berlijn, die, als plaatsvervanger van de dode Champollion, de beslissende steen in een puinhoop in de Nijldelta vond en zodoende de wetenschappelijke roem van zijn op een zelfde dag geboren collega verzekerde. Via het ambt van hoogleraar naar lid van de Academie van Wetenschappen te Berlijn, vervolgens ook directeur van de Berlijnse musea, uitgever van het 'Tijdschrift voor Egyptische taal en oudheidkunde', schrijver van tal van boeken en wetenschappelijke verhandelingen over taal en schrift, cultuur en tijdrekening van Egypte en aan het einde van een succesvol en geëerd leven 'Geheimer Oberregierungsrat' van Pruisen, een coryfee van de groeiende Egyptologie. Wanneer Karl Richard Lepsius op 10 juli 1894 in de ouderdom van 74 jaar voor altijd de ogen sluit, die zo vaak als de ogen van Champollion gezien hebben, is de beslissing over de

ontraadseling van het Egyptische schrift en de Egyptische taal reeds gevallen. De tegenstanders van Champollion zwijgen, en geestdriftige mannen in vele beschaafde naties treden in de voetstappen van Champollion en Lepsius allen gaan zij hetzelfde grote doel tegemoet.

Juristen, kooplieden, filologen

Ondertussen beginnen ondernemende mannen Egyptische opschriften en papyrusteksten te vertalen. Het zijn van huis uit geen geleerde taalvorsers die zich aan dergelijke taken wagen (die de goede reputatie van vakgeleerden eerder dreigen te ondermijnen dan dat zij die beloven te bevorderen), het zijn veeleer outsiders, die zich uit lust en belangstelling met zulke moeilijke en ondankbare zaken bezighouden en zich daarbij huns ondanks tot geachte Egyptologen ontwikkelen.

Het zou trouwens wel een diepgaand onderzoek waard zijn eens na te gaan hoeveel 'onbevoegden', hoofdzakelijk juristen, zich in de beginjaren van de nieuwe wetenschap door hun wetenschappelijke prestaties verdienstelijk hebben gemaakt.

In Frankrijk is het de vicomte Emanuel de Rougé, die in de rechten heeft gestudeerd, maar zich als 33jarig jurist plotseling tot de Egyptologie aangetrokken voelt. Op de leeftijd van bijna 50 jaar aanvaardt hij zelfs het ambt van hoogleraar in de Egyptische archeologie aan het beroemde Collège de France te Parijs.

Tegelijk wijdt Francois Chabas, een 34jarig koopman, zich aan de studie der Egyptische hiërogliefen en publiceert reeds in 1856 een belangrijke verhandeling aan de hand van Egyptische inscripties op monumenten over de exploitatie van Nubische goudmijnen door de oude Egyptenaren. Chabas laat het ene boek na het andere volgen; bijna elk jaar verschijnt er een nieuw van zijn hand. En talrijke opstellen in vaktijdschriften bewijzen te gelegener tijd de geconsterneerde talmers, wat men zoal aan Egyptische hiërogliefen kan ontlenen, wanneer men ze verstaat te lezen.

In Londen is het de advocaat Charles Wycliffe Goodwin, wiens naam door vertalingen van Egyptische teksten in de eerste annalen der nog piepjonge Egyptologie geboekstaafd wordt. Tevens verdiept zich Samuel Birch een autodidact, die bijna twintig jaar lang hulpconservator in de afdeling oudheden van het Brits Museum is, totdat hij het als 48jarig man tot conservator brengt met liefde en interesse in de Egyptische hiërogliefen. Hij, die zijn leven tussen de verzamelingen van het Brits Museum doorbrengt, waaruit hij zijn studiemateriaal betreft, zit menige nacht over spijkerschriften en hiërogliefen gebogen. Totdat dan de doorbraak gelukt, en de geleerden van Birch's geleerde boeken versteld staan.

Hoe vreemd, hoe onrechtvaardig kan het toch in het leven toegaan: Deze Samuel Birch komt ondanks zijn vele verhandelingen en knappe boeken nimmer naar het land van zijn dromen. Niemand stuurt hem op reis naar de Nijl, nimmer ziet hij de oasen met palmen, de rode woestijn, de blauwe hemel, nooit de tempels, de obeliskken en piramiden. Niets in Londen doet hem denken aan de hete zon van Afrika, en de over de Theems hangende mist heeft niets gemeen met de gloeiende, trillende lucht boven de Nijl. Nochtans schrijft Birch over Egypte, en wanneer hij op 27 december 1885, 72 jaar oud, uit het leven scheidt, heeft hij ongetwijfeld de Egyptologie met waardevolle kennis verrijkt.

Hoe men pasja wordt

Wanneer Samuel Birch in Londen zijn bescheiden betrekking van hulpconservator aanvaardt, bestudeert in Berlijn Heinrich Karl Brugsch als 17jarig gymnasiast met gloeiende wangen en brandende ogen alles wat hij aan berichten en geleerde verslagen over het geheimzinnige Egypte te pakken kan krijgen.

In 1848 verschijnt van de hand van de net 21jarige Brugsch tot stomme verbazing van de wetenschap een geschrift: 'Scriptura AEgyptiorum demotica', waarmee de jonge student de kennis van de oud Egyptische volkstaal en het oud Egyptisch schrift bevordert. Het daaropvolgend jaar verschijnt een nieuw boek van hem en een jaar daarna weer een: 'Verzameling van demotische documenten'.

Nu schrijft hij in het Duits, voltooit zijn studie, reist naar Parijs, Londen, Turijn en Leiden (waar de Nederlander K. Leemans als Egyptoloog naam maakt) en doorvorst de Egyptische verzamelingen der grote Europese musea.

In 1853 is hij dan zover: Op staatskosten reist de 27jarige Heinrich Karl Brugsch voor de eerste keer naar de Nijl. Met kloppend hart betreedt hij het land dat voor zijn leven van grote betekenis zal worden.

Aan de Nijl ontmoet hij een Fransman, de zes jaar oudere Auguste Edouard Mariette uit BoulognesurMer. Mariette is onderwijzer van beroep, en gaat in 1849 naar het Egyptisch museum in Parijs over. In opdracht van zijn museum werkt hij reeds drie jaar in Egypte, wanneer hij Heinrich Brugsch ontmoet.

In Memphis aan de BenedenNijl heeft Mariette de Apisgraven van de heilige stieren ontdekt. In lange, in de rotsen uitgehouwen gangen staan 24 reusachtige stenen doodkisten voor de gestorven heilige dieren granieten doodkisten, die uit één enkel steenblok zijn vervaardigd, elke kist 4 m lang en meer dan 3 m hoog, met een gewicht van ruim 60 ton.

De Apisgroeven zijn reeds in de oudheid leeggeroofd. De dode stieren waren eenmaal met prachtige sieraden van goud en met amuletten en prachtige edelstenen getooid. Op die manier hadden de Egyptische priesters te Memphis de levende symbolen en aardse vertegenwoordigers van de hemelse god Ptah vereerd.

Nu staan Mariette en Brugsch in de grafkelders van deze hemelstieren en trachten de voorstellingen en uitdrukkingskracht van de oud Egyptische godsdienst te begrijpen. Met sterke indrukken keren beiden naar Europa terug Mariette naar zijn museum in Parijs, Brugsch naar Berlijn, waar hij privaatdocent en assistent van het Egyptisch museum wordt.

In 1855 publiceert hij naast zijn 'Reisverslag uit Egypte' een demotische grammatica.

In 1857'58 worden beiden weer naar de Nijl getrokken: Brugsch voor verdere onderzoekingen Mariette om de hoofdleiding van de door de Egyptische regering begonnen opgravingen van de tempelruïnen van Abydos en Edfoe op zich te nemen.

Jarenlang vertoeft Mariette in Egypte. Hij richt het oud Egyptisch museum van Caïro in en leidt het vele jaren achtereen. Tegelijk verschijnen er van hem talrijke opstellen in Europese vaktijdschriften en ook verscheidene boeken. In 1867 eert Frankrijk hem met de titel van commandeur in het legioen van eer, in 1879 verleent Egypte hem de titel van pasja.

Heinrich Brugsch daarentegen richt in 1863 het (later tijdelijk door Lepsius geleide) 'Tijdschrift voor Egyptische taal en oudheidkunde' op. In 1864 stuurt Berlijn hem als consul naar Caïro, waar hij elke vrije minuut benut voor de voorbereiding van zijn grote

werk, dat dan in de jaren 1867'82 in 7 delen verschijnt: 'Hiëroglifischdemotisch Woordenboek'. Tijdelijk doceert Brugsch in Göttingen als professor in de Egyptologie. Daarna neemt hij in Caïro de leiding op zich van de pas opgerichte 'École d'égyptologie', en in het sterfjaar van Auguste Mariette, in 1881, eert de onderkoning van Egypte ook hem met de titel van pasja.

Het wordt licht

Een nieuwe generatie neemt de ouder wordende het steeds nog onvoltooide werk uit de handen. Nu zijn het niet meer twee of drie geleerden die als uitblinkende Egyptologen onderzoeken en arbeiden integendeel, thans zijn het talrijke Britse, Duitse, Franse, Italiaanse, Oostenrijkse, Nederlandse, Russische en Zwitserse geleerden. In het begin van de 20ste eeuw somt een Duitse encyclopedie reeds de namen van niet minder dan 37 bijzonder verdienstelijke Egyptologen op, die zich in bijna alle landen druk bezighouden met de kennis van het oude Egypte.

Sinds 1878 werkt in Berlijn Adolf Erman meer dan vijftig jaar aan zijn werken over de oud Egyptische grammatica. Hij richt daarmee voor de Duitse filologie een ongeëvenaard monument op. Na hem komen er een dozijn voortreffelijke leerlingen, die schitterende werken over de Egyptische taal en cultuurgeschiedenis publiceren.

Sedert 1904 publiceert de Fransman Pierre Lacau de eerste zorgvuldige vertalingen van de teksten der Egyptische doodkisten.

In 1908 begint Kurt Sethe in Duitsland met publiceren van de vertaalde teksten van de piramiden. Dan verschijnt er een nieuw kolossaal werk: het woordenboek in vijf delen van de oud Egyptische taal. Adolf Erman geeft het, met medewerking van belangrijke geleerden uit de hele wereld, uit.

Een verzamelwerk in vijf delen van vertalingen van bijna alle inscripties en teksten die tot aan het begin van de 20ste eeuw in Egypte zijn gevonden, ontstaat in de Verenigde Staten. In 1927 wordt het door James Henry Breasted in Chicago uitgegeven. Thans kunnen zij lezen! Een verblindend licht valt op het oeroude verleden. Het valt in grafkamers en schachten van piramiden, in doodkisten, begraven en dichtgemetselde schuilplaatsen, op dodenmaskers, spreuklinten en amuletten, in de reusachtige zalen met zuilen, de schachten en valkuilen, op bouwoorkonden, berichten van overwinningen en hymnen aan goden op elk geheim dat in de Egyptische bodem verborgen was. Weten zij nu alles? Begrijpen zij nu alles wat thans zo vloeiend kan worden gelezen? Is het zó, gelijk Leonard Woolley trots verklaart, dat wij tegenwoordig beter onderricht zijn over het dagelijks leven van Egypte in het midden van het 2de millennium vóór Chr. dan over het leven van Engeland drie millennia later?

Hoe zij schreven

Neen, het is veel moeilijker. De Egyptenaren schreven met ongeveer 800 beeldtekens. Deze beeldtekens ontstonden niet alle tegelijk; integendeel, hun aantal is langzaam gegroeid. Daarbij geraakten sommige tekens buiten gebruik, andere werden slechts op bepaalde tijden gebruikt, nieuwe kwamen erbij.

Dat is soms een aanknopingspunt om de ouderdom van een document te bepalen, wanneer men niet beschikt over betrouwbare tijdaanduidingen. Uit de beeldtekens, die

aanvankelijk concrete dingen uit natuur, cultus of techniek betekenden, ontstonden aanduidingen voor abstracte begrippen. Om het woord 'heersen' uit te drukken, beeldde men een heersersstaf, een scepter, af. Voor 'schrijven' koos men een schrijfgereedschap. Daarna werd het echter moeilijker. Men zette voor woorden waarvoor men geen speciaal beeldteken bezat, dezelfde klank. Een voorbeeld: het Nederlandse woord 'deel' betekent zowel een plank alsook een gedeelte. Of: het woord 'arm' betekent in het Nederlands zowel een lichaamsdeel, namelijk de arm, alsook een toestand, namelijk armoede, ellende. Er zijn tal van dergelijke voorbeelden. Met andere woorden: de Egyptenaren gingen tot het fonetisch schrift over. De klank maakte zich vaak los van de oorspronkelijke betekenis van het beeld. Op die manier ontstonden ook afzonderlijke medeklinkers: 'letters'. De bijbehorende klinkers schreef men er niet bij. (Eerst de Grieken schreven met klinkers). Of er ontstonden groepen van medeklinkers, die uit twee à drie medeklinkers bestonden.

Opdat het geschrevene nog kon worden begrepen, voegden de Egyptenaren thans aan die 'letters' verklarende tekens toe determinatieven: begripsbepalingen.

Door een dergelijke verbinding van beeld en klankschrift ontstond het Egyptische schriftstelsel, dat overigens, gelijk gezegd, in de loop der tijden grote veranderingen onderging. Tot het einde van de oud Egyptische geschiedenis heeft dit schriftstelsel zich niet tot een zuiver schrift van consonanten (gelijkend op onze letters) kunnen ontwikkelen.

De onopgeloste raadsels

Tot de nog onopgeloste raadsels der geschiedenis behoort dat reeds in het begin van de historische tijd van Egypte in het 3de millennium vóór Chr. merkwaardige sporen van cursieve schrifttekens, dus sporen van een lopend cursief schrift, opduiken. Dat is nu eenmaal tot dusverre nog het geheim van Egypte gebleven. Men kan hieruit concluderen dat het schrift in het begin van de Egyptische geschiedenis geen nieuwe uitvinding kan zijn geweest.

Wie intussen deze geheimzinnige schrijvers waren, of zij uit onbekende verre streken naar Egypte zijn gekomen en daar met hun cursief schriftstelsel ten onder gingen of zelfs verder trokken, om bij de aan de Nijl bevestigde bewoners uitsluitend het idee tot het vormen van een schrift achter te laten dit alles behoort nog tot de raadselen der Egyptische sfinx.

Het daarna aan de Nijl opkomende beeldschrift moet een andere schepping zijn. Ongeveer gelijktijdig met de schrifttekens der Sumeriërs aan de Perzische Golf treden de eerste schrifttekens van de Egyptenaren omstreeks de overgang van het 4de naar het 3de millennium vóór Chr. op. Ze zijn met inkt op potten en scherven geschilderd en op het bovenste deel van een knots aangebracht. Ten tijde van de twee eerste geslachten van farao's nemen deze schrifttekens in aantal toe en nemen al spoedig het karakter van economische aantekeningen en notities over feesten en krijgstochten aan.

Klankcombinaties kunnen reeds vroegtijdig worden aangetoond. Ze zijn met zuiver beeldschrift vermengd. Het schrijven van getallen is reeds bij het begin der Egyptische geschiedenis volledig ontwikkeld. Hieruit kan men de gevolgtrekking maken dat de mens eerst tellen en dan pas schrijven heeft geleerd.

Maar de taal leeft; zij is geen eenmaal vaststaand, onveranderlijk product. Welke Nederlander zou zich heden nog met een Germaan uit de tijd van Claudius Civilis, de Batavier, kunnen onderhouden? Onze eigen voorvadersen zouden we nauwelijks verstaan.

Zo heeft zich ook de Egyptische taal in de loop der tijden aanzienlijk gewijzigd. Bij de onvermoeide arbeid der Egyptologen komt het beeld van een oud Egyptische schrijftaal te voorschijn, waarop in een ontwikkelingsgang van tweeduizend jaar een midden Egyptische, nieuw Egyptische, demotische en Koptische schrijftaal aansloten. Buitendien is de taal aan plaatselijke dialecten gebonden en vertoont daarbij nog bijzondere ontwikkelingen in de vorm van vaktalen van soldaten, van artsen, van priesters.

Het toveren met letters

Het Egyptische schrift was dientengevolge een zeer ingewikkeld stelsel en eiste bij het grote aantal hiërogliefen een lange opleiding van de schrijvers. Bovendien volgde het niet steeds de wetten van een geregelde spelling, doch bezat verschillende mogelijkheden van schrijven voor een en dezelfde uitdrukking. Daarbij was het zaak van de schrijver zich in het schriftbeeld, al naar hij zulks kon of daartoe lust had, min of meer duidelijk uit te drukken. Om het geschrevene duidelijker te maken voegden de schrijvers zonder vaste regels verdere hiërogliefen als verklarende tekens eraan toe. Eerst laat schijnt zich een vaste spelling uniform te hebben ontwikkeld.

Bijgevolg was het schrijven ook aan de Nijl een hoge kunst, die alleen door een zeer zelfbewuste stand werd beheerst. Deze stand kwam voort uit de schrijversscholen der tempeldomeinen. Daarentegen bleef ook voor de Egyptische volksmassa schrijven en lezen een raadsel. Dit droeg er veel toe bij de heilige angst voor alles wat geschreven was tot in het krankzinnige te doen toenemen en tenslotte met het toveren met letters en dergelijke misbruiken zijn ook heden nog niet verdwenen bestaan te leiden.

Aan de andere kant en ook dit behoort tot de geschiedenis van de menselijke geest ontdekten de bevoegde priesters van Egypte dat men met hiërogliefen niet alleen kon toveren, om zieken te genezen of vijanden te doden, maar ook andere voordelen kon bereiken: Zij vervalsten opschriften en gedenkstenen om zich met behulp daarvan van zogenaamd oude bezitsrechten of dergelijke te verzekeren.

Zij probeerden dus het schrift hunner voorvaderen na te bootsen om oude rechten op landerijen enz. geloofwaardig te maken. Maar zij hadden geen rekening gehouden met de moderne Egyptologen van onze tijd, die met onverbiddelijke acribie op de vervalsende hand wezen. Niet bij voorbeeld omdat het om vervalsingen gaat de Egyptologen voelen zich geen rechters, maar omdat het slechte vervalsingen zijn, die ieder taal en schriftgeleerde moeten ergeren, omdat hij nu eenmaal filoloog is.

Ledige archieven

Wat de archeologie in Klein-Azië, Syrië en Mesopotamië als een kostbaar geschenk in handen valt, ontbreekt in Egypte. Aan de Nijl bestaan geen bibliotheken en archieven meer. Weliswaar zijn in diverse tempels speciale ruimten als archieven van schriftrollen aangeduid, op welker wanden hele lijsten van de eenmaal daar bewaarde geschriften geschreven staan doch de kamers zijn leeg.

Voor zover men weet, zijn talrijke papyrusrollen omstreeks het begin van onze jaartelling naar Alexandrië gebracht. Daar zijn ze in de loop der geschiedenis van deze stad verbrand. Ze werden óf in de loop der oorlogen vernield óf ze werden het slachtoffer van de vervolgingen door de aanhangers van een nieuwe wereldbeschouwing.

In de tijd van de opkomende islam werden de laatste schriftrollen door fanatieke mohammedanen uit de Egyptische tempelarchieven gehaald en vernietigd. Wat daarna nog overbleef, verbrokkelde ergens in het morgen of avondland in vochtige weersgesteldheid, stukgeknaagd door de beroemde tand des tijds, in Rome of Byzantium, ergens in studeerkamers van middeleeuwse geleerden of achter kloostermuren. Het verdween in elk geval.

Nochtans komen vondsten van papyri in Egypte niet zelden voor. Weliswaar stammen ze niet meer uit de oude tempelarchieven, doch uit de graven eigrakelders. Soms zijn het oude beschreven lagen papyri, die zijn verwerkt tot doodkisten van mummies en in de laatste tijd tot een bron van oude literatuur worden.

De graven, de rotskamers en piramiden, de opschriften op de zolderingen en wanden, zuilen en muren, in de grafgangen en grafkelders moeten de leeggeroofde archieven vervangen, opdat de geschiedenis en cultuur van het oude Egypte kunnen worden begrepen. Voorwaar, het is een rijkdom aan geschriften zonder wedergade! En het is tegelijk de meest schokkende bijdrage van een volk tot de geschiedenis van de menselijke geest.

26. HET GRAF VAN OSIRIS

Het land van 't westen is een land van de slaap en van de duisternis ... zij slapen in hun gedaante van mummie, zij ontwaken nimmermeer.

UIT EEN GRAFOPSCHRIFT OMSTREEKS HET MIDDEN VAN HET 3DE MILLENNIUM VÓÓR CHR.

Aan de westzijde van de Midden-Nijl, noordelijk van Thebe, ligt een der oudste nederzettingen van Egypte: Abydos.

In de periode van de 19de eeuw waarin wordt gegraven om te roven, zoekt er de Fransman Amélineau naar de oudste koningsgraven. Drie uur gaans van de oever der rivier verwijderd diep in de woestijn, waar de rotsachtige hoogvlakte plotseling ophoudt en slechts een droog dal, een wadi, het beklimmen van het woestijnplateau mogelijk maakt stoot Amélineau op een geheimzinnige schervenheuvel, die door de inheemsen 'Umm el Ga'ab' wordt genoemd 'Moeder der potten'.

Volgens de mening der Nijlbewoners bevindt zich hier een soort van pottenbakkersbron, omdat overal in het rond geweldige massa's scherven liggen. Maar niets duidt op koningsgraven. Zand, waar Amélineau ook kijkt, woestijn, rotsen, stilte des doods. Doch de reusachtige hopen scherven lokken. Hier moeten ontelbare duizenden hun potten of scherven heengebracht hebben.

De Fransman graaft. Na hem graven anderen, die goud zoeken en sieraden en mooie antiquiteiten. En eindelijk nemen archeologen hun de spaden uit de handen, omdat zij reeds weten dat Amélineau inderdaad de oudste koningsgraven van Egypte heeft ontdekt.

De Egyptologen willen niet slechts weten hoe de eerste farao's aan de Nijl in het 3de millennium vóór Chr. begraven zijn en hoe ze hebben geheten, zij interesseren zich veeleer ook voor de geheimzinnige god Osiris, voor de Abydosvis, de 'Heer der begraafplaatsen' en van het dodenrijk in het westen. Waarom westen? Omdat daar de zon ondergaat? Of omdat daar de nieuwe maan verschijnt, de jonge sikkkel, het nieuwe schip, het Gouden Kalf? Zeker: daar in het westen gaan zon, maan en sterren onder, maar daar staat Osiris ook weer op. En daarmee wordt reeds duidelijk waarom Abydos met zijn aardse Osirisgraf de heilige bedevaartplaats der aanzienlijken in het oude Egypte was, die zich daar lieten begraven of tenminste een gedenksteen oprichtten, opdat Osiris zich hunner op de dag der opstanding zou herinneren.

Levend begraven

Een kring van graven uit het begin van de historische tijd tekent zich allengs rond Abydos af. Ten dele zijn het koningsgraven, zij het ook nog niet de prachtige grote bouwwerken van de latere tijd. Het zijn eerder tamelijk grote, met bakstenen bemetselde en eenmaal met hout beklede groeven. In kleine zijkamertjes staan vaatwerk en allerlei schalen van steen, klei en metaal.

Onder dergelijk vaatwerk bevinden zich ook reusachtige aarden kruiken, die ongeveer vijfduizend jaar geleden wijn hadden bevat. En daarop zijn schrifttekens aangebracht. Op

de grote sluitstoppen zijn de namen der koningen of van de koninklijke wijngaarden ingekrast.

Bijna al deze koningsgraven van Abydos zijn reeds duizenden jaren geleden herhaaldelijk geplunderd en verwoest. Zelfs de lijken uit de voornaamste koninklijke kamers zijn verdwenen. Indien niet de grote wijnkruiken met de koningsnamen in het graf stonden of zich grote stenen bij de ingang van het graf bevonden die de naam aangaven, dan zou het stellig niet meer mogelijk zijn de betekenis van de volkomen doorwoelde graven vast te stellen.

Belangwekkend is ook het aantal der doden die om een koningsgraf van Abydos lagen. Want de Britse archeoloog Sir Flinders Petrie, de grondlegger van de wetenschappelijke methode van opgravingen in Egypte, stelt bij de gevonden, gemummificeerde lijken nadrukkelijk vast, dat minstens een deel van hen, zo niet alle, eens levend zijn begraven. Deze lijken liggen om een vierkante ruimte, die waarschijnlijk vroeger eenmaal het koningsgraf was, in het rond. De herinnering aan de Sumerische koningsgraven is gerechtvaardigd. Bovendien is het ook ongeveer dezelfde tijd.

In Abydos hebben de Egyptologen de lijken en grafplaatsen geteld. Daarbij kwamen zij te weten hoeveel mensen in de eerste helft van het 3de millennium vóór Chr., op de drempel van de historische tijd, een koning uit de eerste dynastie der farao's in de dood vergezeld hebben. Bij een koning Der werden 326 graven geteld; bij een tweede koning waren het nog slechts 174 graven. Het aantal nam dan voortdurend af ook bij de graven der koninginnen, die aanvankelijk enkele dozijnen personen voor hun bediening en verpleging medenamen in de dood en naar het leven in het hiernamaals.

De scherven en de vis

Duizend jaar na de oprichting van deze eerste koningsgraven van Abydos gold het graf van een der oudste farao's voor het graf van Osiris. Een aardse koning vertegenwoordigde met zijn graf de hemelse god Osiris, die zowel in een stier alsook in een vis en een slang was belichaamd. Volgens een laat opschrift van Ramses IV te Abydos was Osiris de maan, de Nijl en de geheimzinnige god van het dodenrijk in het westen. Daarom lagen de koningsgraven van Abydos aan de westzijde van de Nijl.

Osiris 'Heer der beide horens' en 'Heer der eeuwigheid' was blijkbaar reeds in het begin van de historische tijd van Egypte niet meer eenvoudigweg de maan, maar een heel bepaalde maan die namelijk welke zich eenmaal in het jaar in stervende gedaante aan de oever van de hemelse Nijl (de Melkweg, die tevens een boom was) vertoonde. Dan eindigde een oud en begon een nieuw jaar. Met zijn dood bracht de stervende Osiris het wassen van de Nijl tot stand. Hij werd niet opgehangen, maar hij verdrong in de hemelse rivier. Oude piramideteksten beschrijven het aldus.

Bijna op dezelfde tijd verscheen aan de morgenhemel, kort voor zonsopgang, voor de eerste maal Sirius, Seth, van wie Egyptische teksten beweren dat hij de moordenaar van Osiris is. Zijn dier werd de hyena, de jakhals en tenslotte de hond kortom, een lijken vretend dier. Sirius is algemeen als Hondster bekend. In Egypte behoort tegenwoordig de hond tot de meest verachte dieren op aarde.

De maan daarentegen, Osiris, de aan de hemelse rivier stervende stier of vis of ram, versmolt steeds meer met het sterrenbeeld dat westelijk van de Melkweg de plaats van zijn

sterven kenmerkt: met Orion. En vanaf dat ogenblik veranderde het lunaire godsbeeld van Osiris steeds meer, totdat tenslotte zijn herkomst nog slechts fragmentarisch herkenbaar bleef.

De klacht om het sterven van de god

De plechtige processies te Abydos golden de gestorven Osiris. Zijn lichaam werd ten grave gedragen. Tal van gedenktafelen van Abydos bevatten de smeekbede dat de gestorven god in het hiernamaals toch zijn schenkers moge gedenken.

In het heiligdom van Osiris te Abydos mocht de klaagzang voor Osiris slechts in het allerheiligste aangeheven worden. Niemand uit de menigte dergenen die aan de processie deelnamen, mocht medezingen. Integendeel, een diep zwijgen heerste er in het gehele domein, zodra twee speciaal daartoe uitgezochte priesters de klaagzang voor de gestorven god aanhieven.

Gelijk de hemelse god, zo werd ook de aardse koning na zijn overlijden ten grave gedragen. De mummie van de Osiris gelijke, van de tot Osiris geworden koninklijke dode werd soms in de gedaante van een in lijkdoeken gewikkelde Abydosvis voorgesteld. De 'broeder' van deze vis was Horus, de morgenster. Hij begeleidde de Abduvis naar het hiernamaals en beloofde hem de opstanding.

Om deze opstanding te bewerken, stapelden de Egyptenaren de hopen scherven op het graf van Osiris en later op elk graf. Want scherven brengen nieuw leven. Het is een der talloze voorstellingen en leren van de maan. Maar zij zijn niet alleen in de graven der vroege en prehistorische geschiedenis, en niet alleen in Abydos aan de Nijl kenbaar, doch waren nog heden in het bijgeloof der gehele wereld rond. In het Middeneuropese volksgeloof bleef b.v. voortleven dat iemand die lang naar de maan keek, spoedig potten zou breken.

Abydos bewijst door zijn schervenhoop louter de grote hardnekkigheid van een oud, over de ganse aarde verbreid maangeloof. Dit feit is de mensen van deze tijd meestal niet bekend, ofschoon zelfs in Midden-Europa de tijden van het uitstervende maangeloof eerst enkele eeuwen achter ons liggen. De 15de eeuw na Chr. getuigt nog duidelijk daarvan. Ridder en vorsten, zowel als eenvoudige boeren, geestelijken en leken, ontwikkelden zowel als onontwikkelden bogen bij het verschijnen van de nieuwe maan het Gouden Kalf hun knie of het lichaam en ontblootten het hoofd. Er was een taaie, duizendjarige strijd van de christelijke kerk voor nodig om de resten van de oude maanreligie althans in de meer beschaafde landen uit te roeien.

In Abydos aan de Nijl was de rouw om de gestorven god diep en smartelijk, totdat de priesters de in gejubel uitbarstende menigte verkondigden dat de 'koning' weer was opgestaan.

De tempel van Sethos

In 1859 wordt in Abydos begonnen met het blootleggen van de grotendeels onder puin bedolven tempel van farao Sethos I (14de eeuw vóór Chr.). Hij ontstond bijna vijftienhonderd jaar na de oprichting van de eerste koningsgraven van Abydos.

Naast in sterke mate verwoeste bouwwerken komen indrukwekkende voorportalen, zuilenzalen en heerlijke reliëfbeelden van de koning en zijn godheden te voorschijn. Zeven poorten voeren naar een zaal waarvan de zoldering door 24 zuilen werd gedragen. Verdere

36 zuilen tooiden eens de volgende zaal, waarin zeven kleine kapellen waren opgericht. De zolderingen van deze kapellen zijn met sterren bezaaid. De wanden vertonen cultische ceremoniën. Achter deze kapellen bevond zich nog een hal met tien zuilen. Daar stonden drie verdere kapellen voor Horus, Osiris en Isis. Tal van zijvertrekken sluiten daarop aan. Een belangrijk document voor de geschiedvorsing wordt op een galerij ontdekt. Het is een op de wand geschreven lijst met 76 koningsnamen van Menes, de mythische eerste koning, tot aan Sethos I, die deze prachtige tempel bouwde. Achter dit tempelcomplex was een heilig domein gelegen, het 'Osireion' met het graf van Osiris in een kunstmatig opgeworpen en met bomen beplante heuvel. Deze heuvel was door middel van een kanaal voortdurend door water omringd.

Daar, in dit heiligste van alle heilige domeinen van het hele tempelcomplex, speelden zich de plechtige ceremoniën af die zowel de god Osiris alsook zijn aardse vertegenwoordiger, Sethos I, golden, die als dode weer één was met de hemelse god.

De stroom van monumenten

Het zijn pas de eerste flauwe lichtstralen! Lichtstralen op een zich over een volle eeuw uitstrekkend werk der Egyptologie. Vaak staan de onderzoekers van de eerste en tweede generatie verlaten en alleen op zichzelf aangewezen in een eenzame woestijn, voor steile rotshellingen en geheimzinnige hopen puin. Vaak moeten zij handelen tegen de zin van aan toverij en spoken gelovende woestijnzonen of fellah's, die nog nooit iets van wetenschappelijke arbeid hebben gehoord. En vaak zijn ze met goud eisende halve wilden in vreemde avonturen gewikkeld.

Maar ze zijn bezeten door een taak die zich in bonte verscheidenheid steeds scherper aftekent, die geleerden tot avonturiers maakt en moed en uithoudingsvermogen vereist. En soms wagen zij hun leven om iets wat ze hebben ontdekt, met wetenschappelijke nauwkeurigheid te kunnen onderzoeken en beschrijven.

In een smalle reusachtige ellips rijst langzamerhand een woud van monumenten, tempels, graven, grote en kleine piramiden, sfinxen, zuilen en pilaren rond Abydos rond MiddenEgypte met de koningin van alle steden, Thebe op uit puinheuvels, rotskloven en woestijnzand.

De onderzoekers vinden de oude steden Dendera, Koptos, Negade, Hermonthis, Esne, Elkab, Edfu, Hiërakonpolis, Ombo. Aan de Midden en Beneden-Nijl ontdekken zij Amarna, Hermopolis, Tanis-Auris, Mendes, Bubastis, Buto, Heliopolis en Memphis.

De ene tempel na de andere, het ene veld met graven na het andere, terreinen met piramiden en piramidensteden liggen voor hen. En ontelbare inscripties!

Zij beginnen met de ontcijfering en vertaling van de rijkdom aan geschriften die wordt aangetroffen op de wanden der blootgelegde heiligdommen en piramiden, in paleizen en grafkamers, op zuilen en sokkels, op tafeltjes van leisteen en ivoor, op plankjes van ebbenhout, op scherven en gedenkstenen, zegels en papyrusbladeren, standbeelden, wapens en sieraden.

En zij constateren dat de oude Egyptenaren het meest op schrijven verzotte volk der aarde waren.

27. DE SCHUREN VAN JOZEF

Hoe schoon is het toch, wanneer de handen van de mens piramiden oprichten, wanneer kanalen gegraven en wouden voor de goden aangelegd worden!

UIT DE 'VOORSPELLINGEN VAN EEN PROFEET'

Aan de westkant van de Beneden-Nijl, niet ver van Caïro, strekt zich van Abu Roasj via Giza (Gizeh), Abusir, Sakkara tot aan Dahsjur het piramidenveld van Beneden-Egypte uit. Daar liggen over een afstand van ongeveer 30 km langs de rivier verscheidene groepen grote en kleine piramiden, die in de belangrijkste tijden van Egypte zijn ontstaan.

Josephus bericht dat de Israëlitische overlevering in deze piramiden het product van de harde herendienst der kinderen Israëls tijdens hun verblijf aan de Nijl gezien heeft. Het is een mooi voorbeeld van de volslagen onbekendheid van de in het begin van de christelijke tijd levende mens met zijn geschiedenis in het verleden. Want in werkelijkheid stonden de Egyptische piramiden reeds vóór de tijd van Abraham en Mozes. Lang voor de tijd dat Jozef door zijn broeders naar Egypte verkocht werd, hadden de farao's opgehouden dergelijke bouwwerken op te richten.

In de eerste eeuwen der christelijke jaartelling kwam toen, misschien door de Griek Stephanos van Byzantium verbreid, het vrome geloof op dat de piramiden hun naam ontleenden aan de massa's tarwe die daarin opgestapeld waren. Op die manier werd het in het avondland langzamerhand gewoonte van de 'schuren van Jozef' te spreken. Jozef was, blijkens het Oude Testament, door zijn succesvolle droomuitleggingen met name die over de zeven magere en de zeven vette koeien, die hij als zeven magere en zeven vette jaren definieerde tot de troon van de farao opgeklommen. In deze piramidenschuren dus, zo meende tenslotte het avondland, had Jozef het koren van de zeven vette jaren opgeslagen, opdat het volk gedurende de volgende zeven magere jaren geen honger zou lijden.

De piramiden en de zondvloed

Deze christelijke opvatting van de piramiden aan de Nijl nog in de late Middeleeuwen even onomstotelijk geloofd als menige andere fantastische overlevering wedijverde met de mening der onder Allah en zijn profeten werkende en denkende Arabische schrijvers. Deze meenden namelijk dat de piramiden de bouwwerken waren met behulp waarvan de mensheid zich voor de zondvloed had gered. In deze naïeve en nog in de 9de eeuw na Chr. wijd verbreide mening trad een bedenkelijke ommekeer in, toen in de 9de10de eeuw na Chr. de voorstelling ingang vond dat de geheimzinnige en, heel eigenaardig, meestal ook ontoegankelijke piramiden kostbare sieraden en andere zaken van die aard bevatten; ze waren om zo te zeggen tot aan de punt met schatten gevuld.

Misschien ontstonden dergelijke meningen door de ontdekking dat inderdaad de punt van de een of andere piramide verguld was. Het onvermijdelijke gevolg van dergelijke nieuwe legenden waren de pogingen om in te breken van enkele machtige kaliefen, die nu op klaarlichte dag met behulp van soldaten en arbeiders hun best deden om tot het binnenste der grootste piramiden door te dringen.

Zo probeerde in de 9de eeuw na Chr. de kalief El Ma'mun in de grote piramide van Cheops te Gizeh in te breken. Daar hem en zijn handlangers de geheime toegang onbekend was de piramide was nog bijna geheel met gepolijste stenen bekleed, die ook de ingang verborgen, boorden de arbeiders van de kalief zich met geweld zelf een toegang, totdat dan een in het inwendige van de piramide omvallende steen de indringers de juiste weg wees. Deze zogenaamde 'roversgang' wordt nog heden als ingang voor de toeristen gebruikt.

Omstreeks 1200 na Chr. brak sultan Ali Mohammed in de naburige piramide van Chefren te Gizeh in. Toen daarna Belzoni voor het eerst in de nieuwe tijd, in 1818, in deze piramide binnendrong, vond hij de sarcofaag van de farao reeds leeg. Het in twee stukken gebroken deksel van de kist lag ernaast.

Indien de opengebroken piramiden in hun binnenste geen schatten meer opleverden, gebruikte men ze ten dele als steengroeve. Zo is de bekleding van de piramide van Cheops in de 14de-15de eeuw na Chr. eraf gesloopt en in Caïro als bouw materiaal gebruikt.

Hetzelfde lot ondergingen de naburige piramiden. Nog in het begin van de 19de eeuw na Chr. begonnen de toenmalige heersers van Egypte, de Mamelukken, de piramide van Mycerinus te Gizeh ongegeneerd af te breken. Ze wilden eindelijk op die manier een toegang tot de vermeende schatten vinden.

In 1817 vond daarna een Europeaan, genaamd Caviglia, de toegang tot de piramide van Mycerinus. In 1837'38 drong een andere Europeaan, Vyse geheten, tot het inwendige door. De daar gevonden sarcofaag van bazalt zou met een schip naar Londen worden gebracht. Maar het schip zonk in een storm voor de Spaanse kust, en daar in de Atlantische Oceaan rust thans ook, voor alle tijden onaantastbaar, de basalten doorkist van farao Mycerinus uit het 3de millennium vóór Chr.

Sinds vijfduizend jaar hebben de Egyptische piramiden geen rust gevonden. Sommige zijn reeds in de loop van de oud Egyptische geschiedenis als een welkome steengroeve gebruikt. Daaronder zijn piramiden die zo grondig verwoest zijn, dat het de moderne Egyptologen moeilijk valt te zeggen uit welk materiaal ze eens gebouwd waren. Bij sommige rijst zelfs de vraag waar ze eigenlijk zijn opgericht. Ze zijn eenvoudig van de aardbodem verdwenen, en nog niet eens een schamele hoop puin herinnert aan hun vroeger bestaan. Nog heden zoeken de Egyptologen naar deze piramiden.

De ramspoed van Gizeh

De drie op het terrein van Gizeh thans nog in imponerende grootte staande piramiden zijn die van de farao's Cheops, Chefren en Mycerinus uit de 4de dynastie van koningen, die omstreeks het midden van het 3de millennium vóór Chr. heerste. Deze piramiden, vooral de wereldberoemde van Cheops, zijn zo groot, dat er in de eerste christelijke eeuwen van het avondland schrijvers (b.v. Hyginus) waren die zonder blikken of blozen hun steeds tot het geloven van wonderen geneigde lezers schriftelijk bezwoeren dat die wegens hun grootte geen schaduw konden werpen.

Herodotos daarentegen, de 'Vader der historie', bericht in de 5de eeuw vóór Chr. dat Cheops bij de bouw van zijn piramide het land in een ernstige toestand heeft gebracht: „Hij sloot namelijk alle tempels en verhinderde daardoor het brengen van offers; vervolgens moesten alle Egyptenaren voor hemzelf werken: aan een deel van hen werd nu

bevolen uit de steengroeven ... stenen tot aan de Nijl te slepen; nadat de stenen op vaartuigen over de rivier waren gebracht, moesten anderen ze opnemen en naar het zogenaamde Libyse gebergte trekken. Er waren echter telkens ongeveer honderdduizend mensen, steeds voor drie maanden (in het jaar) met deze arbeid bezig. En gedurende geruime tijd was het volk dus onderdrukt: Tien jaar hadden ze nodig om de weg aan te leggen waarlangs zij de stenen voorttrokken . . .

Tien jaren verstreken dus met het aanleggen van deze weg en van de zich bij de heuvel waarop de piramiden staan, bevindende onderaardse kamers, die hij voor zijn begrafenis liet bouwen . . . Met de bouw van de (ene) piramide verliep echter een tijd van twintig jaar ...”

Deze Cheops, vervolgt Herodotos, heeft 50 jaar lang geheerst, en zijn broeder Chefren, die hem opvolgde, verdere 56 jaar. „Dat is bij elkaar honderd en zes jaar, waarin de Egyptenaren alle mogelijke rampspoed ondervonden en de tempels, die al die tijd gesloten waren, niet geopend werden. Deze (Beide koningen) willen de Egyptenaren uit haat ook helemaal niet bij hun naam noemen, zelfs de piramiden noemen zij (daarom) naar de herder Philitis, die om deze tijd zijn vee in deze streken weidde.”

Zover Herodotos. Volgens zijn bericht was de bouwer van de derde piramide te Gizeh, Mycerinus, meer gezien in de Egyptische overlevering. Mycerinus opende namelijk, naar Herodotos van Egyptische priesters vernam, de tempels weer en liet het „tot de uiterste nood onderdrukte volk” zijn eigen bezigheden verrichten en naar de offerdienst gaan. Buitendien was Mycerinus rechtvaardig en mild. Niettemin werd de farao door een ernstig ongeluk getroffen: Zijn enig kind, een dochter, stierf plotseling. En al schijnt het ook dat de droeve geschiedenis van de gestorven dochter van Mycerinus ons nodeloos wegvoert van de piramiden van Gizeh, zij moge hier toch met de woorden van Herodotos beschreven worden. Want zij voert ons weer terug tot de schuren van Jozef.

De koeien van Jozef

„Diep bedroefd over het ongeluk dat hem had getroffen”, aldus bericht Herodotos op grond van de inlichtingen die hij van de priesters had verkregen, „en met de bedoeling zijn dochter op een schitterender wijze te begraven dan de anderen, liet hij (Mycerinus) een koe vervaardigen van hout, van binnen hol, deze daarna vergulden en vervolgens daarin zijn dochter bijzetten.”

„Deze koe”, zo ging Herodotos voort, „werd echter niet onder de aarde begraven, maar was nog tot in mijn tijd (dus ruim tweeduizend jaar later) te zien in de stad Saïs, waar zij in de koninklijke burcht in een schoon bewerkt vertrek ligt: elke dag verbrandt men bij haar velerlei reukwerk en elke nacht wordt een lamp, die de ganse nacht door blijft branden, aangestoken . . . Deze koe is . . . met een purperen gewaad bedekt; slechts de nek en de kop zijn te zien, beide heel dik met goud bekleed: tussen de horens is de kring van de zon afgebeeld, van goud. De koe staat echter niet rechtop, doch zij ligt op de knieën, en zij is ongeveer zo groot als een levende koe.

Ieder jaar wordt zij uit het vertrek gedragen: wanneer namelijk de Egyptenaren zich op de borst slaan wegens de god die ik bij zulk een zaak niet mag noemen (Osiris), dan brengen zij de koe ook naar buiten, naar het daglicht, want zij zeggen dat zij stervend haar vader Mycerinus gevraagd had haar eenmaal in het jaar de zon te laten zien.”

Ongetwijfeld heeft Herodotos deze mooie legende, ruim tweeduizend jaar na het bouwen van de grote piramiden te Gizeh door priesters verteld, niet meer begrepen. Maar terwijl de opmerkelijke lezer zich met toenemend misnoegen tegenover een der zo ongelooflijke Egyptische verhalen geplaatst ziet een vergulde koe waarin het lijk van de dochter van Mycerinus zit en die eenmaal in het jaar in het daglicht wordt gebracht, opdat zij, juist wanneer Osiris wordt beweend, de zon kan zien, zal hem met het oog op de schuren van de bijbelse Jozef nu een licht erover opgaan vanwaar die jaarlijkse koe eigenlijk stamt. En vanwaar de zeven koeien van de dromen uitleggende Jozef moeten stammen, die deze als zeven jaren definieerde.

De maan als jaargod hier mannelijk als stier, daar vrouwelijk als koe dat is de eigenlijke kern van de Egyptische legende. En waarschijnlijk wist elk kind dit ten tijde van Mycerinus en bijna elke priester nog ten tijde van Herodotos.

Ook de bijbelse vertellers moeten haar hebben gekend, en daarmee ook het Gouden Kalf. Dat is nu juist een der vele vragen die oprijzen, wanneer men zich ernstig met de gouden koe van farao Mycerinus en met Jozef, de achterkleinzoon van Abraham, bezighoudt. En de piramiden? Welnu, er zijn weinig gebeurtenissen ter wereld die zo'n spannend geschiedverhaal vormen als de historie van de piramiden.

De wereld houdt de adem in

Op de rotsvlakte van Sakkara, ten zuiden van Gizeh bij het oude, reeds lang verzonken Memphis, tegenover Heluan, ligt de, tot nu toe als de oudste bekend zijnde, piramide van farao Djoser (Zoser). Zij is van de stichter der 3de dynastie en zal ongeveer 4600 jaar oud zijn. Klaarblijkelijk is zij het eerste bovenaardse grote stenen bouwwerk op aarde. Zij ontstond, nadat nog de laatste koningen van de 2de dynastie hun graven in Abydos hadden aangelegd.

Alleen al het geheim hoe deze eerste piramide gebouwd is welke gedachten er om zo te zeggen in haar verborgen liggen, spoort de Egyptologen aan deze piramide van Djoser tot in de kleinste bijzonderheden te onderzoeken en te analyseren. Zo beginnen in 1924 Britse, Amerikaanse en Franse vakgeleerden Firth, Gunn, Lauer, Quibel en Jéquier aan een werk dat zich in Sakkara over vele jaren uitstrekt.

De opgravingen leveren veelvuldige ver rassing op. Op de rotsachtige bodem rond de piramide van Djoser komt namelijk een reusachtig complex voor de dag. Het is in de richting noordzuid ongeveer 544 m lang en, van het westen naar het oosten gemeten, ongeveer 277 m breed. De gehele ruimte in welke midden de piramide staat, was oorspronkelijk door een meer dan 10 m hoge ringmuur omgeven. Aan de buitenzijde van deze geweldige muur wisselden als bastions vooruitspringende gedeelten met inspringende nissen af.

De toegang tot dit grote terrein van de piramide van Djoser ligt in de zuidoostelijke hoek. Hij leidt door colonnades naar een grote binnenplaats, die in het noorden door de piramide, in het zuiden door de ringmuur is begrensd. Te midden van een wirwar van gangen in de rotsbodem der piramide voert een 29 m diepe, 7 m² grote schacht loodrecht in de diepte. Daar ligt een kleine, van granietsteen gebouwde grafkamer. Zij was met geweldige steenblokken toegedekt. In een van deze blokken was een gat geboord, waardoor vermoedelijk het koninklijk lijk in de grafkamer kon worden geschoven. Dit gat in het

steenblok was met een granieten stop die niet minder dan drie ton, 3000 kilo, woog, afgesloten. Wanneer de onderzoekers deze diep in de rotsen gelegen grafkamer van farao Djoser uit het 3de millennium vóór Chr. openen, maakt zich een merkwaardig gevoel van hen meester: De grafkamer van de Egyptische farao is leeg.

Raadselachtige architectuur

Op de grote binnenplaats van het grafmonument van Djoser staat een in 1925 ontdekte, kleine en volkomen verwoeste tempel. Er zijn alleen nog maar strompen van zuilen zichtbaar. Ten oosten daarvan bevindt zich een terrein met een lang uitgestrekte hal, waarvan het dak eenmaal door 40 zuilen gedragen was. Het zijn zuilen van kalksteen, die bundels riet nabootsen.

Naar het noorden sluit een grote jubileumtempel met verscheidene kapellen en grafplaatsen der prinsessen daarop aan. Daar vertoont zich een voor zijn hoge ouderdom verbazingwekkende bouwtrant: de imitatie van houten zuilengalerijen met gewelfd dak. Aan de voorzijde staan fijn gecanneleerde zuilen en rietbundelpilasters (muurpilaren), die absoluut Grieks aandoen. En dit alles in het 3de millennium vóór Chr.!

Vol verbazing roepen sommige onderzoekers uit: Deze geweldige feestzaal, deze uit drie schepen bestaande zuilenbasiliek met verhoogd middenschip zijn de voorouders van de Griekse koningszaal en de christelijke basiliek, zoals die eerst drieduizend jaar later in het avondland zijn ontstaan!

Een nieuw wonder! Wie bouwde voor bijna vijfduizend jaar dergelijke geweldige feestzalen aan de Nijl? Wat waren dat voor mensen? Waar kwamen zij vandaan? In 1926 wordt in een volkomen gesloten, slechts van twee kleine gaten voorziene stenen kamer het levensgrote beeld van de tronende farao gevonden. Het is het tot dusver oudste beeld van een Egyptische koning. Wat aan dit graf van Djoser het meest opvalt, is de volmaakt beheerste techniek en het onverklaarbare vakmanschap in het maken van tot dat tijdstip aan de Nijl onbekende grote stenen gebouwen. Scheppers van dergelijke complexen van bouwwerken zelfs geniale hebben voorbeelden nodig en de kiemen waaruit zich een dusdanige techniek van zuilvorming, dakwieling, tegelbekleding, nisvorming enz. van lieverlede kon ontwikkelen. Vóór Djoser zijn dergelijke kiemen nog niet in de bodem van het Nijldal gevonden. Welke raadsels zijn hier aan de onderzoekers opgegeven?

Een vergulde schedel

Het schijnt vast te staan dat de piramide van Djoser in de oud Egyptische tijd misschien vijfhonderd jaar na de bouw geplunderd is. De grafrovers moeten reeds ongeveer 4000 jaar geleden in lange en moeizame arbeid tastend hun weg naar de grafkamer gezocht hebben. Met primitieve werktuigen hebben zij hun gangen door de massieve rots geboord.

Toen in 1821 de in Pruisische dienst staande Italiaan Menu von Minutoli met een Duitse expeditie de piramide van Djoser bezichtigde, vond hij in een der vele gangen een vergulde menschedel en vergulde voetzolen. Misschien waren het de laatste overblijfselen van farao Djoser, die vierduizend jaar geleden door de grafrovers op hun panische vlucht zijn achtergelaten.

Maar ook deze gouden rest van een machtig koning uit de eerste tijd der Egyptische geschiedenis verdween daarna definitief uit de gezichtskring der Egyptologie. Zij zonk met

andere vondsten der Duitsers bij een schipbreuk in de diepte der zee, en niemand is meer in staat de vergulde schedel te bewonderen die vermoedelijk een der oudste en machtigste koningen der aarde toebehoorde.

In de nabijheid van het Djosercomplex vond men het graf van een minister van de eerste faraodynastie; hij heette 'themaka'. Een verbijsterende opeenhoping van grafgiften daaronder meer dan 2000 wijnkruiken vulde de 42 grafruimten van deze man.

42 grafruimten! Het is haast niet te begrijpen. 42 kruiken vond Schumacher in het graf van een vorst te Megiddo in Palestina. In een minstens ruim duizend jaar ouder graf te Sakkara zijn het 42 ruimten. Een toeval? Of getallensymboliek?

Goud in het labirint van Sakkara

De bodem van Sakkara schijnt nog menig geheim te bevatten. De daar liggende particuliere graven van Mereruka en Ti stammen uit het einde van het Oude Rijk, uit de 5de of 6de dynastie, en vertonen een haast niet te begrijpen grafcultus. Het graf van Mereruka bestaat uit 32 ruimten en verbindingsgangen met mooie afbeeldingen op de wanden, waarop huisdieren, schepen, begrafenisplechtigheden, klaagvrouwen en offergaven zijn voorgesteld. Nog verbazingwekkender is het grafmonument, de mastaba, van Ti. Men betreedt het door een voorvertrek met twee pilaren, waarop een door twaalf pilaren gedragen grote hal volgt. Vandaar voert een trap naar de eigenlijke grafkamer, waarin een lege sarcofaag staat. Aan de andere kant van de hal voert de weg langs gangen naar verdere ruimten. De wanden van het gehele graf zijn wederom versierd met allerlei voorstellingen; daaronder ziet men schepen en de vaart van de dode grafeigenaar Ti door dichte papyrusplanten op een klein bootje, waarvoor een ander vechtend de weg vrijmaakt door het door wilde dieren bevolkte water.

Sakkara biedt echter nog werkelijke geheimen. Sinds 1951 graaft de Egyptische archeoloog Zakaria Ghoneim een paar honderd meter zuidwestelijk van de piramide van Djoser. Na ruim drie jaar van volhardend zoeken ontdekt hij een 550 m lange ringmuur, een onvoltooide trappenpiramide sterk gelijkend op de piramide van Djoser en daarin grafgangen, die vazen, een granieten bak en papyrusbladeren bevatten.

Vervolgens vindt hij sieraden: 21 gouden armbanden, een gouden halsketting, een gouden schelp van prachtig oud Egyptisch goudsmidswerk. En tenslotte ontdekt hij niet minder dan 120 onderaardse kamers een labirint uit het 3de millennium vóór Chr.

In 1954 vindt Ghoneim nog een onderaardse gang. Duizenden jaren lang was hij met de resten van de piramide onder het woestijnzand verborgen geweest. Het duurt maanden, voordat hij geheel kan worden blootgelegd. En bij dit werk gebeurt een ongeluk: De zoldering van de gang stort gedeeltelijk in en begraaft een fellah onder zich. Hij kan nog slechts als lijk geborgen worden. De onrust onder de inheemsen en de bijgelovige arbeiders neemt toe. Doch Ghoneim probeert ze te kalmeren. Hij geeft zich moeite hen ervan te overtuigen dat een dergelijk ongeluk ook bij het bouwen van een brug of het aanleggen van een weg kan voorkomen, dat het dus niets met het graf en helemaal niets met de gevreesde wraakgeesten van een farao te maken heeft.

Het graf was leeg

Op een diepte van 40 m stuit Ghoneim op een grafkamer, zegelafdrukken duiden een

koning Sechemchet aan. Het graf moet ongeveer vijfduizend jaar oud zijn misschien is het wel het oudste Egyptische koningsgraf in een dergelijke stenen bouwtrant.

Dan staat Ghoneim in de geopende grafkamer. Zij bevat een zware sarcofaag van goudgeel albast. Volkomen ongeschonden staat zij te midden van talrijke grafgiften, vazen, schalen, vaatwerk. Onaangeroerd liggen de overblijfselen van een tak of bosje kruiden op het deksel van de lijk-kist. Het is een geneeskrachtig kruid, en het ziet eruit, alsof 5000 jaar geleden een liefhebbend mens het daar als laatste groet heeft neergelegd.

Ghoneim durft bijna niet te ademen. Een volkomen onaangetaast koningsgraf dus. Een faraograf, waarover nog een zweem van menselijkheid en liefde ligt oeroud, vijfduizend jaar oud, en desondanks een onuitwisbare, onmiskenbare vingerwijzing van menselijke liefde.

Ghoneim verwittigt de Egyptische regeringsinstanties. Hij haalt er deskundigen en bevriende archeologen bij en voert hen naar de geheimzinnige koningskamer, 40 m onder de oppervlakte van de rots.

De telegraaf, de kabels en de telex zenden de sensatie over heel de wereld uit: een nieuw faraograf, een prachtige albasten doodkist, 40 m diep in de rotsen, het oudste koningsgraf van Sakkara en de ontroerend lieve afscheidsgroet op het deksel van de kist. En de wereld houdt alweer de adem in.

In het bijzijn van vele geleerden, vrienden en regeringsbeambten opent Ghoneim de kist. Behoedzaam licht hij het deksel op van de prachtige sarcofaag. Doch de sarcofaag is leeg. Waarom is hij leeg? Waar is de eigenaar van deze piramide begraven? Niemand is in staat te antwoorden. Jarenlang wordt de geheimzinnige piramide onder het woestijnzand onderzocht. Nog heden zijn de werkzaamheden niet beëindigd. Maar een antwoord is nog niet gevonden. Zeker, men vond de gouden sieraden van een vrouw, een koningin of prinses. Ook haar naam heeft men ontcijferd. Daarna ontdekte men een tafeltje waarop de garderobe van de koninklijke vrouw staat opgetekend. Vrouwenkleren werden gevonden; ze lagen, haastig samengebundeld, in de galerij bij de ingang van het onderaardse grafmonument.

Dat is alles. Het is geen antwoord op de vele vragen die zich bij de archeologen ten aanzien van die piramide in het woestijnzand van Sakkara opdringen.

Sluitstenen en lege sarcofagen

Op de 3de dynastie, waarvan de stichter Djoser zijn piramide te Sakkara bouwde, volgen de koningen der 4de dynastie met de door hen gebouwde piramiden te Gizeh.

Sinds tientallen jaren zijn Duitse, Oostenrijkse, Italiaanse, Amerikaanse en Egyptische groepen onderzoekers bezig het grote gravenveld rond de drie reusachtige piramiden van Gizeh met zijn schier onoverzienbare wirwar van gangen, kamers, tempels en geheimzinnige schachten bloot te leggen.

Onder de Egyptische piramiden is die van Cheops (Chufu, Khufu) onbetwist het grootste en geweldigste bouwwerk van de oude wereld. De Egyptenaren noemden het 'Akhet Khufu': 'Graf van Khufu'.

Op een vierkant grondvlak van 52.900 m² met ca. 230 m lengte van de zijanten verheft zich een berg van 2.300.000 steenblokken, waarvan elk op zich gemiddeld twee en een halve ton, 2500 kilo weegt. Ze zijn grotendeels afkomstig uit de steengroeven van Mokattam, aan de oostelijke oever van de Beneden-Nijl.

De piramide mat oorspronkelijk in de hoogte ruim 146 m. Tegenwoordig zijn het nog slechts 137 m. Evenals bij bijna alle piramiden ligt de ingang in het noorden. Binnen in het gigantische bouwwerk komt men door lage, omhoog voerende gangen in een 8,5 m hoge en 47 m lange, oplopende, dus schuin aangelegde hal. Van deze hal leidt een gang naar de koninklijke grafkelder. Daarin staat de uit één granietblok vervaardigde sarcofaag van Cheops. Hij is leeg. Het deksel van de doodkist is verdwenen. Het lijk van de koning is tot dusver nog niet gevonden.

De uit zwart graniet gevormde grafwanden zijn glad, onversierd en onbeschreven. Dat geldt ook voor de grote hal. De zoldering van de bijna 6 m hoge grafkamer van de koning bestaat uit negen granieten balken, waarboven vijf holle ruimten liggen.

De toegang tot deze grafkamer was door drie zware sluitblókken versperd. Ze moesten het lijk van Cheops voor elke schending en beroving behoeden. Voor de arbeiders wier taak het 4500 jaar geleden was geweest de sluitstenen in de stijgende gang te laten neervallen, was een nauwe, bijna loodrechte schacht opengelaten, waardoor ze, na de bouw van het graf te hebben voltooid, dit konden verlaten.

Bouwtijd: 20 jaar

De beweringen van Herodotos dat aan de piramide van Cheops 20 jaar lang gebouwd is, klinken niet onwaarschijnlijk. Aan de weg die naar het complex omhoog leidt, staat een achtste belastingheffing aangegeven, die door de farao's van het Oude Rijk met tussenruimten van één tot twee jaar is geïnd.

Hoe de piramide eigenlijk is opgericht, wisten de Egyptische priesters ten tijde van Herodotos, dus tweeduizend jaar later, blijkbaar niet meer. Herodotos' verklaringen dat de bouwers de zware steenblokken met behulp van hefbomen omhoog hadden gebracht, kloppen waarschijnlijk niet. In 1928 zijn namelijk door de Duitser Ludwig Borchardt op opritten gelijkende constructies ontdekt, waardoor men een voorstelling ervan krijgt op welke wijze de bouw van de piramide van Cheops geschiedde. Vermoedelijk hadden de bouwmeesters aan de oostkant van het bouwterrein van de piramide, in de richting van de Nijl een reusachtige, de hele zijkant van de piramide beslaande oprit aangelegd. Langs deze oprit werden de afzonderlijke steenblokken, die uit de steengroeven aangevoerd waren, op toestellen die enigszins op sleden geleken, naar boven getrokken. Zodra een steenlaag afgebouwd was, moest de oprit worden verhoogd. Tenslotte werden de witte kalksteenblokken der bekleding vanaf de top der piramide tot aan de grond gepolijst.

Bij 2.300.000 steenblokken en een bouwtijd van 20 jaar moesten jaarlijks ruim 115.000 stenen in het bouwwerk gebruikt worden. De 100.000 mensen die hier elk jaar gedurende drie maanden arbeidden, werden waarschijnlijk in hoofdzaak als transportarbeiders te werk gesteld, terwijl de vele steenhouwers en arbeiders in de steengroeven vermoedelijk het hele jaar door bezig waren. Gemiddeld heeft waarschijnlijk een groep arbeiders van acht man per week een 21/2 ton wegend steenblok van de landingsplaats aan de oever van de Nijl resp. uit de steengroeve tot aan de piramide omhoog gesleept. Of deze fellah's inderdaad sterk onder de herendienst hebben geleden, blijft de vraag. Hun leven als landbouwer was toch al karig en vol ontberingen, evenals tegenwoordig nog. Bovendien gold de arbeid bij het bouwen van de piramiden als het dienen van de goden, waaraan het ganse volk diende deel te nemen.

De koningsbarken van Cheops

De piramide van Cheops is door tal van graven der koninklijke familie en van voornamelijk personen omgeven. Sinds 1948 worden ze door Egyptische archeologen opgegraven. In verband met dergelijke opgravingen, die naderhand een nivellering van het terrein en het aanleggen van nieuwe wegen noodzakelijk maken, stuit in het voorjaar van 1954 de Egyptische wegebouwkundige ingenieur Kamal El Mallakh in de buurt van de piramide van Cheops op machtige kalksteenblokken. Ze liggen in een dubbele rij 40 m lang naast elkaar.

In een van deze steenblokken boort de Egyptenaar een gat ter grootte van een manshoofd om te onderzoeken wat onder de stenen verborgen is. Ze omhoog te tillen is eenvoudig onmogelijk; ze waren 4 m lang en 2 m breed. Uit het geboorde gat stroomt warme lucht en de geur van wierook en sycomorenhout naar buiten. In allerijl wordt een tweede gat geboord en hierdoor vervolgens een spiegel gehouden. Het weerkaatste zonlicht geeft in de diepte de omtrekken van een grote boot te zien.

Eind 1954 wordt in het bijzijn van acht prominente Egyptologen een 20 ton wegende dekplaat van de onderaardse oostelijke kamer weggenomen. Inderdaad komt een 30 m lange, 3 m brede boot, een bark, met 5 m lange roeiriemen te voorschijn. Ofschoon ze in de loop der 4500 jaar natuurlijk sterk vervallen is, blijft ze niettemin goed herkenbaar. Soortgelijke schepen waren reeds vroeger bij sommige piramiden ontdekt, maar alle waren ze leeggeplunderd. Deze boot van Cheops is daarentegen onaangetaast, hetgeen, gezien de ongewoon zware dekplaten, uiteraard verklaarbaar is, en daarin ligt haar betekenis voor de wetenschap.

De oude Egyptenaren kenden twee hemelse schepen: een dag en een nacht bark. De nacht bark voer van het westen naar het oosten, net als de afnemende maansikkel, die tegen het einde van de maand in het oosten verdwijnt, daar waar dan de zon 's morgens opgaat. De dag bark dreef echter de omgekeerde weg van het oosten naar het westen, zoals zon, maan en sterren dagelijks van het oosten naar het westen trekken.

Zo staat achter de religieuze leer van de beide barken heel de eenvoudigste hemelkunde, weliswaar reeds door bepaalde gedachten beheerst en waarschijnlijk ook reeds vervormd. Want de twee maansikkels aan de hemel, die rechts en links van de zon te zien zijn, verschillen van elkaar als dood en opstanding. Beide bewegen zich in de dagelijkse gang der sterren van het oosten naar het westen, maar in de loop van de maand van het westen naar het oosten.

Waar het hiernamaals ligt

Dat de Egyptenaren alle maansikkels als 'zonnescopen' hebben aangeduid, is te verklaren door de waarneming dat de hemelse schepen steeds in de nabijheid van de zon verschijnen. Het 'nachtschip' zeilt voor het aanbreken van de dag rechtstreeks naar de zon toe. De dag bark wordt daarentegen, wanneer zij dicht bij de zon is, 's avonds zichtbaar.

Uit het oogpunt der geschiedenis van de godsdienst moest dus de plaats van de zon zelf grotere betekenis krijgen, omdat daar het ene schip verdween en het andere te voorschijn kwam. De stralende, lichte plaats van het hiernamaals maar nog niet de zon zelf was namelijk einddoel en uitgangspunt der 'zonnescopen'.

De Egyptische religie was geen zonnediens, maar een godsdienst van het hiernamaals.

Hiervoor is in het geheel geen bewijs nodig. De piramiden, de graven, de dodenboeken en de hele dodencultus zijn bewijs genoeg. Het hemelse hiernamaals lag echter in de gouden stralenkrans der zon niet in een duistere onderwereld, een leer die zich pas later ontwikkelde.

Alleen zo is te begrijpen dat de Egyptische zonnescijf tussen twee horens, twee slangen of twee schepen staat: namelijk tussen de beide maansikkels. Waar ook het Egyptische geloof aan het hiernamaals zocht naar een uitdrukking voor het heerlijke oord waar de doden bij Osiris rusten, moest het stralende gebied van de zon opdagen.

Doch dit is nog lang geen zonnediens; wie daarin een zonnediens wil zien, is het slachtoffer van een misverstand, dat overigens in het toenemende labyrint van de oud Egyptische godsdienst steeds gemakkelijker tot stand kwam.

In de piramidenteksten verschijnen de beide zonnescepen als 770 el lange, van goud stralende schepen. Het ene schip heet daar 'Manezet' waarin de zonnegod 's morgens ongeschonden verschijnt. Manezet is echter het schip van de 'ondergang', het dodenschip, de afnemende maansikkel, die schijnbaar in of bij of achter de zon het stralend lichte hiernamaals binnenzeilt.

Het avondschip Mesektet is daarentegen het opkomende nieuwe schip, de nieuwe maan. Weliswaar zijn de oud Egyptische teksten vaak merkwaardig onduidelijk, maar dit kan verschillende oorzaken hebben. Een daarvan zou de invloed van de zonnepriesters van Heliopolis op de vormgeving van oeroude overleveringen van de tekst geweest kunnen zijn. In belangrijke mate verantwoordelijk daarvoor zal echter ook het menselijk onvermogen zijn geweest om het geheimzinnig gebeuren rond zon, maan en sterren als de wetten van de beweging der hemellichamen te begrijpen, ze in het algemeen anders te verstaan dan zichzelf: als wezens die tegen het noodlot strijden, lijden, sterven en opstaan. Alleen de zonnescepen vormen daarbij een uitzondering. Zij betekenen in het wereldbeeld der Egyptenaren een eerste poging tot zakelijkheid.

De blonde koningin

Men heeft vermoed dat de haat der Egyptenaren tegen Cheops, waarvan Herodotos getuigt, zijn oorzaak vindt in de herkomst van de koningen der 4de dynastie. Bronzen zwaarden uit het noorden in de bodem van de Egyptische vroege geschiedenis, merkwaardig anders gevormde schedels in bepaalde dodenvelden en andere dingen schijnen de opvatting te rechtvaardigen dat er bij de farao's van de eerste dynastieën ten dele sprake is van heersers van een vreemd ras. Ja, er is zelfs gezegd dat de hele bovenlaag van de zich vormende staat van een onmiskenbaar blank ras moet stammen. In tegenstelling tot het gedrongen type met ronde schedel van de volksmassa bestond de hogere klasse der oude Egyptenaren uit hoog opgeschoten, slanke gestalten met ovaal gezicht, lange rechte neus en een huidkleur die bij de geboorte blank was.

Volk en heersende klasse vormden twee totaal verschillende rassen. Daarmee hebben we een plausibele verklaring voor de verbazingwekkende ontwikkeling van de Egyptische beschaving bij het begin der geschiedenis. Inderdaad treedt in die tijd van het Egyptische Oude Rijk westelijk van de reusachtige piramide van Gizeh, in Libye, een volk op dat voor Noord-Afrika zeer uitzonderlijk is. Het zijn namelijk mensen met blauwe ogen en blond haar.

Hun roodblonde, in slierten neerhangende haar is aan de slapen in vlechten opgebonden, hun lichaam is getatoeëerd. De mannen dragen puntbaarden de puntbaard blijkbaar die dan tot het koninklijk ornaat der farao's als teken hunner afstamming behoort en mannen zowel als vrouwen zijn in bontgeborduurde lederen gewaden gekleed in Afrika!

Een dergelijke blonde vrouw was blijkbaar ook de echtgenote van Cheops. In haar graf is de koninginmoeder Hetepheres met blond haar en lichte ogen voorgesteld. Zij is, als niet alles bedriegt, de stammoeder der farao's die in Gizeh de drie grote piramiden voor zich bouwden de moeder van koning Cheops. Deze vrouw heeft lange tijd de Egyptologen in opwinding gebracht. Hoe het zover kwam, kan het best beschreven worden aan de hand van de ontdekking van de Amerikaanse geleerde G. Reisner van de Harvarduniversiteit te Boston.

In 1923'24 onderzoekt Reisner aan de oostzijde van de reusachtige piramide van Cheops de monumentale grafplaatsen van de leden van het koningshuis. Op grootscheepse wijze worden daarbij de grafcomplexen blootgelegd. Tussen de rechthoekige bouwwerken strekken zich geplaveide straten uit. Ook deze straten worden onder de archeologische loep genomen. Reisner laat de kalksteenplaten oplichten om na te vorsen of daaronder wellicht iets verborgen is.

Begin 1925 vindt hij een gipslaag, die het vermoeden wettigt dat zich daaronder een afgesloten bouwwerk zou kunnen bevinden. Onder deze gipslaag komt daarna een gemetselde stenen zoldering te voorschijn. Als die is verwijderd, vertoont zich een rij treden die naar omlaag voeren.

De treden eindigen in een loodrecht in de rotsbodem geboorde schacht. Zij is met los rolgesteente en zware steenblokken verstopt. In geduldig werken wordt zij leeg geruimd. Eindelijk vertoont zich op een diepte van 25 m de toegang tot een grafkamer.

Wanneer Reisner de toegang opent, staat hij voor één grote puinhoop. De kleine ruimte is gevuld met uiteengevallen, vermolmdde stukken hout, met scherven van aardewerk, stukken koper en dergelijke. Het is een ontzettende chaos. Over de vloer liggen heel kleine, uit goud gesneden figuurtjes en tekens verspreid. Het zijn hiërogliefen, die eenmaal in hout ingelegd en daarna uit afbrokkelende voetstukken gevallen waren. In een hoek van de kamer staat een machtige doodkist van albast. Wat is hier gebeurd? Wie heeft deze vreselijke chaos aangericht? Waren het rovers? Reisner constateert al spoedig dat de wanhopige warboel uit de lange tijd zelf moet worden verklaard, uit de beroemde 'tand des tijds'. In de loop der verstreken 4500 jaar waren de meeste voorwerpen verweerd; ze braken en vielen in stof en splinters uiteen.

Reconstructie uit stof

Reisner besluit de oorspronkelijke toestand te herstellen. Hij wil de oeroude wijzer van de tijd terugdraaien en in geduldige, voorzichtige arbeid alles reconstrueren. Daarmee begint een langdurig, een bijna ongelooflijk werk: De juiste ligging van elk afzonderlijk, elk nog zo onbeduidend stukje, wordt fotografisch vastgelegd.

28. DE GEHEIMEN DER PIRAMIDEN

Unas is de Na'uslang, de stier die leidt; die haar zeven Ureusslangen inslikte...

UIT DE KRONINGSSPREUK DER UNASPIRAMIDE

De zoon en rechtstreekse opvolger van Cheops, Djedefre, bouwde zijn piramide niet in Gizeh, doch 8 km ten noorden van het grote graf teken van zijn vader, bij het tegenwoordige dorp Abu Roasj. Hij noemde zijn piramide: 'Sterrengewelf van Djedefre', en daarin openbaart zich een aanduiding van de zin van alle piramidenbouwwerken: een uitspansel, een stenen sterrengewelf.

Naar het schijnt, is het sterrengewelf van Djedefre nimmer voltooid. De resten liggen er tegenwoordig in totaal verwoeste staat, nadat nog in de 19de eeuw na Chr. grote massa's stenen dezer piramide door de Egyptenaren weggevoerd en ergens anders als bouw materiaal gebruikt zijn.

In 1901 worden vóór deze puinhopen, aan de naar de Nijl gekeerde oostzijde, de overblijfselen van een zogenaamde offer en beeldentempel blootgelegd. Vandaar voerde eens een prachtige weg tot aan de rand van het bebouwde land naar omlaag. Daar lag vermoedelijk een tweede tempel: de daltempel. Deze moest het waarschijnlijk mogelijk maken de offerhandelingen voor de dode koning in de nabijheid van de nederzettingen der mensen in het Nijldal te verrichten, zonder de lange weg naar de rotsige hoogvlakte der woestijn te moeten gaan.

Evenals de piramide is ook de daarvoor liggende offertempel haastig met uit het slijk van de Nijl gemaakte stenen gebouwd. Alles wijst erop dat Djedefre, de zoon en opvolger van Cheops, onverwacht vroeg stierf, nog voordat zijn grafgebouw voltooid was.

Na hem beklom zijn broeder Chefren de Egyptische koningstroon. Hij bouwde voor zich te Gizeh de op één na grootste piramide, waarvan de kamer met de doodkist reeds opengebroken en beroofd was toen Belzoni in 1818 voor het eerst in de nieuwe tijd de piramide binnendrong. Ook vóór de piramide van Chefren ligt een offer en beeldentempel zo genoemd naar de vijf schrijnen met beelden of kapellen binnenin en de grote zittende figuren van de dode koning in een gang met pilaren. Geweldige, tot 12 m lange kalksteenblokken zijn met platen van rood graniet en goudgeel albast bekleed. De wanden van de gang met pilaren zijn met bonte reliëfbeelden versierd. Een grote binnenplaats, een door pijlers gedragen lange, alsmede een brede hal voltooiën het beeld van deze grote tempel vóór de piramide van Chefren te Gizeh.

Buiten deze tempel zijn vijf schachten aangelegd, die heilige schepen moesten opnemen. Vandaar voert een bedekte gang omlaag naar het Nijldal, waar zich de daltempel bevond. Hij werd reeds in 1853 door Mariette ontdekt.

De volledige uitgraving en het wetenschappelijke onderzoek van 1903 tot aan het begin van de Eerste Wereldoorlog wordt door een Duitse expeditie onder leiding van de Egyptoloog Georg Steindorff en de architect Uvo H~lscher ondernomen. De Duitse concessie tot graven gaat in 1911 over op de Weense Academie van Wetenschappen. Ook de Duits Egyptische koopman Wilhelm Pelizaeus deelt in de kosten en schenkt de hem ten deel vallende vondsten aan zijn vaderstad Hildesheim, waar een der mooiste Egyptische musea

ontstaat.

Wenen, Hildesheim en Leipzig nemen tenslotte gemeenschappelijk deel aan de opgravingen, die door de Weense geleerde Hermann Junker geleid en door de 'Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft' gesteund worden. In vier grote ondernemingen, die vele jaren duren, worden gemiddeld 300 arbeiders in Gizeh te werk gesteld. In 1926'29 komen bij deze opgravingen talrijke onbeschadigde beelden en vele in stukgeslagen toestand te voorschijn, daaronder meesterwerken der oud Egyptische kunst.

Een godsdienst wijzigt zich

Het valt op dat Chefren de eerste Egyptische koning was die zich 'Zoon van Re', di. 'Zoon der zon' noemde. Noordelijk van zijn daltempel ligde de bekende sfinx van Gizeh. Het grote leeuwenlichaam met het faraohoofd wordt door de Arabieren 'Vader der verschrikking' genoemd. Zij schijnt, wel verre van nog haar oorspronkelijke betekenis te hebben, de farao Chefren zelf voor te stellen. Het menselijk hoofd is gevormd naar het gezicht van de koning.

In 1925'26 wordt het bijna 74 m lange en 20 m hoge „geweldigste beeldwerk van de mensheid”, dat half in het woestijnzand begraven lag, blootgelegd.

De derde en kleinste piramide te Gizeh heeft de farao Mycerinus (Menkaure), de zoon en opvolger van Chefren en kleinzoon van Cheops, voor zich gebouwd. Hij volgde zijn vader op na een interregnum van twee zonen van Cheops, die later uitgestoten werden.

Tussen 1905 en 1927 neemt Reisner voor het Museum of Fine Arts te Boston het wetenschappelijk onderzoek op zich van het piramidecomplex van Mycerinus te Gizeh. Ook dit kon niet tijdens het leven van de koning voltooid worden. Eerst zijn zoon maakte gebrekkig de cultische bouwwerken af. Daarbij is blijkbaar ook het inwendige van de piramide veranderd.

De Egyptologen vermoeden dat deze verbouwing met een wijziging van de religieuze opvatting omtrent het leven; van de koning na de dood samenhangt. Deze wijziging vertoont zich duidelijk bij de grafbouw van de opvolger Sjepkaf. Deze bouwde geen piramide voor eh. Zijn graf bestaat nog slechts uit een doodkist van buitensporige afmetingen. In 1924'26 wordt zij door de Fransman Jéquier opgegraven. En hier blijkt, indien niet alles bedriegt, voor het eerst een radicale verandering in de godsdienstige cultus. Het graf van Sjepseskaf bevat namelijk geen grafgiften.

Weliswaar is het niet geheel uitgesloten dat nakomende generaties dit graf zo grondig geplunderd hebben, dat niet het minste spoor van grafgiften overbleef, maar reeds het afzien van het bouwen van een piramide laat de gevolgtrekking toe dat een nieuwe voorstelling veld heeft gewonnen, die bepaald revolutionair aandoet: De dode farao vertoeft niet meer in het stenen piramidegraf op de rotsige hoogvlakte ten westen van het Nijldal en niet meer in een versteend sterrengewelf op aarde hij leeft veeleer in de hemel. Bij de zon! Want daar ligt immers het lichte hiernamaals, waarin de gouden stieren, de rammen met het gulden vlies, de dodenschepen en de gouden vissen ingaan.

De zonnediens

Het afzien van het bouwen van piramiden is niet blijvend; het was slechts van voorbijgaande aard. Sahure, de stichter van de 5de dynastie der farao's, bouwde bij Abusir, ten zuiden van Gizeh, zijn piramide 'De ziel van Sahure verschijnt'.

Thans schijnt in de geloofsbelijdenis der oud Egyptische koningen de voorstelling van een scheiding tussen lichaam en ziel veld te winnen. De piramide is niet meer zo belangrijk, en ook het lichaam van de dode is dat niet meer. In tegenstelling met de imposante, als voor de eeuwigheid gebouwde piramide van Cheops is de piramide van Sahure uit slecht materiaal en in vluchtige arbeid gebouwd. Ook het inwendige is zo eenvoudig mogelijk. De 33 m lange gang naar de kamer met de doodkist is met eenvoudig kalksteen bekleed en, volgens de traditie, door drie sluitstenen versperd. De grootste betekenis. De ervoor gelegen tempel met zijn offerplaatsen en beeldenkapellen ontwikkelde zich steeds meer tot een middelpunt van de eredienst. Hier ontstond een nieuwe traditie. Binnenplaatsen en gangen waren rijk met beschilderde reliëfbeelden versierd, waarop de buit van de veldtochten naar Azië en Libye was afgebeeld, alsmede het 'verslaan der vijanden', afbeeldingen van de triomfantelijke terugkeer van de expedities, van jachtexcursies en slachtaferelen tenslotte van processies, waarbij de dode farao de hemelse goden tegemoetgaat. Een met basalten platen geplaveide binnenplaats, lange voorportalen, zuilenhallen met als stammen van palmbomen gevormde zuilen van basalt, schat en voorraadkamers. Hier, op deze plaats, trok de wierook, trokken de wolken van de vuren van de offeraltaren omhoog naar de hemel daarheen waar de ziel van de dode koning vertoefde. Op een zuil staan de woorden geschreven: „Horus, Heer der kronen (diademen), Sahure, koning Sahure, wie alle leven, alle gezondheid en alle vreugde voor eeuwig wordt gegeven!” Neen, niet meer in de als door zware rotswanden omgeven grafkamer in de piramide niet daar, doch in de hemel bij de zon waar het lichte rijk van het hiernamaals ligt wordt aan farao Sahure alle leven, alle gezondheid en alle vreugde voor eeuwig gegeven. En voor de eerste maal verschijnt op een draagbalk van dit geweldige tempelgebouw ter ere van de dode Sahure het beeld van de zonnescijf met twee neen, het zijn geen horens, ook geen schepen het zijn twee slangen: de zonnescijf met de beide slangen, de ene links, de andere rechts van haar.

Het genadebeeld

In 1902'08 graaft Ludwig Borchardt in opdracht van de 'Deutsche Orientgesellschaft' het grafcomplex van Sahure op. Van de vele reliëfbeelden op een vlak van ongeveer 10.000 m² zijn er slechts enkele bewaard gebleven, naar het oppervlak gemeten 150 m². Jammer! Van de dodentempel van Sahure voerde een ter bescherming tegen zandverstuivingen afgedekte gang 4 km ver van de rotsachtige hoogvlakte naar het Nijldal omlaag. Ook deze gang was met reliëfbeelden versierd.

Volgens een onverklaarbare wet, die geweldige bouwwerken hier verwoest, maar ze daar bewaart en in stand houdt, bleef de daltempel van Sahure volle tweeduizend jaar tot in de Griekse tijd bestaan. Terwijl alle heiligdommen in de omgeving verwoest en beroofd werden, bloeide tegen het einde van de oud Egyptische geschiedenis voor een reliëfbeeld in de daltempel van de koning een roerende plaatselijke cultus op.

Deze gold een beeld van de godin Bastet Sachmet aan de zuidwand van de gang. 'Hij had het hoofd van een leeuw. Als gevreesde, maar ook aanbeden meesteres van de dood, van de ziekten en daarmee ook van de artsen, trok zij zieke mensen tot zich, wie het niet om de haarkloevende theologie der Egyptische priesters te doen was, maar om een genezing van het lijdende lichaam door de kracht van hemelse genade.

Vóór dit beeld der godin in de daltempel van een oeroude farao is het hoogstwaarschijnlijk tot wonderbare genezingen gekomen. Talrijke votieftafels uit die tijd zijn in de met reliëfs versierde wanden aangebracht, en ook votiefgeschenken werden daar aangetroffen.

Pas in de tijd van de ontwakende islam, toen Allah en zijn profeet over Egypte begonnen te heersen, ving men aan de mooie reliëfbeelden van kalksteen tot kalk te verbranden en de zuilen neer te halen. Bij deze afbraakwerkzaamheden stortte blijkbaar de hele zaal ineen en vervulde nog eenmaal de fellah's met vrees en schrik. Ze waagden zich niet meer aan de laatste resten van de daltempel; de zuilen bleven liggen.

Bij de opgravingen in het begin van deze eeuw werden toen ook de zuilen weggevoerd en eveneens de laatste, nog bewaard gebleven reliëfbeelden van farao Sahure. Ze zouden in Europese musea en verzamelingen de mensen van de 20ste eeuw als lichtende voorbeelden van kunstzinnige en architectonische prestaties uit een tijd die 4500 jaar achter ons ligt, vertoond worden. Thans zijn ze voor het grootste deel eveneens vernietigd. De wereldoorlog en gebrek aan verzorging in een ongewoon klimaat hebben eindelijk klaargespeeld wat zelfs de rovende en plunderende nazaten aan de Nijl niet gelukt was: de resten van het geweldige grafbouwwerk van koning Sahure, de stichter van de 5de dynastie, zijn van de wereld weggevaagd.

De zonetempels

Terwijl Ludwig Borchardt de koningsgraven van Abusir, voornamelijk dat van Sahure, blootlegt, graaft baron W. von Bissing voor de Berlijnse musea in de buurt een zonetempel van koning Neuserre van de 5de dynastie op. Jarenlang hebben deze zonetempels te Abusir Duitse en daarna ook Zwitserse onderzoekers tot zich getrokken. Sedert 1955 graven in een derde onderneming het Schweizerische Institut für ägyptische Bodenforschung und Altertumskunde en het Deutsche Archologische Institut gemeenschappelijk. Onder leiding van Herbert Ricke nemen talrijke Zwitserse en Duitse geleerden eraan deel. Nog thans houden zij zich voornamelijk bezig met de zonetempel van farao Userkaf van de 5de Abu Gurab dynastie, die vermoedelijk de oudste zonetempel van Egypte is. Het is geen tempel in de gebruikelijke stijl, maar een eigenaardige constructie. Van het Nijldal voert een afgedekte oplopende weg naar de top van het rotsmassief. Daar loopt binnen in de ringmuren aan de zuidkant een donkere gang, die in het midden naar het centrum van het heiligdom afbuigt en langs een trap naar de sokkel van een korte, plumpe obelisk leidt. Bij deze obelisk staat een reusachtig altaar. Eerst daar ziet men het daglicht weer. Men ziet het wanneer men naar het oosten kijkt, waar elke morgen de zon opgaat.

De wanden van de bedekte oprit en van de verbindingsgang naar de obelisk zijn met reliëfbeelden versierd. De zegevierende veldtochten van de farao zijn afgebeeld en in de 'Kamers der jaargetijden', de bewerking van de grond, het zaaien en oogsten, en bovendien het leven van de dieren. Elke neiging tot mystiek ontbreekt.

Des te sterker valt de nagenoeg radicale verwoesting van dit heiligdom op. Van de vermoedelijke zes zonetempels der 5de dynastie zijn er overigens tot dusverre slechts twee in Abusir ontdekt. Waarschijnlijk heeft de macht van een ander godsdienstig geloof ertoe bijgedragen dat ze volkomen weggevaagd zijn.

Weliswaar kan men niet zeggen dat de zon in de godsdienst van het oude Egypte in het

geheel geen rol heeft gespeeld, want de zonnegod Re is reeds in de tijd van de eerste twee faraodynastieën bekend. Maar de zon bezit geen voorrang. In de oudere leer van Heliopolis is Re nog van geen enkele betekenis, ja, hij wordt in de oudste lijsten van goden zelfs helemaal niet vermeld.

Eerst in de 4de dynastie kennen de Egyptische koningen zich als nieuwe titel de benaming 'Zoon van Re' toe. Zij neemt in de titulatuur van de koning de vijfde plaats in. De oude goden raken weliswaar iets op de achtergrond, maar ze verdwijnen niet.

Reeds met farao Neuserre uit de 5de dynastie treedt blijkbaar de verering van Osiris weer op de voorgrond. De door L. Borchardt in 1904 opgegraven piramide van deze koning is ernstig beschadigd. In de gang liggen weer drie sluitstenen, maar voorvertrek en grafkamers zijn bijna geheel vernietigd. De piramide werd reeds ten tijde van de oude Egyptenaren en daarna pas goed in de Arabische tijd als steengroeve gebruikt.

De volgende koning Mankauhor verving reeds in zijn naam Re door Horus, de morgenster, en gaf reeds op deze wijze het afwijzen van de zonnediens te kennen.

De tijd van de oud Egyptische zonnediens heeft in het 3de millennium vóór Chr. nauwelijks een eeuw geduurd. Maar hij riep een der grootste catastrofes in de Egyptische geschiedenis op.

De tekenen van de storm

Catastrofen komen zelden uit één enkele oorzaak voort. Er moet veel gebeuren om ze te verwekken. En vaak duurt het lang, totdat de geladen spanningen elkaar opheffen. Maar dan schijnt ook in het zware rollen van de donder en in de striemende bliksem de wereld onder te gaan.

Daar is allereerst de vreemde overheersing van sommige farao's, wier blanke huid te kennen geeft dat ze niet van de Nijl stamden. Dan de zware, nimmer eindigende herendienst aan de piramiden, de doden en daltempels, maar ook aan de kostbare grafwerken der voornamen en geboeden.

Tekenen van de smeulende brand zijn ook de zware sluitstenen in bijna iedere piramide. Men moest dus de geheiligde graven der farao's beschermen. Het gevolg van het gevreesde beroven der graven was vermoedelijk het doden van alle bij de bouw betrokken arbeiders, die tijdens het bouwen de toegangen tot de piramiden noodzakelijkerwijs hadden leren kennen. Geen volk vergeet zo iets licht.

Vervolgens de nieuwe zanaanbidding van de farao's der 5de dynastie. Misschien hebben we hier te maken met de eerste poging om het volk een vreemde god op te dringen de zonnecultus. Misschien is weliswaar niet het geloof aan het hiernamaals, maar wel de leer van de opstanding in gevaar. De traditie is tot op haar grondvesten bedreigd.

De koningen van het oude Egypte droegen veel titels uit oeroude overlevering. Als 'Tot Stier gewijde', als 'Zoon van Osiris' en als 'Sterke Stier' getuigden zij van het oude maangeloof. Zij waren aardse vertegenwoordigers van de maangodheid.

In tegenstelling met de vorsten van andere landen, die de horens van de stier opzetten, droegen de farao's de staart van de stier bij het koninklijk ornaat. Tijdelijk hebben zij blijkbaar deze stierenstaart door die van een leeuw of een hond vervangen. Aan het voorhoofd bevond zich de slangenkop; soms zat de Horusvalk van de morgenster op hun nek.

Veel weet de Egyptologie van de farao's, ook hoe hun naam ontstond. Uit 'peraa', het 'Verheven Huis', ontstond namelijk het woord 'farao'. In zijn betekenis gelijkt het op het 'Witte Huis' der Verenigde Staten. Waar de president der Verenigde Staten verblijft, is het 'Witte Huis', ook dan wanneer hij op reis is. Waar de Egyptische koning vertoefde, daar was het 'Verheven Huis', was 'farao'. Op die manier smolten tenslotte de begrippen 'koning' en 'farao' ineen.

Elke farao was een aardse god, was de plaatsvervanger van de hemelse godheid op aarde. Indien de hemelse god veranderde, dan werden op aarde de grondvesten van geloof en koningschap aan het wankelen gebracht. Dit kan overigens het best worden begrepen door de ontdekking die Gaston Maspero heeft gedaan.

De teksten der piramiden

Gaston Maspero is een Fransman van Italiaanse afkomst. In 1881 stichtte hij als 35jarig professor in Caïro een Franse school voor Egyptische archeologie. Daarna neemt hij als opvolger van Mariette de leiding van de Egyptische opgravingen op zich en tegelijk de leiding van het Egyptisch Museum te Caïro.

In 1881 dringt Maspero in de piramide van farao Unas (Onnos), de laatste koning van de zonnedynastie, binnen. De piramide, een 18 m hoge ruïnenheuvel als rest van wat eens een 44 m hoog bouwwerk was, ligt eveneens in Sakkara.

Maspero ruimt de drie sluitstenen in de gang uit de weg. Hij dringt tot de eerste kamer en vervolgens tot de kamer met de doodkist door. De kist is leeg, leeggeroofd. Het deksel ligt ervoor.

Maar dan ziet Maspero iets dat zijn hart sneller doet kloppen. Hij heeft licht nodig, veel licht, om het zonder enige twijfel te kunnen vaststellen: De wanden zijn met hiërogliefen bedekt! De gangen, de eerste kamer, de grafkamer alles is met schrifttekens bedekt. Niemand heeft tot dat ogenblik geweten dat er in de piramiden hiërogliefen te lezen zijn. Alle piramiden vóór Unas zijn zonder schrift. Thans, bij de laatste heerser der zonnedynastie, spreken de wanden. Het ene opschrift na het andere bedekt ze teksten der piramiden!

Men moet de hele rijkdom aan opschriften kopiëren, men moet ze vertalen en aan de wereld mededelen. Nog op zijn sterfbed verneemt Mariette het: De piramiden zijn niet alle stom er zijn er die spreken.

Sindsdien zijn nauwelijks 80 jaar verstreken. Maar ze zijn gevuld met uiterst intensieve studie van die piramidenteksten. En wanneer er ooit een godsdienstige taal is geweest die zwaar hoofdbreken veroorzaakt, dan is het stellig de taal van de teksten der piramiden. Zij stellen spreuken voor die misschien bij het begrafenisritueel gesproken zijn. Er is een ouderwetse wijze van uitdrukken voor gebruikt, zonder dat het duidelijk is uit welke tijd de spreuken eigenlijk afkomstig zijn en bij welke rituele handelingen ze gesproken zijn.

Op duidelijke manier brengen zij de 'hemelvaart' van de koning en zijn vergoddelijking in verband met de ceremoniën bij zijn graflegging. Toverformules moeten de dode heerser tegen honger en dorst en tegen boze dieren beschermen; een gecompliceerd stelsel van offerliturgieën behoedt hem op zijn weg naar het hiernamaals.

Ook de volgende piramiden bevatten dergelijke teksten aan de wanden der gangen, van de voorvertrekken en de grafkamers, maar ze stemmen niet geheel overeen; de keus der spreuken wisselt voortdurend. Daarbij staan oude en zeer oude voorstellingen vlak naast

jongere, b.v. het opstijgen tot de zonnegod naast de verandering van de dode koning in Osiris, de Heer van het hiernamaals.

De storm breekt los

In dezelfde piramide van koning Unas te Sakkara illustreren met onmiskenbare tendens reliëfbeeld van uitgehongerde, tot skelet vermagerde mensen de 'wandaden der heren'. Uit de opschriften spreekt iets huiveringwekkends, een soort atavisme. Het zijn schilderingen van rituelen die aan kannibalisme doen denken. Het ziet ernaar uit alsof een lang opgekropte haat zich bevredigt met positieve menseneterij met berichten over het „verstoken” der oudere lieden, wier vlees taai en ongenietbaar is, van het uitkoken van het beendermerg der verslagenen en het opslokken van longen en hart der vijanden.

Alsof er iets gebeurd is wat de mens honderdduizend jaar van zijn ontwikkeling terugwerpt, raast een beeldenstorm door het land. Waar de archeologen ook graven om het gezicht van die tijd aan het einde der 5de dynastie te kunnen zien behalve het hoofd van een stukgeslagen standbeeld van farao Userkaf en een tweede brokstuk dat nauwelijks de moeite van het vermelden waard is, is geen koningsbeeld uit de 'zonedynastie' bewaard gebleven. Alle beelden van koningen der 5de dynastie zijn in die tijd van omwenteling het slachtoffer geworden van de vernietigingswoede van rebellerende volksmassa's.

De tijd die als uiting van een nieuwe geloofskracht de zonnetempels schiep monumenten die meer dan 4500 jaar later slechts langzaam en aarzelend, voor het grootste deel nog helemaal niet, uit het woestijnzand aan de Nijl opduiken, deze tijd vertoont weliswaar menig beeld van graniet of hout, maar uit de 5de dynastie vertoont het niet één geheel bewaard gebleven koningsbeeld.

Het reusachtige hoofd van farao Userkaf 70 cm hoog geeft alleen een indruk van het gezicht van het slag van mensen dat in het teken van de zon het rijk aan de Nijl tot nieuwe culturele prestaties wilde aanzetten. Het kon het hoofd van een Romeinse Caesar zijn.

Eerst in 1957 ontdekten de opgravers van de Duits-Zwitserse expeditie in de overblijfselen van een zonnetempel te Abusir, die latere geslachten op goedkope wijze tot steengroeve diende, het levensgrote, weinig beschadigde, doch van de romp gescheiden hoofd van een stenen beeld dat vermoedelijk van een tweede koning was. Het is van zwart leisteen en vertoont een jeugdig week gezicht. Men weet niet wie het is; het biedt geen mogelijkheden van vergelijking met andere beelden.

De opgravingen bij de piramiden te Gizeh hebben bewezen dat ook de graven der piramidenbouwers uit de 4de dynastie grotendeels op barbaarse wijze vernield zijn. De beelden werden uit de tempels gesleept en in duizend stukken kapotgeslagen. Ook de kleinere grafplaatsen der viziers, priesters, voorname lieden, der prinsen en prinsessen werden beroofd en verwoest. Alle stenen sarcofagen werden opengebrouwen en stukgeslagen. Uit de grafwanden werden de reliëfbeeld gerukt en elders als bouw materiaal gebruikt.

De gevolgen en begeleidende verschijnselen van de omwenteling, of van een aaneenschakeling van revoluties en omwentelingen, spreken niet alleen uit de bevindingen der archeologen, doch ook uit schriftelijke mededelingen uit die tijd. ***In de Leidse papyrus staat geschreven dat de Nijl vol lijken was;*** bedelaars waren heer en meester van schatten en de bouwers der piramiden landbouwers geworden. De kinderen der adellijken heeft men tegen de muren verpletterd. De analfabeten waren in opstand gekomen.

Het einde van het Oude Rijk

In 1881, hetzelfde jaar waarin Maspero tot het inwendige van de piramide van Unas doordringt en daarbij de eerste piramidetekst ontdekt, vindt hij ook de toegang tot de piramide van koning Phiops I van de 6de dynastie. Zij is volkomen vervallen. De basalten lijk-kist in de grafkamer is leeggeroofd. Alleen een kist met drie kanopenvazen, de kruiken met de ingewanden van de dode koning, staat er nog.

Toch bleef deze piramidenstad van deze koning der 6de dynastie met haar magazijnen, opzichters, bestuursambtenaren, offerpriesters, bewakingsmanschappen en handwerkers in leven. Enkele eeuwen later ontwikkelde zij zich tot een grote nederzetting, die daarna met de oude vestingstad 'De Witte Muur' en haar tempel van de god Ptah in zijn gedaante van stier tot een der belangrijkste steden van Egypte uitgroeide: Memphis.

Aan het einde van de 6de dynastie is intussen van een dergelijke ontwikkeling niets bemerkbaar. Plotseling, ineens, schijnt het leven op te houden. De verzorging en het onderhoud der piramidencomplexen met de offer en dodendiensten bij de piramide en de vele graven der prinses en prinsessen, der viziers, raadgevers en hogepriesters, houden op. De grafbouwwerken worden beroofd, de piramiden geplunderd, ontwijd, geschonden. De vorstelijke mummies liggen op de harde rotsbodem der woestijn, ze zijn onbeschermd aan de gieren en hyena's prijsgegeven.

De overlevenden plegen zelfmoord. Zij waden de Nijl in, hopen dat de krokodillen hen zullen opeten. Maar de krokodillen zijn oververzadigd; zij kunnen niet zoveel mensen verslinden als hun worden aangeboden mensen met gebroken harten, uitgehongerde lichamen en lege gezichten.

Het is uit! Geen farao beschermt hen meer. De oude orde is verbroken. Wanneer de krokodillen hen niet meer willen opslokken, zoeken de vertwijfelden de vuurdood. Zij begeven zich in het vuur, zoals de maan in de goudgele stralenkrans van het hiernamaals. Niets op aarde houdt hen meer tegen.

Steeds duisterder wordt het beeld der geschiedenis. Onlusten doen na de dood van Phiops II Egypte opnieuw schokken. De troon wisselt van de een op de ander. De zoon van Phiops kan zijn eigen moeder niet waardig meer bijzetten; hij moet haar in een magazijn begraven. „Goud en lapis lazuli hangt men slavinnen om de hals” klaagt een man, genaamd Ipuwer, „maar de edele dames gaan te voet door het land, en bezitsters van huizen zeggen: ‘Hadden we toch maar iets te eten . . . !’ Zie, zij die bedden bezaten, liggen thans op de (kale) grond. Hij die zich om te slapen met aarde bedekte, vult zich nu een kussen!”

Tegelijk verandert het geloof. Terwijl tot dusverre alleen de dode farao één met Osiris werd, wordt van nu af aan iedere dode, arm of rijk, hoog of laag, tot Osiris. De analfabeten voeren de democratie in in de godsdienst.

Voorwaar: een nieuwe tijd breekt aan!

29. GODENSCHMERING

Gij leeft daar (in het rijk der doden) in zorgeloosheid ... Ik heb verheerlijking in plaats van het water, de lust en de bevrediging met wellust gegeven en zorgeloosheid in plaats van brood en bier.

GESPREK TUSSEN ATUM EN OSIRIS OVER HET HIERNAMAALS

In de laatste eeuwen van het 3de millennium vóór Chr. is Egypte in diepe nacht gehuld. Het bouwen van piramiden heeft opgehouden; de zonnetempels zijn verlaten; opschriften zijn er nog maar nauwelijks te vinden.

In de 9de en de 10de dynastie worden de monumenten zo schaars, dat men niet eens meer de koningslijst met zekerheid kan overzien.

Pas met het begin van het Midden-Rijk op de drempel van het 2de millennium vóór Chr. en ongeveer in de tijd dat in het noorden van Klein-Azië voor het eerst de Hethieten opduiken treedt de Egyptische geschiedenis weer in duidelijker omtrekken aan het licht. Wellicht is het geen toeval dat in deze tijd drie farao's de naam 'Cheti' dragen.

Omstreeks deze tijd beginnen Egyptische koningen weer piramiden op te richten. Maar ze zijn aanzienlijk veranderd; ze zijn lichter gebouwd. Stenen van slijk uit de Nijl vervangen de zware muurblokken uit de steengroeven, en slechts één soort van muurconstructie houdt het gehele bouwwerk bijeen.

In 1882 ontdekt Maspero bij Lisjt in BenedenEgypte twee 20 m hoge, sterk vervallen puinhopen, die tenslotte de piramiden van koning Amenemhet I en Sesostris I (beiden 20ste eeuw vóór Chr.) uit de 12de dynastie blijken te zijn.

Maar het is onmogelijk tot aan de onderaardse grafkamers door te dringen, omdat ze voortdurend onder grondwater liggen. Nochtans worden beide piramiden in 1894 door de Fransen Gauthier en Jéquier blootgelegd en in 1906'34 zorgvuldig door Amerikaanse archeologen (Lythgoe, Mace, Lansing) voor het Metropolitan Museum van New York onderzocht.

Aanbaden de farao's van deze dynastie nog de zon? Sesostris I riep een raadsvergadering bijeen speciaal met het doel zijn voornemen bekend te maken het verwoeste tempeldomein van de zonnegod Re te Heliopolis weer op te bouwen. Re moest weer in de kring der Egyptische goden worden opgenomen meer zegt dat bericht niet. Van een preferentie is absoluut geen sprake.

In 1894'95 verricht de Fransman de Morgan een onderzoek in de 'Witte Piramide' van Amenemhet II, de opvolger van Sesostris I uit de 12de dynastie. Zij is aldus genoemd naar de binnenste steunmuren van wit kalksteen. Ook deze is volkomen vervallen.

In 1887 staat de Brit Flinders Petrie voor de piramide van de opvolger, farao Sesostris II, bij Illahun. Ook deze piramide bezit steunmuren van kalksteen met stenen gemaakt uit slijk van de Nijl, evenwel op een 12 m hoog stenen fundament.

Petrie heeft de indruk dat deze piramide nog door niemand in de nieuwe tijd is betreden. Naar gewoonte zoekt hij de geheime toegang in het noorden. Hij vindt hem niet. Na wekenlang zoeken geeft hij het op; hij begint aan de oostzijde te zoeken. Ook daar vindt hij

geen toegang. Een piramide zonder toegang? Bestond zo iets?

De geheimzinnige piramide van Sesostris II komt de Britten zo interessant voor, dat zij haar van tijd tot tijd telkens weer onderzoeken: van 1887 tot 1913. Zo lang zijn ze aan het graven daaraan. Want zij blijkt de meest geraffineerde piramideconstructie van geheel Egypte te hebben, op welker onderaards stelsel van dwaalwegen, een labyrint gelijk, iedere poging om binnen te dringen naar menselijke berekening der bouwers schipbreuk moest lijden. Alleen hadden ze geen rekening gehouden met Britse archeologen.

Dwaalwegen in het labyrint

Men kan het geraffineerde stelsel van dwaalwegen van de piramide van Sesostris II alleen aan de hand van onderstaande tekening volgen.

De ingang ligt 25 m van het voetstuk van het bouwwerk verwijderd in het zuidoosten. Het is een 9 m diepe schacht (A), die via een korte, afhellende gang (B) naar een onderaardse ruimte (C) voert. Deze ruimte is als een grafkamer ingericht; daartoe behoort namelijk een klein voorvertrek (E) en een nis (D), die volgens oud gebruik diende tot het onderbrengen van de kanopen met de ingewanden van de dode koning.

Maar hier hebben we te doen met een bewuste misleiding. Dit schijngraf moet inbrekers alleen maar op een dwaalspoor brengen en de indruk wekken alsof de grafkamer van de farao reeds leeggehaald is, zodat verder zoeken helemaal niet meer de moeite loont.

In werkelijkheid opent zich hier pas de toegang tot de piramide. In de aflopende gang (B) bevindt zich namelijk een 3 m diepe schacht (F). Daalt men daarin af, dan staat men in een lange gang (G). Deze gang eindigt in een als een zaal aandoende ruimte (H). En in deze zaal ligt weer een schacht (K), die nog dieper de aarde ingaat. Maar deze schacht staat onder water. Het einde ervan heeft men tot dusverre nog niet kunnen ontdekken; waarschijnlijk betreft het weer een dwaalweg.

Want van de zaal (H) loopt een stijgende gang (L) eindelijk onder de piramide. Deze gang komt uit op een kamer (M). Maar door deze kamer loopt de gang door naar een voorvertrek (N). Naar het zuiden vertakt zich een nieuwe gang (P), die herhaaldelijk van richting verandert. Hij loopt om zo te zeggen in een kring rond. Gaat men deze gang ten einde, dan komt men weer bij het uitgangspunt in het voorvertrek (N) terecht. In het midden van deze door de gang gevormde cirkel ligt de kamer met de doodkist (O). Zij is van graniet gebouwd en bezit een geveldak. Ook de sarcofaag is van graniet. Ervoor lag een offerbekken van kalksteen.

De kist is leeg.

De Britten zijn tevredengesteld. Zo bouwde men dus in de 19de eeuw vóór Chr. piramiden. Een gecompliceerd stelsel van dwaalwegen voor een lege granieten doodkist. Wat raadselachtig! Zijn soms de vele sarcofagen der Egyptische koningen daarom leeg, omdat het aardse lichaam ten hemel gevaren is?

Zijn lege grafkamers met lege granieten doodkisten bewijzen voor de hemelvaart?

Franse archeologen trachten eigen ervaringen bij de piramide van de opvolger, van Sesostris III, op te doen.

In 1894'95 dringt Jacques de Morgan de puinhoop van de piramide van farao Sesostris III uit de 19de eeuw vóór Chr. bij Dahsjur binnen.

De toegang ligt in het westen. Ook hier moesten dwaalwegen het graf van de dode koning

tegen inbraak en beroving beschermen. Tevergeefs!

Alleen de opschriften van de wanden der piramide zijn waardevolle vondsten. In het tempeldagboek van de koning komt een onmiskenbare maankalender met een hele reeks van maanfeesten voor. Ook de vijf extra dagen voor het jaar van 360 dagen komen erin voor. Op de 22ste dag van de eerste maand vierde koning Sesostris III de 'Grote Uittocht' de klacht voor Osiris.

Maar Osiris helpt zijn koninklijke vereerders zelden hun grafpiramiden voor brutale beroving door graf schenders te behoeden. Dwaalwegen, trappen, schachten, schuifdaken en sluitstenen moeten in steeds toenemend aantal ingebouwd worden, om de geheiligde kamer met de lijkstijl tegen vreemde indringers te beschermen.

Vergeefs is ook de bouw van twee piramiden die farao Amenemhet III aan het einde van de 12de dynastie voor zich laat oprichten: de ene piramide bij Dahsjur, de andere bij Hawara in Fajum.

De piramide van Dahsjur ligt naast die van koning Amenemhet II en Sesostris III. Eenmaal was zij toch altijd nog ruim 81 m hoog, tegenwoordig is zij een sterk vervallen ruïnenheuvel. Ze werd reeds vroegtijdig als steengroeve gebruikt. Wanneer de Morgan haar opgraaft, worden er veel dwaalwegen en doodlopende gangen in aangetroffen.

De tweede piramide van Amenemhet III te Hawara is eveneens tot een ruïnenheuvel in elkaar gezakt. Haar vroegere bekleding met kalksteen is eraf gesloopt. Hier beproeven de Britten weer hun geluk.

Slijk en schuifdaken

Wanneer Flinders Petrie in deze ruïnenheuvel tracht binnen te dringen, vindt hij de toegang noch in het noorden noch in het oosten noch ergens anders. Hij besluit daarom met het reeds vele weken durende zoeken op te houden en in plaats daarvan een onderaardse tunnel te graven die hem onder de piramide moet voeren.

Nog meer weken verlopen daarmee. Eindelijk staat Petrie voor de wand van een kamer. Vol verwachting doorboort hij de wand. Maar hij staat niet in de grafkamer van de farao. Voor Petrie gaapt een gat in de vloer. En daaronder ligt een kamer. Hij staart in de duistere diepte, waaruit een vreselijke stank opstijgt. Wat ligt daar beneden? Is het moeras? Slijk? Of is het water?

Bij kaarslicht daalt Petrie met behulp van een touwladder af. Dan staat hij tot zijn middel in het water, in grondwater, waaruit de mufte dampen komen.

Voorzichtig voelt Petrie al tastend onder het water de omtrekken van twee sarcofagen. Daarnaast liggen klaarblijkelijk scherven en vaatwerk. Petrie besluit daarom in het verpestende grondwater te duiken. Misschien staat op de scherven of het vaatwerk een naam geschreven. Inderdaad kan hij op kleine schalen die hij uit het water haalt, een naam ontcijferen: Amenemhet.

Petrie klimt weer naar boven. Nu probeert hij vanuit de grafkamer de weg naar buiten te vinden. Na grote moeilijkheden gelukt het. Hele stukken moet hij door modderige, stinkende gangen kruipen, en dan vindt hij de uitgang.

Hij ligt aan de zuidkant, juist gezegd: in de zuidwestelijke hoek van de piramide. Eerst thans is de taaie Brit, die zich noch door de kwalijke, bedorven lucht van duizenden jaren oude slijkmassa's noch door het gevaar in de duistere gangen van de doolhof te zullen

verdrinken of stikken liet terugschrikken, in staat de geraffineerde constructie van het bouwwerk na te gaan.

Op de zuidwestelijke hoek van de piramide voeren trappen dicht bij de basis van het bouwwerk naar een voorvertrek. Vandaar loopt de rechte weg echter alleen verder door, wanneer men het dak van dit vertrek op zij schuift. Via deze opening in het dak der kamer komt men in een naar het oosten voerende gang. Deze eindigt weer in een kamer. Vandaar loopt een gang naar het noorden. Maar het is een doodlopende gang; men moet terug.

Ook de kamer die men door de doorgang verlaat, heeft een schuifdak. Daarachter ligt weer een gang. Ook deze leidt naar het noorden, evenals de doorgang eronder. Eindelijk bereikt men de derde kamer wederom met schuifdak. Via dit dak voert een gang naar het westen, dus in een rechte hoek met de daaronder liggende, naar het noorden gerichte gang.

Door deze naar het westen lopende, laatste gang komt men eindelijk in de kamer waar de doodkist van de koning staat. Maar geen deur leidt naar binnen. De grafkamer bestaat uit een reusachtig, uitgehold blok kwartsiet. In dit 110 ton wegende blok kwartsiet ligt het koningsgraf.

Het is 7 m lang en 2 1/2 m breed en kan slechts worden betreden door een gat in de zoldering. Maar dit gat is door drie zware steenblokken versperd. Daarboven liggen twee kamers die dienen om de aandacht af te leiden.

Wanneer Petrie in staat is deze vernuftige bouwconstructie te overzien, vindt hij ook de oplossing van het raadsel van de twee sarcofagen: de ene sarcofaag was bestemd voor koning Amenemhet III (19de eeuw vóór Chr.), de andere voor diens dochter Ptahneferu. Bij de sarcofagen stond een kostbaar offeraltaar van albast, dat de Brit schadeloos stelt voor de ontzaglijke moeite die hij zich heeft gegeven om het geheim van deze piramide te ontsluiëren. Dat helemaal te ontsluiëren lukt hem evenwel niet.

Want beide sarcofagen in de koninklijke, zo zorgvuldig beschermde grafkamer zijn leeg.

Het heet dat beide mummies lange tijd geleden door grafrovers uit de lijkkasten gehaald en verbrand zijn. Of intussen dergelijke hypermoderne pogingen om een en ander te verklaren steeds een bevredigende oplossing voor de geschiedenis van het oude Egypte, ook voor de geloofsgeschiedenis, bieden, mag de hemel weten.

Nieuw verval

Ten zuiden van de piramide van Amenemhet III ligt blijkbaar het tempelbouwwerk dat nog de Grieken als het wereldberoemde Egyptische labyrint gekend hadden. Behalve enige resten van zuilen zijn daarvan geen sporen meer terug te vinden. Het moet volgens Strabo een prachtig bouwwerk zijn geweest, waarin, naar het schijnt, in drie rijen telkens twaalf kapellen een binnenplaats met 27 pilaren omgaven. Zo zag vermoedelijk de dodentempel van farao Amenemhet III eruit, wiens lijk niet in de reusachtige doodkist van kwartsiet in zijn piramide lag. Is het lijk inderdaad uit zijn kist gesleurd en verbrand? Waren het grafrovers of de aanvoerders van nieuwe opstandige bewegingen? Met de dood van die koning valt in elk geval wederom een donkere sluier over de geschiedenis van het oude Egypte. De lichten gaan plotseling uit, en het bouwen van piramiden houdt op. Het houdt definitief op!

Het rijk aan de Nijl geraakt opnieuw in verval. In de afzonderlijke gewesten regeren gewestelijke en stedelijke vorsten. Hoezeer de Egyptologen zich ook inspannen om de

vallende duisternis te doordringen voor een tijdvak van ongeveer twee eeuwen na de dood van de laatste piramidenbouwer Amenemhet III gelukt dit niet.

Onduidelijk tekent zich in die tijd de inval der uit Azië komende Hyksosvolken af. Men weet niet veel van hen, en puzzelt over hun naam, die misschien niet anders dan 'heersers uit vreemde landen' betekent. Waarschijnlijk betreft het zwervende volken uit het hart van Klein-Azië en Syrië ook Semieten, die, mogelijk onder leiding van Indogermanen, zich voor een eeuw of langer in de Nijldelta van BenedenEgypte nestelen en de nakomelingen der overwonnen farao's louter nog als vazalkoningen dulden in Thebe bij voorbeeld, waar met het begin van de 18de koningsdynastie op de drempel van de 16de eeuw vóór Chr. de geschiedenis van Egypte weer een duidelijker beeld gaat vertonen. Tot dat tijdstip is het evenwel een tijd vol geheimen, en juist ook het tijdperk waarin zich in Klein-Azië en Syrië het rijk der Hethieten vormt.

Deze Hyksos brachten niet slechts het ijzer en het paard naar Egypte, doch ook dezelfde god die ook de Hethieten kenden: Sutech of Suti.

De Egyptenaren stelden hem gelijk met hun Seth.

En hier schijnt het nuttig zich weer naar de Bijbel te wenden, die bericht hoe Abraham in die tijd naar Egypte trok, omdat er hongersnood in het land uitbrak. Abraham schijnt inderdaad in de tijd van de Hyksos naar Egypte te zijn getrokken. En zijn kleinzoon Jakob, die later zijn naam in 'Israël' veranderde, trok eveneens met al zijn kinderen, wagens en alle vee naar Egypte, naar het land Gosen in BenedenEgypte daarheen waar de Hyksoskoningen heersten. Jakobs zoon Jozef was immers, aldus bericht de Bijbel, de machtigste man na de farao in het ganse land.

Hier raken, zij het ook miniem, de Egyptische en de bijbelse geschiedenis elkaar. Want onder de koningsnamen der Hyksos komt ook een koning **Jakobher** voor. Is het dé bijbelse Jakob?

Men weet het niet. Want de bijbelse geschiedenis is immers nimmer ter wille van haarzelf geschreven. Achter haar staat in hoofdzaak een goddelijke wil, een bestierende en beschikkende wet Gods, die niet met dorre woorden begrepen en beschreven kan worden en toch alomtegenwoordig ook het Woord van het Oude Testament vormt.

En zo rest ons slechts te constateren wat de archeologen in moeizame arbeid bij hun Egyptische opgravingen over de Hyksos ontdekt hebben: dat zij namelijk tot Seth, de sterren en hemelgod, baden, die waarschijnlijk Sirius is.

Ook in de Bijbel is een Seth bekend. Hij was de derde zoon van Adam en Eva, die, in de taal der sterren, waarschijnlijk maan en Venus betekenen. Hun derde zoon was nu juist Seth. „Toen”, voegt de Bijbel eraan toe, „begon men de Naam des Heeren aan te roepen” (Gen. 4 : 25 v.). Het staat zo in het vierde hoofdstuk van Genesis, schijnbaar geheel misplaatst, voor wat Seth en de naam des Heeren betreft. Maar het klinkt bijna alsof de naam des 'Heeren' geen andere dan 'Seth' is geweest.

De Hyksos en hun koning **Jakobher** en de sterrengod Seth is het werkelijk alleen maar een toeval dat men begon de naam des Heeren aan te roepen toen Seth volwassen was?

De koningin en de godvader

Toen de vazalkoningen van Thebe ophielden met het bouwen van piramiden en hun grafkamers naar de rotskloven van het Dal der Koningen en het in het zuiden daarop aansluitende Dal der Koninginnen verplaatsten, aanbaden zij een nieuwe god van Thebe,

genaamd 'Amon'. Stellig was Amon niet meer de maan, maar hij droeg de horens: ramshorens.

Men kan over de geschiedenis van het ontstaan van Amon met het oog op de duisternis die er omtrent de Egyptische geschiedenis van de voorafgaande tijd heerst, van mening verschillen één ding schijnt nochtans opmerkenswaardig: Amon was een god der armen.

Nog nooit is er in de geschiedenis der de goden gelijk zijnde farao's een god der armen geweest thans verschijnt hij te Thebe als nieuwe grote verschijning van een democratische theologie, die blijkbaar duidelijk inzag dat de armen een god dringender nodig hebben dan koningen en de bezittende klasse.

Amon is heer van het hiernamaals, van de stilte, van het zwijgen. „Gij zijt Amon, de heer van het zwijgen, die komt op de stem van de arme”, verklaart een gedenksteen. En een ander opschrift luidt: „Amon, de beschermer der stillen, de redder der armen.”

In het teken van de ram, van het lam Gods, begint nagenoeg tweeduizend jaar voor Christus' geboorte de godsdienst der armen.

In een op het hiernamaals gerichte godsdienst moest Amon zich onvermijdelijk met de zon verbinden. Want bij de zon, en niet in een duistere onderwereld, ligt immers het verblijf der gelukzaligen. Dus is het begrijpelijk dat de god al spoedig 'AmonRe' heette.

AmonRe wist als populaire god de zielen van zijn gelovigen in verrukking te brengen. Hij is namelijk de eerste god die bij een aardse koningin een dochter verwekte, die in de Egyptische annalen als dochter van farao Thotmes I verschijnt. Het bericht over haar verwekking en geboorte geeft te kennen dat haar vader niet farao Thotmes I is, maar AmonRe. Deze dochter is de latere koningin Hatsjepsut.

Volgens de Egyptische opschriften werd de moeder van dit goddelijk kind de hoofdvrouw Ahmose van farao Thotmes I door de goden uitverkoren en ertoe bestemd om de toekomstige koningin van Egypte te baren. En zelfs op gevaar af de lezer hier iets te schilderen wat hem wellicht uit de veel jongere Griekse of een andere geschiedenis merkwaardig bekend aandoet, moet toch worden vermeld dat AmonRe daarop de koningin opzocht om haar te bevruchten. Daarbij nam hij de gedaante van de aardse farao Thotmes I aan. In deze gedaante lag hij bij haar: „De majesteit van deze god deed alles met haar wat hij begeerde.”

Voor alles maakte AmonRe de koningin naast verschillende bijnamen de voornaamste naam der pas verwekte dochter bekend: Hatsjepsut, wat zoveel als 'De Eerste der Heerlijken' betekent. Hatsjepsut dus, aldus deed de god zijn aardse vrouw kond, „is nu de naam van deze mijn dochter, die ik in je schoot heb gelegd . . . zij zal deze zegenrijke koningsmacht in dit land uitoefenen”.

Toen Hatsjepsut volwassen geworden was, werd zij met haar stiefbroeder Thotmes II, een zoon van een bijzit van Thotmes I, in de echt verbonden. Maar de echtgenoot stierf vroegtijdig, en koningin Hatsjepsut heerste vele jaren alleen als een echte farao. Na 15 jaar geregeerd te hebben liet zij te ThebeKarnak de twee obeliskken met vergulde spits oprichten, en aan de westelijke kant van de Nijl bouwde zij de prachtige dodentempel van Der elBahari, voor welks resten vol bewondering Champollion stond. En hier, op deze plaats, nemen de onderzoekingen van de aan de Nijl gravende archeologen een aanvang.

De gehate

In opdracht van het geen kosten ontziende Metropolitan Museum of Art te New York beginnen Amerikaanse geleerden onder leiding van de Egyptoloog Herbert E. Winlock de terrassentempel van Der el Bahari systematisch te onderzoeken en te reconstrueren.

In 1927'28 stoten zij in de nabijheid van deze tempel op een soort steengroeve. Zij is gevuld met brokstukken van beeldhouwwerken. Reeds de overblijfselen van kalksteen en roze graniet doen vermoeden dat het om bijzonder mooie en waardevolle meesterwerken der oud Egyptische beeldhouwkunst gaat. Maar ze tonen ook dat men deze kunstwerken door vuur en water systematisch heeft laten springen en verwoest heeft. De talrijke scherven ervan had men daarna in die steengroeve geworpen.

Winlock laat de overblijfselen in moeizaam, minutieus werk weer bijeenvoegen. Waar hij stukken mist die niet te vinden zijn, raadpleegt hij de musea der wereld omtrent hun voorraad. Zo levert Berlijn een door Lepsius (in 1845) gevonden en naar Berlijn gebracht deel van een romps ter completering.

Op die manier ontstaan weer de vele mooie standbeelden en zittende beelden van koningin Hatsjepsut. Op een dezer beeldwerken is zij als knielende vrouw met een offerschaal voorgesteld. Een zittend beeld laat haar levensgroot zien als slanke vrouw met tere borsten. Het eigennuttige gelaat bezit grote, mooi gevormde ogen, een rechte, smalle neus en een kleine kin. Het kunstwerk stond vermoedelijk eenmaal in haar dodentempel te Der el

Bahari. Tegenwoordig bevindt het zich in het Metropolitan Museum te New York.

Andere beelden van Hatsjepsut tonen haar als mannelijke farao met de tot het koningsornaat behorende sik. Zij draagt alle traditionele titels der Egyptische koningen. Alleen van de titel 'Sterke Stier' heeft de charmante koningin in de opschriften van haar gedenktekenen afgezien, hoewel de titel van oudsher tot de titulatuur der Egyptische koningen behoorde.

Maar wie heeft de beeltenissen van Hatsjepsut vernietigd? Wie haatte haar zó, dat hij al haar beelden verbrijzelde? Vanwaar kwam deze persoonlijke, tot na haar dood werkende, nimmer rustende haat, die nog heden als een vergiftigende adem uit het puin van duizenden jaren merkbaar is?

Ook de heerlijke dodentempel der koningin met zijn terrassen en zuilencolonnades vertoont sporen van een van haat vervuld vernielingswerk. Overal zijn de afbeeldingen, opschriften en reliëfs die naar de koningin verwijzen, weggekrast, weggebeiteld of verminkt. Diep en mismakend dragen de mooie ruimten van haar dodentempel dergelijke tekenen van een onverzoenlijke haat. Weliswaar is het bouwwerk zelf niet aangetast, maar wel alles wat aan zijn meesteres, aan koningin Hatsjepsut, herinnert. Er is geen twijfel meer aan dat haar opvolger, Thotmes III, die verwoestingen gelast heeft. Hij, die hetzij haar tweede echtgenoot en stiefbroeder dan wel haar neef en stiefzoon was, moet tijdens haar leven door haar veronachtzaamd en onderdrukt zijn. Vele jaren bracht hij gedurende haar regering als eenvoudig priester in de tempel van Amon te Thebe door.

De man die later als koning Thotmes III een der energiekste en meest succesvolle farao's zou blijken te zijn, schijnt door de heersende koningin Hatsjepsut steeds weer vernederd en afgewezen te zijn. Daardoor laat zich verklaren dat een lang opgekropte wrevel in haat veranderde, die zich dan niet slechts over de dode koningin ontlastte, maar ook over haar

familie en haar hofhouding. De onschuldige dochter der koningin moest net zo gewelddadig sterven als de man die haar, Hatsjepsuts, gunsteling en bouwmeester was. Hij, Senmut, en zijn gehele familie werden omgebracht.

Waar het lijk van de koningin is gebleven, weet men niet. In haar mooie dodentempel werd alleen een kistje met de gebalsemde lever aangetroffen, meer niet. Misschien bevindt haar stervelijk overschot zich onder de naamloze vrouwenmummies die in het Dal der Koningen werden gevonden. Misschien! Het is niet zeker; men zal het wel nauwelijks meer te weten komen.

30. IN HET DAL DER KONINGEN

Geef mij je handen, die je geest bevatten, opdat ik hem moge ontvangen en door hem leve.

UIT EEN DODENSPREUK IN HET DAL DER KONINGEN

De van haat vervulde opvolger van Hatsjepsut, farao Thotmes III, bouwde zijn reusachtig graf in het Dal der Koningen. Verscholen in de rotsgroeven ligt het aan de andere kant van een diepe valkuil, waarheen een lange gang naar het inwendige van de rots voert. Het is een met pilaren en meer dan honderd afbeeldingen versierde grafruimte.

Doch zijn graf is slechts één der vele rotsgraven die de opvolgende farao's met grote pracht in het Dal der Koningen voor zich lieten inrichten. Merendeels zijn deze koningsgraven volgens hetzelfde plan aangelegd. Meestal voeren drie achtereenvolgende gangen naar de kamer met de doodkist. Naast de gangen liggen kleinere vertrekken voor de grafgiften of voor offerceremoniën. Wanden en pilaren of zuilen zijn met talrijke religieuze beelden en opschriften bedekt. Deels zijn het bepaald meesterlijke, kleurige reliëfvoorstellingen, die goed bewaard zijn gebleven en door de verbazingwekkende frisheid van hun kleuren opvallen.

Overwegend zijn op deze afbeeldingen Egyptische godheden en hun heilige dieren voorgesteld. Daarbij lange hymnen en beschrijvingen van het hiernamaals. Uit alles blijkt dat talloze plaatselijke erediensten resp. de godsdienstige opvattingen van vele tijdperken reeds vol tegenstrijdigheden, ja, zelfs zinloos, tot een warnet van godsdienstig geloof ineengegroeid zijn.

Ook de van de piramiden overgenomen opschriften zijn zinloos vermengd. Lieder en monologen aan de doden, waarin zij tot het nuttigen der offergaven worden uitgenodigd, monologen der lijken, tweegesprekken van de zielen der afgestorvenen met boze geesten, die de toegang tot het land der gelukzaligen dreigen te beletten, tover en bezweringsteksten en tal van andere dingen meer dit zijn uiteindelijk de verwarde overblijfselen van een geloof in het hiernamaals waarvan de rationele grondslagen vergeten zijn.

Uit een groot aantal van dergelijke teksten ontstond het op papyrusrollen neergeschreven Dodenboek. Gesteld in een opvallend archaïstisch getinte taal, blijkt uit de toegevoegde verklaringen dat de zin der oude teksten zelfs door de priesters vaak niet meer begrepen is. Ten gevolge van een voortdurend groter wordend aantal fouten bij het overschrijven werd alles tot een zinloze warboel, die moderne Egyptologen bij het vergelijken met de piramidenteksten met bevreemding moesten vaststellen.

In een dergelijke chaos van verworden godsdienstresten wendde een jonge farao zich van het oude geloof aan goden af en wijdde zich aan de leer van de zon. Uit zijn bittere ervaring blijkt dat zelfs een Egyptische farao zich niet ongestraft tegen de traditie mocht keren.

De schrifttabletten van El-Amarna

Het drama ontwikkelt zich slechts geleidelijk voor de onderzoekende ogen der Egyptologen. Het begint eigenlijk met een moderne tragikomedie.

In 1887 vindt namelijk een fellahvrouw van het dorpje Tell el-Amarna aan de Beneden-Nijl een aantal spijkerschrifttabletten in de Babylonische taal. Natuurlijk weet de vrouw niet

wat zij gevonden heeft; ze weet alleen dat het om 'antikas' gaat, waarvoor de vreemde sahibs belangstelling aan de dag leggen.

Men kan deze antikas vermeerderen door ze in vele stukken te breken en ze dan elk afzonderlijk aan te bieden. Het handelsartikel wordt op die manier verveelvoudigd. Ingevolge de wijze raad van haar familie handelt de vrouw dienovereenkomstig en gaat dan met de in stukken gebroken schrifttabletten naar de handelaars. De meesten hunner schijnen de verkoopwaarde zeer sceptisch te hebben beoordeeld. Slechts bij één komt het op dat het wel eens om iets geschrevens zou kunnen gaan. Hij biedt de brokstukken der tabletten enkele grote westerse musea aan.

De door droeve ervaringen met de in het Oosten welig tierende kunst van vervalsen verbitterde geleerden zijn evenwel wantrouwiger dan ooit. Hoe zouden Babylonische schrifttabletten in Egypte terechtgekomen zijn? Buitendien vertonen de onderzochte brokstukken met de regels in strijd zijnde fouten ten opzichte van grammatica en schrijfwijze, hetgeen steeds gereede aanleiding is om het gemoed van ter zake kundige filologen met argwaan te vervullen.

Er is haast geen twijfel meer aan dat het weer eens om uiterst moderne vervalsingen van een geraffineerde bende bedriegers moet gaan. De aankoop van de brokstukken wordt botweg afgewezen.

Daarmee daalt de waarde van de bij Tell el Amarna gevonden kleischerven onder nul. Hier en daar worden ze naïeve toeristen aangepraat. Tal van deze scherven verdwijnen op die manier in de stroom van reizigers uit alle delen der wereld. Het grootste deel wordt door de handelaars als onverkoopbaar behandeld.

Totdat op zekere dag enige brokstukken in handen vallen van een Assyrioloog van de Berlijnse musea. En dan geschiedt het wonder: Berlijn destijds een bolwerk van Assyrisch-Babylonische schrift en taalwetenschap verklaart niet alleen de onderzochte brokstukken voor echt, maar geeft tevens opdracht, alle aangeboden schrifttabletten onverwijld op te kopen.

Daardoor komt het dat vanaf dat ogenblik de wedloop van alle musea en instituten van onderzoek naar de Babylonische geschriften van Amarna begint. De wereldsteden van de Oude en de Nieuwe Wereld kopen van de verbaasde handelaars aan de Nijl wat ze maar kunnen krijgen. En weer eens wordt de oosterse handel in oudheden het bewijs geleverd hoe onbegrijpelijk toch die Europeanen en Amerikanen zijn.

Het resultaat van de jacht op de schrifttabletten van Amarna is bij voorbeeld dat brokstukken van een schrifttablet zich in een Europees museum bevinden, maar daarentegen de rest in de Verenigde Staten. De meeste zijn in Berlijn.

Maar de internationale Assyriologie overwint spoedig alle moeilijkheden die een brief veroorzaakt die in verscheidene stukken verscheurd over de aarde verstrooid is, en leest, buiten ruimte en bezitsrechten om, het grootste deel der Amarnabrieven gemeenschappelijk en met toenemende belangstelling. Daarbij wordt men opmerkzaam op de betrekkingen tussen de Mesopotamische, Hethitische en andere koningen van Voor-Azië en de troon der farao's in de 14de eeuw vóór Chr. Aan Egyptische zijde betreft het de farao's Amenophis III en zijn zoon Amenophis IV (Achnaton) der 18de dynastie.

Alles waarover omstreeks het midden van het voorlaatste millennium vóór Chr. koningen zich kunnen onderhouden, komt in die brieven ter sprake. Verlangens naar goud, naar

verdragen of vrouwen. Onopgesmukt presenteert zich hier levende geschiedenis. De plaats waar deze interessante spijkerschrifttabletten aan de Nijl worden gevonden, schijnt nog andere informatie te verbergen. Misschien zijn het mededelingen van historisch grote betekenis. Men moet ze daar zoeken waar de schrifttabletten ontdekt zijn.

Achet-Aton

In 1891'92 onderneemt Flinders Petrie de man wiens speurwerk reeds menige belangrijke plaats uit de geschiedenis van het oude Egypte op het spoor kwam een proefgraving in Amarna aan de oostkant van de Nijl, ongeveer 2 km van de oever der rivier verwijderd. Maar Petrie heeft er al spoedig geen zin meer in; hij houdt er al spoedig mee op en laat het raadsel onopgelost.

Nog 16 jaar verlopen waarin de inhoud van de Amarnabrieven in de geleerde wereld een levendige gedachtenwisseling in het leven roept, totdat de 'Deutsche Oriëntgesellschaft' in 1907 besluit de geheimzinnige plaatsen van Amarna stelselmatig uit te graven. Het is een voor vele jaren ontworpen onderneming, die geleid wordt door Ludwig Borchardt.

In de zeven jaar tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog komen langzaam de resten van de residentie van farao Amenophis IV te voorschijn de man die alleen de zon aanbidden en aan de oud Egyptische godsdienst een eind maken wilde. Ter ere van de zon, die hij 'Aton' noemde, veranderde de jonge koning zijn naam in 'Achnaton'.

Hij sloot de priesterscholen, verklaarde dat de priesters dwaalleraars waren en geen dienaren gods, en besliste dat alle oude geloofsbelijdenissen onwettig waren. Hij verbood ook de beeldendienst en verbood voor Aton onverschillig welke beelden van de god te vervaardigen, aangezien de ware god geen vorm heeft. „Mannen van Thebe!” riep hij uit, „ons volk is verstrikt in de afgodendienst en huldigt een leger van goden onder Amon . . . Maar ik verklaar dat er geen godheid is die door bloed en doodslag (daarmee zinspeelt de koning op de mensenoffers van zijn tijd) en door offers geëerd wil worden: wendt u af van de afgodendienst!”

En vervolgens belijdt hij zijn eigen geloof: „Er is maar één god, die boven alles zweeft en ons lot bestuurt. Onze god is Aton! God in de zon, de zon zelf, die alles in stand houdt!” Hij verbiedt ook zijn onderdanen voor hem, de farao, neer te knielen: „Laat ons gelijke mensen zijn, voordat de dood ons gelijkmaakt!”

In de tempels van het land krast hij de namen der oude goden uit; hij ontnemt aan de tempels hun goud en hun bezit en daarmee ook hun economische macht.

Dan verlaat hij de hoofdstad Thebe om zich in Amarna een nieuwe residentie ter ere van de zonnegod Aton te bouwen: 'Achet-Aton' 'Horizon van Aton'.

De door de Eerste Wereldoorlog onderbroken, tot dat ogenblik reeds aan verbazingwekkende resultaten rijke onderzoeken in Amarna worden daarna door de Britse Egypt Exploration Fund voortgezet. Ook Woolley, de opgraver van Ur, werkt tijdelijk in Amarna; een ander, Francis Giesler Newton, wordt in 1924 ziek en sterft.

Doch deel voor deel wordt de korte geschiedenis van de zonnestad van Achnaton, die in een grafopschrift als „de machtige stad van het oord des lichts van Aton” geprezen wordt „groot in lieflijkheid . . . rijk aan bezit, in welker midden zich het offer van Aton bevindt”, bijeengevoegd.

Thans zijn grote delen van de uitgestrekte residentie van Achnaton althans in hoofdlijnen bekend de brede hoofdstraten met de huizen der vorname lieden en beambten en de smallere straatjes van de soldaten en arbeiderswijken, welke woonplaatsen als de eerste nederzetting van arbeiders in de wereldgeschiedenis worden aangeduid, waarin ingebouwde kookplaatsen en closets, alsmede aparte stallen voor het vee een ongewone vooruitgang betekenen.

Bekend is ook het reusachtige terrein van de zonnetempel met zijn poortgebouwen en processiewegen, zijn met zuilen getooide kapellen en voorraadhuizen, zijn sculpturen, reliëfbeelden en geloofsbelijdenissen tot de eeuwige zon.

Bijna niets is daarvan nog aanwezig. Men weet echter dat het in het centrum van de stad gelegen terrein van de tempel van Aton alleen reeds 730 m lang en 275 m breed was.

En eindelijk vond men naast veel beelden die de jonge koning Achnaton met zijn familie op een tot op dat ogenblik totaal onbekende ongedwongen wijze voorstellen, in een beeldhouwerswerkplaats van Amarna de buste van Nefertete.

In de nabijgelegen bergen werden meer dan 24 rotsgraven ontdekt, waarvan vele onvoltooid. Deze graven geven met hun mooie reliëfbeelden en schilderingen en opschriften een voorstelling van Achnaton en zijn tijd en tegelijk van de offerceremoniën ter ere van de zon.

Dood verklaard

De reusachtige altaren en de eens met bloemen en vruchten overladen offerplaatplaatsen van Amarna zijn na de plotselinge dood van de 'misdadiger' en 'zondaar' verwoest. Zelfs de aarde waarop die altaren ter ere van de zon stonden, schijnt vervloekt en onvruchtbaar te zijn gemaakt, opdat geen grassprietje daar meer zou kunnen ontspruiten.

De stad der zon is daarna verlaten en aan haar lot overgelaten. In de hokken en stallingen van de farao bevonden zich nog de overblijfselen van dieren, die men blijkbaar niet mocht meenemen.

Alles wijst erop dat Amarna nooit meer bewoond is. Door de priesters van de oude godsdienst in elke vorm vervloekt en door het volk als een oord van boze geesten gemedend, door volgende koningen als steengroeve gebruikt dat was het lot van de zonnestad van Achnaton. Allengs woei het woestijnzand de verlaten ruïnen toe en begroef genadiglijk de resten der geloofsbelijdenis van een Egyptische farao aan de enige macht der zon.

Amarna schijnt een waarschuwend teken der oud Egyptische geschiedenis te zijn, dat heimelijk samenhangt met het lot dat duizend jaar tevoren de koningen van de zonedynastie beschoren was.

De scheppers der 5de dynastie ontketenden een revolutie toen zij hun zonnetempels schiepen. Achnaton werd waarschijnlijk van de troon gesleurd of zelfs vergiftigd, maar beslist na zijn vroege sterven dood verklaard. In beide historische, door volle duizend jaar van elkaar gescheiden gebeurtenissen treedt, als het ware als motief, het geloof aan de zon op.

De duistere machten van de traditionele sterrengodsdienst behaalden de overwinning over de vooruitgang. Aan de Nijl lag geen 'Rijk der Zon', doch het Rijk der Sterren in donkere nacht.

Een geheimzinnig graf

In 1907, het jaar dat de Duitse expeditie in Amarna voorzichtig aarde en zand begint weg te graven, vindt men in het zuiden, in het Dal der Koningen bij Thebe, een geheimzinnig graf. Daar, in het' Dal der Koningen, zoekt sinds 1902 de Amerikaan Theodor Davis naar verdere rotsgraven der farao's. 62 koningsgraven zijn tot dat ogenblik, zij het ook grotendeels zwaar verwoest, ontdekt en onderzocht.

In 1903 en de volgende jaren had men uit de grafkamers van de grootouders van Achnaton prachtige zetels en kisten, mooie en kostbare vazen en gerei geborgen. Alleen van de laatste rustplaats van de zonnekoning Achnaton werd geen spoor gevonden. Waar was farao Amenophis IV Achnaton in het Dal der Koningen begraven? Had men de dood verklaarde eigenlijk wel een waardige begrafenis bereid?

Daar vertoont zich in 1907 een nog niet nagevorste toegang in een rotsspleet in een van de vele die in de loop van de tijd reeds met of zonder succes onderzocht zijn. Ook ditmaal belooft de nieuwe toegang geen bijzondere ontdekking. Doch dan komen ruw gehouwen treden te voorschijn. Aan het eind daarvan worden gangen zichtbaar, die met gewone en rolstenen dichtgestopt zijn. Men moet deze gangen eerst leegruimen.

Dan staan de opgravers in de steeds dieper naar het inwendige van de berg omlaagvoerende gangen voor een machtige afsluitingsmuur van zware, op elkaar gestapelde steenblokken. Deze muur moet eerst gesloopt worden. Daarachter ligt een donkere gang. Ook deze is met rolstenen en andere stenen dichtgestopt. Op deze stenen afsluiting ligt het houten zijstuk van een kostbare dodenschrijn.

Alles wijst op wilde haast, alsof een graf in allerijl opengebroken en weer gesloten is.

Wanneer ook de laatste rolstenen weggeruimd zijn, opent zich een grafkamer. Daar liggen de overige delen van de dodenschrijn. Zijn wanden zijn van cederhout en met goud beslagen. Gouden spijkers houden hem bijeen. Er is geen twijfel aan: deze dodenschrijn behoorde bij de sarcofaag van een hooggeplaatst persoon. Wie was deze?

Op de wand van de schrijn staat te lezen: „Hij maakte het voor zijn moeder”. Verdere opschriften maken duidelijk dat het om de dodenschrijn van een koningin Teje gaat.

Zij was de moeder van Achnaton.

Tal van feiten pleiten ervoor dat ze geen Egyptische was, doch een Aziatische. Ook Achnatons grootmoeder was de dochter van een Mesopotamische koning der Mitanni. Misschien verklaart dit veel van de houding en de geest van de koninklijke hervormer Achnaton. Dus Teje, Achnatons moeder, lag hier begraven. Maar waar was haar sarcofaag? Waar haar lijk? De doodkist van koningin Teje ontbreekt.

Behalve de uiteengerukte schrijn, die misschien eens de sarcofaag heeft omhuld, ligt in de grafkamer kostbaar vaatwerk van albast, zalfpotten, gekleurde dozen en kruiken van faience en andere dingen. Dus geen grafroof? Geen lijkschennis uit begeerte naar goud?

Neen, hier was klaarblijkelijk iets anders gebeurd. Alleen laat zich moeilijk raden wat zich in deze grafkamer heeft afgespeeld en wanneer. In het flakkerend licht der fakkels duikt uit de achtergrond van de kamer spookachtig een ander beeld op. Het vertoont enkele meters onder de door de zon beschenen aardoppervlakte en onmetelijk ver van de blauwe hemel verwijderd het huiveringwekkende gezicht van de dood. Want de ruimte waarin eens het lijk van koningin Teje moet hebben gerust, bevat nog een doodkist in de vorm van een mens.

De schone vorst

Op een vergaan en in elkaar gezakt onderstel, dat rijk met edelstenen en schitterende stukjes glas versierd is, was het deksel van de doodkist verschoven, waarbij dit het hoofd van een dode uit de oorspronkelijke toestand heeft gerukt. Uit lege oogholten staart de mummieschedel de indringers tegemoet. Op de ene oogholte zit de amulet van een gouden gier, die bij het vallen van de kist blijkbaar van de borst van de dode was losgeraakt en daarna in de oogholte was blijven hangen.

Ofschoon het in bladgoud is gehuld, bevindt het lijk zich in een vreselijke staat van ontbinding. Ondanks de balseming is het in de loop der duizenden jaren door binnendringend vocht steeds meer verrot. De hele ervaren kunst van de erbij gehaalde conservator is vereist om de vergaande resten van de dode toch nog bewaard te doen blijven, en maanden van behoedzame arbeid van conserveren en medisch onderzoek verlopen, voordat men een enigszins duidelijk beeld van de ouderdom en lichaamsgesteldheid van het lijk heeft.

Anders gesteld is het met de toestand van de kist waarin het lijk gelegen had. Het weggerukte, eenmaal geheel met platen goud beklede hoofd toont dat ook hier mysterieuze handelingen begaan zijn. Op de bovenkant van het deksel van de doodkist zijn hiërogliefen te lezen: „De schone vorst, de enig uitverkorene van Re, de koning van Opper en Beneden Egypte, levend in waarheid, de Heer der beide landen . . . Het schone kind van de levende Aton, wiens naam voor altijd en eeuwiglijk moge leven!”

Dus Aton! De zonnegod van Achnaton wordt door de tekst op de lijk-kist geprezen. En een farao ligt daar begraven, een koning van Opper en Beneden Egypte. Is het soms Achnaton zelf?

Op de doodkist staat geen naam geschreven. Uit de stroken plaatgoud die kruiselings over de borst van de dode liggen, zijn de hiërogliefen van de ingegraveerde naam weggesneden.

Ook de in een nis van de wand dicht bij de lijk-kist staande vier albasten kruiken met de ingewanden dragen geen naam. Wel vertonen zij sporen van vroeger beschreven te zijn geweest, maar het schrift was zorgvuldig en bijna volledig verwijderd. Alleen op vier grondstenen is nog een naam herkenbaar.

Het is de naam van farao Amenophis IV Achnaton.

Onopgeloste raadsels

Met het vinden van het overschot van die koninklijke mummie komt in de vakkringen der Egyptologen een stroom van vragen los, die ook thans nog ternauwernood verstomd zijn. Twijfel, argumenten en weerleggingen worden geopperd, of dat schamele, een farao onwaardige graf inderdaad het stoffelijk omhulsel van koning Amenophis Achnaton der 18de dynastie uit de 14de eeuw vóór Chr. bevatte.

Sindsdien zijn meer dan 50 jaar verlopen. De Egyptologen hebben intussen bergen kunstvoorwerpen, reliëfbeelden en beelden van Achnaton en zijn tijd vergaard en juist deze farao en zijn bekoorlijke vrouw Nefertete bij het grote publiek meer bekend gemaakt dan enige andere koningsfiguur uit de drieduizendjarige geschiedenis van Egypte. Miljoenen mensen uit onze tijd kennen zijn natuurgetrouw gemodelleerd hoofd en vooral de buste van Nefertete.

Zonder twijfel weet de archeologie van de tijd van Achnaton belangrijk meer dan van

menig jonger tijdperk der geschiedenis maar zij weet niet zeker of de met goud beklede resten der mummie, die in de doodkist van Achnaton lag, inderdaad van farao Amenophis IV zijn, van de koning dus die als jongmens vanaf de troon der farao's de geloof swereld van Egypte tot in de grond aan het wankelen bracht en de godsdienst van de zon verkondigde.

Maar Achnatons pogingen leden schipbreuk. Zij leden evenzeer schipbreuk als die van de farao's der 5de dynastie duizend jaar vóór hem, zij het ook onder andere voortekenen en andere politieke constellaties.

Wat Achnaton betreft, hebben zijn vijanden misschien juist gewild dat over het lot van de dood verklaarde voor altijd de sluier van onzekerheid zou liggen. Reeds kort na zijn dood mocht zijn naam niet meer over de lippen der levenden komen. Zijn regeringstijd werd uit de annalen geschrapt. In de twee mensenleeftijden later in de tempel te Abydos ontstane lijst van koningen is Amenophis Ach

naton niet vermeld. Op die manier werd de zonnekoning Amenophis IV (Achnaton) van de wereld weggevaagd. Geschiedde dit op soortgelijke wijze met zijn lijk?

Het was niet Achnaton

Later opnieuw verrichte onderzoeken van de mummie van de koning hebben met tamelijk grote zekerheid aangetoond dat het niet het lijk van Achnaton kan zijn. Achnaton stierf wel op jonge leeftijd, maar toch niet zo jong als de in zijn doodkist gevonden mummie was. Achnaton is vermoedelijk met de grootste eer ten grave gedragen. De tijd was nog niet rijp om hem ook als lijk te vernietigen.

Zijn jeugdige opvolger zijn schoonzoon Sakare was te zeer door hartelijke vriendschap met Achnaton verbonden dan dat men het begonnen werk kon voltooien. Doch deze opvolger regeerde slechts ongeveer drie jaar. Eerst met diens dood begon de contrareformatie van de 14de eeuw vóór Chr. in naam van Amon met de ramshorens.

Steeds sterker werd de indruk dat in die doodkist die zo duidelijk op Aton, de god van Achnaton, duidt en die waarschijnlijk ook de kist van Achnaton is enkele jaren later het lijk van de schoonzoon is gelegd. Daarbij is blijkbaar het lijk van de koninginmoeder Teje uit de grafkamer, waarin zij aanvankelijk met haar zoon Achnaton zou rusten, verwijderd.

Wat daarna met het uit de doodkist gerukte lijk van Achnaton gebeurde, is niet bekend en zal waarschijnlijk ook nooit bekend worden. Daarentegen is wel bekend dat de granieten sarcofaag van een vroeg gestorven dochter van Achnaton op barbaarse wijze is stukgeslagen.

Men weet ook dat zelfs de naam van Achnatons echtgenote, koningin Nefertete, van de monumenten is weggekrast. Ook haar graf is tot dusverre niet gevonden, en over het einde van die koningin, wier gelaat tegenwoordig zo goed bekend is, heerst volledige duisternis.

Achnaton is dood. Maar tegen de wil van zijn tegenstanders zal hij in de vele reliëfbeelden van Amarna voor alle tijden blijven leven, zolang cultuur en godsdienstgeschiedenis onderwezen zullen worden.

Wat nog als herinnering aan hem overblijft en tot de geschiedenis van de mens Achnaton behoort, schijnt de stille liefdesspreuk te zijn die in de gouden bekleding aan het voeteneinde van zijn doodkist gegraveerd is:

*Ik adem de zoete adem die uit je mond komt.
 Ik zie je schoonheid iedere dag.
 Het is mijn wens dat ik je schone stem
 moge horen als het zuchtje van de noordenwind,
 dat mijn gebeente met leven moge worden verjongd
 door de liefde voor jou.
 Geef mij je handen, die je geest bevatten,
 opdat ik hem moge ontvangen en door hem leve.
 Noem mij toch eeuwig bij mijn naam
 en nooit zal (mij iets) ontbreken.*

Misschien heeft Achnaton dit zelf gedicht. Misschien was Nefertete bedoeld.

Naar de zon!

Nergens in Egypte heeft Achnatons leer van Aton zich verbreid en gehandhaafd. Voor het Egyptische volk bleef de zonnediens vreemd en onbegrijpelijk.

Sommige geleerden menen dat de grote hymne aan de zon van Achnaton jongere geslachten tot voorbeeld voor de 104de psalm van het Oude Testament, waarmee God in de werken Zijner schepping geprezen wordt, heeft gediend. Maar de psalmist heeft beslist niet de zon als godheid bedoeld.

De stukgeslagen steenblokken van de door Achnaton opgerichte zonnetempel zijn in de tempels van Amon te Thebe en van de maangod Thoth te Hermopolis ingebouwd. Hele wouden van zuilen en talloze hymnen verkondigden nog altijd de macht en de grootheid der oude goden ook toen de naam van de zon steeds meer met de naam van vele goden van Egypte werd verbonden.

Want, om het nog eens te zeggen, in de Egyptische godsdienst van het hiernamaals speelt de plaats van de zon een voorname rol. Daarom staat de zon op talloze afbeeldingen tussen de horens of slangen van de twee maansikkels.

De zonnenaam Re vermengde zich tenslotte zo innig met die van Amon en ook met de naam van Horus, Osiris en Atum, dat de onderzoekende Egyptologen geheel en al de indruk hadden dat Egypte overwegend het rijk van de zon was geweest.

Maar dit is slechts schijnbaar zo.

Gaat men heden naar de natuurvolken van het zuiden in het bijzonder naar die welke hun doden nog in een boot zetten en deze dan de zee op laten drijven, dan kan men van hen horen waarheen het dodenschip zal gaan. Vaak zal men hetzelfde antwoord vernemen dat zonder twijfel de oude Egyptenaren vertrouwd was: naar de zon!

Want in haar stralenkrans in het oosten, voor zonsopgang bevindt zich het verblijf der gelukzaligen, het 'Biezenveld' der Egyptenaren, de hof van Eden uit de Bijbel, die „in het oosten” ligt.

31. TERUGKEEER VAN DE GODEN

*De goden hadden dit land de rug toegekeerd;
wanneer men tot een god smeeke, om een orakel te ontvangen, dan kwam hij niet ..*

OPSCHRIFT VAN EEN GEDENKSTEEN TE THEBEKARNAK

Op 5 november 1922 wordt in het Dal der Koningen het graf ontdekt dat met de tijd van de zonnekoning Achnaton nauw verbonden is, ja, zonder hem in menig opzicht zelfs niet denkbaar zou zijn.

Na acht jaar vergeefs zoeken vindt de Brit Howard Carter vlak onder het rotsgraf van koning Ramses VI een spoor. Onder de fundamente van een arbeidershut worden toevallig de eerste treden van een trap ontdekt. Zij wordt haastig blootgelegd. Dan staat men voor een gemetselde wand. Hij draagt het bekende grafzegel van de koningsgraven: een jakhals boven negen gedaanten. Het zegel is onbeschadigd.

In ademloze spanning wordt de beschermende wand opengebroken. Daarachter ligt een lange, naar beneden voerende gang. Zij is geheel en al met rolstenen en zware andere stenen gevuld.

Nadat de gang is leeggeruimd, staat Carter voor een tweede wand. Ook deze draagt het zegel van de koningsgraven, maar het is beschadigd. Het graf moet reeds eenmaal geopend en daarna weer gesloten zijn.

Achter de tweede beschermende muur komt een kamer te voorschijn 8 m breed, 3,6 m diep. Zij is gevuld met talloze voorwerpen: met kasten, kisten, rustbedden, zetels, standbeelden, vazen, kortom: met de inrichting van de hele huishouding van een koning. De stoffelijke waarde ervan aan goud, edelstenen, prachtige ceramiek en albasten vaatwerk is nauwelijks te schatten.

De kamer bevat ook grote draagbaren. De ene bezit leeuwen, een andere stierenkoppen. Zelfs wagens ontbreken niet. Zij liggen uiteengenomen in een hoek: disselbomen, wagenstel en de wielen. Alles is verguld. (Carter kan nog niet met de koningsgraven van Ur vergelijken; deze worden pas vijf jaar later ontdekt). Uit een zwarte schrijn blijkt een grote, gouden slang door de geopende deur naar buiten.

Het kostbaarste meubelstuk is een troonzetel. Hij is geheel met goud belegd en rijk versierd met glas, faience en ingezette stenen. De poten zijn gevormd als die van een leeuw, en aan de leuning zijn twee leuwenkoppen zichtbaar. Gekroonde en gevleugelde slangen vormen de steunen voor de armen. Tussen de spijlen van de leuning van de zetel zijn nog zes uit hout gesneden, vergulde slangen aangebracht.

Een tweede kamer wordt ontdekt. Zij ligt achter de eerste en is ongeveer half zo groot. Ook zij is verzegeld en met talloze voorwerpen gevuld. In deze onderaardse rotskamers bevindt zich blijkbaar de inrichting van een geheel faraopaleis. Overal duiden namen en titels op de bezitter: op farao Tut-Anch-Amon.

Carter's vreugde blijft evenwel niet ongestoord. Er vertonen zich bepaalde sporen die erop wijzen dat de kamers naderhand geopend zijn. Het ziet eruit alsof ze lange tijd geleden doorzocht en daarna in aller ijel weer gesloten zijn.

Is het eigenlijk wel een koningsgraf? Of is het slechts een onderaards magazijn? Het grootste deel van de winter van 1922'23 werkt Carter aan het leegruimen der twee kamers. Het nabij gelegen rotsgraf van een andere koning, dat volkomen leeg staat, wordt ijlings als laboratorium ingericht, om de talloze voorwerpen, die een paar duizend jaar in de rotskamers hebben gestaan, dadelijk te conserveren. Men heeft ook bergruimten nodig, om alles uit de twee kamers te kunnen halen. Eerst dan kan Carter de geheimzinnige kamers verder onderzoeken. Steeds weer staart hij naar de noordelijke wand van de eerste kamer. Daar staan twee levensgrote standbeelden van zwart hout. Hun hoofd, schorten, armbanden en sandalen zijn verguld. Waarom staan ze daar? Zijn het wachten? Moeten zij iets bewaken?

Experts, pelgrims en verslaggevers

Carter mobiliseert de wereld, stelt de Egyptische regeringsinstanties op de hoogte, de wetenschap, zijn vrienden. De sensatie van al het zoeken naar de graven der farao's in het Dal der Koningen is er: hier is een geheimzinnig koningsgraf waarschijnlijk het enige dat niet is leeggeroofd.

Carter heeft raad en hulp nodig. Hij voelt dat hij nog voor de grootste ontdekking staat, waarmee hij het alleen niet kan klaarspelen.

Amerikaanse onderzoekers van het Metropolitan Museum van New York laten hun werk aan de Nijl in de steek en spoeden zich naar de plaats waar hun steun verlangd wordt. Er komen experts voor scheikundig onderzoek, voor het conserveren, voor het maken van foto's, voor schriftproblemen en in kunst en geschiedenis aan. In Europa en Amerika haasten de vakgeleerden der Egyptologie zich naar de schepen, om naar Egypte te komen naar het Dal der Koningen,

Carter wordt in het Dal der Koningen bedolven onder telegrammen, een stroom van brieven, van gelukwensen, van waarschuwingen, aanbiedingen van hulp en wijze raadgevingen. Verslaggevers van alle nieuwsagentschappen en grote bladen stromen naar de Nijl. De Times verwerft via haar belangrijke betrekkingen tot Lord Carnarvon, de vermogende Brit die de jarenlange nasporingen van Carter heeft gefinancierd, het recht van eerste publicatie. Daarover winden de wereldpers en ook de Egyptische regering zich op. Toeristen stromen als pelgrims naar Thebe, verdringen zich voor de ingang van het geheimzinnig rotsgraf in het Dal der Koningen en maken de verbijsterde geleerden het leven moeilijk. Is het de grote belangstelling van de hele wereld voor archeologische onderzoeken of alleen maar de zucht om het wonder, het geheim van een duizenden jaren achter ons liggende tijd te beleven? Of is het alleen maar het op ijdelheid gebaseerde verlangen om 'erbij' te zijn, wanneer Carter en de geleerden het graf met z'n rijke inhoud leegruimen? Soms is het stellig meer!

En hier en daar verheft zich in het ritselende krantenwoud der wereldopinie een waarschuwende stem om de rust van de koninklijke dode niet te verstoren. Maar ligt zijn lijk eigenlijk wel in de rotskamers?

In februari 1923 staat Carter met kloppend hart voor de wand waarbij de twee zwarte wachten met verguld hoofd staan. En velen verdringen zich om hem. Persoonlijkheden van wetenschap en politiek zien met ingehouden adem toe hoe Carter uiterst voorzichtig een gat in de muurt boort. Door de opening fonkelt hem een wand van goud tegemoet.

De gouden zaal

Van lieverlede wordt, hoe verder de beschermende wand wordt weggebroken, een reusachtige dodenschrijn zichtbaar. Hij is zo groot als een ruim vertrek van 5,00 x 3,30 m bij een hoogte van 2,73 m. Van boven tot onderen is de schrijn met goud overtrokken en met de symbolen van Isis en Osiris, in blauwe faience ingelegd, versierd.

De schrijn die de doodkist bevat, vult bijna de gehele kamer; zijn grote dak reikt bijna tot de zoldering van de kamer. Tussen de wanden van de schrijn en de met bonte voorstellingen en opschriften beschilderde rotsmuren veroorlooft slechts een smalle gang de toegang. Daarin liggen en staan kostbare grafgiften. Voor de schrijn staat een prachtige, drie-armige lamp, in de vorm van bloemen uit één stuk albast gesneden. In een hoek staat een reusachtig boeket: de resten van een uit persea en olijf takken opgemaakt bloemstuk.

Hier dus, in deze dodenschrijn, zal de sarcofaag van de koning met het lijk van de farao ondergebracht zijn. Op hetzelfde ogenblik dat Carter dit vaststelt, overvalt hem een diepe teleurstelling. Want voor de schrijn ligt een zegel met het koningsteken van Tut-Anch-Amon op de grond. En dit zegel is gebroken.

Carter is er reeds zeker van dat hij een opengebroken en beroofde doodkist zal vinden. „Toen wij de ebbenhouten grendel van de grote schrijn terugschoven”, zo bericht hij, „sloegen de deuren open alsof ze gisteren gesloten waren.”

Maar er komt geen lijk te voorschijn. Integendeel, Carter staart naar eer: tweede schrijn. Hij gelijkt op de buitenste. Gedeeltelijk hangt nog een baarkleed eroverheen. Het van ouderdorp bruin geworden linnen is met gouden sterren versierd. Daartussen glinsteren gouden bloesems, die met de sterren op het baarkleed zijn genaaid. Het zware gewicht van het vele goud heeft de oud geworden linnen stof gescheurd en omlaag getrokken. Men moet eerst het baarkleed verwijderen om de tweede schrijn te kunnen bewonderen. Evenals de eerste glanst hij geheel van goud. Alleen het blauwe inlegwerk ontbreekt. In plaats daarvan is de schrijn met fijn geciseleerde reliëfbeelden versierd. Het zijn taferelen uit het hiernamaals.

En nu ziet Carter het belangrijkste; met haast ongelovige verbazing kijkt hij naar het zegel van de tweede schrijn: Het is ongeschonden. Het is het onaangetaste zegel van farao Tut-Anch-Amon het enige onbeschadigde in het hele Dal der Koningen.

De gouden schrijnen

Voor de ogen van de verbaasde en opgewonden gasten sluit Carter de schrijn weer. Hij weet nu en de ganse wereld weet het met hem dat hij achter de verzegelde wand van de binnenste schrijn de mummie van de farao Tut-Anch-Amon zal vinden.

Vooreerst kan Carter het evenwel niet wagen de binnenste schrijn te openen. Eerst moet de buitenste schrijn met alle vereiste voorzichtigheid uiteengenomen en uit de grafkamer gebracht worden. De enge ruimte biedt geen andere mogelijkheid.

Intussen ontdekt Carter achter de kamer met de doodkist nog een verdere ruimte: de schatkamer. Hij ziet dadelijk dat zij de grootste schatten van het hele rotsgraf bevat. Aan de buitenwand van deze schatkamer staat een grote op een kast gelijkende kist. Ook deze is geheel met goud beslagen en van boven door een hollijst van ureusslangen afgesloten. Deze kast is omgeven door de beelden van vier beschermgodinnen. Met beschermend uitgestrekte armen, bekoorlijk, natuurlijk en heel levend gevormd, wenden zij zich met

medelijdende gelaatsuitdrukking tot de vreemde indringer. Carter vermoedt reeds dat hij in deze kostbare kast de kruiken met ingewanden van de dode farao zal vinden.

Als betoverd staan de onderzoekers voor de symbolen en kostbaarheden van een bijna 3500 jaar achter ons liggende tijd. Bij de ingang van de schatkamer ligt de jakhalsgod Anubis op een schrijn. Daarachter vertoont zich de kop van een stier op een voetstuk. Daarnaast en tegen de muren staan zwarte kisten en kasten, bijna alle gesloten en verzegeld. In het midden van de kamer staat nog een rij prachtige kisten van hout en ivoor. Ze zijn versierd met ingelegde stukjes goud en met blauwe faience. Scheepsmodellen staan in de ruimte. Ze zijn compleet met zeilen en tuigage uitgerust. Aan de noordzijde staat nog een wagen.

Maanden verlopen voordat alles zo ver is leeggeruimd, dat Carter zich weer aan de grote schrijn kan wagen. Intussen gebeurt wat vele krantenlezers meer schokt dan alles wat tot dusver over het kostbare graf van Tut-Anch-Amon is bericht: Lord Carnarvon, de man die jarenlang Carter financiële steun bood, sterft.

Hij sterft begin april 1923 na een met koorts gepaard gaande ziekte in Caïro. De steek van een muskiet, zo heet het, schijnt de ziekte te hebben veroorzaakt. En in een der in Egypte zo zeldzame onweersnachten eindigt het leven van Lord Carnarvon in een hotel van Caïro. Vermoedelijk doordat de bliksem insloeg, weigerde de lichtleiding in de enkele minuten waarin de door het inslaan geschrokken zieke licht probeerde te maken en vergeefs om de naar beneden gevluichte ziekenzuster riep. Beroerte, constateerden de doktoren.

Maar de wereld weet het plotseling beter: Het is de vloek der farao's!

De vloek der farao's

De liftboys in het hotel, de bijgelovige bevolking aan de Nijl, de krantenverkopers en schoenpoetsers, de wasvrouwen en bedienden, de koetsiers en groentehandelaars allen fluisteren elkaar toe dat het de wraak van de in zijn rust gestoorde farao is.

De wereldpers grijpt het dankbare thema aan. Hebben de Egyptische koningen hun grafkamers met vergif laten bestrijken? Of zijn het zelfs atoomstralen? Of hebben soms geesten de hand in het spel?

De spiritisten en occultisten doen waardig hun intrede. Zij willen zich met de dode lord in verbinding stellen, opdat hij hun vanuit het hiernamaals kan berichten wat hem eigenlijk wedervaren is, toen hij zo plotseling stierf. Ook anderen sterven: vrienden van Lord Carnarvon, daarna geleerden die het graf van de farao weleens betreden hadden. Weliswaar sterven er ook mensen uit de omgeving van Lord Carnarvon die het graf van Tut-Anch-Amon nooit gezien hebben. Tijdens een scheepsreis of in Londen of ergens anders worden ze door de dood achterhaald.

Zorgvuldig registreert de grote pers de diverse sterfgevallen, beschrijft nauwgezet de omstandigheden, de leeftijd, de doodsoorzaak, de plaats van de verbazingwekkende gebeurtenissen. Zij houdt zich aan een zorgvuldige berichtgeving, men kan niet anders zeggen. Ook de ziekenzuster sterft die de zieke lord in de onweersnacht in Caïro alleen heeft gelaten. Deze ziekenzuster sterft aan kraamvrouwenkoorts. Anderen sterven in Engeland in de gezegende ouderdom van 70 tot 80 jaar; ze overlijden aan de griep, aan longontsteking, aan kanker en aan alle denkbare kwalen van hun hoge leeftijd. Maar de

wakker geworden opinie der wereld kan dergelijke profane verklaringen niet meer laten gelden. Overal ziet zij bovenaardse machten, die iedereen met de dood bestraffen die het graf van Tut-Anch-Amon eens had betreden of ook maar enigszins met Lord Carnarvon bevriend was.

Ten overstaan van de zeer verbaasde Egyptologen die in het Dal der Koningen hun taak vervullen, wacht de wereld om zo te zeggen met het horloge in de hand op het spoedig overlijden van de man die het koningsgraf heeft ontdekt en sedert meer dan een jaar bijna voortdurend daarin vertoeft: op de dood van Carter en op de dood van zijn naaste medewerkers. Eigenaardig genoeg blijven ze in leven. Carter, die tien jaar lang aan het graf van Tut-Anch-Amon werkt, sterft pas op de hoge leeftijd van ruim 80 jaar.

Herhaaldelijk wordt beweerd. zo liet Carter horen, dat het overschrijden van de drempel van het graf van Tut-Anch-Amon levensgevaar oproept. Er zouden geheimzinnige krachten in het graf loeren om wraak te nemen op hen die de rust van de dode koning verstoorden. Welk een onzin! In werkelijkheid is er geen onschuldiger plaats ter wereld dan dit graf. Toen het werd geopend, is het door de onderzoekende geleerden voor vrij van ziektekiemen verklaard. „Ten onrechte hebben kwaadwilligen”, aldus verklaart Carter tegenover zijn omgeving en de ganse wereldpers, „allerlei ziekten, ongelukken en sterfgevallen aan deze zogenaamde geheimzinnige en verderfelijke invloeden toegeschreven. Onvergeeflijke en leugenachtige mededelingen van dit soort zijn met boosaardige genoegdoening gepubliceerd en herhaald. Het valt me werkelijk moeilijk kalm over deze 'geestenlastering' te spreken.” Carter is van mening dat het gezonde menselijk verstand dergelijke verzinsels mét verachting diende te verwerpen, maar hij vermoedt ook dat wij blijkbaar sinds de oude oertijd nog niet zover zijn vooruitgegaan als 'goede mensen' graag geloven.

De gouden doodkisten

Maanden gaan voorbij. Terwijl de opgewonden wereld zich nog steeds met de dood van Lord Carnarvon bezighoudt, wordt in de kamer waar de kist van Tut-Anch-Amon staat, voorzichtig de buitenste schrijn uiteengenomen.

Dit veroorzaakt grote moeilijkheden. De zware, 5,5 cm dikke, met goud en faience beklede eiken planken waren in de loop der tijden kromgetrokken, terwijl de bekleding daarentegen uitgezet was. Tussen de eiken planken en hun bekleding waren holten ontstaan. Bij de minste aanraking dreigt de goudlaag ingedrukt of afgestoten te worden.

In de drukkende hitte van de enge ruimte moeten de delen van de schrijn uiterst behoedzaam uiteengenomen en naar buiten gebracht worden. Daarbij weegt alleen al een zijkant van de buitenste schrijn meer dan 350 kg!

Eindelijk is het zover. De tweede schrijn staat vrij in de grafkamer. Zijn grendels dragen het ongeschonden koningszegel. Ook deze schrijn is buitengewoon groot, bijna 2 m hoog en ongeveer 4 m lang.

Enkele minuten draait Carter nog. Hij moet zijn gedachten concentreren en nog eens bedenken wat hij nu zal doen.

Dan gaan de vleugeldeuren van de binnenste schrijn open. Carter heeft het enige onbeschadigde koningszegel in het Dal der Koningen verbroken. Wat honderden grafrovers in de loop van ondenkbaar lange tijden uit goud dorst begaan hebben, begaat

Carter aan het ongeschonden zegel in naam der wetenschap.

In de geopende deur van de binnenste schrijn komt een derde schrijn te voorschijn. Tussen deze en de tweede liggen weer talrijke grafgiften. Het zijn pronkscepters, wapens, knotsen en bogen. Ook deze derde schrijn is verguld en prachtig met opschriften en figuren versierd. En ook hij is gesloten. Over de grendels ligt het onbeschadigde koningszegel van Tut-Anch-Amon.

Met onderdrukte opwinding, zo bekent Carter, opent hij ook de derde schrijn: „Ik verwijderde het kostbare zegel, trok de grendels terug, opende de deuren, en een vierde schrijn stond voor me!”

Deze schrijn is nog kostbaarder dan de drie andere. Ook hij is van eikenhout en met een goudlaag bekleed. De versieringen ervan zijn in prachtig hoog reliëf uitgewerkt. Hiërogliefen en afbeeldingen van goden sieren hem. Met reusachtige vleugels staan de beschermgodinnen aan de wanden van de schrijn.

Nu kan Carter zich niet langer meer beheersen. In „hevige opwinding” trekt hij de grendels van de onverzegelde deuren van deze vierde schrijn terug, en langzaam klappen ze open. Voor Carter schemert een enorme doodkist, een „kolossale, gele doodkist van kwartsiet”. Zij staat voor Carter, alsof „vrome handen haar nu pas gesloten hadden”.

De sarcofaag is 2,75 m lang en 1,5 m hoog. Hij is uit één steenblok gehouwen. Boven zijn voeteneinde breidt een godin beschermend armen en vleugels uit, als wilde zij de dode tegen aantasting door de levenden beschermen.

Op de vier hoeken staan weer de beschermgodinnen. Met hun uitgespreide vleugels omspannen zij de gehele sarcofaag. Deze is bedekt met een zware plaat van gepolijst roze graniet. En deze plaat is in het midden gesprongen.

Om dit zware deksel van de doodkist op te tillen, zijn bijzondere voorbereidingen nodig. Voor alles moeten alle delen van de schrijn uit de kamer van de doodkist worden verwijderd. Weken gaan er voorbij, voordat het zover is voordat het hijstoestel klaar, staat om de zware granieten plaat van de sarcofaag te tillen.

Een plechtig gestemde verzameling gouverneurs, staatssecretarissen, professoren uit alle landen, verdienstelijke archeologen, anatomen, lectoren in de kunst en cultuurgeschiedenis en museumdirecteuren ziet in ademloze spanning toe, hoe de 300 kg wegende, reusachtige granieten plaat omhoog zweeft. In diep zwijgen kijkt de verzameling naar de geopende sarcofaag. Maar alleen baarkleden zijn zichtbaar. Het zijn fijn geweven linnen doeken die het inwendige van de sarcofaag bedekken. Voorzichtig worden ze verwijderd. Een gouden lijk-kist wordt zichtbaar, de bovenkant van een prachtige kist in de vorm van een mummie.

De gouden kist is 2,25 m lang. Zij bestaat uit hardhout dat met goud overtrokken is. Haar vorm stelt Osiris voor. Gezicht en handen zijn van gedegen goud.

De tekenen van de god op het voorhoofd slangen en gierenkop zijn met glas en faïence ingelegd, de wenkbrauwen en oogleden van blauw glas, de oogappels van albast, de pupillen van obsidiaan. In de handen houdt de god zijn emblemen; ze zijn versierd met donkerblauw faïence en glazen inlegwerk. Op het goddelijk voorhoofd ligt een klein boeketje bloemen. Wie legde het daar eens neer?

„O Moeder Nut!” staat op deze doodkist geschreven „Breid uw vleugels over mij uit, gelijk de onvergankelijke sterren!”

In het aangezicht van de farao

Terwijl de wereld in nerveuze opwinding wacht, ondervindt de opening van de gouden doodkist vertraging. Politiek getinte geschillen omtrent de bevoegdheid tussen de Britten en de Egyptische regering doen zich voor, De Egyptenaren willen een belangrijk woordje meespreken. Carter begeeft zich op reis om lezingen te houden. Het graf wordt van ambtswege gesloten.

In januari 1925 zijn eindelijk alle betrokken instanties tot een akkoord gekomen. Het graf wordt weer geopend. Het werk kan voortgezet worden. In de 'Gouden Zaal' zo luidt de oud Egyptische benaming voor de kamer met de doodkist opent Carter eindelijk de gouden lijk-kist van Tut-Anch-Amon.

Daarin ligt een tweede gouden doodkist een meesterstuk van oud Egyptisch kunsthandwerk. Zij is 2 m lang, eveneens van zwaar hout vervaardigd en met goud overtrokken. En ook deze vertoont de vorm van een mummie. Het hoofd is getooid met de faraokap.

Als men deze tweede gouden doodkist heeft kunnen openen, vertoont zich daarin een derde en deze derde kist bestaat uit zwaar, zuiver goud: 225 kg goud.

Deze unieke kist is 1,85 m lang. Zij stelt de jonge Tut-Anch-Amon als Osiris voor. Gezicht, hals en handen fonkelen van gepolijst goud. Om de hals ligt een dubbele keten van gouden en blauwe parels. Lichaam en benen worden wederom door de vier beschermgodinnen bedekt. Halfedelstenen en gekleurd glas versieren het gehele werkstuk.

In deze derde kist ligt Tut-Anch-Amon. Rijk versierd met edelstenen, met goud en alle denkbare sieraden ligt hij in zijn gouden kist. Zeven armbanden tooien zijn onderarm van de rechterpols tot aan de elleboog, en zes armbanden de linker onderarm. Ze bestaan uit zilver en goud en zijn versierd met verschillende halfedelstenen en met veelkleurig glas.

De borsttooi bestaat uit talrijke amuletten en dergelijke. 35 voorwerpen zijn in 17 groepen over de 13 lagen der linnen banden verdeeld die de mummie omhullen. Natuurlijk spelen heilige getallen hier een rol. In de banden om de borst en de buik liggen twee groepen vingerringen: naast de rechterpols zijn het 5, naast de linkerpols 8 vingerringen. De vijf en de acht! Evenals in Kanaän, evenals in de Noorse Edda en evenals in de Bijbel, toen Abraham het offer bracht zo ook in het koningsgraf van Tut-Anch-Amon.

En Tut-Anch-Amon zelf?

Rijk getooid, bijna onherkenbaar verkoold, nauwelijks nog aan een mens herinnerend zo ligt een ontbonden Iets voor de ogen der geleerden.

Gemeten en gewogen

Grote hoeveelheden zalfolie waren bij de begrafenis van de koning in de gouden kist en over de mummie gegoten. In de loop der tijden was deze olie een dikke, zwarte, pekachtige massa geworden. Door deze massa kleven de mummie en ook het gouden masker zo vast aan de kist, dat het ondanks de grootste inspanning niet gelukt ze los te weken. De olie had het gehele omhulsel van de mummie en evenzo het lichaam van de dode doordrenkt. Wat nog erger was: door de vetzuren van de zalfolie was in de loop der duizenden jaren het lijk van de farao bijna totaal verkoold.

Vertwijfeld moeten de erbij gehaalde experts constateren dat nagenoeg twee volle emmers zalfolie over het in de gouden doodkist rustende lijk uitgegoten waren. Daardoor werd de

verregaande vernietiging van de mummie bewerkt.

Onder deze omstandigheden besluit men de resten van farao Tut-Anch-Amon niet naar het museum te Caïro over te brengen, doch het in de grafkamer in het Dal der Koningen te laten rusten. Maar zijn sieraden, zijn persoonlijke bezittingen, zijn gouden doodkisten en schrijnen, de inrichting van zijn paleis dit alles bevindt zich thans niet meer in het Dal der Koningen, maar grotendeels in her Egyptische museum te Caïro.

Tien jaar lang werkt Carter op voorbeeldige manier aan het onderzoeken en inpakken der grafzaken. In die tijd worden talloze reisgezelschappen, overwegend uit Amerika en Engeland, naar het Dal der Koningen gevoerd.

Ongeduldig hebben vele dezer toeristen over de langzame vorderingen van het conserveringswerk geklaagd.. Maar bij slechts enkelen gaat het om meer dan bevrediging van nieuwsgierigheid en lust naar sensatie. Zelfs de mode grijpt het thema aan. Vooral in de Angelsaksische landen leidt de ontdekking van het koningsgraf van Tut-Anch-Amon tot vreemde excessen. 'Little Tut' is gedurende enkele jaren de populairste figuur van heel Engeland. De 'Tut-Anch-Amonzijde' wordt de grote mode. Ook in Duitsland duikt zij als 'TjutenschemenSeide' op en wordt door de dames gezocht, wie het niet opvalt dat de door handige fabrikanten op de markt gebrachte stof slechts met zinloze, op Egyptische hiërogliefen gelijkende tekens bedrukt is.

Wat doet dat ertoe! Men draagt nu eenmaal 'Tjutenschemen Seide'.

Als was in de handen der priesters

Tut-Anch-Amon was ongeveer 9 jaar oud, toen hij tot de troon der farao's werd verheven. Hij was de opvolger van koning Sakare (Sakere), die slechts drie jaren lang na de zonnekoning Achnaton regeerde.

In welke betrekking hij tot de koninklijke familie stond, is nog niet opgehelderd. Als kind droeg hij de naam 'Tut-Anch-Aton' en hij bracht zijn eerste levensjaren in de zonnestad van Amarna door, totdat de priesters van Thebe hem bewogen naar Thebe terug te keren. Hij veranderde zijn naam in Tut-Anch-Amon en zwoer op die manier de dood verklaarde zonnegod Aton af. Als jong koning regeerde hij weer in de oude hoofdstad Thebe.

Daar stierf hij op de bloeiende leeftijd van 18 jaar. Een opschrift te ThebeKarnak bevestigt wat was te verwachten: „Toen ik (Tut-Anch-Amon) de troon besteeg, waren de tempels van Elephantine in het zuiden tot de Delta in het noorden verlaten; hun kapellen waren vervallen, hun godenschrijnen waren alsof ze nimmer bestaan hadden; hun bouwwerken waren (tot plaatsen voor) wandelaars geworden ...”

Tijdens de regering van Tut-Anch-Amon volbrachten de priesters der oude goden de terugkeer van Egypte tot het overgeleverde geloof. Daardoor laat zich de pracht van zijn graf inrichting verklaren. Op deze wijze dankten de Egyptische priesters de jong gestorven koning.

Hij, die overigens in de Egyptische geschiedenis geen noemenswaardige rol speelde, doordat hij als kind op de troon kwam en reeds als jongeling stierf, hij dus was als was in de handen der priesters. Vóór hem had het land een „ziekte” doorgemaakt, zoals de stèle te Thebe-Karnak verklaart. „De goden hadden het land de rug toegekeerd.” En daardoor kon ook een naar Syrië uitgezonden leger geen succes hebben. De zegen der goden ontbrak.

Nu valt deze echter ruimschoots de dode Tut-Anch-Amon ten deel. In zijn graf staan niet

slechts 40 wijnkruiken, 116 manden met levensmiddelen, 43 vaten met oliën en zalven, 22 kleine schepen en boten alle met de boeg naar het westen gericht, maar ook 413 zogenaamde Usjebtiguren. Zij moeten ter vervanging van de oude begeleidende offers de farao in het hiernamaals als dienaren, wachten en vrouwen ter beschikking staan.

Op die manier zegeviert nogmaals de traditie. Haar symbolen en getallencultus zijn in het graf van de jongeling Tut-Anch-Amon zo rijkelijk vertegenwoordigd, dat nog hele generaties van aankomende archeologen daarover dissertaties kunnen schrijven.

Ook de stier en de leeuw verschijnen naast de gouden slang en het gouden schip.

Aan de oostelijke wand van het vertrek waarin de doodkist staat, is een afbeelding van de lijkstoet te zien. De mummie van de koning rust in haar schrijn op een baar in de vorm van een leeuw, en de schrijn staat op een boot die door hovelingen op een slede naar het graf wordt getrokken.

Een slede in Egypte?

Weer komt de herinnering aan dat duizend jaar oudere koningsgraf van Ur boven. Ook daar was er een slee, ook daar de boten, de leeuwen en de stieren. In het graf van Tut-Anch-Amon is het o.a. de kop van een koe. De horens zijn van koper, de ogen van glas, een halsband van goud. Wie bracht dergelijke wijsheid naar Egypte?

Was het Abraham, aan wie de overlevering toeschrijft dat hij de schepper van de astronomie is geweest? O nee! Toen Abraham op aarde leefde, was de astronomie van de sterrenreligie er reeds. Zij begon lang voor de uitvinding van het schrift lang.

Maar wat Egypte met het gehele Nabije Oosten vanaf de Kaukasus tot Arabië en van Kanaän via Syrië en Mesopotamië tot aan Indië verbond, was de gemeenschappelijke wereldbeschouwing en dikwijls ook dezelfde wereld hunner symbolen.

Wisten Abraham en zijn nakomelingen niets daarvan?

Toch wel, antwoordt de Bijbel, zij wisten daarvan. Want zij dansten immers om het Gouden Kalf nog in de tijd van Mozes eeuwen na Tut-Anch-Amon.

32. DE SCHUILPLAATSEN DER MUMMIES

Amon spreekt recht over het land met zijn vingers; zijn woorden behoren het hart toe. Hij zond art de onrechtvaardige af en bestemt hem voor het oord van het vuur, e rechtschapene echter voor het westen.

UIT EEN EGYPTISCHE PAPYRUS

In het begin van de 20ste eeuw onderzoeken Italiaanse archeologen onder leiding van E. Schiaparelli het zuidelijk op het Dal der Koningen aansluitende Dal der Koninginnen (Biban el Harim). Hier liggen ongeveer zeventig graven van koninginnen, prinsen en prinsessen uit de 19de en 20ste dynastie. Het is het tijdperk dat volgt op de dood der laatste farao's der 18de dynastie daaronder Achnaton en Tut-Anch-Amon.

De graven in het Dal der Koninginnen zijn grotendeels onvoltooid gebleven of geheel zonder versiering. Af en toe ziet men enkele reliëf beelden. In wezen laat dit dal echter de indruk na, alsof na de contrareformatie van Tut-Anch-Amon de ziel van Egypte gebroken is alsof zij haar scheppende natuurlijkheid niet meer kan herwinnen. Het is de tijd waarin volgens de bijbelse chronologie Mozes, de grootste profeet van Israël, werd geboren.

Deze tijd bezit zijn bijzondere geheimen. En lange tijd ziet het ernaar uit alsof de vorsende archeologie ze nauwelijks zal kunnen oplossen.

Totdat op zekere dag bij Gaston Maspero, de directeur van het Egyptisch Museum te Caïro, een merkwaardige brief binnenkomt. Het is 1881 en de brief komt uit de Verenigde Staten. Een Amerikaanse archeoloog deelt Caïro vertrouwelijk mee dat een zeldzaam goed bewaard gebleven papyrus door alle douane en politiecontroles heen uit Egypte naar de Verenigde Staten gesmokkeld is. Hij, de Amerikaan, heeft deze papyrus, die men hem ter vakkundige beoordeling heeft voorgelegd, zelf bestudeerd. Maar niet dit is het interessantste van deze smokkelarij veel belangrijker is dat de papyrus uit de 21ste dynastie stamt, dus ongeveer uit de 11de eeuw vóór Chr., en klaarblijkelijk rechtstreeks uit de grafkamer van een farao dezer dynastie.

Maspero leest dit met verbazing.

Hoe kwam de Amerikaan aan dat kostbare geschrift? Waar kwam het vandaan? Uit een faraograf? Uit Thebe soms?

Uit Thebe komen trouwens over het algemeen merkwaardige berichten, peinst Maspero. Merendeels zijn het toeristen, die beweren dat men hun in Thebe, om zo te zeggen op straat, mooie beeldjes, vazen en andere dingen heeft aangeboden in één geval zelfs een hele doodkist, compleet met mummie en al!

Wie biedt dergelijke antikas in de streng verboden zwarte handel aan? Zijn het misschien moderne grafrovers, die een onbekend koningsgraf leegplunderen en zijn inhoud dan in het geheim op de zwarte markt onder de mensen brengen?

Maspero stuurt een jonge assistent naar Thebe, opdat hij ter plaatse kan vaststellen wat er waar is van het gepraat der toeristen. De assistent moet zich zo gedragen alsof hij een rijke vreemdeling is die zich voor antikas interesseert.

De jonge man reist naar Thebe, neemt zijn intrek in een goed hotel en gedraagt zich als een vermogend toerist die enige souvenirs van de farao's naar huis wil meenemen. Hij bezoekt de bazars en koopt daar voor goed geld en een baksjij op de koop toe enkele antikas. Geen

wonder dat de jonge, voorname heer al spoedig bij de wilde handelaars opvalt, die geïnteresseerd opmerken hoe weinig hij met de aangeboden antikas tevreden is.

Op een goeie dag is het dan zover: De gecamoufleerde assistent van het museum te Caïro wordt onopvallend een klein godenbeeldje in de hand gedrukt. Het is echt. De jonge geleerde uit Caïro ziet direct de echtheid aan het opschrift en moet oppassen zijn grote vreugde niet te verraden. Want hij constateert ook dat het beeldje uit de 21ste dynastie stamt uit dezelfde waarvan ook de naar Amerika gesmokkelde papyrus afkomstig is.

Na wat marchanderen verwerft de assistent het kleine kunstwerk. Hij is er reeds van overtuigd contact te hebben gekregen met de gezochte bende grafrovers die de inhoud van een onbekend koningsgraf in de zwarte handel verzilveren. Maar hij moet onverschilligheid veinzen, want nog bezit hij niet het volle vertrouwen van zijn tegenspelers. Voor alles mag hij geen al te grote vakkennis aan de dag leggen. De vis zou de haak kunnen bespeuren en op het laatste ogenblik de hengel laten schieten. Dus voorzichtigheid en geduld!

Maar tenslotte is hij toerist, een jonge, rijke buitenlander, die zich niet, zonder opnieuw argwaan te wekken, al te lang in Thebe, in de buurt van het Dal der Koningen mag ophouden. Hij moet gauw zijn doel bereiken!

Op het spoor

Dus geeft de assistent zijn leverancier te verstaan dat hij in grotere stukken is geïnteresseerd voor antikas van grote waarde, misschien wel voor een mooie doodkist of een goed bewaard gebleven mummie. Men moest eens kunnen zien wat er van grotere stukken allemaal te koop was. Of dat niet mogelijk was?

Gefluister. *Allah u akbar!* God is groot! Alles was mogelijk, maar er was geduld nodig. Of de jonge heer wat geduld wilde hebben, men zou zien wat men zou kunnen doen in sjaalla! En dan duikt een oude, lange fellah op, die zich 'Abdel Rasul' noemt.

De assistent laat hem arresteren. Want dat kan niet anders dan de gezochte zwarte handelaar zijn. Doch de jonge man uit Caïro heeft buiten de waard gerekend. Abdel Rasul ontkent heftig. Zijn hele uitgebreide familie verschijnt voor de districtsmudir van Thebe en ontkent weeklagend bij de baard van de profeet. Men kan niets daartegen zeggen. Er zijn geen bewijzen van schuld; men moet allen schouderophalend weer laten gaan.

Terwijl de jonge assistent teleurgesteld en bovendien ziek van de koorts op het ziekbed wordt geworpen, bestudeert in Caïro Emil Brugsch een broeder van de beroemde Heinrich Brugsch en Maspero's plaatsvervanger peinzend de telegrammen uit Thebe. Hij besluit met het oog op de vastgelopen situatie zelf naar Thebe te reizen om zich ter plaatse op de hoogte te stellen.

Samen met Emil Brugsch slaan de Egyptische autoriteiten van het district de weg in die in de omgang met de onderdanen bijna steeds het meeste succes oplevert: ze bieden onderhands een hoge beloning en een schikking aan. Wie in staat is de bron van de zwart verhandelde antikas te noemen, kan zich gerust melden, omdat hij een rijk man kan worden, zonder zijn geweten nog langer met verboden handel te belasten.

Een en ander speelt zich niet in het openbaar af, alles geschiedt veeleer achter de schermen, voor de Europese geleerden enigszins ondoorzichtig en in wezen zelfs niet zo erg goed bedacht. Maar de verlokking werkt. Ja, ze heeft zelfs een dusdanig succes, dat Abdel Rasul, het hoofd der familie, die zijn lieve verwanten ten opzichte van dergelijke beloften het best

kent, niets beters weet te doen dan tegenover Emil Brugsch zo gauw mogelijk onomwonden een bekentenis af te leggen: Sedert zes jaar beschouwt zijn familie zich als de bezitster van een geheime schuilplaats vol doodkisten en mummies. Door af en toe voorwerpen uit deze verborgen schat te verkopen heeft zij de laatste jaren in haar behoeften voorzien. Het is daarom niet meer dan billijk, hem, Abdel Rasul, het hoofd der familie, een passende baksjisj als schadeloosstelling ineens te geven, indien hij thans de familieschat ter beschikking van de geleerde heren uit Caïro zou stellen.

„Waar? Waar ligt de schuilplaats?” vraagt Brugsch.

En hij ontvangt het antwoord dat hij het minst had verwacht: „In Der elBahari”. Dicht bij de terrassentempel van koningin Hatsjepsut ligt zij!

De geheime bergplaats

Brugsch verneemt het ongelovig. Want daar, niet ver van de tempel van Hatsjepsut, is het gesteente van de oplopende rots zo zacht en brokkelig, dat geen farao daar ooit een graf liet aanleggen. Daar zou zich dus een schuilplaats van mummies bevinden?

De fellah brengt hem erheen.

Onder stenen verborgen ligt daar een schacht. Zij is 12 m diep in de rotsbodem geboord. Men moet zich aan touwen tot de bodem neerlaten. Beneden opent zich een 60 m lange gang. Aan het einde daarvan ligt, diep onder de rotsachtige berg, een 8 m diepe kamer. En in deze kamer liggen de mummies van vele farao's van de 18de tot de 21ste dynastie, de stoffelijke omhulsels van Egyptische koningen met wereldberoemde namen als Thotmes III, Sethos I, Ramses II en III.

Maar er liggen ook mummies in deze schuilplaats waarvan de namen niet meer kunnen worden vastgesteld. Misschien gaan achter hen enkele der grote koningsfiguren der oud Egyptische geschiedenis schuil. Men weet het niet; men zal het wel nooit meer te weten komen.

Volkomen uitgeplunderd, beroofd van hun omhulsels en van hun naam, gebroken en onbeschermd, zonder kist en grafkamer, zonder amulet, scepter en kromstaf zo liggen ze daar. In aangrijpende armoede zijn het nog slechts gemummificeerde mensenlichamen.

Tegenwoordig weet men hoe zij in de schuilplaats bij de tempel van Der el Bahari zijn terechtgekomen. Men kent de naam van die priesterkoning Hri-Hor uit de 11de eeuw vóór Chr. die de schuilplaats liet aanleggen, om daarin de mummies van de oude, eerbiedwaardige farao's tegen de onverzadelijke hebzucht der Egyptische roverbenden te beschermen. De macht van de staat en van de priesters van het land was niet meer in staat de doden in het Dal der Koningen voor de greep van de grafschenners te behoeden.

Uit papyrusvondsten die van gerechtelijk optreden tegen dergelijke roverbenden berichten, blijkt het toenemend verval van moraal, orde en godsdienst. De nauwkeurige aantekeningen van Egyptische priesters op de meeste mummieomhulsels geven de verschillende wegen te kennen die men moest inslaan om door de vlucht de dierbare doden te redden.

Zo werd destijds het lijk van de grote farao Ramses II naar het nog ongeschonden graf van zijn vader Sethos I gebracht. Toen ook dit koningsgraf opengebroken en beroofd werd, vluchtten de priesters met de kostbare mummie naar het graf van een koningin Imhapu. Vandaar werd het met andere naar het graf van Amenophis I gebracht. Tenslotte liet

HriHor de geheime schacht bij de terrassentempel aanleggen en vanuit de bodem daarvan de 60 m lange gang in de berg boren, aan het eind waarvan de grafkamer ligt, de zogenaamde 'geheime bergplaats' de 'schuilhoek'.

De dode koningen moesten het Dal der Koningen verlaten. In de duisternis van de nacht werden ze door trouwe priesters naar Der el Bahari gebracht.

De tweede schuilplaats

Maar niet allen! In 1898 wordt een tweede geheime schuilplaats ontdekt. Wanneer M. Loret, de directeur-generaal van de Egyptische dienst van oudheden, in het Dal der Koningen verscheidene faraograven onderzoekt, stoot hij ook op het rotsgraf van Amenophis II van de 18de dynastie uit de 15de eeuw vóór Chr.

Het behoort tot de meest indrukwekkende graven en is nog het best bewaard gebleven. Steile trappen voeren omlaag naar het graf. In de gang is een diepe valkuil aangelegd om de kamer met de lijkst tegen inbrekers te beschermen. Achter deze schacht leiden gangen naar een onversierde kamer. Daarop sluit via een trap en een gang de eigenlijke grafruimte aan. Zes pilaren dragen de blauwe, met goudgele sterren beschilderde zoldering. De wanden zijn met opschriften en afbeeldingen versierd. Op de achtergrond van deze grafkamer staat in een kapel de zware sarcofaag van farao Amenophis II.

Wanneer Loret dit graf onderzoekt, stoot hij op een dichtgemetselde geheime kamer. Zij wordt opengebroken, en dan staan de geleerden voor de grote verrassing: In de kamer liggen negen koningsmummies uit de 18de en 19de dynastie. Daaronder bevinden zich de lijken van farao Thotmes IV en van diens zoon Amenophis III, de vader van Achnaton. Alleen hun mummies zijn nog maar aanwezig; niets van de rijke tooi, de ringen en amuletten, waarmee zij eens begraven zijn, is er meer overgebleven, nog niet eens de doodkist. Alleen Amenophis II, de eigenaar van het graf, rust nog zó als hij voor de laatste slaap was neergelegd.

Loret besluit zijn graf niet aan te tasten. Het wordt vol piëteit weer gesloten. Tegelijk beveelt de Egyptische regering de voortdurende bewaking van het koningsgraf. Maar het is vergeefs. Eén of twee jaar later dringen grafrovers de grafkamer binnen en sleuren de mummie van de farao uit de sarcofaag. Ook in het begin van de 20ste eeuw na Chr. is zij in haar graf niet veilig voor roof en schennis. Daarom moet ook zij het Dal der Koningen verlaten om in het museum te Caïro de laatste rust te vinden.

Op die manier eindigde het avontuur der farao's, dat 3500 jaar geleden begon met de gedachte van een koning om met het oog op de onveiligheid der piramiden in het Dal der Koningen een onopvallend rotsgraf voor zich aan te leggen, opdat het zijn lijk zou kunnen bewaren tot de wederkomst van Osiris.

De geheimzinnige sfinxen

Wat gebeurde er toentertijd met grafrovers die betrappt werden? Wat gebeurde er met de arbeiders, handwerkers en kunstenaars die in de afzondering van het rotsdal in het diepste geheim het graf van hun koning bouwden, de gangen groeven, de pilaren uithieuwen, de sarcofagen vervaardigden, de wanden beschreven en beschilderden en de mooie reliëfbeelden schiepen? Men weet het niet precies. Maar hoe meer de farao's hun grafwerken voor bedreigd moesten houden, des te sterker moest zich ook de gedachte

opdringen om iedere medewerker zo tijdig uit de weg te ruimen, dat ligging en architectuur van het rotsgraf werkelijk een geheim bleven.

Werden bij voorkeur gevangenen en slaven bij het bouwen van dergelijke graven te werk gesteld, die men dan na beëindiging van de werkzaamheden doodde?

Op dergelijke vragen kan misschien een ontdekking antwoord geven die in 1943 werd gedaan. In een begraven kist wordt een papyrus gevonden die een geheimzinnige tekst bevat. Daarin is sprake van zes geheime slavensfinxen.

Pas in 1952 wordt een verdere ontdekking gedaan, die de inhoud van die papyrus begrijpelijker doet voorkomen. Wanneer namelijk een handelskaravaan in de zuidelijke Libysche woestijn door een van de gevreesde hete zandstormen wordt overvallen en in de nabijgelegen heuvels beschutting zoekt, ziet zij plotseling een stenen mensenhoofd uit de waaierende zandduinen omhoogsteken. Onder bescherming van dit oude reusachtige beeldwerk van roodachtig zandsteen brengt de karavaan de tijd door totdat de storm afgenomen is.

Naar het Nijldal teruggekeerd, stelt de leider van de karavaan de Egyptische dienst van oudheden van een en ander op de hoogte en duidt de ligging aan van het ontdekte, 20 m hoge en ongeveer 80 m lange beeldwerk. De daarheen ondernomen expeditie van Egyptische geleerden brengt dan de ongewone ontdekking aan het licht: Het kolossale lichaam van de sfinx is hol. Binnenin bevinden zich verscheidene gewelven. Men kan daar pas bij komen, als men de 20 m hoge kolos opklautert en op een hoogte van 15 m langs een stenen trap de toegang tot het inwendige vindt.

Daar biedt zich de geleerden een vreselijke aanblik. Van de zoldering hangen talrijke lederen riemen, in welke lussen nog de resten van beenderen van menselijke voeten en benen zitten. De bodem zelf is bedekt met honderden schedels en beenderen van mensen.

Blijkbaar had deze kolos van leeuw met mensenhoofd lange tijd geleden tot plaats van terechtstelling gediend. De ter dood veroordeelden zijn daar bij de benen opgehangen, totdat dan in de loop der tijden het vergane lichaam uit de lederen riemen op de vloer van het gewelf viel. Waren het grafrovers? Of waren het arbeiders van de faraograven, wier zwijgen slechts door de dood kon worden bereikt? Of allebei?

Sindsdien heeft men nog vijf andere van dergelijke sfinxen ontdekt. Ook zij hadden tot plaatsen van terechtstelling gediend.

Weliswaar is het mogelijk dat het in de meeste gevallen verkeerd zou kunnen zijn van terechtstellingen te spreken. Ook aan mensenoffers kan worden gedacht. En misschien hangt het een met het ander samen: De mens die het koningsgraf schiep en versierde, werd na voltooiing van zijn aards werk aan de goden geofferd.

Met de benen aan lederen riemen in het lichaam van de geheiligde sfinxkolos opgehangen, zo eindigden zij onbloedig hun leven, om de farao wiens graf zij hadden bereid, vooruit te snellen en hem in het hiernamaals waardig te ontvangen.

33. AAN DE RODE ZEE

Zij gaf de koning honderd twintig talenten goud, zeer veel specerijen en edelgesteente; zulke specerij, als de koningin van Scheba aan koning Salomo gaf, is er nooit meer aangekomen. 1 Kon. 10: 10

Tegenover Egypte, aan de andere kant van de Rode Zee, ligt Arabië. Hoe zou dit, het land der sprookjes, ook niet de archeologen magisch aantrekken?

Doch Arabië is grotendeels woestijn en bergland. Alleen aan zijn randen, vooral aan de kusten van de Rode Zee, schijnt vrij lange tijd menselijke cultuur gebloeid te hebben juist daar waar Bilkis heerste, de koningin van Sjeba. Haar rijk lag in het landschap Jemen, in het zuidelijk deel van de Arabische westkust, in het 'Gelukkig Arabië', waar overvloedige neerslag in de vlakke, met palmen begroeide kuststroken en in het bosrijke bergland een weelderige tropische vegetatie te voorschijn tovert, die de geur van balsem en specerijen verspreidt. En van wierook. Door het rijk der koningin van Sjeba voert de oude wierookweg der karavanen, langs Mekka en Medina, naar Palestina en Syrië.

Aan deze wierookweg lag de hoofdstad der koningin, lag Marib. Een tweede stad van haar rijk heette 'Sana'.

In 1761 reist Karsten Niebuhr, de man die zich door het onderzoek van het spijkerschrift verdienstelijk maakt, in Deense opdracht met vier begeleiders naar Jemen. Daar overlijden in de loop van enkele maanden twee deelnemers der expeditie. Nog slechts 100 km van de hoofdstad der koningin verwijderd, moet de expeditie omkeren. Zij scheept zich in naar Indië. Op zee sterft de derde, in Bombay de vierde man. Carsten Niebuhr is alleen. Niettemin meent hij dat niemand zich door de verrassende dood van zijn metgezellen ervan moet laten afschrikken om Arabië te bezoeken.

In 1802 wordt een 35jarige Oldenburger, genaamd Ulrich Jasper Seetzen, door den vreemde aangelokt. Hij is natuurvorser en medicus en reist over Syrië en Palestina naar Arabië. In 1809 vertoeft hij in Mekka en Medina; in 1810 vertrekt hij uit de havenstad Mokka naar Sana in het binnenland van Jemen. Op weg naar Sana sterft hij. Plotseling is Seetzen dood. Waarschijnlijk heeft men hem vergiftigd.

Nog is het onmogelijk dat een vreemde ongelovige de steden van Sjeba ongestraft betreden of zelfs daarin zoeken en graven mag.

In 1843 bereikt de Fransman Thomas Arnaud, een artsenskundige, die zich voor de beroemde specerijen van de koningin van Sjeba interesseert, als eerste Europeaan haar hoofdstad Marib. Waarschijnlijk heeft de onschuldige aard van zijn wensen hem het leven gered.

Doldrieste avonturiers

In 1869 reist Joseph Halévy, de Franse schrift en taalgeleerde, naar Jemen. De Parijse Académie heeft hem opgedragen de Sabeïsche opschriften van Jemen te bestuderen. Maar Halévy komt niet als Europeaan. Als bedoeïen verkleed, sluipt hij langs omwegen het land binnen. Na een pijnlijke voetreis door 300 km zich onder een onbarmhartig hete zon uitstrekkend bergland zonder water bereikt hij Marib. En hij speelt het klaar ongeveer 700 opschriften van de ruïnen van verschillende bouwwerken te kopiëren. Het zijn niet slechts Sabeïsche opschriften, maar ook inscripties van een tot dan

onbekende zuster taal, het Mineïsch. (Tientallen jaren later toont Albright de verwantschap van Zuidarabische dialecten met de taal van de Bijbel, resp. met de taal van Mozes en van de Sinai aan). In 1872 bericht Joseph Halévy de verbaasde wereld van geleerden over zijn reis naar Marib. Van de koningin van Sjeba weet hij niets.

Halévy's kunststuk prikkelt de Duits Bohemer Eduard Glaser het hem na te doen. In Praag studeert hij allereerst Arabisch. In 1883 bereikt hij, eveneens als bedoeïen verkleed, Sana, zuidwestelijk van Marib. Vanuit Sana bereist hij jarenlang de geheimzinnige ruïnevelden van Zuid-Arabië; hij komt ook naar Marib.

En deze doldrieste Glaser tovenaars in de omgang met de Arabische bedoeïenen, die op wonderlijke wijze alle gevaren van Arabië het hoofd weet te bieden krijgt het voor elkaar de van nature somber wantrouwige, ontoegankelijke en fanatieke bedoeïenen in de wijde omgeving van Sana en Marib op zoek naar opschriften uit te sturen.

Na vier langdurige reizen in 1883, 1885'86, 1887'88 en 1892 keert Glaser met een rijke verzameling van dergelijke opschriften en met een groot aantal oud Arabische manuscripten en taalproeven van verschillende dialecten naar het verblufte Europa terug.

Raadselachtig Jemen, raadselachtig Arabië!

In 1927'28 onderneemt Carl Rathjens, Duits archeoloog en etnoloog, met andere geleerden zijn eerste verkenningsreis naar Zuid-Arabië. In 1931 voert een tweede reis hem naar Sana, waar Glaser twee mensenleeftijden tevoren vertoefde; in 1934 maakt Rathjens de derde, in 1937 de vierde reis. Met buitengewoon rijke archeologische resultaten keert hij terug. Zijn omvangrijke, streng wetenschappelijke verslagen verschijnen in de 'Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde in Hamburg': 'Sabaica'.

Carl Rathjens bericht over de beroemde stuwdam van Marib, een der wonderwerken uit de oudheid. Het is een in de 8ste eeuw vóór Chr. gebouwde dam, die het hele jaar door het water van een rivierstelsel verzamelde en daardoor de woestijn rond Marib in welig bloeiend tuinbouwland veranderde. Doch de dam brak enkele eeuwen later, en Marib verviel weer tot woestijn. Tegenwoordig is het een armzalig dorp in de woestijnsteppen, een woonplaats van armoedige halfnomaden.

Rathjens bericht echter ook over de het meest voorkomende ornamenten aan deksels en randen van bekken van allerlei Zuidarabisch vaatwerk. Het zijn kleifiguren van een achterover leunende stier symbool van de gehoornde hemelgod, van de maan.

Ook in alle oude Zuidarabische koninkrijken was de maan de voornaamste godheid naast de Venusster. Grote stierenkoppen aan Arabische sacrale bouwwerken getuigen van de oeroude cultus; er komen evenwel ook ornamenten van een tweede heilig dier voor: de steenbok. Overal is de steenbok in Zuid-Arabië met de stier verbonden (in Mesopotamië soms met de vis) en tegelijk met maansikkel en Venusster. Soms vertonen stierenkoppen als symptoom van de vermenging horens van een steenbok; beide gaan in elkaar over en verschijnen tenslotte met motieven van wijnranken en slangenlijnen.

Evenals overal ter wereld verenigen ook in Arabië de talloze symbolen van de maangodsdiens zich in een ondoorzichtige vermenging.

Spinnen, boeken en geleerden

In 1936 verkrijgt de Syrische geleerde Nahib Moayyad el Azm de koninklijke vergunning

van Jemen om in Marib enige opschriften te kopiëren. In 1947 houdt de Egyptische archeoloog Achmed Fakhry zich korte tijd in Marib op.

In 1949 doen de geleerden van de Amerikaanse stichting voor het onderzoek van de mens de 'American Foundation for the study of man' moeite om toestemming van de koning van Jemen te krijgen, ten einde in Marib archeologische onderzoeken en opgravingen te verrichten. En het wonder geschiedt: De koninklijke toestemming wordt verleend. Ook de nabuurstaten van Jemen staan archeologische opgravingen toe.

De Amerikanen maken zich gereed. Ze willen alle voorafgaande ondernemingen der archeologen in de schaduw stellen. De leiding heeft de jonge geleerde Wendell Phillips, en zij bezitten in hun beroemde eerste vicevoorzitter William F. Albright, de in hoog aanzien staande taalvorser en leider van het oosters instituut aan de John Hopkinsuniversiteit, een machtige wetenschappelijke ruggesteun. En zo gelukt het Wendell Phillips in korte tijd de geldmiddelen en de gehele uitrusting der expeditie van de royale Amerikaanse industrie bij elkaar te trommelen. Met 13 volgeladen vrachtauto's rollen de Amerikanen in februari 1950 uit de Zuidarabische haven Makalla naar het binnenland. Geen hunner vermoedt wat hun daar te wachten staat.

Hun eerste indruk zijn spinnen. Spinnen, 18 tot 22 cm lang, ronde, dikke, behaarde spinnenlichamen met poten zo dik als lucifershoutjes, maar bijna tweemaal zo lang. „Ze overvielen ons bij hopen”, klaagt Phillips, die meemaakt hoe zo'n spin uit een vluchtende, reusachtige sprinkhaan kortweg het gehele middelste deel van zijn lichaam wegbijt. „Tegenover dergelijke monsters”, aldus deelt hij gelaten mee, „zijn de gebruikelijke insectenmeppers volkomen nutteloos. Ik had steeds het gevoel dat de spin mij de mepper eenvoudig uit de hand zou rukken en terugslaan.” Het enige, enigszins doelmatige wapen tegen zulke reusachtige spinnen lijkt hem een revolver te zijn. Men moet de spinnen doodschieten!

Natuurlijk is dit lichtelijk overdreven. Maar het overheersen van veel insecten verklaart in Zuid-Arabië ook de vernietiging van bijna alle oude papyri. „Men kan in dit land” zo maakte Albright het duidelijk „geen boek neerleggen, zonder dat binnen enkele dagen louter gaten erin zijn gevreten.”

Daarbij komt de totale onverschilligheid van de Arabieren tegenover alle oude geschriften uit de 'tijd der onwetendheid', d.i. vóór het schrijven van de Koran. Zelfs de grote Arabische geleerden uit de Middeleeuwen hebben zich nauwelijks met de oude handschriften en met de opschriften op monumenten van hun voorvaders beziggehouden. Misschien waren zij nog de enigen die herkomst en inhoud van de Arabische godsdienst kenden.

De stad der koningin

Vanuit de verte gezien is het 2000 m hoog gelegen Marib als de fata morgana van een Amerikaanse stad van wolkenkrabbers. Het tegenwoordige dorp ligt op een berg met trapvormig afdalende vestigingslagen, die voor het grootste deel nog niet onderzochte delen van de voormalige residentie van de koningin van Sjeba bevatten.

Vóór het verwonderlijke panorama van dit Marib verheffen zich links, gedeeltelijk in het woestijnzand begraven, enkele ongeveer 12 m hoge pilaren. Zij behoren tot de ruïne van de tempel van de maangodin. Een daar gevonden, gebroken opschrift noemt de naam van het

heiligdom en zijn god: „Bara'an, aan de god Ilumquh gewijd” de maan.

Ook de Amerikanen vinden in Marib talrijke in steen gesneden stierenkoppen met afvoergleuven voor bloedige offers. Rechts ligt voor Marib een tweede tempel het cirkelronde heiligdom van Bilkis, koningin van Sjeba.

Gedurende de gehele maand juli 1951 rollen de vrachtauto's der Amerikanen naar Marib; ze voeren een complete werkplaats voor het herstellen van auto's aan, generatoren voor het opwekken van stroom en licht, een veldlazaret, de volledige film en fotoapparatuur, koelkasten, medicamenten en proviand. De rit door de woestijn en het bergland is moeilijk en lijkt eerder op een kansspel.

Voorlopig stuurt Phillips alleen de onmisbaarste mensen naar Marib: de expert op het gebied van opschriften dr. Jamme, een arts, tolken, foto en filmmensen en bestuurders van vrachtauto's. Vermaarde archeologen van de universiteit van Chicago, uit Baltimore en van de universiteit van Oklahoma zullen later volgen.

Zij maken het niet mee hoe de voorhoede in Marib door een somber zwijgende menigte ontvangen en door soldaten om te beginnen achter slot en grendel gezet wordt. Eerst na protesten bij de regering van Jemen worden de leden van de expeditie vrijgelaten, maar ze staan vanaf de eerste dag onder wantrouwend toezicht. „Een bende ordinaire analfabeten”, klaagt Phillips, observeert iedere handbeweging, iedere spadensteek, iedere afdruk van opschriften. De Amerikanen gaan evenwel onbekommerd aan het werk, werven onder de inheemsen arbeidskrachten aan en graven in maandenlange arbeid een ovale tempelconstructie met een omvang van ongeveer 350 m niet ver van Marib uit het woestijnzand de tempel van Bilkis. De resten van een kunstig uitgevoerde zuilencolonnade en een uitgestrekt bouwwerk met acht hoge pilaren komen te voorschijn. Aan de binnenkant van de tempelmuur loopt een rij van 64 in de stenen gehakte en met nagebootst traliewerk versierde, blinde vensters.

De getallen 8 en 64 zijn getallen van de hemelkoningin, van de Venusster; het zijn geen getallen van de maan. Blijkbaar vloeien reeds bij de oude Arabieren de begrippen van de meesteres van de hemel als Venusster en van Bilkis als koningin van Sjeba in elkaar over. Overigens ook de godsdienstige symboliek van maan en Venus. De Amerikaanse opgraving toont namelijk aan dat ook het heiligdom van Bilkis aan de maangod was gewijd.

En hier rijst in het weefsel van de ontwikkeling van de oud Arabische godsdienst in de tijd vóór Allah en zijn profeet de vraag wat Bilkis eigenlijk kan hebben betekend voor de Arabieren, die immers zowel de maan alsook de morgenster als mannelijk opvatten. Met andere woorden: droeg de Zuidarabische Bilkis als koningin van Sjeba, toen zij koning Salomo in Jeruzalem bezocht, de tekens van een horens dragend dier aan haar lichaam? Was zij als zodanig soms een maangodin, zoals deze b.v. onder tal van namen bij de Egyptenaren bekend was?

Had de koningin van Sjeba geitenvoeten?

Toen koning Salomo omstreeks het midden van de 10de eeuw vóór Chr. zijn beroemde tempel te Jeruzalem had gebouwd, drong het gerucht van zijn wijsheid ook tot de koningin van Sjeba door, en zij kwam, zo merkt de Bijbel enigszins eigenaardig op, om Salomo „door raadselen op de proef te stellen”.

Van dergelijke raadselen begrijpen wij tegenwoordig bedroefd weinig; om ze te begrijpen en

hun guitigheid te doorzien, hebben wij een geheel wetenschappelijk apparaat nodig, terwijl ze vroeger zelfs door kinderen die lezen noch schrijven konden, werden begrepen.

Nergens in heel Zuid-Arabië, aldus bericht Phillips, is ook maar één opschrift van een koningin van Sjeba ontdekt, nog niet eens in Marib, de hoofdstad. En daarmee komt vanzelf de vraag op wie eigenlijk koning Salomo in Jeruzalem bezocht om zijn wijsheid te bewonderen en hem een of meer raadsels op te geven.

Het bijbelse verhaal van de wijze Salomo en de hem bewonderende schone koningin van Sjeba wier verschijnen juist het raadsel is dat opgegeven wordt, wordt reeds duidelijker uit een Zuidarabisch sprookje. Volgens dit sprookje vernam Salomo enkele dagen na de aankomst van Bilkis in Jeruzalem iets ontzettends: zij, de koningin van Sjeba, zou de voeten van een geit hebben.

Daar Salomo Bilkis niet in verlegenheid wilde brengen, kon hij haar niet goed vragen haar rokken op te tillen en hem haar voeten te tonen. In zijn wijsheid verzoon hij iets heel bijzonders: Hij liet een kristallen bodem maken, die als water spiegelde net als de hemelse oceaan. Op een dag nu stond Salomo bij deze kristallen vloer, en de koningin van Sjeba bevond zich aan de andere kant. Salomo vroeg Bilkis vriendelijk naar hem toe te komen. Toen lichtte de koningin van Sjeba, in de waan dat ze door water moest lopen, echt als een dame haar rokken op en stapte op de kristallen bodem. Het was voldoende om de voeten van Bilkis te zien. Salomo werd tot zijn grote opluchting gewaar dat de koningin heel normale voeten had.

De Bilkis van Zuid-Arabië had niets van een geit aan zich noch horens, noch voeten. Zij begeleidt weliswaar als hemelkoningin de gouden stieren of steenbokken, geiten of lammeren, vissen en slangen die haar 'vingers' zijn, maar zij is noch het een noch het ander: Zij is geen maangedaante. Zij is veeleer Venus de bijbelse Asjirat (Astarte). En zo zal het wel niet toevallig zijn dat in het volgende hoofdstuk van de Bijbel nadrukkelijk wordt gezegd dat Salomo „Astarte, de godin der Sidoniërs” achternaliep.

Zij was het die hem 'bezocht' die hem als de alle mensen betoverende Venusster verscheen, de schone hemelgodin, die bewonderend op Salomo's aardse werk neerkeek. Dat is nu het raadsel dat bij haar bezoek moet worden opgelost.

Dit alles en nog veel meer hadden de bedoeïenen van Arabië evenals de kinderen Israëls nagenoeg drieduizend jaar geleden zonder commentaar begrepen, omdat voor hen sprookjes nu eenmaal nog sprookjes waren en geen realiteiten van plomp onverstand.

Vlucht uit Marib

In de loop van de tweede helft van het jaar 1951 neemt zienderogen de gevaarlijke spanning tussen de Amerikaanse expeditie en haar wantrouwige bewakers toe. De expert voor opschriften dr. Jamme wordt na een lange aaneenschakeling van nare chicanes tenslotte een maand lang feitelijk gevangen gehouden. Elke dag raakt hij er meer van overtuigd dat alle leden der expeditie in levensgevaar verkeren.

Ook andere tekenen van dreigend gevaar nemen toe. De toestemming tot het binnenkomen van verdere wetenschappelijke medewerkers wordt door de regering van Jemen geweigerd. Met opzet en stelselmatig wordt de invoer van dringend benodigde medicamenten, levensmiddelen en benzine verhinderd; tenslotte verlangt de koning de uitlevering van alle afdrucken van opschriften. Systematisch wordt de expeditie dwars

gezet en geïsoleerd.

In Marib gaat het niet meer om archeologie, verklaart Phillips, maar om het er levend af te brengen, d.w.z. alle leden der expeditie heelhuids uit Jemen te krijgen.

Phillips telegrafeert naar de president der Verenigde Staten en naar de secretarisgeneraal van de Uno. Hij verzoekt om hulp en interventie bij de koning van Jemen. Amerikaanse mensenlevens verkeren in het grootste gevaar.

Tegelijk helpen de Amerikanen in Marib zichzelf. Zij werken een nauwkeurig plan om te vluchten uit, misleiden de soldaten van Jemen die hen bewaken, en razen in februari 1952 met twee nog bruikbare vrachtauto's naar de grens. Met de grootste moeite kunnen zij nog maar net aan de hen achtervolgende kameelruiters ontkomen. De gehele uitrusting ter waarde van meer dan 200.000 dollar laten ze achter. En ze hebben ook het smartelijk verlies van alle in maandenlange arbeid verzamelde afdrukken van opschriften te boeken. Achter blijven tenslotte ook kostbare bronzen en albasten beelden uit de tempel van de maangod Ilumquh.

Hooggeplaatste personen aan het hof van de koning van Jemen menen, aldus eindigt Phillips zijn verslag, dat de komst van de Amerikaanse expeditie naar Marib vanaf het begin een fout is geweest. Een met de koning in nauwe betrekking staande persoonlijkheid zou daaromtrent verklaard hebben: „Deze oudheden waren het venster waardoor de ogen der wereld ons aangekeken zouden hebben. Nu hebben wij het (weer) dichtgedaan.”

Wegens de maangod? Ach, de oude Zuidarabische godsdienst was toch maar een deel van een en dezelfde wereldbeschouwing in het gehele Nabije Oosten! Wat in Jemen werd gevonden, bewijst de culturele verbondenheid van het gehele reusachtige gebied van de Kaukasus tot de Nijl, al mogen dan ook de diverse landstreken hun eigen plaatselijk karakter hebben bezeten.

Daarom behoefde men het venster niet dicht te doen! Want overal ter wereld gaan de vensters open.

34. TERUGKEER EN UITZICHT

De Heere nu had tot Mozes gezegd:... Spreek toch ten aanhoren van het volk, dat ieder van zijn buurman en iedere vrouw van haar buurvrouw zilveren en gouden voorwerpen vrage.

VÓÓR DE UITTOCHT VAN ISRAËL UIT EGYPTTE, EXOD. 11:1, 2

Met het ten einde lopen van de 13de eeuw vóór Chr. breekt voor Egypte een nieuwe tijd aan. De farao's, voorop de geweldige, 67 jaar regerende Ramses II, verplaatsen hun residentie naar BenedenEgypte, om beter het hoofd te kunnen bieden aan de gevaren die het land van de kant der Hethieten, daarna van de zijde der 'zeevolken' en Filistijnen bedreigen. Zij streven ernaar Egypte niet vanuit het ver verwijderde Thebe, maar aan de poorten, in de Nijldelta, te verdedigen. Daarmee verliest Thebe langzaam zijn betekenis. Ook Amon met de ramskop geraakt van lieverlede op de achtergrond.

Evenwel zijn het niet alleen politieke en strategische beweegredenen. Ramses II legt de begraafplaatsen der heilige stieren te Memphis aan.

Diep in het zuiden, dicht bij de grens van de Soedan, laat hij het rotsheiligdom van Abu Simbel uit de natuurlijke rots houwen. Voor de voorzijde daarvan verheffen zich vier 20 m hoge zittende figuren van de koning. Binnen in de berg liggen verscheidene hallen achter elkaar. De eerste wordt door acht pilaren met 10 m hoge beelden van Osiris gedragen. Sterrenbeelden en zwevende gieren aan de zoldering, met reliëfs versierde wanden met taferelen van de strijd uit de beroemde slag bij Kadesj tegen de Hethieten zo getuigt Abu Simbel van de macht en de roem van de koning. In het allerheiligste staat hij als god met drie anderen bijeen.

Hoewel de naam van de zon steeds weer opduikt, is Egypte verder dan ooit van een zonnediens verwijderd. Amarna, Achnatons zonnestad, wordt als steengroeve gebruikt. Bij duizenden worden de kalksteenblokken de Nijl af gevoerd en naar de westelijke oever van de stroom, naar Hermopolis, getransporteerd. Daar vinden zij in de grote nieuwe bouwwerken ter ere van de maangod Thoth rust.

De maangod van Hermopolis

In de jaren 1930 tot 1939 tracht de Duitse Hermopolisexpeditie in zeven graafperiodes het geheim van deze maangod Thoth te doorgronden. Talrijke Duitse Egyptologen, prehistorici en architecten nemen deel aan de taak de ruïnen der muren, poortgebouwen en tempels van Hermopolis uit te graven.

Uit de oeroude bodem komt de ene bouwperiode na de andere te voorschijn. Wat de stenen en tegels in hun verweerde en verbrijzelde toestand niet meer duidelijk te kennen geven, blijkt uit de opschriften op de gedenkstenen der farao's. Ramses III verklaart: „Ik deed talrijke weldaden in Hesret (Hermopolis) voor mijn vader Thoth . . . Ik bouwde hem opnieuw een huis op zijn voorhof; het was een geheime kapel van de heer van het heil.“

Dezelfde farao vergroot het maanheiligdom van Thoth tot een op een vesting gelijkend terrein met 15 m hoge muren, voorzien van torens, tinnen en tunnels, „om de woestijnbewoners en Libyërs, die sinds oeroude tijden hun grenzen overschrijden, op een

afstand te houden”.

‘Vader Thoth’ Vader Maan is vele generaties lang de door de farao’s gebruikte aanduiding waarmee de god wordt aangesproken, en nog in de 4de eeuw v. Chr. bericht Nektanebos I: „Zijne Majesteit stichtte het huis van zijn vader Thoth, de tweemaal Grote, de Heer van Chmunu (Hermopolis), de Grote God, die uit de neus van Re (de zon) kwam, de Schepper van zijn schoonheid ...”

Hermopolis bevat in zijn bodem een gehele onderaardse stad. Over een oppervlakte van ongeveer 15 hectare doorvorst de Egyptenaar Sami Gabra twintig jaar lang deze geheimzinnige bouwwerken. Aan de ingang der onderaardse gangen, zijn kruiswegen zijn de resten van in baksteen opgetrokken gebouwen zichtbaar. Het zijn ruimten die eens tot archieven der priesters dienden, en andere waarin de kadavers van de van ver weg door de ganse bevolking ingeleverde heilige dieren van Thoth gebalsemd zijn: van de ibis.

Nee, het zijn geen horens, slangen, vissen meer het zijn bij Thoth de vogels van het jaar, die jaarlijks met de vloed van de Nijl in Egypte aankomen. De ibissen zijn zelfs, aldus vertrouwt Herodotos ons toe, vijanden der slangen. Ze zijn thans heiliger dan heilig. Wie een ibis doodt, „hetzij met of zonder opzet” zo tekent de vader der geschiedenis op „is onherroepelijk gedoemd te sterven”.

De Egyptische catacomben

Gabra, de Egyptische onderzoeker, gaat jaar in jaar uit tastend door de schier eindeloze, lage en smalle gangen, die waarschijnlijk omstreeks het midden van het tweede millennium vóór Chr. aangelegd en van toen af voortdurend uitgebreid zijn. Ze doen denken aan de catacomben van Rome en vertakken zich op tal van plaatsen als een onderaards labirint. Overall zijn de wanden van nissen voorzien, waarin de doodkisten en kruiken met de mummies der heilige ibissen staan. Een tweede heilig dier dat, naar gebleken is, in de catacomben van Hermopolis is begraven, is de baviaan. Angstwekkend deze dodenstad, angstwekkend vooral ook de kracht en de macht van een godsdienst die aanvankelijk op grond van uiterlijkheden vooral de horens van de stier een samenhang, een overeenkomst, tussen hemelse god en aards dier vond. En die vervolgens tot steeds meer gecompliceerde voorstellingen zoals b.v.

bij de ibis kwam.

Maar griezelig bepaald is de consequentie waarmee de kadavers van deze heilige dieren in de onderaardse gangen van Hermopolis begraven zijn. Men heeft de reusachtige massa's kruiken die zich in de gangen bevinden, geteld. Het moeten ver over de vier miljoen kruiken zijn. Ook de kattengroeven van Bubastis en Sakkara, de apengroeven van Thebe, de reusachtige graven voor krokodillen getuigen van de Egyptische diercultus, en vooral de Apisgroeven te Memphis met de enorme stenen sarcofagen voor de dode heilige stieren getuigen daarvan.

En zo voegt zich bij de sporen van oeroude sterrengodsdiensten van Egypte ook de sage van de Gouden Stier, die 8 km noordoostelijk van Caïro in de stad Heliopolis werd vereerd, omdat Atum, de god dezer stad, zich eens in een stier had geopenbaard.

Uit deze stad kwam niet alleen Mozes, maar ook de priesterdochter die Jozef zich tot vrouw nam. En bij de ruïnen daarvan ligt tegenwoordig het dorp Matarije met de sycomoor waaronder de andere Jozef met zijn vrouw Maria en het kindeke Jezus rustten.

Zo vormen oud en nieuw een geheel, omdat geschiedenis, zodra zij, zoals Ranke opmerkt, in de menselijke herinnering overgaat, telkens het geheimzinnige gebied van de mythe raakt.

In de mythe, niet in de dorre historie, is het gelovige gemoed in staat te vertrouwen en gerustheid in het vertrouwde te vinden.

De Israëlstèle

In 1896 vindt Flinders Petrie in de ruïnen van een dodentempel bij Thebe een gedenksteen, die zich tegenwoordig in het museum te Caïro bevindt.

Wanneer de Egyptologen het hiërogliefenopschrift vertalen, staan zij voor een sensatie. Op het overwinningsgedenkteken van farao Menephtha komt voor de eerste keer in de Egyptische geschiedenis de naam Israël voor: „Veroverd (is) Kanaän met (?) al het slechte, in gevangenschap weggevoerd is Askalon, geboeid Gezer, Jenoaam vernietigd, Israël is te gronde gericht, het heeft geen zaad (meer) ...”

Wanneer? Zelden is de regeringstijd van een Egyptische farao met grotere belangstelling bestudeerd en vastgesteld dan die van Menephtha, die dit overwinningsopschrift in het 5de jaar zijner regering omstreeks het jaar 1220 vóór Chr. liet ingriffen. Maar hoe laat zich zijn bewering dat Israël omstreeks 1220 vóór Chr. is vernietigd, met de bijbelse opgaven rijmen?

Sindsdien zijn talrijke pogingen ondernomen om een historisch beeld te ontwerpen dat beide zijden recht doet wedervaren. Zo is het historisch waarschijnlijk dat Jozef, die, zoals men weet, door zijn broeders naar Egypte werd verkocht, omstreeks de tijd van koning Menephtha door de zegevierende Egyptenaren als gevangene uit Kanaän naar Egypte werd gebracht, en wel met een groot aantal stamgenoten.

In Egypte sloten zich dan in stam of familieverband levende Semieten, die daar reeds deels sedert Abrahams tijd, deels sedert de heerschappij der Hyksos gevestigd waren, aaneen, toen de Egyptische staat in de toenemende verwarring tijdelijk zonder leiders was. Daarbij is het absoluut denkbaar dat deze kinderen Israëls inderdaad herendiensten moesten verrichten.

De Bijbel en de papyrus van Harris

In de ruïnen van TanisAuaris, de stad van farao Ramses, 50 km zuidwestelijk van Port Saïd, bij het tegenwoordige vissersdorp San (het bijbelse Zoan), graven sedert 1932 Franse geleerden, onder leiding van Pierre Montet. Daar hebben de kinderen Israëls vermoedelijk herendiensten verricht. Er komen talrijke gedenkstenen met de naam van farao Ramses II te voorschijn.

In de winter van 1938'39 ontdekt Montet daar het graf van een farao Sjesjonk I (10de eeuw vóór Chr.). Zijn mummie ligt in een zilveren doodkist, versierd met de kop van een valk. Boven het hoofd van het lijk ligt een gouden portretmasker.

Het is de farao die door de Bijbel 'Sisak' wordt genoemd. Hij trok in 926 vóór Chr. tegen Jeruzalem op en plunderde de tempel van de intussen gestorven koning Salomo. „Alles nam hij”, bericht de Bijbel. „Ook nam hij al de gouden schilden die Salomo gemaakt had.” (1 Kon. 26)

Misschien is het goud dat in het graf van de farao werd gevonden, wel afkomstig uit de tempel van Salomo. Want de geschiedenis is soms rijker aan invallen dan de mythe.

Daar, in Tanis, waar de kinderen Israëls vurig naar de vrijheid verlangden, heerste blijkbaar gedurende enkele jaren toen Egypte zonder leider een nieuwe ineenstorting tegemoetging een man genaamd Irsu. Van hem bericht de 9 m lange, bijna volledig bewaard gebleven papyrus van Harris dat hij uit Syrië is gekomen. Hij heeft zich (ongeveer 1202-1200 vóór Chr.) van de macht meester gemaakt. *Ook Jozef kwam, zij het dan niet direct uit Syrië, dan toch uit Kanaän, en maakte zich in Egypte als plaatsvervanger van een niet genoemde farao meester van de macht.*

De Bijbel verklaart dat Jozef zeven jaar lang de voorraadschuren van het land heeft gevuld de papyrus van Harris bericht dat Irsu het gehele land heeft gedwongen hem schatting te betalen.

De papyrus beschrijft dat de Syriër zijn mensen om zich verzameld en de bezittingen der Egyptenaren geplunderd heeft de Bijbel beschrijft hoe Jozef zijn broeders naar Egypte liet komen en hen met rijke geschenken begiftigde. Hij vergeet ook niet over de uittocht uit Egypte op te tekenen dat de kinderen Israëls de Egyptenaren zilveren en gouden voorwerpen en klederen als buit ontnomen zouden hebben (Ex. 12) .

In de Egyptische papyrus staat verder geschreven dat de Syriër de goden als mensen behandeld en in de tempels geen offers meer gebracht heeft. Zeker, het is een duister woord. Maar is Seth, de voornaamste god van Tanis Auaris, in de Bijbel niet de derde zoon van Adam?

En herinnert niet Adam zelf, de eerste mens volgens het Oude Testament, juist aan de grote god van Heliopolis, die 'Atum' heette en zich in een stier openbaarde?

Mocht de in het graf van een farao ontdekte papyrus inderdaad bedoelen dat de aanvoerder der Syriërs, Irsu, Egyptische goden vermenselijkt heeft, dan zijn klaarblijkelijk de eerste mensen van de Bijbel Egyptische goden geweest!

Zo schijnt ook de figuur van de jonge stier Jozef, de gewijde onder zijn broeders, wiens moeder Rachel te Bethlehem stierf in de geschiedenis chronologisch dicht bij de andere grote leidersfiguur van Israël te staan, die vastbesloten tegen het Gouden Kalf optrad: Mozes.

Mozes

In de papyrus van Harris staat opgetekend dat die tijden van anarchie omstreeks het begin van de 12de eeuw vóór Chr. niet slechts jaren van duurte waren, waarvan immers de Bijbel bericht, doch ook jaren waarin „ieder zijn naaste doodsoeg, rijken zowel als armen”.

En weer vertoont zich een verbluffende parallel met het bijbelse bericht dat de doodslag van een Egyptenaar door Mozes vermeldt en tevens de twist van twee Hebreëen, die Mozes tevergeefs trachtte bij te leggen.

Wie de gespierde, krachtige taal van de Bijbel verstaat, weet dat het bij dergelijke parallellen niet om terloops vertelde voorvallen gaat, maar om gebeurtenissen die de gehele historische situatie kenschetsen: namelijk om de in Egypte heersende anarchie, waarover ook de papyrus van Harris bericht.

Tijdens deze troebelen verlieten de kinderen Israëls het land aan de Nijl. En zij namen het gebeente van de intussen gestorven Jozef in de heilige ark van God met zich mede. Daarbij

behoeft niet toegelicht te worden of het inderdaad om het gehele volk van Israël ging of slechts om delen, die zich pas later in Kanaän tot een volk van Israël aaneensloten belangrijker is ook bij de uittocht uit Egypte de oude kunst om historie in het weefsel van religieuze gedachten onder te brengen. Zo herinnert het bijbelse verhaal van de kindsheid van Mozes maar al te duidelijk aan een Babylonische vertelling over de jeugd van de Akkadische grote koning Sargon uit het 3de millennium vóór Chr., die als volgt luidt:

„Mijn moeder was priesteres ('bruid van god'); mijn vader heb ik niet gekend . . . Mijn moeder, de priesteres, ontving mij; zij bracht mij heimelijk ter wereld; zij legde mij in een mandje van riet en sloot mijn deur met aardpek. Zij vertrouwde mij toe aan de rivier (Eufraat), die mij echter niet deed zinken. De rivier droeg mij weg . . .”

Zo gaat achter het verhaal van de kindsheid van Mozes die in Heliopolis, de stad van de stier van Atum, „in alle wijsheid der Egyptenaren” werd opgevoed, nadat een koningsdochter hem uit een kistje, bestreken met asfalt en pek, uit het water gehaald had een oeroude Babylonische mythe schuil, die blijkbaar van de sterren stamt.

Om daaruit nu tot een innerlijke onoprechtheid van bijbelse beweringen te concluderen, is totaal verkeerd. Het Oude Testament schildert waarheden naar de denkwetten van zijn tijd. En wanneer het bericht dat Mozes het Beloofde Land, waarheen hij de kinderen Israëls leidde, krachtens Gods raadsbesluit niet meer heeft mogen betreden hij moest voordien sterven, dan ligt ook daarin geen al te belangrijke tegenspraak met het vermoeden van een in hoog aanzien staande geleerde in de godsdienstwetenschap dat Mozes in Sittim, tegenover Jericho, met zijn gehele familie is doodgeslagen, toen hij zich tegen de oude cultus verzette aan het einde van een hardnekkige strijd om het Gouden Kalf.

Op de Sinäi

Herhaaldelijk wordt de mening verdedigd dat de naam Sinäi van die van de Babylonische maangod Sin is afgeleid. Dan is het begrijpelijk dat in het bijbelse verhaal de berg der wetgeving Sinäi nauw met gebeurtenissen rondom het Gouden Kalf verbonden is.

De gouden stier werd nog op de Sinäi uit de door het volk bijeengebrachte giften aan goud gegoten: „En Aäron zeide tot hen: Rukt de gouden ringen af, die in de oren van uw vrouwen, uw zonen en uw dochters zijn, en brengt ze mij. Toen rukte het gehele volk zich de gouden ringen die in hun oren waren, af en zij brachten ze aan Aäron. Hij nam ze van hen aan, gaf er vorm aan met een stift en maakte er een gegoten kalf van. En zij zeiden: Dit is uw god, Israël, die u uit het land Egypte heeft gevoerd.” (Ex. 32 : 25).

Het nieuwe licht van de maansikkel heeft Israël uit Egypte gevoerd.

In 1927 begint de British School of Archaeology in Egypte met de eerste van een hele reeks opgravingen bij en op het schiereiland Sinäi. De Amerikaanse taalvorser Albright beklimt enige tijd later de steile rotswanden van Serabit elKhadem, om de oeroude turkooismijnen der Egyptenaren te bekijken, waar op de wanden der groeven schrifttekens staan. Ze zijn enkele decennia vroeger door Petrie ontdekt. Albright weet nu aan te tonen dat het bij de taal van deze opschriften om een Kananitisch dialect gaat, dat vermoedelijk door Abraham en Jozef of Mozes gesproken is.

De berg Sinäi zelf bereidt de onderzoekers tal van moeilijkheden, omdat de Bijbel een van tijd tot tijd werkende vulkaan beschrijft. Omstreeks de tijd van Mozes zouden er echter geen werkende vulkanen meer op het schiereiland Sinäi geweest zijn. Sedert men dit weet,

is er blijkbaar vanaf zuidelijk Palestina tot Egypte toe geen berg meer die niet voor de ware berg van de Israëlitische wetgeving wordt gehouden. Het geloof houdt natuurlijk aan de overlevering vast en duidt blijkbaar eerst sinds de 4de eeuw na Chr. met stellige zekerheid in een rotsachtig bergmassief met veel toppen tussen de Golf van Suez en de Golf van Akaba de Dzjebel Musa berg van Mozes als de top aan waarop Mozes de Tien Geboden ontving.

De moderne toerist doet geen pelgrimstocht meer, zoals nog in het begin van onze eeuw, met karavanen, die wekenlang onderweg waren, naar de Sinaï integendeel, hij stuift langs de ruim 400 km lange afstand van Caïro op goed berijdbare wegen in elegante auto's, om steunend en zuchtend de tweeduizend treden omhoog te klimmen. Op de top staat tegenwoordig een Mozeskapel naast een mohammedaanse moskee. Dicht daarbij wordt een grot getoond waarin Mozes de 40 dagen doorbracht. Dit is de antieke gemiddelde tijd die sterren nodig hebben om weer uit het zonlicht op te duiken.

Maar dit begrijpt de moderne mens nauwelijks meer. Hij kijkt in de grot en verwondert zich. Wat staat er in de Bijbel? O ja: „Gij zult Mijn aangezicht niet kunnen zien!” Wat interessant! Wat jammer!

Min of meer radeloos klauteren ze de 2000 treden weer omlaag. Beneden ligt in een kloof van het dal het St. Catharinaklooster. Het is een complex gebouwen als een vesting uit de 4de eeuw na Chr. Het klooster staat, naar wordt gezegd, op de plaats waar de brandende braamstruik stond waaruit God eens tot Mozes sprak. Daar wordt ook de heilige boom getoond die uit Aärons wonderstaf (die in een slang veranderd kon worden) ontsproot.

Kortom: de aan een sterrengodsdienst uiting gevende taal van de Bijbel, die in de eerste plaats de hemel en zijn wonderen bedoelt, heeft zich gewijzigd. Zij is profaan geworden en duidt uiterst aardse en concrete dingen aan, die men kan betasten en beschouwen, zonder dat men nog zijn geest hoeft in te spannen.

Het klooster

Het ontleende zijn naam aan de Heilige Catharina. Tijdens de christenvervolgingen redetwistte zij, zo luidt de legende, met vijftig der geleerdste heidense filosofen over het geloof in Christus, weerlegde hen allen en maakte hen tot vrome christenen. Keizer Maxentius liet haar daarop ter dood brengen. Zij werd op een rad gebonden, dat echter als door een wonder in stukken brak. Daarna werd zij onthoofd. Toen zij stierf, smeekte zij God haar lijk onvindbaar te maken. Dit gebed werd verhoord. Engelen droegen de dode heilige naar de Berg van Mozes.

Enkele eeuwen later werd haar lijk daar ontdekt. De kloostermonniken herkenden haar door innerlijke verlichting.

Haar schedel en een hand de laatste geheel en al met kostbare, met juwelen bezette ringen getooid worden nog thans bij bijzondere gelegenheden in twee kleine zilveren kastjes tentoongesteld.

In het klooster bevindt zich een omvangrijke verzameling bijbelse handschriften.

Een staf van 18 geleerden uit de Verenigde Staten, Europa en het Nabije Oosten heeft deze enige jaren geleden onderzocht, gecatalogiseerd en volgens het hypermoderne microfilmprocédé gefotografeerd.

Zo ontmoet de mens van onze tijd nogmaals de mens uit het verleden. Beiden begrijpen

elkaar ternauwernood nog. Maar om de mens uit het verleden te begrijpen, dat is ook werkelijk niet meer zo eenvoudig. Want zijn taal is vaak de kunsttaal van woordspelingen, oude symboliek en raadselen. Men kan deze taal wel naar de regels van haar grammatica en spelling in de perfectie beheersen, daarentegen niet meer de geest die haar bezielt.

In het St. Catharinaklooster aan de voet van de 2244 meter hoge Dzjebel Musa is nog een vleugje van die oude geest te bespeuren. Daar huizen twee dozijn monniken (vroeger waren het er vierhonderd), die noch van de Eerste noch van de Tweede Wereldoorlog iets gehoord hebben. Zij leven volkomen in het verleden, en elke morgen om 3 uur 45 begint de grote kloosterklok te slaan om hen tot het leven terug te roepen. 33 maal luidt de klok voor elk jaar van Christus' leven een klokslag.

Het einde tekent zich af

Met het inzicht dat ook de menselijke geest zijn geschiedenis heeft zijn jeugd, zijn krachtig opgroeien tot de prestaties tegenover welke de archeologie zich geplaatst ziet, en zijn vergrijzen, met dit inzicht kunnen wij de steeds nog in het Nabije Oosten zoekende en gravende geleerden verlaten.

Het is niet meer belangrijk de haremgebouwen van Ramses III te Medinet Habu binnen het geweldige burcht en tempelcomplex aan de linker Nijloever tegenover Thebe te beschrijven. Ze werden opgericht, toen de kinderen Israëls Egypte reeds hadden verlaten en zich op de Sinaï een nieuwe god zochten. Wat interessant in elk geval, dat in Medinet Habu aan de Nijl elke woning van een harem-dame reeds voor drieduizend jaar uit twee vertrekken met bad en waterspoeling bestond. En hoe modern!

Het is ook niet zo bijster boeiend meer naar de duizend fellah's te kijken die nog heden ten dage, onder leiding van Egyptische geleerden, tot op 20 m diepte de oude Sfinxalleeën in het woestijnzand van Thebe gelaten uitgraven.

Zeker, er is nog velerlei te ontdekken het tot dusver nog niet gevonden graf van Cleopatra bij voorbeeld. Welk een opwinding zal het nog eens geven, wanneer dat gevonden wordt!

Nochtans: alles komt te gelegener tijd tot een einde. Weldra zullen de tempels van Philae in de Boven-Nijl en menig paleisgebouw van de oude farao's voor altijd onder de wateren van nieuwgeschapen stuwmeren verdwijnen. Dan zal de weetgierige, naar ontwikkeling hunkerende toerist op Philae niet meer kunnen lezen dat „deze tempel ontstond, toen nog niets was ontstaan en de aarde nog in donkerheid en duisternis verzonken lag!”

Weldra zal hij niet meer met een lichte huivering onder zijn elegante tropenkostuum de oude stenen kunnen zien waarop tot in de tijd van Justinianus mensen geofferd zijn.

Nu ja, er is ook in Midden en Beneden-Egypte nog genoeg te graven en te vinden. Twee jaar lang, van 1949 tot 1951, hebben Amerikaanse instituten alle afbeeldingen en opschriften van het rotsgraf van Ramses VI in het Dal der Koningen gefotografeerd en in prachtig uitgegeven boeken de wereld gepresenteerd. Wie neemt er kennis van?

In 1946'47 ontdekt Zaki Sad vele honderden complexen van graven op een dodenveld ten zuiden van Caïro, die vermoedelijk uit de oudste geschiedenis van Egypte stammen. In 1953 vindt de Brit Walter B. Emery het graf van een oude koning Wadjojet en zestig daarbij behorende afzonderlijke graven. Maar dit kan nauwelijks nog iets beslissen. De beslissing is reeds lang gevallen. En op zekere dag zal ook in Egypte de laatste opgraver zijn arbeid staken, omdat er niets meer te ontdekken valt.

Afscheid van een geest

Niettemin: het was noodzakelijk! Het is tegenwoordig ondenkbaar geworden de geschiedenis van de mens te begrijpen, zonder waardering te hebben voor de prestaties der archeologen. Want zij hebben ons niet slechts op de stenen tekenen gewezen, maar ook op het gigantisch worstelen van de geest die ze schiep.

Deze geest was onmetelijk. „Aan de Boven-Nijl” zo meent V. G. Childe „wonen thans nog mensen die met de oude Egyptenaren in verschijning, lichaamsbouw, afmetingen van de schedel, taal en kleding verwant zijn. Zij worden beheerst door regen makende tovenaars en door goddelijke koningen, die tot voor kort ritueel vermoord werden ...”

In een geweldige aanloop verhief de Egyptische geest zich bij het begin van zijn geschiedenis binnen enkele generaties tot unieke prestaties. Evenals aan de Eufraat en de Tigris, evenals in Klein-Azië en Syrië, schiep hij zich een nieuwe wereld en legde de primitieve mens af.

Als door een toverstaf aangeraakt, begon hij de taal van de hemel te leren, te verstaan, uit te leggen, te vertalen. Met titanische kracht heeft hij de ene generatie na de andere, de ene eeuw na de andere, geweldige piramiden, machtige obeliskken, indrukwekkende tempelhallen vol wouden van zuilen en uitgestrekte koningsgraven gebouwd, versierd, beschilderd. Men dient niet alleen vast te stellen dat hij daarmee zijn gehele volkskracht heeft verspild, dat hij daardoor vermoeid is geworden, zoals ook de volkeren van Mesopotamië, Klein-Azië en Syrië dat zijn.

Neen, niet alleen dit is van belang!

Laten we uit de vele opschriften van zijn graven ook zijn verdwijnend vertrouwen leren kennen, zijn dalende levensvreugde, de afgestomptheid van de lijdende mens, zijn fanatisme zowel als zijn hoogmoedige afzondering, en eindelijk zijn waan van tovenarij, orakels en geesten, waarin hij zijn toevlucht zocht toen zijn geest geen andere uitweg meer zag. Neen, dit alles is niet het laatste en beslissende!

Stellig zijn het ook de armoede, ellende en achterlijkheid niet die er tegenwoordig heersen. En al moge het oordeel van een geacht Egyptoloog de poging om de beslissende lijnen van de laat-Egyptische cultuur te vinden zou over het geheel genomen slechts het beeld van een onvruchtbare, dode massa opleveren als een schokkende uitspraak aandoen, dan staat daarnaast toch de historisch aan te tonen reusachtige kracht waartoe de mens in staat is.

Wat voor rol spelen eigenlijk in zijn lange cultuurgeschiedenis de dwaalwegen? Die kunnen alle gecorrigeerd worden, zolang er dergelijke krachten in de mens aanwezig zijn! Zich van deze krachten weer bewust te worden behoort als bijdrage van de archeologen tot de problemen en opgaven van onze tijd.

Dan kan men zonder verdriet vaststellen dat de kunstwerken van Egypte vervallen, dat ze verbrijzeld of weggevoerd zijn. Bijna 30.000 Egyptische kunstvoorwerpen, zo meldde kortgeleden een dagblad uit Parijs, rusten in de donkere kelders van het Louvre en vergaan daar. Aan de andere kant: Veel wordt in de moderne musea van Amerika en Europa zorgvuldig onderhouden en bewaard. In op goede temperatuur gehouden marmeren zalen presenteert het zich aan de mens van de tegenwoordige tijd als teken van zijn eeuwig verlangen naar het leven. Het is aan het vijandige, alles overspoelende zand van het Nijldal onttrokken zoals Will Durant zich uitdrukt „dat door de hete winden altijd door wordt opgewaaid, en dat wredelijk besloten is, uiteindelijk alles te bedekken”.

LITERATUURLIJST

- Albright, William F., „Von der Steinzeit zum Christentum”, Munchen, 1949
 Andrae, Walter, „Das wiedererstandene Assur”, Leipzig, 1938
 Andrae, Walter, „Babylon, die versunkene Weltstadt und ihr Ausgräber Robert Koldewey”, Berlijn, 1952
 Archáologisches Institut des Deutschen Reiches, „Bericht liber die Hundertjahrfeier 2.1. bis 25. April 1929”, Berlijn, 1930
 Auerbach, Elias, „Wiste und Geiobtes Land”, Berlijn, 1932
- Bardtke, Hans, „Die Handschriftenfunde am Toten Meer”, Berlijn, 1953
 Behn, Friedrich, „Ausgrabungen und Ausgräber”, Stuttgart, Urban-Bücher 15
 Boesch, Hans, „Wasser oder Öl”, Berlijn, 1944
 Bonnet, Hrans, zie Reallexikon dergyptischen Religionsgeschichte
- Capart, Jean, „Tout-Ankh-Amon”, Brussel, 1950
 Carter, Howard, en A. C. Mace, „Tut-ench-Amun”, Deel I, Leipzig, 1927; Deel II, Leipzig, 1927
 Ceram, C. W., „Götter, Gräber und Gelehrte”, Hamburg, 1949
 Ceram, C. W., „Enge Schlucht und schwarzer Berg”, Hamburg, 1955
 Chiera, Edward, „Sie schrieben auf Ton”, ZirichLeipzig, 1941
 Childe, Gordon, „Stufen der Kultur”, Stuttgart, 1952
 Christian, Victor, „Altertumskunde des Zweistromlandes”, I en II, Leipzig, 1940
 Contenau, Georges, „La Civilisation d'Assur et de Babylone”, Parijs, 1951
 Contenau, Georges, „So lebten die Babylonier und Assyrer”, Stuttgart, 1959
 Coon, Carleton S., „Die sieben Höhlen”, Wiesbaden, 1958
 Curtius, Ludwig, „Deutsche und Antike Welt”, Stuttgart, 1952
- Delaporte, Louis, „Geschichte der Babylonier, Assyrer, Perser und Phönikier”, Freiburg, 1953
 Delitzsch, Friedrich, „Babel und Bibel”, Leipzig, 1903
 Deutsches Archaologisches Institut, Jahrbücher, Berlijn, 1952'56
 Dictionary of National Biography, The, Londen, 1949'50
 Dictionnaire de Biographie Francaise, Parijs, 1954
 Durant, Will, „Die Geschichte der Zivilisation”, Deel I, Bern, 1942
 Ebert, Max, „Reallexikon der Vorgeschichte”, Berlijn, 1924'32
 Erman, Adolf, „Die Religion der Agypter”, BerlijnLeipzig, 1934
 Erman, Adolf, „Die Welt am Nil”, Leipzig, 1936
 Frankfort, Henri, „Ancient Egyptian Religion”, New York, 1948
 Frankfort, Henri, „The Art and Architecture of the Ancient Orient”, Penguin Books, 1954
 Frankfort, Henri en H. A.; Wilson, John A., en Thorkild Jacobsen, „Fruhlicht des Geistes”, Stuttgart, 1954
 Ghirsman, R., „L' Iran”, Parijs, 1951
 Goetze, Albrecht, „Hethiter, Churriter und Assyrer”, Oslo, 1936

- Gressmann, Hugo, „Altorientalische Texte zum Alten Testament“, Berlin/Leipzig, 1926
- Hamann, Richard, „Ägyptische Kunst“, Berlin, 1944
- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, uitgegeven door Bächtold Stäubli, Berlin, 1931 v.v.
- Hrozny, Friedrich, „Die älteste Geschichte Vorderasiens“, Prag, 1940
- Junker, Hermann, „Die Ägypter“, Freiburg, 1933
- Kees, Hermann, „Kulturgeschichte des Alten Orients“, München, 1933
- Keller, Werner, „Und die Bibel hat doch recht“, Disseldorf, 1955
- König, Wilhelm, „Neun Jahre Irak“, BrunnM{nchenWenen, 1940
- Koldewey, Robert, „Das wieder erstehende Babylon“, Leipzig, 1913
- Kopp, Clemens, „Die Heiligen Stätten der Evangelien“, Regensburg, 1959
- Lange, Kurt, „König Echnaton und die Amarnazeit“, München, 1951
- Lange, Kurt, „Sesostris“, München, 1954 Lange, Kurt, „Pyramiden, Sphinxen, Pharaonen“, München, 1952
- Lengerken, Hanns von, „Ur, Hausrind und Mensch“, Berlin, 1955
- Ludwig, Emil, „Schliemann“, Bern, 1952
- Maliepaard, C. H. J., „Wasserräder am Euphrat“, München, 1954
- Neubert, Otto, „TutenchAmun“, Hamburg, 1952
- Noth, Martin, „Geschichte Israels“, Göttingen, 1954
- Oppeln-Bronikowski, Friedrich von, „Archologische Entdeckungen im 20. Jahrhundert“, Berlin, 1931
- Oppenheim, Max von, „Der Tell Halaf“, Leipzig, 1931
- Parrot, André, „Mari“, München, 1953
- PaulyWissowa, „Real Encyclopedie der klassischen Altertumswissenschaft“, Stuttgart, special 46ste halve deel, Pyramiden“, (Wolfgang Helck), Stuttgart, 1959
- Phillips, Wendell, „Kataba .+ Saba“, Frankfurt, 1955
- Ploeg, Van der, „Funde in der Wüste Juda“, Keulen, 1959
- Pritchard, James B., „The Ancient Near East in Pictures“, Princeton University Press, 1954
- Procksch, Otto, „Theologie des Alten Testaments“, Gutersloh, 1950
- Rathjens, Carl, „Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde in Hamburg“, „Sabaeica“, II, Hamburg, 1955 Reallexikon der Ägyptischen Religionsgeschichte, Hans Bonnet, Berlin, 1952
- Ricciotti, Giuseppe, „Geschichte Israels“, Wenen, 1953
- Riemschneider, Margarete, „Die Welt der Hethiter“, Stuttgart, 1954
- Rodenwaldt, Gerhard, „Neue deutsche Ausgrabungen“, Münster, 1930

- Roeder, Gunther, „Ein Jahrzehnt deutscher Ausgrabungen in einer ägyptischen Stadtruine“, Hildesheim, 1951
- Scharff, Alexander, en Anton Moortgat, „Ägypten und Vorderasien im Altertum München, 1950
- Schmökel, Hartenut, „Ur, Assur und Babylon“, Stuttgart, 1955
- Schroeter, Manfred, „J. J. Bachofen: Der Mythos von Orient und Occident“, Inleiding van Alfred Baeumer, München, 1956
- Smith, W. Stevenson, „The Art and Architecture of Ancient Egypt“, Penguin Books, 1958
- Speiser, Werner, „Vorderasiatische Kunst“, Berlijn, 1952
- Spiegel, Joachim, „Das Werden der alt-ägyptischen Hochkultur“, Heidelberg, 1954
- Täubler, Eugen, „Biblische Studien“, uitgegeven door Hans-Jörgen Zobel, Tübingen, 1958
- Thomsen, Peter, „Palästina und Seine Kultur in fünf Jahrtausenden“, Leipzig, 1932
- Unger, Eckhardt, „Babylon, die heilige Stadt“, Berlijn, 1931
- Weber, Otto, „Eduard Glasers Forschungsreisen in Sinearabien“, Leipzig, 1909
- Winckelmann, Johann Joachim, „Briefe“, uitgegeven door Walther Rehm samen met Hans Diepolder, IV (Dokumente zur Lebensgeschichte), Berlijn, 1957
- Woolley, C. Leonard, „Mit Hacke und Spaten“, Leipzig, 1951
- Woolley, C. Leonard, „Excavations at Ur“, Londen, 1955
- Woolley, C. Leonard, „Ein vergessenes Königreich“, Wiesbaden, 1954
- Woolley, C. Leonard, „Ur in Chaldäa“, Wiesbaden, 1956
- Ziöck, Hermann, „Ägypten“, Bonn, 1955